ÇALIŞMA İLİŞKİLERİ KONGRESİ

25 - 27 Mayıs 2007

Grand Hotel Yükseliş - İzmit

TÜRK-İŞ
Bilgi Merkezi

Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu | Kocaeli Üniversitesi

ÇALIŞMA İLİŞKİLERİ KONGRESİ

TÜRK-İŞ
Bilgi Merkezi
Tarih:.....
Demirbaş N
Tasnif No:3
331
ÇAL
2008
2231

25 - 27 Mayıs 2007
Grand Hotel Yükseliş - İzmit

Bilgisayara işlenmiştir

TÜRK-İŞ
Dilgi Merkezi

Çalışma İlişkileri Kongresi
25 - 27 Mayıs 2007
Grand Hotel Yükseliş
İzmit

TÜRK-İŞ
Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu
Bayındır Sokak No. 10
Yenişehir - Ankara
Tel : (0.312) 433 31 25 (4 hat)
Faks : (0.312) 433 68 09 - 433 85 80
http://www.turkis.org.tr
e-posta: turkis@turkis.org.tr

Mayıs 2008

ISBN - 978-975-00463-8-4

Baskı:
Gurup Matbaacılık A.Ş.
Tel: (0.312) 384 73 44 - 45

İÇİNDEKİLER

Sunuş 5

AÇILIŞ KONUŞMALARI

Prof. Dr. Ahmet SELAMOĞLU 9

Prof. Dr. Abdurrahman FETTAHOĞLU 12

Prof. Dr. Sezer KOMŞUOĞLU 14

TEBLİĞLER

Prof. Dr. Ahmet MAKAL 19

Prof. Dr. Engin YILDIRIM 42

Prof. Dr. Meryem KORAY 67

Doç. Dr. Aziz KONUKMAN 124

Yrd. Doç. Dr. Özgür MÜFTÜOĞLU 145

Prof. Dr. Pınar TINAZ 159

Doç. Dr. Faruk SAPANCALI 172

Banu UÇKAN 206

Yrd. Doç. Dr. Sayım YORGUN 218

Dr. Seyhan ERDOĞDU 257

SUNUŞ

TÜRK-İŞ, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümleri bulunan üniversitelerimiz ile başlattığı işbirliği çerçevesinde;

2005 yılında "Türkiye'de Sendikal Örgütlenmenin Önündeki Engeller",

2006 yılında "Sosyal Devlet ve Sosyal Politika",

2007 yılında "Çalışma İlişkileri Kongresi"

başlıkları altında, sırası ile İstanbul Üniversitesi, Ankara Üniversitesi ve Kocaeli Üniversitesi ile çalışmalar düzenlemiştir.

Elinizdeki kitap, Kocaeli'nde yapılan kongrenin açılış konuşmaları ve tebliğlerini içermektedir. Açılış konuşmalarının bir kısmı ile, oturum başkanlarının katkıları ve tartışmalara katılan iştirakçilerin görüşleri ne yazıkki bu kitapta yer almamaktadır. Ses kayıt sistemindeki farkedilemeyen bir arıza buna neden olmuştur.

2008 yılının çalışmaları TÜRK-İŞ ile Pamukkale Üniversitesinin işbirliğinde "10. Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Kongresi" başlığı ile Denizli'de yapılacaktır.

Kurumsallaşan bu çalışmaların, içinde bulunduğumuz sisteme çok önemli katkılar verdiğine ve devamındaki yarara inanıyoruz.

TÜRK-İŞ
Yönetim Kurulu

AÇILIŞ KONUŞMALARI

Prof. Dr. Ahmet SELAMOĞLU

Kocaeli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü

Sayın Valim, Sayın Rektörüm, Sayın Dekanım, Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu Başkanı Sayın Salih Kılıç, Saygıdeğer Konuklar ve Değerli Hocalarım,

Kocaeli Üniversitesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri bölümü tarafından düzenlenen 9. Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümleri Toplantısına hoş geldiniz.

Bu yıl, "Çalışma İlişkileri Kongresi" başlığı altında bölümler toplantısını bir adım daha ileri taşımaya çalıştık. Bugüne gelinen süreçte, öncelikle Dokuz Eylül Üniversitesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri bölümüne, bizleri bir araya getirme fikrini ortaya koydukları için teşekkür etmek gerekiyor.

Son 3 yıldır Kongre'yi destekleyen Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu Genel Başkanı Sayın Salih Kılıç ile yönetim kurulu üyelerine de huzurunuzda teşekkür ediyorum. Tüm yıl boyunca bizlerle birlikte detayları takip eden ve her zaman destek aldığımız Sayın Dr. Naci ÖNSAL'a da ayrıca teşekkür ediyorum.

Çalışma İlişkileri Kongresi'nde bu yıl oturum konularını belirlerken, geçmiş yıllardaki tartışmalarla da ilişki kurmaya çalıştık. Uludağ Üniversitesi ve sonrasında Anadolu Üniversitesi'nde gerçekleşen toplantılarda ele alınan, uluslararası açıdan öğretim programlarımız konusunu bu yıl farklı bir yapıda devam ettirmeyi amaçladık. Bu bağlamda Prof. Makal'ın daha önce vurgu yaptığı "neler yapamadık" sorusunu dikkate alarak, bölümlerimizin tarihsel gelişimini değerlendirirken, akademik yapı ve öğretim programları üzerine tartışma açmak istedik. Aslında bu oturumun

tebliğler ile birlikte, oturum başkanı izin verdiği ölçüde forum niteliğine bürünmesini ve birlikte tartışmayı arzu ediyoruz. Burada bizce dikkat çeken, günümüz koşullarında alanımızın artan önemine karşın bölümlerimizin kendini ifade zorluğunun her yönüyle devam ettiğidir. Doğrusu bu tespitin üzerine düşünülmesi gerektiğine inanıyorum.

"Yeni Liberal Politikalar Ekseninde Sosyal Politika" başlıklı ikinci oturum ise Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin, geçen yıl düzenlemiş olduğu "Sosyal Devlet ve Sosyal Politika" başlıklı son toplantıda tartışılan "Sosyal politikasız olur mu?" sorusu ile ilişkilidir. Evet, sosyal politikasız olunması mümkün değil. Ancak liberal politikalar ekseninde ve hatta kıskacında, bugün, sosyal politika ile ifade edilmek istenen nedir?

Üçüncü oturumda ise, bu toplantılarda bugüne kadar tartışılmayan psikolojik taciz, kadın emeği ve yoksulluk-dışlanma konuları üzerine odaklanan tebliğler yer alacaktır. Sendikal hareketin uluslararasılaşma boyutunu içeren son oturumda da yine önceki toplantılarda yer alan sendikalar üzerine tartışmaları başka bir boyutuyla devam ettirmeyi amaçladık.

Bu yılki Kongre, bizlerin ve özellikle de Türk-İş'in geniş katılımı ile birlikte büyük bir organizasyona dönüştü. Oysa İzmit şehri konaklama açısından oldukça kısıtlı imkanlara sahip. Bu nedenle başta bizim bölüm olmak üzere genç akademik kadronun bir bölümünü çok yakında bulunan Seka Park Oteline yerleştirmek zorunda kaldık. Kendilerinden tekrar özür diliyorum.

Kongre programının oluşumunda tümüyle bölümümüzün sorumluluk üstlendiğini ve Konfederasyonlar düzeyinde tüm sosyal taraflara kongreye katılım için bilgi verildiğini ifade etmek isterim.

Son olarak, bu yılın birlikteliği içerisinde bizim önerimiz "Çalışma İlişkileri Kongresi" başlığını devam ettirerek, bir ulusal kongreye dönüşmektir. Bu önerinin bölüm başkanları ile birlikte değerlendirilerek somutlaştırılması, bölümlerimizin geleceği için önemlidir.

Kongrenin gerçekleşmesinde emeği geçen tüm bölüm arkadaşlarıma teşekkür ediyor ve gelecek yıl buluşma dileği ile saygılar sunuyorum.

Tekrar hoş geldiniz...

Prof. Dr. Abdurrahman FETTAHOĞLU

Kocaeli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dekanı

Sayın Valim, Sayın Rektörüm, Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu Başkanı Sayın Salih Kılıç, Değerli Konuklar, Sevgili Meslektaşlarım,

Fakültemiz Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri bölümünün düzenlediği "Çalışma İlişkileri Kongresi'ne hoş geldiniz.

Günümüzde çalışma ilişkilerini etkileyen ve düzenleme baskısı yaratan gelişme, küreselleşme olgusudur. Küreselleşme 1960'lı yıllarda ortaya çıkmasına karşın, 1980'li yıllarda yoğun bir şekilde hissedilmeye başlamıştır ve bugün, çeşitli yönleri ile tartışılmaktadır. Günümüzde ve gelecekte bu olgunun yaratacağı etkiler ise, ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre farklı olmaktadır.

Kırılganlık gösteren ülkemiz ekonomisi üzerindeki etkileri olumsuz sonuçlar verebilir. Küreselleşmenin ya da neo-liberal gelişmelerin etkili olduğu alanlardan biri de, çalışma ilişkileridir.

Bu alandaki yansımalarına girmeden, belli başlı etki alanları şöyle sıralanabilir.

- teknolojik gelişmeler,
- işsizliğin artması,
- toplumsal yaşamdaki davranış biçimlerindeki değişmeler,
- kamu yönetimindeki değişiklikler,
- sosyal güvenlik alanlarındaki zayıflamalar,
- sendikal hareketlerde ve toplu pazarlık alanlarındaki zayıflamalar.

Bunların sayılarını arttırmak mümkündür. Dolayısı ile değerli katılımcılar, "Çalışma İlişkileri Kongresi"nde bu konuların tartışılabileceği ortamı bulacaklardır.

Bu bağlamda, kongre oturumlarında aşağıdaki konuların tartışılması düşünülmüştür:

- çalışma ekonomisi ve endüstri ilişkileri bölümlerinin eğitim ve öğretim planları gözden geçirilecek,
- yeni liberal politikalar ekseninde sosyal politikalar masaya yatırılacak,
- çalışma yaşamında risk grupları, ayrımcılık ve sosyo-psikolojik sorunlar irdelenecek, ve son olarak sendikal hareket ve uluslararasılaşma sürecine dikkat çekilecektir.

Sözlerimi tamamlamadan önce kongrenin düzenlenmesinde emeği geçenlere teşekkür etmek istiyorum.

Bu kongrenin üniversitemizde yapılmasında büyük desteğini esirgemeyen Türk-İş genel başkanı sayın Salih Kılıç'a şükranlarımı sunuyorum.

Ayrıca bu kongrenin mutfağını başarılı bir şekilde yürüten ve yönlendiren sayın bölüm başkanı Prof. Dr. Ahmet Selamoğlu ve bölüm elemanlarına teşekkür ederim.

Kongrenin başarılı geçmesi dileği ile saygılar sunarım.

Prof. Dr. Sezer KOMŞUOĞLU

Kocaeli Üniversitesi Rektörü

Sayın Valim, Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu Başkanı Sayın Salih Kılıç, Kongrenin Sayın Üyeleri,

Üniversitemizin ev sahipliği yaptığı "Çalışma İlişkileri Kongresi" ne hoş geldiniz, sizleri saygı ile selamlıyorum.

Teknolojideki yepyeni gelişmeler, bilgi ekonomisinin öne çıkması, çok uluslu sermayenin küresel pazarda gelişmesi çalışma ilişkilerinde de yeni perspektifleri gerekli kılmaktadır.

Artık sendikal hareketlerle işverenler arasındaki güç dengesi önemli oranda değişmektedir. Çünkü ağır sanayi olarak bilinen klasik üretim alanları kalkmış, yerine bilgiye dayalı iş gücü aranmaktadır. Günümüzde mavi ve beyaz yakalılardan sonra altın yakalılar terimi kullanılıyor.

Günümüzde çalışma ve endüstri ilişkilerinde altın yakalıların daha iyi konumlandırılması tartışmaları yapılıyor.

Biz altın yakalıları yetiştirip size sunmakla görevliyiz. Sayın Başkan;

- Kocaeli Üniversitesi 1992 yılında kuruldu.
- 1999 depremi ile tüm yerleşim alanlarını kaybetti.
- İçinde bulunduğunuz yeni yerleşke alanımızda 2002 yılında temeller atıldı. O yıldan bu yana bugün Umuttepe dahil tüm yerleşkelerde 49 bin m² kapalı alanımız mevcut. 10 fakülte, 7 yüksekokul, 1 konservatuar, 3 enstitü, 18 meslek yüksekokulu ile 55 bin öğrenciye eğitim vermekteyiz.

- 710'u öğretim üyesi olmak üzere 1893 öğretim elemanımız ve idari personel ile Bölgeye hizmet etmekten mutluluk duyuyoruz.

Değerli katılımcılar,

- Üniversitemiz Avrupa Üniversiteler Birliği üyesidir.
- Avrupa Üniversiteler Birliğinin Türkiye üniversiteleri arasında kalite kontrolü yaptığı üniversitelerden biriyiz.
- Erasmus ve Sokrates programları kabul edilmiştir.

Üniversiteler uzun erimli kurumlardır, biz henüz 13 yıllık bir kurumuz, buna rağmen bulunduğumuz ülke coğrafyası yani Kocaeli bölgesi, ve liyakati son derece üstün akademik kadromuzla önümüze koyduğumuz ilk on yıllık hedefleri gerçekleştirmiş durumdayız.

Önümüzdeki 10 yılda ise Üniversite-Sanayi işbirliği tamamlanmış, birçok araştırmada söz sahibi, izin ve patent alma becerisi yüksek ülke sorunlarına duyarlı bir üniversiteyi görmeyi hedefliyoruz.

Öğrenmeye devam edeceğiz, öğreteceğiz. Bilginin yaratıcısı olan, güçlü üniversitelerle daha güçlü Türkiye için hizmet vermeye devam edeceğiz.

Kongreye başarılar diliyor, hepinizi saygı ile selamlıyorum.

TEBLİĞLER

Çeyrek Yüzyılın İçinden Kendimize Bakmak: Kuruluşlarının 25. Yılında Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümleri Üzerine Bir Değerlendirme[1]

Prof. Dr. Ahmet MAKAL[2]

Geçmişe ve Geleneğe Dair...

Ünlü müzik yazarı Harold Schonberg, "*Great Pianists*" -Büyük Piyanistler- adlı kitabında, 1960'lı yılların başı itibariyle Amerika'lı ve Rus piyanistleri karşılaştırırken; Amerika'lıların daha yetenekli olduklarını, daha iyi eğitim gördüklerini, çok daha iyi koşullarda çalışıp, yaşadıklarını belirttikten sonra, "Ama, bunlara karşın gene de olmuyor..." diyor ve niçin olmadığını da belirtiveriyor: "Çünkü gelenek yok..." Geleneğin, sanatta olduğu kadar bilimde de çok önemli olduğu şüphesizdir. Şükürler olsun ki, sosyal politika disiplini açısından bakıldığında Türkiye'de böyle bir geleneksizlik sorunu yoktur ve ülkemizde uzun ve onurlu bir sosyal politika geleneği bulunmaktadır.[3] Kökenleri 1930'lu yıllara kadar uzanan bu geleneğin oluşmasında, Nazi Almanyası'ndan kaça-

1 Bu makale, Kocaeli Üniversitesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü tarafından 25-27 Mayıs 2007 tarihlerinde İzmit'te düzenlenen Çalışma İlişkileri Kongresi'nde 25 Mayıs 2007 günü sunulan tebliğ metninin, tebliğ üzerindeki tartışmalar da dikkate alınarak genişletilmiş biçimidir. Tartışma bölümündeki soru ve değerlendirmeleriyle tebliğe katkıda bulunan meslektaşlarımı teşekkürle hatırlıyorum.

2 Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü.

3 Ancak, gelenekten uzaklaşma ya da kopma olarak değerlendirilebilecek bazı gelişmeler üzerinde aşağıda kapsamlı biçimde duruyoruz.

rak ülkemize gelen Gerhard Kessler'in önemli bir katkısı vardır. 1936 yılından itibaren İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde içtimaî siyaset dersleri veren Kessler, başta asistanı Orhan Tuna olmak üzere, kendisini takip eden bir sosyal politikacılar kuşağının yetişmesinde de rol oynamıştır. Kessler'le başlayan bu sosyal politika ve sosyal politikacılar çizgisinin yanında, ikinci bir çizgi de Mülkiye'de oluşmuştur. 1953 yılından itibaren alana ilişkin dersler vermeye başlayan Cahit Talas, Türk sosyal politika geleneğinin bu ikinci ana çizgisinin oluşturucusudur. 1982 yılı ise bu iki ana çizgiyi temsil eden *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi* ve *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi*'ndeki "Sosyal Siyaset ve İş Hukuku" kürsüleri temel alınarak gerçekleştirilen bir bölümleştirmeye başlangıç teşkil etmiş, *Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri* bölümleri zamanla yaygınlaştırılarak, günümüzde 20 civarında üniversitede, İktisadi ve İdari Bilimler fakülteleri bünyesinde yer alır hale gelmiştir.

Bu bölümlerin ilk dönemleri birçok güçlükler içerisinde geçmiştir. Yeni bölümlerin yapılanması, eski kürsülerde var olan sınırlı sayıda öğretim elemanı dışında, yeni ve daha büyük bir insangücü ihtiyacının doğması ve karşılanması sorununu doğurmuş, bölümlere yeni eleman temini ile onların eğitimi ve yetiştirilmesi, yaşanan sorunların en önemlilerinden biri olmuştur. Yeni kurulan bölümlerin üniversite camiasında tanınması, eğitim ve araştırma faaliyetleriyle kendisini kabul ettirmesi de zaman içerisinde tedricen gerçekleşmiştir. Aynı tanınma sürecinin üniversite dışı düzlemlerde de yaşanması gerekli olmuş ve bu zaman almıştır. Mezunların işe yerleşmeleri açısından da benzeri nedenlerden kaynaklanan sorunlar yaşanmıştır. Türkiye'deki cari iş bulma-işe yerleşme uygulamaları çerçevesinde, gerek kamu kesimi, gerekse özel kesim işverenlerinin bu bölümleri ve mezunlarını tanımaları ve kabul etmeleri epeyce zaman almıştır. Başlangıçta, bazı kamu

kurumları, bu bölümlerin mezunlarını meslek giriş sınavlarına dahi kabul etmemişlerdir.[4] Bütün bu nedenlerle, özellikle ilk dönemlerde bölüm mezunları iş bulmakta zorlanmışlardır. Kuşkusuz bu sorunun boyutları da bölümden bölüme değişmiş; Ankara, İstanbul gibi yerleşik üniversiteleri bitiren bölüm mezunları, bu sorunla diğer bazı bölüm mezunlarına göre daha düşük düzeyde karşılaşmışlardır. Tüm bu güçlükler yetmiyormuş gibi, ülkemizde *Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri* bölümlerine ihtiyaç olmadığı, bu nedenle de bu bölümlerin kapatılmalarının gerekli olduğu yolundaki görüşler, gerek bölümlerimizin bağlı bulunduğu fakülte ve üniversitelerde, gerekse YÖK düzeyinde tartışılmış ve bölümlerimiz üzerinde uzun süre *"Demokles'in kılıcı"* gibi sallanmış ya da sallandırılmıştır.[5] Bu tartışmalarda kullanılan temel argüman ise *Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri* bölümlerinin kendilerine özgü bağımsız bir konu ve çalışma alanı olmadığı, bu nedenle de bu bölümlere ihtiyaç olmadığı biçiminde özetlenebilir. Zaman içerisinde bölümlerin giderek tanınmasıyla bu sorunlar başlangıç dönemlerine göre hayli azalmış olmakla birlikte, günümüzde de tümüyle ortadan kalktığını söylemek mümkün görünmemektedir.

Kökenleri itibariyle bakıldığında geçmişi yaklaşık üç çeyrek yüzyıllık bir zaman dilimine uzanan bu bölümler, en eskileri söz konusu olduğunda 21 yıldır mezun vermektedir ve bunların sayısı hatırı sayılır düzeye ulaşmıştır. Tüm bölümler itibariyle bakıldığında, mezunlar kamu kesiminde ve özel kesimde çeşitli görevler

4 Sayıları giderek azalmış olmakla birlikte, günümüzde dahi bazı kamu kurumlarının benzeri uygulamaları sürdürdükleri gözlenmektedir.

5 Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri bölümü yanında, Maliye bölümünün durumunun da bu çerçevede tartışıldığı bölümler arası bir komisyon kurulmuş ve biz de bu komisyonda görev almıştık.

üstlenmiş ve kamu bürokrasisinde yükselmiş durumdadırlar.[6] Bölümlerin çoğunda, lisans yanında lisansüstü düzeyde de öğretim yapılmaktadır. Bölümlerin öğretim elemanı sayısı da tedricen artarak, günümüzde önemli bir düzeye ulaşmıştır. Akademik kadrolar mezuniyet dalları itibariyle değerlendirildiğinde, özellikle genç öğretim elemanlarının büyük bir kısmının bu bölümlerin kendi mezunları olduğu görülmektedir. Bu öğretim üyelerinin araştırma ve yayın etkinlikleri, tüm eksikliklerine karşın, sosyal bilimler literatürüne emeği ve çalışmayı temel alan konularda önemli katkılarda bulunmuştur ve bulunmaya da devam etmektedir. Sonuç olarak, *Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri* bölümleri, sevaplarıyla, günahlarıyla; kökenleri itibariyle bakıldığında üç, bölümleşmeleri itibariyle bakıldığında bir çeyrek yüzyıllık bir yaşamı geride bırakmış durumdadırlar. 25 yıllık bir zaman dilimi, akademik yaşam açısından çok da uzun olmamakla birlikte, pek de kısa sayılmayacak bir süre olarak telakki edilmelidir. Kanımızca, faaliyete geçişlerinin 25. yıldönümü nedeniyle, bu bölümlere ilişkin bir değerlendirme yapmanın tam da zamanıdır ve böyle bir değerlendirme, geçmişin ışığında günümüze ışık tutacağı gibi, geleceği biçimlendirmemize katkıda bulunacak önemli öngörü noktaları da sağlayabilecektir.

Bu yazının amacı, *Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri* bölümlerine ilişkin eleştirel bir değerlendirme yapmaktır. Böylece, bir anlamda, kritik gördüğümüz bazı noktalara ilişkin olarak bölümlerimizin tarihine küçük bir not düşmüş oluyoruz. An-

6 Bölüm mezunlarının iş alanları, işe girişleri ve iş deneyimleri, özel olarak mutlaka araştırılması gereken hususlardır. Geçerken, bölüm mezunlarının gerek kamu kesiminde, gerekse özel kesimde, eğitimleriyle ilgili iş alanlarında çok az istihdam edilmekte olduklarını belirtmeliyiz. Bunlar arasında, sendikalarda çalışanlar ise yok denecek düzeydedir. Kuşkusuz ki, tüm bu durumlar bölümlerimizden çok, ilgili kuruluş ve kişilerin bakışlarındaki sınırlılık ve eksikliklerden kaynaklanmaktadır.

cak, şüphe yoktur ki, bu değerlendirmeyi hacmi sınırlı bir makale çerçevesinde ve bütün boyutlarıyla yapmak hem mümkün, hem de anlamlı değildir. Burada, esas olarak bir bölümünü daha önceki çalışmalarımızda kısaca ifade etme olanağına kavuştuğumuz ya da değişik vesilelerle meslektaşlarımızla paylaştığımız görüşlerimizi genel çizgileriyle ifade etmekle yetiniyoruz. Ayrıntılı görgül verilerle haşır neşir olmasını özellikle arzu etmediğimiz çalışmamızda, daha çok, uzun yıllara dayanan gözlemlerimizden kaynaklanan niteliksel değerlendirmelere yer veriyoruz. Kanımız, *Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri* bölümlerine ilişkin bu tür değerlendirmelerin öğretim elemanları ve özellikle de genç meslektaşlarımız tarafından daha kapsamlı ve geniş biçimde yapılmasının, bu değerlendirmelerin camia içerisinde tartışılmasının ve gerekli sonuçların çıkartılarak uygulamaya aktarılmasının bölümlerimizin geleceği açısından faydalı olacağıdır. Bölüm öğretim elemanları arasında bir tartışmaya yol açmasını beklediğimiz ve dilediğimiz değerlendirmelerimiz, meslektaşlarımızın bu sorunlar ve olası çözüm yolları üzerinde düşünmelerine bir nebze olsun katkıda bulunursa, amacına ulaşmış sayılmalıdır. Böylece, bugüne kadar bölümlerimiz içerisindeki tartışmaların ağırlık merkezini teşkil eden bölüm isminin değiştirilmesi ve insan kaynakları konularının arka plana çekilerek, bölümlerin geleceğiyle ilgili olarak öze, niteliğe ilişkin daha yaratıcı tartışmalara kayılması da mümkün olabilecektir.

Kuşkusuz ki, her eleştiri nihaî analizde özneldir ve burada ifade edilen hususlar da, yazarının kişisel düşüncelerini yansıtmaktadır. Bununla birlikte, nihaî analizde öznel olan eleştiri, ancak nesnel bir temele dayanması halinde anlamlı olabilir ki, bunu artık nesnellikle sınırlanmış bir öznellik olarak da nitelemek mümkündür. Bu çeyrek yüzyılın tamamını ve bunun öncesinde de kürsüler döneminin bir bölümünü yaşamış bir insan ola-

rak, bilgilerimiz ve deneyimlerimiz ışığında, nesnellikle öznellik arasında böyle bir denge kurabildiğimiz kanısındayız. Bu yazıda daha çok yapılamayanlar ve eksiklikler üzerinde duruluyor olması ise bizatihi yazının bunları ortaya koymayı amaçlıyor olmasıyla ilgilidir ve *Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri* bölümleri içerisinde anlamlı, güzel şeyler yapılmamış ve yapılmamakta olduğu anlamına kesinlikle gelmez. Nihayet, bununla da bağlantılı son bir nokta olarak, değerlendirmelerimizin, bölümlerimiz itibariyle belirgin ve genel olduğunu düşündüğümüz eğilimler üzerinden kurgulandığını belirtmeliyiz. Bu genel eğilimler ile bunlara dayalı değerlendirmelerimiz, belirtmeye gerek bile yoktur ki, özel ya da tekil düzeyde tüm bölümlerimiz ya da meslektaşlarımız için zorunlu olarak geçerlilik taşımamaktadır.

Alanımızın Disiplinler Arası Niteliği ve Diğer Disiplinlerle İlişkilerimiz...

Bölümlerimizin kökenini teşkil eden "sosyal politika" kürsülerinden "çalışma ekonomisi ve endüstri ilişkileri" bölümlerine geçiş, bir anlamda kısmî bir paradigma değişikliği olarak da nitelenebilir. Bu değerlendirmemiz, kavramsal düzeyde sosyal politika işçilere yönelik bir "sosyal koruma"yı esas alırken; endüstri ilişkilerinin işçi ve işveren taraflarına yönelik olarak daha nötr bir pozisyona sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Ancak, kanımızca, endüstri ilişkileri çerçevesi zorunlu bir biçimde sosyal politikayı tümüyle dışlayıcı bir karakter taşımamaktadır ve bu nedenle de geçişi tam bir paradigma değişikliği olarak değerlendirmek doğru olmaz. Diğer taraftan, endüstri ilişkilerine geçiş ile uğraşı alanımızın daha genişlediğini, bununla bağlantılı olarak çok disiplinli/disiplinler arası niteliğinin daha da belirginleştiğini ve daha analitik hale geldiğini de belirtmek gerekir. Buna karşılık, kanımca, endüstri ilişkilerinin bu olumlu özellikleri, sosyal politikanın doğuş

koşullarına kadar geri götürülebilecek olan insanı korumak amacı etrafında şekillenen hümanist özünden vazgeçmemizi gerektirmez. Bu hümanist öz, uğraşı alanımızı, insan davranışlarını konu alan tüm sosyal bilimler içerisinde dahi, insana en yakın disiplinlerden biri olarak belirginleştirmektedir.[7] Hangi kavramla nitelenirse nitelensin, bölümlerimizin temel uğraşı alanı, "çalışma"ya, "emek"e ilişkin konular ile bunların değişik veçheleridir -iktisadî, siyasî, hukuksal, sosyolojik vb.-. Çalışma olgusu, gerek bireysel, gerekse makro ölçeklerde insan yaşamının olmazsa olmaz bir boyutudur ve bunu temel uğraşı alanı olarak alan bir disiplinin, tüm sosyal bilimler içerisindeki yeri, önemi aşikârdır.

Sosyal bilimler yelpazesi içerisinden bakıldığında ön plana çıkan konulardan biri, alanımızın diğer sosyal disiplinlerle ilişkisi meselesidir. En genel çizgileriyle değerlendirildiğinde, alanımızın disiplinler arası niteliği son derecede belirgindir. Disiplinimiz; siyaset bilimine, iktisata, sosyolojiye, hukuka, psikolojiye ve başka birçok sosyal disiplinin uğraşı alanlarına uzanarak, onlarla eklemlenmektedir. Bu özellik, bir taraftan uğraşı alanımızı son derecede geniş, renkli ve zevkli kılarken, diğer taraftan da sorumluluklarımızı artırmaktadır. Sosyal bilimler alanında son yılların en önemli akademik tartışmalarından biri olan ve "sosyal bilimler arasındaki bariyerleri yıkma" biçiminde formüle edilen gelişmeler hatırlanırsa, disiplinimiz açısından bir ikilem karşısında kalmaktayız. İzleyebileceğimiz yollardan biri, disiplinimizi diğer sosyal disiplinlerle –iktisatla, siyasetle, tarihle ve diğerleriyle- besleyip, daha derin ve analitik hale getirerek, geliştirmenin yollarını araştırmak ve bulmaktır. Bu yolu izlememiz ve alanımızın disiplin-

7 Bu noktada, müzik dünyasında "flüt"ün insana en yakın enstrümanlardan biri olarak nitelendiğini hatırlamadan geçemiyoruz. Sosyal politikayı, sosyal bilimlerin flütü olarak mı nitelemeli acaba?

ler arası niteliğini göz ardı etmemiz durumunda karşımızda kalan seçenek ise onun giderek diğer sosyal disiplinlerden yalıtılması ve yüzeyselleşmeye, sığlaşmaya terkedilmesidir. Kanımca, diğer sosyal disiplinlerle ilişkilerimiz açısından önümüzdeki alternatifler bunlardır.[8]

Bu değerlendirmeler ışığında bakıldığında, diğer sosyal disiplinlerle ilişkilerimizin olması gereken düzeyde olduğunu söylemek zordur. İlişkilerimiz güçlü değildir ve bu durum disiplinimizi zayıflattığı gibi, bizi de sosyal bilimler camiasının nispeten dış halkalarında konuşlandırmaktadır. Kuşkusuz ki bunda, görece daha yeni bir alanı kendilerine yakın bulmayan diğer sosyal disiplinlere mensup bazı bilim adamlarının önyargılı düşüncelerinin de etkisi vardır. Ancak, diğer disiplinlere yönelik benzeri önyargıların, bizim alanımızdan bazı kişilerde de bir biçimde olmadığını söylemek güçtür. Sonuçta, hem yaptıklarımızı diğer sosyal disiplinlere yeterince tanıtamamak, hem de kendimizi onlara yeterince açmama anlamında; esas sorumlunun bizler olduğu düşüncesini taşıdığımı ifade etmeliyim. Disiplin itibariyle, içe kapalı bir yaşamı ve kendi yağımızla kavrulmayı tercih ediyoruz ve şaka payıyla ifade etmek gerekirse, aşırı ithal ikameci politikalar izliyoruz. Kendi dergilerimizin, kendi toplantılarımızın olması kuşkusuz son derecede olumludur, ama bu dışarıya açılmamıza bir engel de oluşturmamalıdır. Diğer sosyal disiplinlerin bilgi alanlarından yeterince yararlanmadığımız gibi, onları da kendi alanımızdan yeterince yararlandırmıyoruz. Bu cümleyi, yararlandırabileceğimiz halde yararlandırmıyoruz şeklinde okumak gerek. Bir baş-

8 Tam da bu noktada, Cahit Talas hocamızın "sosyal politika, eğer özenli davranılmazsa, deskriptif olmaya kolaylıkla kayabilir" sözünü hatırlamadan edemiyorum. Uğraşı alanımızın disiplinler arası niteliğine ilişkin görüşlerimin oluşması ve onu diğer sosyal disiplinlerle besleme kaygım üzerinde, hocamızın bu isabetli değerlendirmesinin büyük payı bulunmaktadır.

ka ifadeyle, aslında onlara reel olarak verdiklerimiz, potansiyel olarak verebileceklerimizden daha az. Bunun ana nedenlerinden biri, sosyal disiplinler arası bilgi değiş-tokuş alanlarına yeterince katılmamamız. Örneğin, iki yılda bir Türkiye'de değişik sosyal bilimler mensuplarını bir araya getiren ve benzeri oluşumlar gibi, insanların akademik çalışmalarını diğerlerine tanıttığı bir akademik fuar olma niteliğini taşıyan Türk Sosyal Bilimler Kongresi'nin geçmiş programlarına bir göz atıldığında, bölümlerimizin temsil oranının, olması gerekenin çok altında olduğu rahatlıkla görülebilir. Türkiye'de akademik-entelektüel camianın yaygınlıkla izlediği dergilerde de sıklıkla yer almıyoruz. Son yıllarda öğretim elemanlarımızın bu ve benzeri etkinliklere ve yayın organlarına daha çok ilgi göstermesi ise sevindiricidir.

İnsan Kaynaklarına Dair...

İnsan kaynakları, son dönemlerde giderek gelişen önemli, önemli olduğu kadar da popüler bir alan. Bölümlerimiz üzerinde yapılacak bir değerlendirmenin bu konuyu dışarıda bırakması düşünülemeyeceği gibi, bölümlerimize ilişkin olarak son yıllarda yaşanan gelişmelerin ve bunun sonucunda ortaya çıkan tartışmaların en önemlilerinden biri, belki de birincisi insan kaynakları konusudur. Bölümlerimizin gerek lisans, gerekse lisansüstü düzeylerdeki öğretim programlarına insan kaynakları konusuna ilişkin dersler ve seminerler konmakta, bölümlerimizle şu ya da bu şekilde bağlantılı insan kaynakları yönelimli araştırma ve uygulama merkezleri kurulmakta, bu konuda tez çalışmaları yapılmakta ve nihayet bu konuda çalışan ya da bu konuyu aslî uğraşı alanı olarak kabul eden öğretim elemanlarımız bulunmaktadır. İnsan kaynakları, en azından bazı bölümlerimizin formel yapılanması içerisine de girerek, bağımsız bir anabilim dalı ya da bilim dalı haline de getirilmiş bulunmaktadır. Konunun önemi, popülerliği

ve bilgi alanımızla ilişkileri düşünüldüğünde, tüm bu gelişmeleri doğal karşılıyoruz. Burada doğal olmayan, bu gelişmelerin sürmesi ve insan kaynakları konusunun, bölümlerimizin geniş uğraşı alanlarını kendi egemenliği altına alması tehlikesidir. Konuya ilişkin tartışmaların, bölümlerin isminin "insan kaynakları" olarak değiştirilmesi noktasına vardığı ve sürdürülen bazı çabalar hatırlandığında, böyle bir tehlikenin gerçekten var olduğu söylenmelidir. Böyle bir isim değişikliğini, artık salt isim değişikliği olmanın çok ötesinde, bir paradigma değişikliği olarak anlamlandırdığımızı belirtmeliyiz. Üstelik bu defa söz konusu olan, sosyal politikadan endüstri ilişkilerine geçişte olduğu gibi kısmî değil, küllî bir paradigma değişikliğidir.

Bu konuda yapılmakta olan tartışmalarda kullanılan temel görüşler, insan kaynaklarının daha prestijli olduğu ve mezunlarımızın iş olanaklarını artıracağı hususları üzerinde odaklanmaktadır. Kuşkusuz bu noktada, prestij konusunu nesnel ölçütler çerçevesinde değerlendirmek gerek. Belirli bir konuyla uğraşmanın akademik nitelikli olmayan –popülerlik, akçalı olanaklar gibi- prestij unsurları da olduğunu göz ardı ediyor değiliz. Bununla birlikte, sanıyoruz ki, akademik camiada prestijin belirleyici ölçütü de akademik nitelikli olmalıdır. Bu açıdan bakıldığında, endüstri ilişkilerinin prestijsiz bir uğraşı alanı olduğunu söylemek için herhangi bir neden var mıdır? Diğer taraftan, bölümlerimizin kökenini teşkil eden ve zengin bir entelektüel temeli olan sosyal politikanın gerek uluslararası, gerekse ulusal boyutlarda akademik açıdan prestijli bir alan olduğunu ve bu prestijin de giderek arttığını söyleyebiliriz. Yeryüzündeki ve ülkemizdeki gelişmelerden kaynaklanan bu durum, sosyal politikanın bir alternatif düşünce ve uygulama alanı olarak öneminin artmasıyla bağlantılıdır. Son dönemlerde ülkemizde de yeni oluşumlar gözlenmekte, alana ilişkin eğitim ve araştırma programları bölümlerimiz dışına ya-

yılmaktadır. *Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Politika Forumu* ve Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde değişik bölümlere mensup öğretim üyelerinin katkılarıyla disiplinler arası bir yapıda oluşturulan sosyal politika yüksek lisans programı bunların başında gelmektedir.

Mezunlarımızın iş olanakları konusu ise özellikle Türkiye'nin içinde bulunduğu iktisadî ve sosyal koşullarda, elbette ciddi bir meseledir ve göz ardı edilmesi mümkün değildir. Yeterli sayılamazsa da, bugüne kadar bu konuda çabalar gösterilmiştir ve bölümlerimiz içerisinde -buna A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi de dahildir- iş olanaklarını artırmaya yönelik müfredat değişiklikleri uzun yıllardır ve sürekli olarak yapılagelmiştir. Öğrencilere staj ve benzeri olanakların sağlanmasına yönelik uygulamalar da bu çerçevede düşünülmelidir. Bu konunun gündemde tutulması, değişik boyutlarına ilişkin görgül ve kapsamlı araştırmaların yapılması, gelecekte sorunun boyutlarının hafifletilmesi açısından elbette yararlı olacaktır. Bununla birlikte, bu çabalar gösterilmeye devam edilirken, bölümlerimizin -ve fakültelerimizin- esas olarak akademik bilgi üretimini amaçlayan birimler olduğu, öğrencilere yönelik eğitim-öğretim etkinliklerinin dahi sadece meslek edindirmeye değil, onlara bir üniversite formasyonu kazandırmaya yönelik olması gerektiği hususları da gözden kaçırılmamalıdır. Türkiye genelinde gözlenen, üniversite kimliğinin zaman içerisinde erozyona uğraması ve üniversitelerin giderek meslek yüksek okullarına benzeşmesi riski, sanıyorum ki bölümlerimizin geleceği açısından da tümüyle ihmal edilmemesi gereken bir olasılıktır.

Nihaî bir değerlendirmeyle, insan kaynakları konusu kuşkusuz ki bir vakıadır, önemli bir alandır ve popülerdir. Konunun, bölümlerimizin uğraşı alanıyla da ilgisi bulunmaktadır. Bu nedenlerle, bölümlerimiz çerçevesinde bu konuya ilgi duyulması,

öğretim üyelerimizin alana ilişkin araştırmalar yapması, lisans ve lisansüstü düzeylerdeki öğretim programlarına insan kaynaklarına ilişkin ders ve seminerlerin konması, tezler yazılması doğal bir gelişmedir. Ancak, bu alanın, bölümlerimizin geniş uğraşı alanlarını kendi egemenliği altına alarak zaptetmesine, yıllardır *"Demokles'in kılıcı"* gibi üzerimizde sallanmasına ve bölüm ismi olarak kabul edilmesine kesinlikle karşı olduğumu ifade etmeliyim. Bu gelişmelerin sürmesi, bölümlerimizin zengin uğraşı alanlarını daraltacak ve entelektüel temellerimizi zayıflatacaktır.

Emek Tarihine Dair...[9]

Bölümlerimizle ilgili olarak değerlendirilmesi gereken temel bir husus, disiplinimizin tarihine ilişkindir. Carr'ın ifadesiyle "bugün ancak geçmişin ışığında" anlaşılabileceği için, bir disiplinin bugününü de geçmişinden soyutlanmış biçimde değerlendirmek mümkün değildir. Türkiye'de de, dünyada olduğu gibi, sosyal bilimler alanında öğretim yapan üniversitelerde, iktisat ve siyaset bilimi gibi temel alanlarda, lisans ve lisansüstü öğretim programlarında alanın tarihine ilişkin dersler yer almakta, formel bölüm yapılanmaları içerisinde Türkiye tarihine ilişkin olarak anabilim dalı, bilim dalı gibi alt-birimler bulunmaktadır.

Buna karşılık, sorun ÇEEİ bölümleri açısından değerlendirildiğinde bazı ciddi farklılıkların ortaya çıktığı görülmektedir. Üniversitelerimizde *Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri* adıyla

9 Emek tarihine ilişkin olarak burada ifade ettiğimiz görüşlerimizi, şu makalemiz aracılığıyla Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri bölümlerinin öğretim üyelerine daha 2006 yılında iletmiştik: Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Tarihi ve Tarihçiliği Üzerine Bir Değerlendirme, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Gelişme ve Toplum Araştırmaları Merkezi (GETA) Tartışma Metinleri, No. 91, Mart 2006. [Ahmet Makal, Ameleden İşçiye – Erken Cumhuriyet dönemi Emek Tarihi Çalışmaları, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, ss. 15-76.]

etkinlik gösteren bölümlerin 1982 yılında varlık kazanması ve lisans ve lisansüstü öğretim programlarının giderek yaygınlaşması emek tarihi açısından da bazı umutlar doğurmuş olmakla birlikte, bu umutların kısmen de olsa karşılandığını söylemek mümkün değildir. Bunun nedenlerinden biri, bu bölümlerin içsel yapılanmasıdır. *Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri* bölümlerinde bu alanın tarihine ilişkin bir anabilim dalı-bilim dalı organizasyonu yoktur. Bu eksiklik, ağırlıklı olarak emek tarihi alanında çalışacak bir akademik kadronun oluşumunu olanaksız hale getirmektedir. Bununla da bağlantılı ikinci bir sorun ise bu bölümlerin büyük bir kısmının öğretim programları içerisinde, Türkiye emek tarihine ilişkin derslerin bulunmuyor olmasıdır. Bu bölümlerin lisansüstü programları da ders ve seminerler yanında, yapılacak araştırmalar ile potansiyel yüksek lisans ve doktora tezleri açısından bir umut doğurmuş olmakla birlikte, bu umudun da gerçekleşmediği, buralarda özellikle Türkiye emek tarihine ilişkin nicelik ve nitelik açısından doyurucu tezlerin yazılmamış olduğu görülmektedir. Kuşkusuz bu bölümlerin emek tarihi alanındaki yetersizlikleri sadece organizasyonel değişkenlere indirgenemez ve sorunun temelinde öğretim üyesi-öğrenci düzleminde, aralarında emek tarihinin de bulunduğu bazı konulara ilgisizlik şeklinde tezahür eden bir zihniyet sorunu da bulunmaktadır. Güncel ve piyasaya yönelik, örneğin insan kaynakları gibi ilgilerin; emek tarihi, sendikacılık gibi ilgi alanlarını giderek bastırması, bu bölümlerin sosyal ve entelektüel temellerinin de giderek zayıflaması sonucunu doğurmaktadır.

Buna karşılık, son yıllarda bu boşluğun farkına varıldığı ve ÇEEİ bölümleri dışında, özellikle de bazı tarih bölümlerinde, tümüyle olmasa bile bazı boyutları itibariyle emek tarihine uzanan,

tez düzeyinde çalışmalar yapıldığı gözlenmektedir.[10] Bu durum, dünya ölçeğinde tarih anlayışında meydana gelen gelişme ve değişmeler ile toplumsal tarih çalışmalarına ve bunun önemli bir alanı olarak emek tarihi çalışmalarına yönelme eğiliminin artmasıyla da bağlantılıdır.[11] Sonuç olarak, ülkemizde bugüne kadar emek tarihi alanına katkıları çok sınırlı kalmış olan tarihçiler, Türkiye tarihçiliğinin bir ayağının aksamakta olduğunun ve toplumsal yaşamın en önemli boyutlarından biri olan çalışma sürecini dışarıda bırakan bir siyasî ve iktisadî tarih anlayışının yetersiz kaldığının farkına varmaktadırlar. Diğer taraftan, bu çalışmaların yapılması bizatihi olumlu olmakla birlikte, bunların şimdilik büyük eksiklik ve hatalarla malul oldukları gözlenmektedir. Bu çalışmalar, en azından büyük bölümü itibariyle, endüstri ilişkileri disiplininin kuram, yaklaşım ve literatürüne uzaktır ve sosyal bilimler -ve tarih- metodolojisi açısından da ciddi hata ve eksikliklerle maluldür. Ancak, tüm bu hata ve eksikliklerine karşın, bu çalışmaların bugüne kadar yeterince incelenmemiş konulara odaklanmaları ve yeterince kullanılmamış kaynaklara yönelmeleri açılarından faydalı olduğu kanısındayız. Hata ve eksikliklerin ise zaman içerisinde azalacağını ümit ediyoruz.

Tüm dünyada olduğu gibi, ülkemizde de emek tarihi çalışmalarına yönelim artarken ve bunun temel kaynağını bugüne kadar alana uzak kalmış olan tarihçiler oluştururken, bizim kendi alanımızın tarihine bu kadar uzak durmamızı mazur gösterebilecek

10 Bu kurumların başında, Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü gelmektedir.

11 Bu gelişmeler, Türkiye Bilimler Akademisi'nin Sosyal Bilimler Öngörü Çalışması, Tarih Çalışma Grubu Raporu'nda kapsamlı biçimde değerlendirilmektedir. Bakınız, TÜBA, Sosyal Bilimler Öngörü Çalışması: 2003-2023, Ankara, 2007, ss. 201-231. Prof. Dr. Zafer Toprak'ın yürütücülüğünü üstlendiği Tarih Çalışma Grubu'nda biz de yer almıştık.

hiçbir neden olamaz. Alanımızın disiplinler arası niteliği ile diğer sosyal disiplinlerle ilişkilerimize değgin olarak daha önce yaptığımız değerlendirmeler çerçevesinde düşünüldüğünde, emek tarihi bizim Türkiye'de sosyal bilimlere en çok katkıda bulunabileceğimiz alanlardan biridir ve bu konuda bölümlerimiz içerisinde yapılabilecek çok fazla şey vardır. En büyük eksikliklerden birinin emek tarihi alanında çalışan insan sayısının azlığı olduğu ve ülkemizdeki *Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri* bölümlerinin bu sayıyı artıracak bir yapılanma içerisinde bulunmadığı düşünülecek olursa; bu bölümlerin formel yapısına uygun bir kavramlaştırmayla ifade edersek, "çalışma ilişkileri tarihi"nin bir anabilim ya da bilim dalı haline getirilmesi, ağırlıklı olarak emek tarihiyle ilgilenecek genç akademisyenlerin varlık kazanmasına olanak sağlayacaktır. Çalışma ekonomisinden çalışma sosyolojisine, çalışma psikolojisinden iş hukukuna; alanın önemli boyutlarına ilişkin bir formasyona sahip bu akademisyenlerin, zaman içerisinde ülkemizdeki emek tarihi çalışmalarına ciddi ölçüde katkıda bulunmaları beklenebilir. Ancak, bu bölümlerde en azından içinde bulunduğumuz dönemde bu tarz eğilimler görülmediği gibi, bölüm içi yapılanmaların dahi YÖK'e kadar uzanan bir hiyerarşi zincirinden geçmek zorunda olması, bu zincirde ise her zaman akademik ihtiyaç ve ölçütlerin ön planda tutulmaması; pratik açıdan bu yolun kısa vadede işlerlik kazanmasını olanaksız kılmaktadır. Buna karşılık, idarî olarak diğer anabilim dallarının kadrolarında bulunmakla birlikte, esas olarak emek tarihi alanında çalışacak genç akademisyenlerin istihdamı ve yetiştirilmesi her zaman için mümkündür. Bu bölümlerin müfredatına, gerek lisans gerekse lisansüstü programlar düzeyinde, emek tarihine ilişkin ders ve seminerlerin konması ve bunların nicel ve nitel açıdan geliştirilmeleri ise muhakkak ki daha da kolaylıkla mümkündür. Bu uygulama, alana ilgi duyacak insanların sayılarının artmasına

ve gerekli bilgiyle teçhiz edilmelerine katkıda bulunacaktır. Tarih disipliniyle şu ya da bu biçimde daha yakın temasta olmanın, bölümlerimizin entelektüel temellerini de güçlendireceğini düşünüyorum.

Sosyal Politika Geleneğinden Uzaklaşma...

Bölümlerimiz, eğitim ve araştırma programlarına ilişkin olarak, benzerlikler yanında, birbirlerinden farklı özellikler de gösteriyor. Endüstri ilişkileri gibi geniş ve disiplinler arası niteliği başat olan bir alanda bunu doğal karşılamak gerekir. Ayrıca, akademik camiada, aynı alanlar içerisinde bile farklı anlayışların, farklı ekollerin olması, hepimizin aynı biçimde düşünmemesi bir zenginlik olarak telakki edilmelidir. Bu açıdan bakıldığında, yukarıda değindiğimiz insan kaynakları ve emek tarihi konularında olduğu gibi, farklı uygulamalar içerisinde olunması da doğaldır. Ancak, bütün bu gelişmelerin, bizi sosyal politika köklerimizden ve zaman içerisinde belirginleşen sosyal çizgimizden uzaklaştırmaması gerektiğini düşünüyorum. Bunu, bir yerde, bizi biz yapan çizgi olarak da nitelemek mümkündür. Buna karşılık, gözlemlerim, sosyal politika geleneğimizi büyük ölçüde ihmal ettiğimiz ve bu çizgiden uzaklaşmakta olduğumuz yönündedir. Bazı bölümlerimiz itibariyle bu uzaklaşma, "gelenekten kopma" olarak nitelenebilecek bir düzeye ulaşmıştır.

Bu uzaklaşma ya da kopmanın sonuçları, değişik düzeylerde açıklıkla gözlenmektedir. Bölümlerimizin ders programlarına, bu bölümlerde yazılan yüksek lisans ve doktora tezlerine ilişkin gözlemlerim, lisans ve lisansüstü öğretim düzeyleri ile doktora yeterlilik sınavları ve doçentlik jürilerine ait kişisel deneyimlerim, özellikle genç meslektaşlarımızın sosyal politika alanına yönelik ilgi ve bilgi eksikliklerini açıkça ortaya koymaktadır. Mesleğimizde kıdemli bazı hocalarımızın, daha uzun yıllara dayanan kendi

deneyimlerine ilişkin olarak aktardığı bilgiler de aynı doğrultudadır. Meslekî oluşum süreçlerinde kritik bir önemi olan bu aşamalardan geçmekte olan genç akademisyenler ile akademisyen adaylarının sosyal politika açısından ciddi bilgi ve eğitim eksiklikleri olması, bölümlerimizin geleceği açısından da önemli soru işaretleri doğurmaktadır. Bu çerçevede, bölümlerimizin tarihine ve eski hocalarımız ile onların çalışmalarına ilişkin merak, ilgi ve bilginin de üzücü düzeyde olduğunu belirtmeliyim.

Bu durumun nedenleri düşünüldüğünde, şüphesiz bizim dışımızdaki oluşumların genç kuşakların merak ve ilgi alanları ile düzeyleri üzerinde ihmal edilemeyecek boyutta olumsuz etkileri bulunmaktadır. Ancak, bunda; merak, ilgi ve bilginin kuşaktan kuşağa aktarılmasında yaşanan eksiklik ve kopukluklar da etkili olmalıdır ve bunda hepimizin sorumluluğu vardır. Bütün bu gelişmeler, paradoksal bir durum da ortaya çıkarmaktadır. Bizim sosyal politika eğilimimiz zayıflarken, sosyal politika akademik camiada daha ilgi çekici hale gelmekte ve değişik üniversiteler bünyesinde sosyal politika alanında etkinlik gösteren oluşumlar ortaya çıkmaktadır. *Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Politika Forumu* ile Orta Doğu Teknik Üniversitesi'ndeki disiplinler arası bir karakter taşıyan sosyal politika yüksek lisans programı bunlar arasındadır. Sosyal politika yaklaşım ve arayışlarının bizim dışımızda da yaygınlık ve etkinlik kazanması, bizim gibi buna gönül vermiş olanlar açısından şüphesiz olumlanması gereken bir gelişmedir. Ama diğer taraftan, bu yaklaşım başkaları tarafından benimsenirken, bizim gelenekten uzaklaşmamızın yarattığı üzüntüden kaçınmak da mümkün değildir. Başta alanımızın en köklü bölümleri olmak üzere, bölümlerimizin bu tür kurumlaşmalara gidememiş, var olan kurumlarını işlevsel hale getirememiş ve akademik camiada olduğu kadar, kamuoyunda da ses getiren girişimlerde bulunamamış olmaları, şüphesiz kendi açımızdan üzerinde düşünülmesi ve

çareler aranması gereken bir durumdur. Bilindik atasözüne nazire olarak ifade edersek, elbette çuvaldızı başkalarına batırmak gibi bir niyetimiz yoktur, ama gereken durumlarda iğneyi kendimize batırmaktan kaçınmamalıyız. Bu değerlendirmemizin altında, özeleştiriyi bireylerin, toplumların ve kurumların gelişebilmelerinin zorunlu bir öğesi olarak görmemiz yatmaktadır.

Başka bir açıdan bakıldığında, sosyal politika konusundaki tartışmaların giderek bu konudaki esas bilgi birikiminin gerçekleştiği bölümlerimizin dışına çıkması, artıları yanında eksileri de olan bir süreç olarak belirginleşmektedir. Artılar, büyük ölçüde, sosyal politikaya ilginin artması, artan ilginin farklı sosyal disiplinler kaynaklı olması ve bunun getirdiği zenginlik ile kuram ve uygulama düzeyinde bazı yeni gelişmelerin ülkemize aktarılması ve benzeri biçimlerde tezahür etmektedir. Buna karşılık, en azından bazı yaklaşımların, tarihsel süreç içerisinde giderek genişleyen sosyal politika anlayışını daraltıcı bir nitelik taşıdığını gözlüyoruz. Örneğin, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Politika Forumu'nun çalışmalarında; sosyal politikayı, aslında sosyal güvenlik konusunun bileşenlerinden biri olarak gördüğümüz sosyal yardımlarla neredeyse özdeşleştiren bir anlayışın hâkim olduğu görülmektedir ki, bunun sosyal politikanın diğer araçlarını ihmal eden ve nihaî analizde sosyal politikayı daraltan bir yaklaşım olduğunu düşünüyoruz. Kuşkusuz, yapılması gereken bir taraftan diğer oluşumların çalışmalarını izleyip, eksikliklerini ortaya koyarak eleştirilerimizle onlara katkıda bulunmaya çalışırken; diğer taraftan da esasen kendi üzerimize düşmekte olanları daha iyi yapmaya çalışmaktır.

Sonuç Yerine: Geleceğe Dair...

Belirli ölçüde öznellik taşıdığını daha önce ifade ettiğim bütün bu değerlendirmelerimizden, geleceğe yönelik öneriler ve öngö-

rüler de kendiliğinden çıkmış olmalıdır. Kuşkusuz ki, değinmiş olduğumuz konulara ilişkin daha farklı görüşler de olabilecektir. Gerek bu konulara, gerekse değinme fırsatını bulamadığımız diğer konulara ilişkin olarak tüm görüşlerin ortaya konması ve yapıcı biçimde tartışılması, bölümlerimizin geleceği açısından faydalı olacaktır. Bu çerçevede, bu konulara ilişkin daha ayrıntılı ve işlevsel görgül araştırmalar yapılması yoluna da gidilmelidir. Yazımız, bu tarz yapıcı çalışmalar ve tartışmalar için bir başlangıç ve elverişli bir zemin oluşturursa, bu satırların yazarı kendisini alabildiğine mutlu hissedecektir.

Görüşlerimi sistematik biçimde özetlemeye çalışırsam, sanıyorum şunlar söylenebilir: "Çalışma"yı, "emek"i konu alan bölümlerimiz, sosyal bilimler açısından son derecede önemlidir. Onurlu, uzun bir geçmişimiz ve bu geçmiş içerisinde oluşan bir geleneğimiz vardır. Bu geleneğe ilişkin olarak, ikili bir sorumlulukla karşı karşıya olduğumuzu düşünüyorum: Bir taraftan geleneği korumak, diğer taraftan alana ilişkin yeni gelişmeleri de göz ardı etmemek. Kanımca, bunlar birbirleriyle çelişen şeyler değildir ve buna, geleneğin yeni koşullara uyumlu biçimde yeni baştan şekillendirilmesi de diyebiliriz. Bu şekillendirme sürecinde alanımızın disiplinler arası karakteri son derecede önemlidir ve kanımca, onu diğer disiplinlerle besleyip harmanlama, daha derin ve analitik hale getirme ya da giderek yüzeyselleşmeye terketme alternatifleriyle karşı karşıyayız. Diğer disiplinlerle ilişkiler konusu pratikte, onların ürünlerinden yararlanmak kadar, çabalarımızın ürünlerini diğer sosyal disiplinler mensuplarına iletmek ve onlarla paylaşmak, diğer bölümler ve bu bölümlerden öğretim üyeleriyle ilişkide olmak anlamına da geliyor. Bölümlerimizin kapatılma tartışmaları sırasında kullanılan temel argümanın, bağımsız bir uğraşı alanımız olmadığı biçiminde formüle edilmiş olduğu

hatırlanırsa, diğer disiplinlerle ilişkilerimiz konusu, sadece teorik açıdan değil, pratik açıdan da hayatî bir sorun olarak tezahür etmektedir.

Bir taraftan diğer disiplinlerle ve bu disiplinlere mensup akademisyenlerle ilişkiler geliştirilirken, diğer taraftan da bölümlerimizin kendi içinde akademik bilgi ve gerekirse öğretim elemanı değiş-tokuşunu mümkün hale getirmek ve bunun işlevsel araçlarını yaratmak gerekir.[12] Bölümlerimize mensup öğretim elemanları arasında akademik konulara ilişkin bilgi paylaşımı açısından gözlenen eksikliklerin başında, akademik iletişim için kullanılacak bir haberleşme ağının henüz oluşturulmamış olması gelmektedir. Her ne kadar öğretim elemanlarımızın bir kısmının üye olduğu bir elektronik posta grubu mevcutsa da, hem bölüm öğretim elemanlarının tamamı bu listeye üye değildir, hem de bu liste akademik amaçlara yönelik olarak son derecede sınırlı bir biçimde kullanılmaktadır. Bilgi paylaşımını hızlandırmak kanımca gereklidir ve böyle bir ağ içerisinde görüşlerimizin paylaşılması, akademik değerlendirmeler ve tartışmalar yapılması, akademik toplantıların ve yeni yayınların duyurulması mümkün hale gelecektir.

Bölüm ismi ve özellikle insan kaynakları konusunda bugüne kadar yürütülmüş olan ve kanımca bölümlerin akademik kalitesi açısından herhangi bir getirisi olmayan kısır tartışmalara bir son vererek, çabalarımızı daha içeriğe yönelik noktalar üzerinde yoğunlaştırmalıyız. Kişisel görüşüm, insan kaynakları konusunun hiçbir düzeyde ihmal edilmemesi, ancak bölümlere hâkim olmasının da engellenmesi gerektiği doğrultusundadır. Bölüm ismi konusundaki düşüncem ise kavramsal-teknik düzeylerdeki

12 Bu noktada, Anadolu Üniversitesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü'nün, bölümlerimiz arasında belirli süreli öğretim üyesi değişimine ilişkin önerilerini takdirle hatırlıyoruz.

sorunlara karşın, *Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri* isminin aynen kalmasının daha uygun olacağıdır. Zorluklar içerisinde geçen ilk dönemlerden sonra bölümlerimiz bu isimle tanınmış ve kabul edilmiş, öğrencilerimiz bu isimle meslek sınavlarına girmiş ve işe yerleşmişlerdir. Sil baştan bir uygulamaya zaman harcamanın gereksiz olduğu ve buna harcanacak enerjiyi bölümlerimizi geliştirmeye hasretmemizin daha doğru olacağı düşüncesini taşıyorum.

Gençlerin yetiştirilmesi konusu çok önemlidir ve geleceğimizi belirlemede en kritik hususlardan biridir. Konunun önemli bir boyutunu ise akademik yükseltmeler oluşturmaktadır. Kanımca, akademik yükseltmeler konusunu YÖK ya da değişik üniversitelerdeki çoğu zaman biçimsel ve akademik anlayışla uyuşmayan puana dayalı kuralların dışında ve daha geniş bir çerçevede düşünmeliyiz. Bu çerçevede değerlendirilmesi gerekli hususlardan biri ise "doçentlik tezi" konusudur.[13] YÖK öncesi dönemde akademik yararları açıkça görülmüş olan bu uygulama, YÖK sonrası dönemde ortadan kaldırılmış durumdadır. Ancak, akademik açıdan son derecede önemli ve faydalı olduğunu düşündüğümüz bu uygulamanın formel olmasa bile, informel düzeyde sürdürülmesi yararlı olacaktır. Bağımsız ve kapsamlı bir özgün araştırma yapmaksızın, sadece makale düzeyinde çalışmalarla doçent olma gibi bir anlamsızlığın ortadan kaldırılması, hem genç akademisyenlerin bilimsel gelişmeleri üzerinde olumlu etkiler yapacak, hem de bölümlerimizin bilgi birikimini geliştirici sonuçlar doğuracaktır. Bu uygulamayı taviz vermeksizin sürdüren hukuk anabilim dalları, bölümlerimiz açısından da dikkatle not edilmesi gerekli güzel bir örnek teşkil etmektedirler.

13 "Doçentlik tezi" konusuna değişik vesilelerle dikkatimizi çeken Prof. Dr. Yusuf Alper'e teşekkür ederim.

Akademik yükseltmeler söz konusu olduğunda, etkileri sınırlı da kalmış olsa, bazı olumsuz uygulamalar üzerinde durmadan geçemiyoruz. Türk üniversitelerinde akademik yükseltmelerde bilimsel çalışmaların ve liyakatın esas alınmamasından kaynaklanan sorunlarla sık sık karşılaşıldığını hepimiz biliyoruz. Bu tür durumlarda akademik ölçütler, kişiler ya da gruplar arasındaki bireysel ya da fikrî-siyasî farklılıklara, çıkar hesaplarına, önyargılara; deyim yerindeyse kurban edilmektedir. Gönül, benzeri durumların bölümlerimizde hiç yaşanmamasını dilemekle birlikte, bu tür uygulamalarla nadiren de olsa karşılaşıyoruz. Bunların çok sık rastlanan durumlar olmaması ve kanımca diğer bölümlerdekinden çok daha az olması, belki de küçücük bir tesellidir. Ancak, sanıyorum ki, uzun ve onurlu bir geçmişi bulunan, geleneği esas olarak "adalet" kavramı üzerinde şekillenen camiamızda, bunlarla hiç karşılaşmamamız gerekir. Bilimsel çalışmaların, akademik ölçütler dışında, güç ve iktidar ilişkilerine tabi kılınmaya çalışılması, hukuk ile akademik ilke ve değerlerin zorlanması; akademik camiaya, hele bizim camiamıza yakışan davranışlar değildir. Bu tür uygulamalar sadece o bölüm ya da bölümleri değil, akademik ve insanî açıdan gerek tekil düzeyde akademisyenler olarak, gerekse bölümler olarak hepimizi zedeleyecek, akademik camiada zor durumda bırakacaktır. Bu nedenle, bu tür uygulamaların salt o bölümlerin iç işleri olduğunu savunmak da mümkün ve anlamlı değildir. Bunları ortadan kaldırmak için çaba göstermek ve camiamızda akademik ve insanî değerleri tümüyle egemen kılmak, hepimize düşen bir sorumluluktur diye düşünüyorum. Sonuçta, asıl olan akademik bilgi üretimidir ve yapılmış olan akademik çalışmalar *Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri* camiası yanında, tüm sosyal bilimler camiasının ve kamuoyunun da gözü önünde olup, değerlendirmeye açıktır. Bu değerlendirmelerin yapılmadığını düşünmek için de hiçbir neden yoktur.

Sonuç olarak, kökenleri bir anlamda üç çeyrek yüzyıllık bir geçmişe uzanan *Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri* bölümlerinin 25. yılı, sorunlarımız ve olası çözüm yolları üzerinde düşünmek için iyi bir vesile, fırsat oluşturmaktadır. Kuşkusuz ki, düşünmek sadece bir başlangıçtır ve düşüncelerimizi uygulamaya geçirmenin yollarını da arayıp bulmamız gerekir. Bu çabalar gösterildiğinde, hem geleneğimize daha lâyık olacağımızı, hem de bu geleneğin daha da gelişerek, geleceğe uzanacağını söylemek mümkün. Sanıyorum ki, uğraşı alanımıza ve bölümlerimize gönül vermiş kişileri bundan daha mutlu kılacak hiçbir şey yoktur...

Bizim Alanın Serencamı

Prof. Dr. Engin YILDIRIM[1]

Bundan tam 50 yıl önce alanımızın en önemli kuramcılarından Dunlop (1993/1958) endüstri ilişkilerinin çıkmaz bir sokağa girdiğinden şikâyet etmişti. Dunlop, endüstri ilişkilerinin kuramsal bir çerçeve kazanması için çağrıda bulunarak, endüstri ilişkileri araştırmalarının pragmatizm ve ampirizmle dolu olduğunu ve "kuramsal bütünlük oluşumun artmakta olan (ampirik) çalışmaların çok gerisinde kaldığını" ifade etmiştir (1958: vi).

Yarım yüzyıl sonra tekrar bir krizle karşı karşıya olduğumuz hususunda genel bir kabul olduğunu rahatlıkla iddia edebiliriz. Ancak günümüzdeki kriz, alan için çok daha ciddi sonuçlar doğurabilme potansiyelini bünyesinde barındırmaktadır. Zira Dunlop'un zamanında sendikalar ve faaliyetleri önemli bir araştırma konusu idi ve alan için hayati bir meşruiyet kaynağı sağlamaktaydı. Şimdi ise böyle bir durum söz konusu değildir.

Endüstri ilişkilerinin bilimsel bir disiplin olarak değerlendirilip, değerlendirilemeyeceğini Kuhn'un paradigma kavramından hareketle incelemeyi amaçlayan bu çalışmada, endüstri ilişkilerinde düşünce ve araştırmaları yönlendiren ortak bir sorunsalın ve bu sorunsal etrafında oluşmuş değerlerin ve bilimsel bir topluluğun var olup, olmadığı tartışılacaktır. Çalışma iki ana eksen etrafında ilerleyecektir. İlk eksende endüstri ilişkilerinin epistemolojisi bilim felsefesi ve bilgi sosyolojisinden yararlanılarak sunulmaya çalışılacaktır. İkinci eksen ise dünyada ve Türkiye'de

1 Sakarya Üniversitesi, İİBF, Çal.Eko. ve End.İliş. Bölümü

endüstri ilişkilerinin gelişimini aktararak bir değerlendirme yapmayı hedeflemektedir.

Endüstri İlişkilerinin Epistemolojisi

Endüstri ilişkileri uzun bir süre görgülcü (ampirist) bir bakış açısına sahip olmuş, epistemoloji ve yöntem tartışmaları yönetim-örgüt araştırmaları gibi komşu alanlardaki kadar olmasa da ancak son yıllarda yapılmaya başlanmıştır (Örgüt araştırmaları alanı için bkz.Yıldırım 2002). Bu tartışmaların başlamasını bir bakıma Thomas Kuhn'a (1970) borçluyuz. Onun ortaya attığı paradigma kavramı neyin çalışılacağını, hangi soruların sorulacağını ve bu sorulara verilen cevapları yorumlamada, hangi kuralların izlenmesi gerektiği gibi bir bilgi alanının olmazsa olmaz varolma koşullarını ifade etmektedir. Başka bir ifadeyle, paradigma bir bilimsel topluluğun kabul ettiği genel kuramsal varsayımlar ve değerler ile bunların uygulanmasına dair teknik ve yöntemleri içerir. Paradigma bir bilimin uygulayıcılarının dünyayı nasıl yorumladıkları ve mesleklerini nasıl yaptıklarını ifade eden ve bir araştırma topluluğunu birbirine bağlayan yaklaşım biçimine verilen addır. Bu bağlılık sonucunda ortaya çıkan görüş birliği, belli bir araştırma geleneğinin oluşması ve sürmesi için ön şarttır (Kuhn 1970: 176).

Bilimsel bir disiplinin oluşmasında paradigmanın varlığı, o alanla ilgili bir bilim topluluğunun/cemaatinin oluşmasına bağlıdır. Bu, aynı veya benzer konularda çalışan, ortak değerlere sahip, gerek üniversite gerekse de üniversite dışı ortamlarda örgütlenmiş, düzenli akademik ve sosyal faaliyetlerde bulunan bir topluluğun, kısacası bir düşünce ve araştırma geleneğinin ortaya çıktığı anlamına gelmektedir. Bunun değişik göstergeleri vardır. Bunlar arasında o disiplinin odaklandığı temel konular ve sorunsallar çerçevesinde süreli yayınların olması, düzenli kongre, konferans, sempozyum ve çalıştayların düzenlenmesi, hem akademisyenle-

rin hem de o alanla ilgili profesyonellerin üye olabileceği bilimsel derneklerin varlığı sayılabilir.

Endüstri ilişkileri, kendi içinde yer alan çeşitli bilimsel yaklaşımların (sistem, çoğulcu, Marksist, stratejik tercih, kurumsal çalışma ekonomisi gibi) hepsini içine alacak bir disipliner saflığa ise henüz ulaşmamıştır. Endüstri ilişkilerinin bir araştırma alanı olarak geliştirilmesinde farklı ortamlarda endüstri ilişkilerinin tanımlanması, önemli düşünürlerin belirlenmesi ve önemli kurumlar, süreçler ve kavramların tanımlanması gerekir (Barbash 1989: 3). Kuhncu bakış açısından bunun anlamı endüstri ilişkilerinin paradigma öncesi durumda olduğudur. Diğer bir deyişle, değişik endüstri ilişkileri yaklaşımlarının hepsini kapsayacak bir meta endüstri ilişkileri kuramının olmadığıdır. Unutulmaması gereken bir nokta sosyal bilimlerin genel olarak egemen bir paradigmanın sonucu olan disipliner saflığa henüz ulaşmamış olduğudur. Ancak burada sorulması gereken soru ideal bilim anlayışına en yakın olan fizik de bile genel ve bütüncül bir paradigma yokken, endüstri ilişkilerinde böyle bir paradigmaya gerçekten ihtiyaç olup olmadığıdır. Nasıl ki temel bilimciler lazer, ozon delinmesi, hücre anatomisi gibi değişik konulara tek bir genel kuramla yaklaşamıyorlarsa, endüstri ilişkileri araştırmacılarının toplu pazarlık, cinsiyet ayırımcılığı, sosyal sınıf yapısındaki değişmeler ve stratejik insan kaynakları yönetimi gibi konuları genel bir kuramla ele almaları hem mümkün görülmemektedir, hem de arzu edilir bir durum değildir.

Bu disipliner bölünmüşlüğe rağmen endüstri ilişkilerinin temel sorunsallar ve ortak değerler açısından kuvvetli bir disipliner temele sahip olduğunu iddia edebiliriz. Endüstri ilişkileri disiplininin temel sorunsalının çalışma ilişkisinde hakkaniyetin nasıl sağlanabileceği olduğunu söylemek çok da yanlış olmaz. Endüstri

ilişkileri ister liberal çoğulcu, ister Marksist biçiminde olsun çalışma ilişkilerinden kaynaklanan adaletsizlikler olduğu düşüncesiden hareket eder ve bunun alandaki araştırmaları disipline eden bir odak sorun olduğu iddia edilebilir. Endüstri ilişkileri araştırmacılarını birbirine bağlayan tek bir genel kuram yoksa bile ortak değerler sistemi vardır. Bu sorunsal endüstri ilişkilerini örgüt araştırmaları, örgütsel davranış ve hepsinden önemlisi insan kaynakları yönetimi alanlarından farklılaştırmaktadır. Bir bilgi alanı rakiplerinden daha ikna edici şekilde bir konuyu açıklıyorsa, bir dizi soruyu veya sorunsalı alternatif yaklaşımlardan daha iyi kavramsallaştırabiliyorsa veya sorun çözebilmeye ve bilgi üretimine katkıda bulunuyorsa gelişir. Örneğin takım çalışması ve bunun işletme performansına etkisini hangi bilgi alanı daha ikna edici tarzda açıklıyorsa, bu konuda ilgili alan, komşusu olduğu alanlardan ayrışır, öne çıkar.

Endüstri ilişkilerini kendi başına bir disiplin olarak kurma çabası endüstri ilişkilerini iktisat ve siyasetten ayrıma çabalarını da içermektedir. Endüstri ilişkileri kendi kavram ve analitik çerçevesini oluşturabilir mi? Bazıları yeni bir disiplin oluşturmaktan ziyade disiplinler arası çalışmaların, endüstri ilişkileri konularını daha iyi incelememize imkân sunabildiğini savunurken, diğer endüstri ilişkileri araştırmacılarına göre ise endüstri ilişkileri kendi başına bir sosyal bilimdir (örneğin Flanders 1975: 85, Adams 1991: 1). Endüstri ilişkilerinin kendi başına bir disiplin olarak kendi başına gelişiminde Flanders kuramın görevinin doğru sorular sormak, araştırmanın görevinin de bunlara doğru cevaplar bulmak olduğunu belirtmiştir.. Bu araştırmacılara göre endüstri ilişkilerini etkileyen disiplinlerin kuramsal yaklaşımlarına bağımlı kalınması endüstri ilişkilerinde alanı kavrayan bütünleşmiş bir teorik yaklaşımın oluşmasına engel teşkil eder. Bu disiplinler sadece endüstri ilişkilerinin kendilerine yakın gördükleri konularıyla ilgilenerek

endüstri ilişkileri sahasının parçalanmasına neden olmaktadırlar. Adams'a (1991) göre endüstri ilişkilerinin bir bilim olarak tanımlanmasını sağlayan başlıca özellikleri şunlardır:

a) Endüstri ilişkileri işçi-işveren-devlet ilişkilerini inceleyen diğer sosyal bilimlerin aksine istihdam ilişkisini geniş olarak bir bütünlük içinde incelemeyi hedefler.

b) Endüstri ilişkileri ekonomik etkenliğin yanı sıra eşitlik, adalet ve demokrasi gibi normatif kavramlarla da ilgilenir.

c) Endüstri ilişkileri çağdaş sorunlara pratik çözümler bulmaktan yanadır. Zarif ama soyut ve anlamsız kavramlar geliştirmeye çalışmaz.

Endüstri ilişkilerinin kendi kuramını geliştirmesi bakımından Flanders'la aynı görüşü taşımakla beraber Cappelli yöntem konusunda ondan farklı düşünmektedir. Ona göre eğer araştırmacılar sadece mevcut sosyal bilimlerin hipotezlerini kullanırlarsa, endüstri ilişkileri sahası geliştirilemez. Araştırmacılar endüstri ilişkileri davranışlarından hipotezler üreterek bunları test edebilmelidir. Ancak bu şekilde genelleştirme yapmak mümkündür. Cappelli için endüstri ilişkileri eğer çalışma sorunlarıyla diğer disiplinlere göre daha etkili ilgilenirse bir disiplin haline gelebilir. (1985: 108). Ancak başka araştırmacılar endüstri ilişkileri kuramı yerine endüstri ilişkilerinde kuram terimini tercih etmektedir. Buna göre endüstri ilişkileri kendi kavramsal ve kuramsal aygıtı olan ayrı bir disiplinden ziyade çeşitli disiplinlerin yaklaşımlarının uygulanıp, test edilebileceği bir araştırma sahasıdır (Hyman 1994: 3). Endüstri ilişkileriyle ilgilenen akademisyenlerin önemli bir bölümü köken olarak değişik disiplinlerden gelmiştir. Endüstri ilişkileri onlar için kendi orijinal disiplinlerinin yaklaşım ve tekniklerini kullanabilecekleri bir araştırma sahası sunmaktadır.

Çalışma ilişkisiyle ilgili tüm disiplinleri bütünleştirecek genel bir endüstri ilişkileri kuramı oluşturma çabası endüstri ilişkileri araştırma alanının parçalanmasına neden olarak, araştırmacıların kendi disiplinlerine geri çekilmelerine neden olmuştur. Bu arada endüstri ilişkileri istihdam ilişkisini bütün boyutlarıyla incelemekten, sendikacılık ve toplu pazarlık konularıyla kendini sınırlamıştır. 1950'lerde başlayan bu durum 1980'lerin başlarına kadar sürmüştür. Endüstri ilişkileri kendine özgü bir disiplin olmaya çalışırken psikolog ve sosyologları devre dışı bırakması, yönetime önem vermemesi, çalışma sosyolojisi ve psikolojisiyle, personel yönetimini ve örgütsel davranışı kendisinden uzaklaştırmıştır. (Kaufman 1993: 156). Kaufman'a göre endüstri ilişkilerinin en büyük hatası personel yönetimini yönetimcilikle suçlayarak reddetmesi olmuştur.

Disiplinler arası yaklaşımın mı, yoksa belli disiplinlerin kendilerine özgü olan yaklaşımlarının mı daha iyi analiz olanağı sağladığı, endüstri ilişkileri içinde önemli bir tartışma konusu olmuştur. İktisadi faktörler endüstri ilişkileri süreçlerinde meydana gelen değişmelerin önemli bir bölümünü açıklamakla beraber, çevreden gelen bu mesajların örgüt içinde sosyal aktörler tarafından nasıl yorumlandığı ve anlamlandırıldığı da önemlidir. Endüstri ilişkilerindeki kavram karmaşıklığının en önemli nedenlerinden biri de kuram oluşturmaya çalışan araştırmacıların farklı disiplinlere mensup olmalarıdır. Diğer taraftan bu kavram karmaşıklığı entelektüel işbölümünün doğal bir sonucudur. Şu anda gelişmiş durumda olan disiplinlerde de başlangıçta kuram ve kavram karmaşası vardı. Buradan hareketle kavramsal ve kuramsal karmaşıklık endüstri ilişkilerinin bilimsel anlamda gelişmesinin habercisi olarak da değerlendirilebilir.

Endüstri ilişkileri teorilerinin temelde bazı sosyal bilimlere dayanması endüstri ilişkilerinin hem zayıflığını, hem de potansiyel gücünü göstermektedir. Bir yandan bu bilimlerin teorik yaklaşımlarından yararlanma imkânı endüstri ilişkileri incelemelerini zenginleştirirken, diğer taraftan bu durum endüstri ilişkilerinin onlardan ayrı bağımsız bir yaklaşım geliştirmesi ihtimalini azaltmaktadır. Endüstri ilişkilerinde genel bir kuramın olmamasının alanı çok genişletip dağıttığını, bunun sonucunda elde edilen bilginin kendi içinde sistematik ve uyumlu olmadığı iddia edilmiştir (Beaumont 1990: 9). Araştırmacıların eğitimini aldıkları disiplinin yöntemi ve varsayımlarıyla hareket etmeleri, diğer disiplinlerin varsayımlarına dayalı araştırmaları anlamalarında ve değerlendirmelerinde zorluk doğurabilir ve araştırmacılar arasında iletişim kopukluğuna neden olabilir.

Endüstri ilişkileri disiplinler arası olmakla beraber disiplinler arası araştırmaların yaygın olmadığı bir alandır. Araştırmalar genellikle tek bir disiplinin egemenliğinde gerçekleşmektedir (Strauss and Whitfield 1998: 24). Diğer bir deyişle disiplinler arasılığın hakkını vermek için bu disiplinlerin hakkını vermek gerekiyor. Disiplinler arasılığın ancak söz konusu disiplinlerin içinden yapılırsa anlamlı olabileceğini de unutmamak gerekiyor.

Modernist bir temele sahip olan endüstri ilişkileri postmodernizmin genel olarak modernizme yöneltiği eleştirilerden muaf olmamıştır. Endüstri ilişkilerinin doğduğu ve serpildiği ortam modernist bir düşünce ve toplum yapısına dayanmaktaydı. Endüstri ilişkilerinin krizini modernizmin krizinden ayrı düşünmemek gerekiyor. Modernist düşünce her şeyi açıklama gücüne sahip kuramlar oluşturmaya ve var olduğuna inanılan tek ve mutlak doğruyu aramaya yönelmişti. Modernist yaklaşımda akıl ve gözlem uyum içinde çalışıyor, nesnel dünya dil tarafından temsil ediliyor-

du (Delanty 1997: 12). Nesnel olan öznel olandan bağımsızdı ve bilgi bir öznenin nesnel gerçekliği yansıtması veya temsili ile ilerler şeklinde özetlenebilecek bir düşünce gelişmişti. Modernizmde sosyal gerçeklik rasyonel bir benin yer aldığı akılcı gelenek üzerine inşa edilmiştir (Bauman, 1988: 220). Modernizm doğrusal ilerleme, mutlak gerçekler, standartlaşmış bilgi ve üretim koşulları altında ideal sosyal düzenlerin rasyonel planlanmasına dayanır. Modern anlayış Aydınlanmanın temel kavramları olan İlerleme ve Aklı benimser, araştırmacıyı imtiyazlı bir otorite olarak görür.

Postmodernizm, *post-modernizm* ve *postmodernizm* şeklinde iki yönden ele alınabilir. Postmodernizm, modernizmden sonra gelen bir kültürel biçim, bir tarihsel dönem olarak ele alınabileceği gibi (post-modernizm) dünyayı anlama ve açıklamada yeni bir epistemoloji olarak da görülebilir (postmodernizm) (Rosenau'dan aktaran Gephard, Boje ve Thatchenkery, 1996: 22). Bir epistemoloji olarak postmodernizm ise yapısalcılık sonrası (*poststructuralism*) felsefenin izlerini taşımaktadır. Postmodernizmin temel özellikleri arasında ilerleme, marksizm gibi üst anlatılara karşı çıkış, gerçekliğin bireysel, kültürel ve sosyal yorumlara bağlı olduğu düşüncesi, anlamın net olmaması ve muğlâklığı ve öznenin ve yazarın (araştırmacının) sorunsallaştırılması sayılabilir. Postmodern epistemolojiye göre paradigmaların ortak özelliği modernizme dayanmalarıdır. Postmodernizm ise her şeye nesnel yaklaşan, imtiyazlı bir konumda bulunan araştırmacı inancını sarsıntıya uğratmıştır (Hollinger 1994: 170). Çünkü araştırmacının konumu oluşmuş bir güç ilişkisi içinde yoğrulmuştu. Düşünümsellik (*reflexivity*) kavramı sayesinde kendi varsayımlarımız hakkında da eleştirel olma özelliği postmodern düşüncede önemlidir. Modernizm ile postmodernizmi ayıran önemli farklılıklardan biri de dil konusundadır. Modernist epistemoloji dilin gözlem ve akılla bulunanı yansıttığını, dışımızdaki gerçekliği temsil ettiğini varsa-

yarken, postmodern anlayışta dil gerçekliğin ta kendisidir (Hollinger, 1994: 172). Buna göre, dünyayı dilin meydana getirdiği belli söylem biçimleri aracılığıyla bilebiliriz.

Endüstri ilişkilerinin postmodern epistemolojiyi benimsemesi şart olmamakla birlikte, postmodernizmin neden olduğu "kültür savaşlarına" , bilimsel tartışmalara bünyesinde genel olarak yer vermemesi, adeta teğet geçmesi, alanın akademik hayatın marjinlerinde kaldığının bir göstergesi olarak ileri sürülebilir. Bu duruma bir örnek olarak kimlik siyasetini verebiliriz. Postmodern dönemde kimlik siyaseti, sınıf siyasetinin önüne geçmeye başlamıştır. Elbette, bu sınıfın önemini kaybeden, geçmişe ait bir kavram olduğu anlamına gelmez. Vurgulamak istediğimiz kimlik siyaseti gibi önemli bir konunun, endüstri ilişkileri topluluğunca, mesela yönetim ve organizasyon camiasıyla karşılaştırıldığında geç farkedilmesidir.

Dünyada Endüstri İlişkilerinin Gelişimi ve Durumu

İktisat, sosyoloji, siyaset bilimi, psikoloji, tarih ve hukuk gibi farklı sosyal bilimlerin kesiştiği bir alan olan endüstri ilişkilerinin kökeninde sanayi devrimi sonucunda ortaya çıkan "işçi sorunu" yatmaktadır. Klasik ve marksist siyasi iktisatta ücret ve gelir dağılımı iktisadi fazlalık için birbirleriyle mücadele eden sınıflar arasındaki güç ilişkileri tarafından belirlenmekteydi. 1870'lerdeki marjinalist devrimle birlikte iktisadi hayatta insanlar arasındaki sosyal ilişkiler yerini *homo economicus* ile bir meta arasındaki psikolojik ilişkiye bırakmıştır (Marsden 1982: 237). Neo-klasik iktisatta önemli bir yer tutan marjinal verimlilik teorisi üretim faktörleri için olan talebi açıklayabilirken, arz yönlü açıklamalarda, özellikle de emek arzı konusunda yetersiz kalmıştı. Marsden'e göre endüstri ilişkileri emek arzı konusunda yetersiz kalan marjinalist görüşlere karşı, bu açığı kapatmak için ortaya çıkmıştır.

TÜRK-İŞ
Bilgi Merkezi

Emeği diğer üretim faktörleri gibi piyasada alınıp, satılabilen bir meta olarak değerlendiren klasik ve neo-klasik iktisatçılara karşı, bu dönemde Marx geliştirdiği emek değer teorisiyle emeği düşünce sisteminin merkezine oturtarak, ona insanlığı kurtarıcı bir misyon yüklemiştir. Marx'ın mevcut kapitalist sistemi reddeden radikal fikirlerine karşı, Beatrice ve Sidney Webb sistem içinde reformları savunan bir görüş geliştirmişlerdir. Webb'ler emeğin sadece bir üretim faktörü olarak görülemeyeceğine ve işçilerle işverenler arasındaki çıkar çatışmasına dikkat çekerek, bireysel iş ilişkilerinde taraflar arasında büyük bir güç dengesizliğinin olduğunu vurgulamışlardır. Webb'ler işçilerin toplumsal konumlarının iyileştirilmesinde toplu pazarlık, devletin çıkardığı yasalar ve sosyal sigortalar arasındaki farklılıkları incelemişler ve sendikaları karşılıklı yardım, toplu pazarlık ve yasal düzenlemeler aracılığıyla işçilerin çıkarlarını temsil eden kuruluşlar olarak görmüşlerdir.

İngiltere'de Webb'ler endüstri ilişkilerinin geleceğinde önemli rol oynayacak toplu pazarlık ve sendikacılık gibi konuları incelerken, ABD'de de John R. Commons işçilerle işverenler arasında bir çıkar çatışması olduğunu kabul etmekle birlikte çıkar çatışmasının çıkar birliğine dönüştürülmesi ve çatışmadan kaçınılması gerektiğini belirtmiştir (Kochan 1980: 7, Barbash 1991: 24).

Webb'ler ve Commons endüstri ilişkilerinin sadece bir yönünü oluşturan işçiler ve kollektif örgütlerini incelemeye ağırlık verirken, F. Taylor'un geliştirdiği bilimsel yönetim anlayışı ve daha sonraki yıllarda buna bir tepki olarak doğan beşeri ilişkiler hareketleri, modern işletmelerde ortaya çıkan yönetim sorunlarına psikoloji ve sosyoloji bilimlerinden faydalanarak cevap bulmaya çalışmaktaydı. 2.Dünya Savaşı sırasında üretimin sorunsuz bir şekilde kesintisiz olarak sürdürülmesi ve verimliliğin arttırılması

amacına yönelik olarak, devletin önderliğinde bir araya gelen işçi ve işveren tarafları arasındaki yakın işbirliğinin doğurduğu faydalı sonuçların, savaş sonrası dönemde de sürdürülmesini sağlamak ve taraflar arasında ortaya çıkan anlaşmazlıkların ve grev ve lokavt gibi çatışmaların nedenlerini ve nasıl önlenebileceğini araştırmak için İngiltere ve ABD'de üniversiteler bünyesinde çalışma hayatını bütün boyutlarıyla inceleyecek endüstri ilişkileri kürsüleri kurulmasına ve programlarının geliştirilmesine başlanıldı.

Endüstri ilişkileri işverenler, hükümetler ve onların akademik danışmanlarının çalışma hayatında karşılaşılan pratik sorunlara çözüm bulmak için geliştirdikleri bir kavram olup, yaygın olarak ilk kez 1912'de ABD'de Kongre'nin çalışma hayatıyla ilgili kurduğu bir komisyonun adı olarak kullanılmıştır. İngiltere'de ise ilk defa 1926'da Ticaret bakanlığının bir araştırmasında endüstri ilişkileri kavramına atıfta bulunulmuştur. Bağımsız bir akademik alan olarak endüstri ilişkilerinin doğuşunu 1920'de ABD'de Wisconsin Üniversitesinde iktisat bölümü içinde endüstri ilişkileri uzmanlık kursunun kurulmasına kadar geriye götürmek mümkündür (Kaufman 1993: 10). İngiltere'de ise ilk olarak 1930'ların başlarında önde gelen bir işadamının maddi katkılarıyla Leeds, Cambridge ve Cardiff üniversitelerinde endüstri ilişkileri kürsüleri kurulmuştur. Ancak endüstri ilişkilerinin diğer üniversitelere yayılması 2.Dünya Savaşından sonra gerçekleşmiştir. Gerek ABD'de, gerekse İngiltere'de endüstri ilişkileriyle ilgilenen ilk akademisyenler ağırlıklı olarak ücret seviyesi ve işsizlik gibi konularla ilgilendiklerinden bağlı oldukları bölümler ve kendi akademik kökenleri genellikle iktisattı.

2. Dünya Savaşı sonrası dönemde hızlı ekonomik gelişme ve sosyal refah devletinin kurulması çalışma hayatındaki çatışmaların toplumsal düzeni sarsma ihtimalini azaltmıştı. Özellikle grev-

lerdeki azalma nedeniyle çalışma hayatında ortaya çıkan sorunlara pratik çözümler üretmeyi amaçlayan endüstri ilişkilerinin problem çözücü niteliğinin önem kaybetmesi üzerine, endüstri ilişkileri araştırmacıları alanlarının uygulamada azalan önemini ikame etmek için teorik bir temel arayışına girişmişlerdir. Böyle bir teorik temel arayışına iten diğer nedenler arasında 1950'li yılların ikinci yarısından itibaren sosyal bilimlerde, özellikle de ekonomi ve psikolojide soyut teorik modellerin ve sayısal yöntemlerin yaygın biçimde kullanılmaya başlanması ve endüstri ilişkileri araştırmacılarının alanları için akademik bir saygınlık sağlamak istemelerini de saymak gerekir.

Endüstri ilişkileri için bu dönemde ortaya atılan en önemli teorik yaklaşım Dunlop (1958) tarafından geliştirilen endüstri ilişkileri sistemi olmuştur. Sistem yaklaşımının endüstri ilişkilerini yeni bir sosyal bilim sayma çabalarının bir ürünü olduğunu söylemek mümkündür. Bu çabalar sırasında Amerika'da hakim olan Talcott Parsons'un ortaya attığı sosyoloji anlayışı da bu çalışmalara destek vermiştir. Çünkü sosyoloji ve diğer sosyal bilimler arasında ayırım yapmaktan kaçınıp, sosyal olguları geniş bir bakış açısıyla inceleyen klasik sosyolojik analizden farklı olarak, Parsons sosyolojisi sosyal olguların incelenmesini iyi tanımlanmış olmakla beraber, sınırları iyice daraltılmış çeşitli alt disiplinlere yüklemiştir (Roche 1986: 3).

Bu yıllarda gelişmekte olan yönetim sahası emek sorunlarına psikoloji üzerinden yaklaşmayı tercih etti. Çünkü psikolojinin daha nesnel, dolayısıyla daha bilimsel olduğuna inanılıyordu. Bu da beraberinde siyasi ve iktisadi etmenlerin yönetim ve organizasyon bilimince göz ardı edilmesine neden oldu. 1960'lardan itibaren çalışma ekonomiside iktisattaki neo-klasik genel eğilimlerden etkilenerek model oluşturmaya ve hipotezlerin istatistiksel olarak

test edilmesine dayanan bir yaklaşımı benimsemeye başladı. O zamana kadar başat konumda olan kurumsal çalışma ekonomisi, çalışma ekonomisi içinde marjinalleşmeye başladı. Endüstri ilişkileri, kurumsal çalışma ekonomisi ile bağlantısını sürdürürken, neo-klasik çalışma ekonomisi iktisadın bir alt dalı olarak kendi mecrasında akmaya başladı.

Kaufman endüstri ilişkilerini konu edinen Amerikalı araştırmacıları içselciler ve dışsalcılar olmak üzere iki kampa ayırmıştır (Kaufman 1993: 168-9). İçselciler istihdam ilişkilerinin insan kaynakları kanadını temsil etmekte ve örgüt içindeki istihdam sonuçlarını, örneğin örgütün yapısı, yönetim uygulamalarının özellikleri, işçilerle yöneticiler arasındaki sosyal ilişkiler ve işçi ve yönetici davranışının psikolojik belirleyicileri gibi sonuçları incelemekteler. Bu gruptaki araştırmacılar örgütsel davranış, İKY, psikoloji ve sosyal psikoloji gibi disiplinlerden gelmektedir. Buna karşılık dışsalcılar istihdam ilişkilerinin endüstri ilişkileri kanadını temsil ederek, istihdam sonuçlarının örgüt dışındaki unsurlarını, örneğin ürün ve emek piyasalarındaki iktisadi şartlar, meslek, sınıf ve nüfusla ilgili sosyolojik özellikler ve yapılar, işçi-işveren ilişkisinin yasal yapısı ve toplumdaki hâkim olan genel kültürel, siyasi ve sosyal normları araştırırlar. Bu kanattaki araştırmacılar ağırlıklı olarak iktisat, sosyoloji, hukuk, siyaset bilimi ve tarih gibi disiplinlerden gelmektedirler.

ABD'de bunlar yaşanırken, İngiltere'de de endüstri ilişkileri 1980'lerde Thatcher döneminde ciddi bir gerileme yaşadı. 2. Dünya Savaşından sonra çoğulcu bir yaklaşımla endüstri ilişkileri kurumları üzerinde yoğunlaşan İngiliz endüstri ilişkileri alanı, 1960'lı yılların sonlarında başlayıp, 1970'lerde artan çatışmacı eğilimlerin de etkisiyle Marksist endüstri ilişkileri gibi yeni kuramsal açılımlara sahne olmuştur. Aynı dönemde emek süreci çalışmaları

ve benzeri endüstriyel sosyoloji ağırlıklı incelemeler de önem kazanmıştır. Toplum diye bir şeyin olmadığını söyleyen Thatcher döneminde İngiliz endüstri ilişkileri nitel ağırlıklı sosyolojik saha çalışmaları ve ekonometrik çalışmalar şeklinde varlığını korumaya çalışmıştır (Frege 2007: 17).

Günümüzde İngiltere'de endüstri ilişkileri araştırmalarında kurumsal ve tümevarıma dayalı yaklaşım ağırlıktayken, ABD'de ki araştırmalarda tümdengelim ve istatistiğe dayanan çalışmalar önemli bir yer tutmaktadır. İngiliz endüstri ilişkilerinde uygulamaya dönük politika sorunlarıyla nedeniyle araştırmacılar belli sorunlar hakkında bilgi sağlamak ve analiz yapmak amacıyla saha çalışması veya örnek olay yöntemini ağırlıklı olarak benimsemişlerdir. Büyük bir kısmı iktisat ve psikoloji kökenli olan Amerikalı araştırmacılar genellikle iktisat ve psikolojiden alınan teorilerden türetilen hipotezleri test ederek endüstri ilişkileri çalışmalarını yürütmektedirler. Buna karşılık İngiliz endüstri ilişkileri araştırmacılarının büyük bir bölümü sosyoloji ve tarih kökenlidir. Amerikan endüstri ilişkileri dergilerinden olan "*Industrial and Labor Relations Review*" ve "*Industrial Relations*" daki makalelerin büyük bir kısmı tümdengelim yaklaşımına dayanan hipotez testini kullanırken, İngiliz endüstri ilişkileri dergilerinden olan "*Industrial Relations Journal*" ve "*European Journal of Industrial Relations*" daki araştırmaların sadece küçük bir kısmı böyle yaklaşımları kullanmıştır. Öte yandan, önde gelen İngiliz dergilerinden olan "*British Journal of Industrial Relations*" ise Amerikan dergileri gibi hipotez testlerine dayalı nicel araştırmalara ağırlık vermektedir.

İngiltere, ABD, Kanada, Avustralya ve Nijerya gibi ülkelerde üniversitelerde ayrı endüstri ilişkileri bölümleri varken, kıta Avrupa'sında ağırlıklı olarak endüstri ilişkileri hukuk sosyoloji, iktisat, siyaset bilimi ve psikoloji bölümleri içinde yer almakta-

dır. Örneğin Almanya'da sosyoloji ve hukuk öne çıkmaktadır. Bu anlamda, endüstri ilişkileri bu bölgede disiplinler arası olmaktan ziyade çok- disiplinli (*multidisciplinary*) bir görünüm arzetmektedir (Frege 2007: 17). İngilizce konuşan ülkelerle kıyaslandığında alanın Kıta Avrupa'sında ciddi bir krizle karşılaşmadığı iddia edilmektedir (Gospel'den aktaran Frege 2007: 20). Bunda elbette alanın bağımsız bir disiplin olarak görülmemesi ve örgütlenmemesinin de payı vardır.

Bir Anglo-Sakson icadı olan endüstri ilişkileri kendi topraklarında entelektüel ve örgütsel olarak marjinalleşmiştir ve bu "yadsınamaz bir gerçektir" (Ackers and Wilkinson 2003: 2). Endüstri ilişkileri çalışmak isteyen öğrenci ve araştırmacı sayıları azalmakta, bu alanda kariyer yapma imkânları kısıtlanmakta ve bağımsız bölümler ya kapatılmakta ya da başka bölümlerle birleşmeye zorlanmaktadır. ABD'de Chicago, Columbia ve Wisconsin-Madison üniversitelerinde endüstri ilişkileri programları lağvedilmiş, Georgia State ve Loyola üniversitelerindeki programlar adlarını insan kaynakları yönetimine (İKY) dönüştürmüşlerdir. İngiltere'de de Cardiff, Manchester, Strathclyde ve Warwick üniversitelerindeki programlar İşletme Okulları içine alınmış, London School of Economics'deki program da Yönetim bölümü içine alınarak bağımsızlığını yitirmiştir. Keele üniversitesinde var olan program ise verimsiz olduğu gerekçesiyle kapatılmış ve 10 endüstri ilişkileri akademisyeninin iş akitleri fesh edilmiştir.

Gerek ABD'de gerekse de İngiltere'de lisansüstü endüstri ilişkileri eğitimi almak isteyenlerin önemli bir bölümünün Avrupalı ve Amerikalı olmaması da ilginç bir noktadır. Amerika ve Avrupa üniversitelerindeki lisansüstü endüstri ilişkileri öğrencilerinin çoğunluğu Çinliler ve Hintlilerden oluşmaktadır (Frege 2007: 22).

Endüstri İlişkileri Araştırma Derneği (IRRA) olan adını Çalışma İlişkileri Derneği (LERA) olarak değiştiren kuruluşun üyelerinin sadece %11'i 45 yaşın altındadır (Frege 2007: 22). Amerikan endüstri ilişkileri topluluğunun ağırlıklı olarak yaşlılardan oluşması ve gençlerin azlığı alanın geleceği açısından alarm zillerinin çalmasına neden olmuştur.

Endüstri ilişkileri ile olan ilişkisi tartışmalar yaratan İKY yeni düşünce akımlarına endüstri ilişkilerine göre çok daha yakın olmuştur. Endüstri ilişkileri disiplini içinde geleneksel olarak ikincil bir konumda kalan yönetim, İKY şeklinde başat bir konuma yükselmeye başlamıştır. Buradan hareketle endüstri ilişkilerini İKY'yi içine alacak şekilde genişletmek ya da İKY ile endüstri ilişkilerini birleştirmek gibi öneriler yapılmaktadır. Krizden çıkış yolu olarak endüstri ilişkilerinin İKY ile bütünleşmesi dikkate değer bir eğilim olarak gözlemlenmektedir.

İKY, endüstri ilişkilerine bir tehdit mi, bir fırsat mı? Aslında gerçek tehdit İKY değil, ekonomi ve toplumsal alandaki değişmelere endüstri ilişkilerinin ayak uyduramamasıdır. İKY, endüstri ilişkilerinin boş bıraktığı veya az ilgilendiği yönetim sahasına girmiştir. İKY hiç tarih sahnesine çıkmamış olsa bile örgütsel davranış ve örgütsel kuram endüstri ilişkilerini "tehdit edecek ve boş bıraktığı alanları kolonileştirecekti" (Thompson ve McHugh 2001: 7). "Yönetimci olmadan yönetimi çalışmak", endüstri ilişkilerinin akademik marjinalliğini aşmada önemli bir katkı sağlayacaktır (Ackers and Wilkinson 2003: 2). İKY'nin bazı biçimlerinin serbest piyasa ideolojisinin propoganda aracı olduklarını belirtmekte ne kadar haklılık payı varsa, endüstri ilişkilerinin İKY ile ilgilenmesini tek taraflı yönetimcilik, serbest piyasa ideologluğu olarak suçlamak da o derece haksız bir ithamdır.

...Ve Türkiye

Kaufman'ın endüstri ilişkilerinin küresel evrimini anlatan 722 sayfalık kitabında Türkiye sadece bir kere, o da endüstri ilişkilerinin akademik bir saha olarak kurumsallaştığı birkaç Asya ülkesi sayılırken arasında zikrediliyor (bkz. 2004: 489). Bunun iki açıklaması olabilir: Ya Kaufman Türk endüstri ilişkileri hakkında yeteri kadar araştırma yapmamış ya da Türkiye'de Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri (ÇEEİ) ve Sosyal Politika alanında çalışmış ve halen çalışmakta olan akademisyenler yayın, konferans gibi yollarla kendilerini uluslar arası endüstri ilişkileri bilim camiasına yeterince tanıtamamışlar. Bu iki olasılıkta da doğruluk payı olduğunu düşünüyorum. Kaufman'ın yeterince dersine çalışmamış olması onun kusurudur ve bu konuda yapabileceğimiz fazla bir şey de yoktur. Türk ÇEEİ topluluğu uluslar arası endüstri ilişkileri bilim camiası ile iletişim kurmada, mesela kongrelere katılmada son yıllara kadar yeterince gayret göstermemiştir. Pek çok sosyal bilim sahası ile karşılaştırıldığında, ülkemizde nispeten köklü bir geçmişe sahip olan ve bununla övünen bizim alan kendisini dünyaya tanıtmada başarısız olmuş gözükmektedir. Elbette, buradaki dünyanın ağırlıklı olarak Anglo-Sakson bilim dünyası olduğu bir gerçek olmakla beraber, mesela Fransız ve Alman sosyal bilim âleminde de Türk sosyal politika veya ÇEEİ araştırmalarının bilindiğini söyleyemeyiz.

Yukarıdaki tespit sadece uluslar arası alan için geçerli değildir. Ahmet Makal'ın, Türk ÇEEİ camiasının içine kapanık bir akademik topluluk olduğu konusundaki görüşü gerçekçi bir tespittir (2008: 18). Bu hususu destekleyen iki önemli eğilim, belli başlı sosyal bilim kongrelerine pek katılmama (iki yılda bir düzenlenen Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi ve her yıl düzenlenen Yönetim ve Organizasyon Kongresi gibi) ve önde gelen ulusal sosyal bilim

dergilerinde (Toplum ve Bilim, Amme İdaresi Dergisi, Yönetim Araştırmaları Dergisi gibi) bölüm mensuplarının pek yayınına rastlanmamasıdır.

Türk endüstri ilişkileri topluluğunun kökenleri 1930'lu yıllara kadar uzanmaktadır. Ancak buna dayanarak bilimsel bir geleneğin oluştuğunu iddia etmek çok da doğru değildir. Konuya sosyal politika disiplini açısından yaklaşan ve bilimde geleneğin önemli olduğunu vurgulayan Ahmet Makal, bu disiplin içinde "geleneksizlik sorunu olmadığını, uzun ve onurlu" bir sosyal politika geleneği olduğunu savunmaktadır (2008: 12). Son yılları göz önüne almazsak, ÇEEİ/sosyal politika bilim camiasının devletin sosyal politikalarını belirleme ve etkileme açısından önemli bir rol oynadığını ve bunun bir gelenek oluşturduğunu kabul etmek gerekir. Sorgulamak istediğim, uzun geçmişine rağmen ÇEEİ/sosyal politika topluluğunun Türkiye'de *bilimsel* bir gelenek oluşturduğu iddiasıdır. Kişisel görüşüm sosyal politika/ÇEEİ *bilimsel* geleneğinin, ülkemizde tam anlamıyla henüz ortaya çıkmadığıdır. Eğer bilimsel bir gelenek olsaydı şu anda düzenli kongreleri ve bilimsel dergileri olan bir topluluk olurduk. Haklı olarak akıllara şu gelecektir: Uzun bir süredir yayınlanan sosyal siyaset konferenslarının ve Türk Endüstri İlişkileri Derneği'nin (hukuki) varlığı, yirmiye yakın üniversitede ÇEEİ bölümünün olması, bunların bazılarında doktora eğitiminin yapılması canlı bir geleneğin olduğu anlamına gelmez mi? Bu soruya Thomas Kuhn'dan (1970) bir alıntıyla cevap vermek gerekiyor:

Bilim alanında çalışan kişiler ve öğrenciler 'büyük kahramanlara' yapılan bir takım göndermeler sayesinde uzun tarihsel bir geleneğe sahip oldukları duygusuna kapılırlar. Hâlbuki onlara bu süreklilik hissini veren ve ders kitabından türetilmiş olan gelenek, gerçekte hiçbir zaman var olmamıştır.

Türkiye'de psikolojinin bir akademik alan olarak gelişimini inceleyen bir çalışmada da bir "köken mitosunun" oluşturulduğu ve alanın itibarını arttırmak bu "köken mitosuna", "şanlı geçmişe" sık sık atıflar yapıldığı belirtilmiştir (bkz. Batur 2005). Son yıllara kadar Türk ÇEEİ camiasının en önemli eksikliklerinden biri ders kitaplarını temel araştırma kitapları gibi algılamasıydı. Ders kitaplarının çizdiği bir çerçeve, bilimsel bir gelenek oluşturmada gerekli olmakla birlikte yeterli değildir.

Bilimsel bir geleneğin kuramsal açıklama, nedensellik ve görgül biçimde doğrulama gibi kaygıları içermesi gerekir. Buradaki bilimsel gelenek özellikle ABD'de yaygın olan doğa bilimlerinin yöntemlerini benimseme anlamında bilimleşme ile de sınırlı tutulmamalıdır. Kıta Avrupa'sının sosyolojik ve felsefi gelenekleri ve bunlardan türeyen bilimsel tartışmalar ve araştırmalarda geleneğin oluşmasının bir başka boyutunu oluşturmaktadır. Acı olan gerçek, Türk ÇEEİ akademiyasının yukarıda değindiğimiz her iki bilimsel gelenek açısından da yeterli bir performansı şu ana kadar gösteremediğidir.

Ülkemizin önde gelen sosyal bilim dergilerinden olan Toplum ve Bilim 1977'deki ilk sayısında "Türkiye'de toplumsal bilimler alanında bilgi aktarma evresinin aşılıp bilgi üretme sürecine geçildiği" tespitinde ve iddiasında bulunmuştu (Bora 2004: 5). Tanıl Bora bugün için hayli naif görünecek bir temennide bulunduklarını itiraf eder ve derginin "uluslar arası-ki filen batılı- teorik üretimin bayiliğine ya da uyarlanmasına talip olmadığı...ancak bunun dışarıda üretilmiş kuramsal bilginin vukufla yapılmış derleyici sunumlarına derginin kapalı olduğu anlamına" gelmemesi gerektiğini de vurgular (Bora 2004: 6). Buradan hareketle Türk ÇEEİ topluluğunun yapması önemli işlerden birinin de "dışarıda üretilmiş kuramsal bilginin vukufla yapılmış derleyici sunumları"

olduğuna inanmaktayım. Elbette bu tek başına yeterli değildir. Batı'da üretilen kuramlar son kertede üretildikleri toplumun sorunlarını, özelliklerini yansıtır ve "incelenecek konular bu bağlam içerisinde genellikle belirlenir" (Buğra 2004: 21). Türkiye ve benzeri ülkelerdeki tüm sosyal bilimcilerin karşı karşıya kaldığı en önemli risklerden biri incelenecek konular seçilirken yerel bağlamın ihmal edilmesidir. Bu risk ÇEEİ/ camiası içinde geçerlidir. Bilimleşelim, bilimsel gelenek oluşturalım derken, Türkiye'nin sorunlarını ihmal etmemek gerekiyor. Örneğin, batıda enformal sektör çok önemli bir araştırma konusu olmayabilir ama Türkiye bağlamında ÇEEİ topluluğu bu konuyu ihmal etmemelidir ve ihmal edilmediğine dair örneklerin de olması sevindiricidir.

Türkiye'de ÇEEİ alanında yakın zamanlarda gözlenen bir gelişme anketlere ve saha çalışmalarına dayalı çalışmaların artmaya başlamasıdır. Veri temelli yayınların sayısının artması memnuniyet verici bir durum olmakla beraber şu ana kadar yapılan çalışmalarda "ham görgülcülük" veya "törensel görgülcülük" olarak nitelenen bir tehlikeye de dikkat çekmek gerekiyor. Ampirik araştırma geleneğinin yaygın olduğu, Türk yönetim ve organizasyon alanında ilk bakışta bilimleşme gibi görünen ama kuramsal temele dayanmayan, zayıf bir ampirik (görgülcü) yaklaşım başat hale gelmiştir (Özen 2002, Üsdiken ve Erden, 2002). ÇEEİ sahasında da araştırmacılar bilim yapıyoruz diye anketçilik kolaycılığına kaçmamalıdır. Anketlerle elde edilen bulguların sunumu kadar, bunların yorumlanması ve literatürün eleştirel bir gözle değerlendirilmesi önemlidir. Bir araştırma sorusu veya sorunsalı etrafında çalışmaları biçimlendirmek gerekmektedir. Daha nitelikli, daha derin ve analitik çalışma yapabilmek için, ÇEEİ araştırmacılarının, Makal'ın isabetle vurguladığı gibi, iktisat, siyaset, sosyoloji ve tarih gibi temel sosyal bilim dalları ile "beslenmesi" gerekmektedir (2008: 15).

Sosyal politika kürsülerinden ÇEEİ bölümlerine geçişi Makal kısmi bir paradigma değişikliği olarak yorumlamaktadır. Ona göre sosyal politika işçilere dönük bir sosyal koruma amaçlarken endüstri ilişkileri işçi ve işveren karşısında daha tarafsız gözükmektedir (2008: 16). Buradan hareketle Makal, insan kaynakları olarak bölüm adı değiştirilmesinin "basit bir ad değişikliğinin ötesinden adeta bir paradigma değişmesi anlamına geleceğini" vurgulamaktadır (2008: 17). İsimden ziyade içeriğin önemli olduğunu unutmadan şunu söyleyebiliriz; insan kaynakları yönetimi sadece işletmecilerin insafına terk edilmemelidir. Endüstri ilişkileri alanı, tabir caizse, eleştirel bir İKY anlayışının gelişimine katkıda bulunabilir. İKY adı altında yönetimcilik, neo-liberalcilik yapmadan da eleştirel bir bakış açısıyla bugün endüstri ilişkilerinin gördüğü işlevler yerine getirilebilir.

Endüstri ilişkilerinin sosyal politika ile olan ilişkisi de Türkiye'de tartışılmaktadır. Özellikle Anglo-Sakson dünyada endüstri ilişkileri ve sosyal politika ayrı alanlar olarak değerlendirilmektedir. Boğaziçi Üniversite'sinde sosyal politika forumu adlı bir yapılanmaya gidilmesi ve benzer bir düzenlemenin ODTÜ'de de yapılması, Türk ÇEEİ topluluğunun biraz ihmal ettiği sosyal politika alanına tekrar eğilmesine neden olmuştur. Bu iki üniversitede bazı araştırmacıların sosyal politikaya eğilmesi biraz da "bunlar da nereden çıktı", şeklinde özetlenebilecek bir endişeye ve rahatsızlığa neden olmuştur. Sosyal politika ve ÇEEİ konularının yalnızca ÇEEİ bölümlerinin tekelinde olması gerektiği gibi zımni bir varsayımla örgütlenen ve çalışan bizler bir anda alanımıza "burunlarına sokan" bir araştırmacı grubuyla karşılaşmıştık. Üstelik bunlar nispeten seçkin üniversitelere bağlı olduklarından Türk ÇEEİ cemaatine potansiyel olarak güçlü bir rakip olarak da algılanabilirler.

Sosyal politika forumunun çalışmaları ağırlıklı olarak yoksulluk konusuna odaklanmışken, ÇEEİ daha ziyade çalışma hayatına odaklanmıştır. Sosyal politika konuları ÇEEİ için önemli olmakla beraber sosyal politika ile endüstri ilişkileri aynı şey değildir. Bilimsel örgütlenme açısından da çoğu gelişmiş ülkede bunların ayrı disiplinler ve bölümler olarak örgütlendiklerini görüyoruz.

Alanımızın en önemli güncel tartışmalarından biri de isim meselesidir. ÇEEİ adının *"çalışma ilişkileri ve insan kaynakları"*, *"sosyal politika ve insan kaynakları"*, *"çalışma ilişkileri"*, *"insan kaynakları yönetimi*, *"sosyal politika"*gibi adlarla değiştirilmesi 10 yıldır düzenlenen bölüm toplantılarında tartışılmış ama önerilen bu adların hiçbiri üzerinde bölümler arasında bir uzlaşma sağlanamamıştır. Bütün bunların sonucunda 1982 yılından beri kullanılan mevcut bölüm isminin benimsendiği ve değiştirilmemesi gerektiği egemen bir görüş olarak ortaya çıkmıştır.

Türk ÇEEİ alanı için bir akademik örgütlenme modeli önerisinde bulunmak gerekirse, şunu söyleyebiliriz. Sosyal politika (belki de buna sosyal hizmetler de eklenerek) ayrı bir bölüm şeklinde örgütlenebilir. ÇEEİ'de Çalışma (veya Endüstri) İlişkileri ve İnsan Kaynakları şeklinde yeniden tasarlanabilir. Bu şekilde ikiye ayrılmanın ÇEEİ topluluğu açısından ne gibi olumlu ve olumsuz sonuçlarının ortaya çıkabileceği etraflıca tartışılmalıdır. Bildiğim kadarıyla dünyada ÇEEİ altında başka bir bölüm yoktur ve bu durumu dünya bilimine özgün bir Türk katkısı olarak görmek mümkündür! Çalışma ekonomisi artık iktisadın bir alt dalıdır ve iktisattaki egemen paradigma ve yöntemler çerçevesinde varlığını sürdürmektedir. Dolayısıyla bölüm adında çalışma ekonomisinin bulunması kanımca artık anlamlı değildir. Bölüm adının *ne olması* gerektiği hususunda değişik görüşler tartışılabilir ama *ne olmaması* gerektiği konusunda düşüncem gayet açıktır: Mevcut adla bir

yere varamayız ve akademik hayatın marjinlerinde kendi halinde dolaşır, dururuz. İsimden ziyade içeriğin önemli olduğu tartışılmaz bir gerçektir ama ambalajın da önemsiz olduğunu her halde kimse inkâr edemez.

Kısa Bir Sonuç

Genel olarak değerlendirdiğimizde endüstri ilişkileri alanında kuramsal bir disipliner temelden söz edilebilir. Bu sistematik biçimde bilgi üretimini sağlayan bir bilim topluluğundan, süreli yayınlardan, düzenli konferanslardan, akademik kariyer fırsatlarından, odak sorunsaldan ve ortak değerlerden ibaret bir disiplinin ve araştırmacı grubunun var olduğu anlamına gelir. Öte yandan bütün bunlar endüstri ilişkilerinin olgun bir disiplin olduğu anlamına gelmez. Endüstri ilişkilerinde kuvvetli bir pragmatik eğilimin olması, düşünsel ve bilimsel ilerlemeyi güçleştirmektedir.

Endüstri ilişkilerinin akademik bir saha olarak krizde olduğu inkâr edilemeyecek bir gerçektir. Krizi bir tehditten ziyade varsayımlarımızı, konularımızı, yöntemlerimizi gözden geçirmemize yarayacak bir fırsat olarak görmeliyiz. Kriz, atalet içinde olan alanımızın yeniden canlanmasına neden olabilir. Bir bilimsel alan isek, ki öyleyiz, bilimsel bilgiyi yönetimcilik veya işçicilik olarak nitelendirilebilecek tutumlar uğruna feda etmemeliyiz.

Kaynakça

Ackers, P. ve A. Wilkinson (2003), "Introduction: The British Industrial Relations Tradition-Formation, Breakdown and Salvage", Ackers, P. ve A.Wilkinson (der.), *Understanding Work and Employment*, Oxford: OUP, ss: 1-27

Adams, J.R. (1991), "Introduction and Overview", Adams, J.R. (der.), *Comparative Industrial Relations: Contemporary Research and Theory*, London: Harper Collins.

Barbash, J. (1991), "John R. Commons and the Western Industrial Relations Tradition", Adams, J.R. (der), *Comparative Industrial Relations: Contemporary Research and Theory*, London: Harper Collins.

Barbash, J. (1989), "Introduction", Barbash, J. ve Barbash, K. (der.), *Theories and Concepts in Comparative Industrial Relations*, Colombia: University of South Carolina Press.

Batur, Sertan, (2006), "Türkiye'de psikolojinin kurumsallaşmasında toplumsal ve politik belirleyenler", *Toplum ve Bilim*, sayı 107, ss: 217-230.

Bauman, Z. 1988. "Is there a postmodern sociology", *Theory, Culture and Society*, cilt 5, sayı 2, ss: 217-237.

Beamont, P.B. (1990), *Change in Industrial Relations*, London: Routledge.

Cappelli, P. (1985), "Theory Construction in Industrial Relations and Some Implications for Research", *Industrial Relations*, cilt 24, sayı 2.

Bora, T., (2004), "100. sayıda..." *Toplum ve Bilim*, sayı 100, Bahar, ss: 3-6.

Buğra, A. (2006), "Türkiye'de Sağ ve Sosyal Politika", *Toplum ve Bilim*, sayı 106, ss: 43-67.

Delanty, G. (1997), *Social Science: Beyond Constructivism and Realism*, Buckingham: Open University Press.

Dunlop, J.T. (1993), *Industrial Relations Systems*, Mass: Harvard University Press. (orijinal baskı 1958).

Frege, C. (2007), *Employment Research and State Tradions*, Oxford: OUP.

Flanders, A. (1975), *Management and Unions: The Theory and Reform of Industrial Relations*, London: Faber and Faber.

Gephard, R. F., Boje, D.M. ve Thatchenkery T.J. (1996), "Postmodern Management and the Coming Crisis of Organizational Analysis" , Boje, D.M., Gephard, R. F. ve Thatchenkery T.J. (der.) *Postmodern Management and Organization Theory*, Thousand Oaks: Sage, ss: 1-18.

Hollinger, R. (1994), *Postmodernism and the Social Sciences: A Thematic Approach*, London: Sage.

Hyman, R. (1994), "Theory and Industial Relations", *British Journal of Industrial Relations*, cilt 32, sayı 2.

Kaufman, B.E. (2004), *The Global Evolution of Industrial Relations: Events, Ideas and the IIRA*, Geneva: ILO.

Kaufman, B. E. (1993), *The Origins and Evolution of the Field of Industrial Relations in the USA*, Ithaca: ILR Press.

Kochan, T. (1980), *Collective Bargaining and Industrial Relations*, Mass: Irwin.

Kuhn, T. (1970), *The Structure of Scientific Revolutions*, Chicago: University of Chicago Press.

Makal, A. (2008), "Çeyrek Yüzyılın İçinden Kendimize Bakmak: Kuruluşlarının 25. Yılında Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Çalışma ve Toplum*, 2008/1, ss: 11-26.

Marsden, R. (1982), "Industrial Relations: A Critique of Empiricism", *Sociology*, cilt 16, sayı 4, ss: 232-250.

Özen, Ş. (2002), "Türkiye'de Örgütler/Yönetim Araştırmalarında Törensel Görgülcülük Sorunu", *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, cilt 2, sayı 2, pp: 187-213.

Roche, W.K. (1986), "System Analysis and Industrial Relations: Double Paradox in the Development of American and British Industrial Relations Theory", *Economic and Industrial Democracy*, cilt 7, sayı 1.

Sarton, George, (1997), *Bilim Tarihinde Yöntem*, Demir, R. (der.), Ankara: Doruk

Strauss, G. ve K. Whitfield (1998), "Research Methods in Industrial Relations", Whitfield K. ve G. Strauss (der.), *Researching the World of Work: Strategies and methods in studying industrial relations*, Ithaca: ILR Pres, ss: 5-29.

Thompson, P. ve D. McHugh (2001), *Work Organizations*, London: Palgrave.

Üsdiken, B. ve Z. Erden (2002), "Örnek Alma, Mecbur Tutulma ve Geçmişe Bağımlılık: Türkiye'deki Yönetim Yazınında Değişim", *Amme İdaresi Dergisi*, cilt 34, sayı 4, ss: 1-31.

Yıldırım, E. (2002), " 'Cogito Ergo Sum'dan Vivo Ergo Sum'a' Örgütsel Analiz", *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, cilt 2, sayı 2, pp: 155-186.

Sosyal Politikanın Anlamı ve İşlevini Tartışmak...

Prof. Dr. Meryem KORAY

1- Giriş

Günümüzdeki gelişmeler nedeniyle sosyal politikanın hem anlam hem de uygulamalar açısından ciddi bir değişim içine girdiği söylenebilir. Sosyal politikanın devlete ait ve topluma yönelik politikalar dizisi olduğunu anımsarsak, siyasal ve toplumsal yapıda sürüp giden değişimler edeniyle sosyal politikanın da bu değişimlere ayak uydurması kaçınılmazdır. Ancak günümüzde değişiklikler ve etkilerinin çok yönlü olmasının bugünkü süreci epeyce farklılaştırdığı da yadsınamaz. İlk olarak piyasanın küreselleşmesinden doğan çok yönlü sorunlar ve etkiler söz konusu; buna bağlı olarak devlet anlayışı ve yapısında ortaya çıkan bazı temel değişiklikler var; üçüncü olarak da toplumsal yapıdaki değişimlerden kaynaklanan yeni sorunlar ve yeni ihtiyaçlarla karşılaşılmakta. Tüm bunların bir araya gelmesiyle de, sosyal politika anlayışı ve uygulamalarını daha kökten değiştirecek etkenler devreye girmektedir; bu nedenle bugün sosyal politikanın nereye doğru evrileceğini bilmek de kolay görünmemektedir.

Örneğin küreselleşmenin ilk ve en doğrudan etkisinin işgücü ve çalışma koşulları üzerinde olduğu biliniyor. Mal ve hizmet piyasalarının küreselleşmesi işgücü piyasasının da küreselleşmesine yol açarak işgücünü küresel bir rekabetle karşı karşıya getirmekte ve bu rekabet işgücü üzerinde işsizlik tehdidini arttırdığı gibi çalışma koşullarına ilişkin standart ve kuralların da baskılanmasına yol açmaktadır. Piyasanın küreselleşmesinin bir başka etkisi de,

neo-liberalizmin egemenliğinde gerçekleşen bu sürecin devlet anlayışı ve yapılarını ciddi biçimde değişime uğratmasıdır. Neo-liberalizmin temel felsefesi, bir yandan sermayenin desteklenmesi, buna karşın emeğin baskılanması, öte yandan devletin koruyucu-kollayıcı politikalarından vazgeçilmesi biçiminde olduğundan devlet yapısı içinde kamu harcamalarının azaltılmasından kamu hizmetlerinin piyasalaşmasına kadar uzanan değişikliklerin ortaya çıktığını görüyoruz. Sonuç olarak küreselleşme, hem sosyal devleti veya devletin sosyal boyutlarını aşındıran bir etkide bulunmakta hem de devletin dışarıdan gelen olumsuz etkilere karşı içeride uygulayacağı politika ve önlemler konusundaki manevra alanına daraltmaktadır.

Sosyal politika her şeyden önce ekonomi ve siyasetle yakın ilişkisi olan ve bu çerçevede anlam kazanan bir alan olduğundan, günümüzdeki anlayış ve politikalar çerçevesinde sosyo-ekonomik hakların yok sayılmasından sosyal hizmetlerin piyasalaşmasını kadar uzanan değişimlerin gerçekleşmesi de kaçınılmaz görünüyor. Ekonomik sistemin giderek sosyal/küresel sistemden uzaklaşarak âdeta "bağımsızlık" kazandığı, siyasetin giderek ulusal-toplumsal boyutlarından uzaklaştığı ve ulus devletin temel kaygısının dünya ekonomisine eklemlenmek olduğu, liberal ekonomi anlayışının hemen her alanda kendi politika ve dayatmalarını öne çıkardığı günümüz koşullarında sosyal politikanın "*mecrası*" da buna göre belirlenmektedir diyebiliriz.

Toplumsal yapıdaki değişimlerin de sosyal politikaya değişime zorladığı açık. Örneğin yaşlı nüfusun artması sağlık hizmetlerini ve sosyal güvenlik sistemini zorlamakta, kadınların fırsat eşitliği istemleri hem çalışma koşulları hem de bakım hizmetlerine yönelik uygulamalarda değişikliklere gidilmesini gerektirmekte, uzun süreli işsizlik ve yoksulluk sorunu çalışma odaklı refah devletini

ve buna bağlı sosyal vatandaşlık anlayışını değişime zorlamaktadır. Tüm bunların yalnız uygulamalarda bazı değişiklikler anlamında değil, fakat sosyal devletin dayandığı sınıf ve çalışma odaklı anlayış gibi daha temel değişiklik anlamına geldiği da açıktır. Örneğin feminist yaklaşımlar kadının ev-içi emeğinin dikkate alınmaması nedeniyle hem sınıf temelli sosyal refah uygulamalarını eleştirmekte hem çalışmanın ücretli çalışmayı esas alan anlamının genişletilmesi gereği üzerinde durmaktadırlar (Lewis, 2000, 4-10; Lister, 2000, 27; Nelson, 1995).

Öte yandan işin giderek daha az bulunur bir meta haline gelmesi nedeniyle, çalışma hakkını esas alan refah devleti anlayışının değişmesi gerektiği de tartışılmaktadır. Örneğin uzun süredir işsizlik sorununu gideremeyen Avrupa ülkelerinde çalışma (work) odaklı bir refah anlayışı yerine vatandaşlık temelli bir refah anlayışının gerekliliği tartışılmakta ve bu yolda işsizlik sigortası ve aile yardımlarının yerini alacak bir temel gelir (basic income) uygulamasına geçilmesi yönünde tartışmalar yapılmaktadır. Bunun gibi, özellikle refah devleti anlayışı ve uygulamalarının etkili olduğu toplumlarda, hem sosyal adalet ve eşitlik ile demokrasi arasındaki ilişkiler hem de demokrasi uygulamalarının karşılaştığı yetersizlikler çerçevesinde demokrasinin süreçsel (procedural) yanı dışındaki konuları ele alan tartışmalarda sosyal adalet ile demokrasi arasındaki ilişkileri sorgulayan arayışlar yoğunluk kazanmaktadır.

Özetle, bir yandan sosyal politikayı uygulayan taraftan sosyal politikanın hedef ve amaçlarına kadar uzanan bir dolu değişiklik gündemdedir ve gelecek öngörüleri de bu değişikliklerin daha derin olacağını göstermektedir. Öte yandan, sosyal devlet ve sosyal politika anlayışı açısından hem yaşanan tıkanıklıklar ve gerilemeler nedeniyle anlam ve işlev kaybından söz etmek doğru olur hem

de, temel hedefleri ve işlevinin korunması yönünde artan hassasiyetleri göz önünde bulundurmak ve bu hassasiyetler doğrultusunda olası değişiklikleri dikkate almak da gerekir. Bu bildiri bu ikili durumu dikkate almayı ve bu çerçevede sınırlı da olsa bazı verileri ve tartışmaları gündeme getirmeyi amaçlamaktadır. Çıkış noktası da, sosyal politikanın anlam ve işlevinin nasıl bir değişim geçirmekte olduğu ve sosyal politikanın nereye doğru gittiği yolundaki bazı kaygılar olmaktadır.

Bu nedenle, ilk olarak sosyal politikanın bugünkü mecrası ve bunun arkasındaki güçlerden söz ederek kazandığı dar anlamı veya işlev kaybını vurgulamak ve bu çerçevede sosyal politikanın anlamının yeniden tartışılması ihtiyacını tartışmaya açmayı istiyorum. Sosyal politika kavramını kullanırken ne kast ediyoruz? Sosyal politika, örneğin birlikte yaşamanın getirdiği ahlâki bir zorunluluktan, ya da olası tehlikelere karşı korunmak üzere kaçınılmaz olarak kabul edelin faydacı bir yaklaşımdan kaynaklanan ve bu çerçevede belirlenen bir politika mıdır, yoksa ekonomik, siyasal ve sosyal gelişmelerin çıktısı/sonucu olarak mı kabul edilmelidir? Bunun gibi, sosyal politikayı anlamlandırmak açısından bu politikalardan ne gibi sonuçlar veya işlevler beklediğimiz gibi bir soruya ihtiyaç var mıdır? Bu her iki soruya verilecek yanıtların sosyal politikanın anlamı ve işlevi açısından çok önemli olduğu da ortada; çünkü beklentilerimize göre bir sosyal politika anlayışımız olduğu/olacağı gibi, yine bu beklentilerimize göre bugünkü değişiklikleri anlamlandırmak mümkün olacaktır.

Bu tartışma çerçevesinde benimsenen çıkış noktaları veya tezleri şöyle de ifade edebilirim:

1- Bugün sosyal politika anlayışı ve uygulamalarının gerileme, daralma ve piyasalaşma yönünde olduğunu biliyoruz. Bunları kapitalizmin küresel çapta egemenlik kurmasıyla

ilişkilendirmek de kaçınılmaz görünmektedir. Bu nedenle, sosyal politikanın anlamını tartışmak ve bu tartışma çerçevesinde, sosyal politikanın *bağımsız bir alan olarak değil*, aksine tarihsel-sosyal gelişmeler ışığında *sosyal-siyasal ekonomi veya sosyal-siyasal düzenin bir parçası olarak* anlamlandırılmasını gerekliliğini vurgulamak gerekiyor. Bu vurgulama ihtiyacının günümüzdeki gelişmelerle ilgisi olduğu da açıktır. Bugünkü gelişmeler, modern sosyal politika anlayışının çıkış noktası ve arkasındaki güçlerin unutulması, bunun yerine geleneksel ahlâki zorunluluklarla ilişkilendirilmesi yönünde bir ideolojik çerçeve dayatmakta ve bu ideolojik çerçeve içinde ise, sosyal politikanın anlam ve işlevi tahrip olmaktadır

2- Öte yandan, büyüyen sosyal sorunlar ve bunlara bağlı olarak refah devletinin dayandığı temeller, merkeze aldığı konular üzerinde yapılan tartışmalar da sosyal politikanın anlamı ve işlevi üzerinde yeniden düşünmeyi gerekli kılmaktadır. Örneğin uzun süreli işsizlik refah devleti için hem bir kaygı hem bir başarısızlık olmakta, bu sorun karşısında refah devletinin dayandığı anlayışta radikal bazı değişiklikler önerilmektedir. Temel gelir tartışmaları bu açıdan çok dikkat çekicidir. Temel gelir konusunda ileri sürülen argümanlara bakıldığında, bunların sosyal politika anlayışı ve uygulamalarında temelden bir değişiklik anlamına geldiği açıktır; fakat önerildiği biçimde uygulandığı takdirde sosyal vatandaşlık anlayışı açısından bir gerileme değil bir ilerleme olarak düşünülebilmesi de mümkündür. Ancak bu tartışmalar da sosyal politikanın hedeflerinin ve işlevinin ne olduğu konusunun yeniden gündeme gelmesini gerekli kılmaktadır.

3- Son olarak, sosyal politika ve siyasal demokrasi arasındaki bağların da dikkate alınmasının önemine işaret etmek istiyorum. Buna göre, sosyal/küresel sorunları kendi başlarına değil, ancak ekonomik politikaların ve siyasal kararların yani "siyasal-sosyal ekonominin" sonuçları olarak ele almak gibi, sosyal politikayı da hem bu ikisinin bir fonksiyonu hem de bunlar üzerinde işlevsel etkileri bulunan bir politika olarak düşünmek anlamlı olmaktadır. Bu bağlamda sosyal politika ile siyasal demokrasi arasındaki ilişkileri düşünmek de önem kazanmakta ve her ikisini de yalnız uygulamalar ve süreçler olarak değil, anlamları ve işlevleri üzerinden değerlendirmeyi de ihmal etmemek gerekmektedir. Böyle olunca da gerek sosyal politika gerek demokrasi tartışmalarında sosyal eşitlik, sosyal adalet ve sosyal vatandaşlık gibi çok zaman bir yana bırakılan kavramların yeniden tartışma alanına getirmeye büyük ihtiyaç bulunmaktadır.

2- Kapitalizm Hegemonyası ve Sosyal Politikanın Zavallılığı

Kısaca söylemek gerekirse, günümüzdeki ekonomi anlayışını tanımlamak açısından çoğu zaman neo-liberal politikalardan söz edilse de, küreselleşen piyasa adı altında giderek küreselleşen bir kapitalizm gerçeğinden ve kapitalizmin artan hegemonyasından söz etmek daha doğru görünmekte. İçinde bulunduğumuz küresel/toplumsal kaosun büyük ölçüde küreselleşen kapitalizmin tüm öteki toplumsal sistemleri hegemonyası altına alacak bir güç kazanması, bir toplum/dünya düzeni (veya imparatorluk) haline gelmesiyle ilgili olduğunu düşünen epeyce yazar olduğunu da biliyoruz. Dolayısıyla hernekadar serbestçe işleyen bağımsız bir piyasa ekonomisi içinde yaşadığımız iddia edilse de, birçok yazar yaşadığımız küreselleşmenin gelişmiş ülkelerin ve sermayenin

ihtiyaçları ile kapitalizmin mantığı çerçevesinde belirlendiğini söylemekte ve de kapitalizmin ekonomik sistemin ötesine geçen bir küresel/sosyal sisteme dönüştüğünü vurgulamaktadır (Wivel, 2004; Köse ve Öncü, 2003; Hard ve Negri, 2001; Falk, 2001; Stiglitz, 2002; Gilpin, 2000; Beck, 2000).

Bu hegemonyanın, ekonomi politikaları dışında, siyasal sistemi ile devlet anlayışı ve yapılanmasını etkisi altına aldığı da bir gerçek. Örneğin biliyoruz ki, birçokları için demokrasi ve piyasa, ya da kapitalizm ve demokrasi birbiriyle örtüşen iki olguya dönüşmekte, ayrılmaz bir bütün olarak algılanmaktadır.[1] Örneğin Friedman ve Hayek gibi liberal düşünürler, demokrasinin ancak kapitalist sistem veya serbest piyasa ile mümkün olacağını söylemektedirler (Friedman,1988; Hayek, 1993). Gelişmiş ülkelerin başarısı da büyük ölçüde piyasa ve demokrasinin birlikte işleyişine bağlanmakta, hatta "daha fazla kapitalizmin, daha fazla ekonomik ve sivil özgürlük anlamına geldiği" ileri sürülmektedir (Hanke, 1997; Kurten, 1999). Özellikle Doğu Bloğu ülkelerinin serbest piyasaya geçmelerinden sonra artık kapitalizmin kendi zaferini ilan ettiği ve neredeyse tartışmasız biçimde eski Doğu Bloğu ülkelerinde olduğu gibi yeni demokratikleşen ülkelerde de demokrasinin "serbest piyasayla" özdeşleştirilir hale geldiğini söylemek de yanlış olmasa gerek (Woods, 2003, 277). Kuşkusuz

1 Kapitalizm ve demokrasi arasındaki ilişkilerin çok tartışmalı olduğunu biliyoruz. Bir yandan,yukarıda da değindim, Friedman, Hayek gibi kapitalist piyasa ile demokrasi arasında aynı liberal kökene dayandıkları için ortaklıklar ve yakın ilişkiler bulanlar var, öte yandan Gren, Lindblom gibi kapitalizmin eşitlik değil bir güç ve ayrıcalık sistemi olmasından kaynaklanan nedenlerle demokrasiyle uyuşamayacağını söyleyenler bulunmakta. Farklı yaklaşımlar arasında bir irdeleme için bkz: Sarah Lewis, "Are Democracy and Capitalism Incompatible", Student Economic Review, Cilt 17, 2003. Öte yandan, birçok yazarın da demokrasinin yetersizliklerini konu etmekle birlikte kapitalizmin denetlenebilmesi açısından her düzeyde demokrasinin potansiyeli ve araçsallığının geliştirilmesinden söz ettiği de bilinmekte

küresel kapitalizmin siyasal ve sosyal sisteme dönüşmesi de bu anlayış içinde çok daha kolay olmaktadır.

Oysa bu hegemonyanın gerek küresel gerek toplumsal düzeyde varlığını büyük ölçüde eşitsiz ilişkilere dayandırdığı ve eşitsizlikler içinde güç kazandığı açıktır. Bu nedenle, emeğin siyasal-toplumsal yapı içinde daha etkin olduğu toplumlarda (genel olarak Avrupa'daki refah devletleri) hem emek adına verilen tavizler göreceli olarak daha sınırlı kalmakta hem daha işler bir demokrasi hayat bulmaktadır. Sosyal demokrat refah devleti modelinde olduğu gibi sosyal eşitliğin siyasal-toplumsal bir değere dönüştüğü ülkelerde ise bu anlayıştan geri adım atılmasının daha zor olduğu anlaşılmaktadır. Buna karşın, sosyo-ekonomik koşullar gibi haklar açısından da yetersiz konumda bulunan ülkelerde, kapitalizmin hegemonyasını kurmak daha kolaylaşmaktadır. Örneğin gelişmekte olan veya piyasa ekonomisine geçen ülkelerde ne piyasanın piyasa ne de demokrasinin demokrasi olduğu dile getirildiği gibi (Chossudovsky,19899; Minc, 1995), bu ülkelerde sosyal eşitsizliklerin daha arttığı da bilinmektedir. Ancak egemen ideolojinin ve kapitalist düzeninin bu "sözde" serbestlik, eşitlik ve demokrasi anlayışı üzerine kurulduğu, bundan destek aldığı da ortadadır.

Türkiye'de de 80 sonrası yukarıdan dayatılan iktisadi liberalizmle burjuvazinin ideolojik hegemonya idealine kavuştuğu (Keyder, 2005, 297) ve ekonominin başlıca hedefinin dünya ekonomisiyle bütünleşme olduğu bilinmektedir. Yalman'ın dediği gibi, toplumsal kesimleri bir araya getirmek ve de ortaya çıkan sorunlara karşı tepkilerini kontrol etmek açısından kullanılan bu amacın, burjuvazinin hegemonya projesinin hedeflerine ulaşmasına yardımcı olduğu da açıktır (2004, 67-68). Gerçekten bu dönem içinde Türkiye'de devletin, alt-yapı yatırımlarından özel-

leştirmelere, banka, para, faiz politikalarından vergi politikalarına kadar uzanan geniş çaplı bir dönüşüm geçirdiği, bu dönüşümün temel amacının da küresel kapitalizme eklemlenmek ve piyasa toplumuna dönüşmek olduğunu yadsımak mümkün değildir.

Bu dönüşüm içinde gerileyen ideolojik ve siyasal güçler nedeniyle, ulus devlet uzun mücadeleler sonucunda kazanılan sosyal boyutlarını birer birer terk etmekte, eğitim, sağlık, konut gibi kamu hizmetleri piyasalaşırken sosyal güvenliğin bireysel güvenlik arayışına dönüşmesi istenmektedir. Sendikal hakları var etmek ise giderek zorlaşırken çalışma hakkı diye bir hak gündemden çıkarılmaktadır. Bu koşullar aslında kimilerince ileri sürüldüğü gibi ulus-devletin değil, fakat devletin sosyal boyutlarının yok olmaya gittiğini söylemek de daha doğru görünmekte. Aslında sosyal sorumluluktan giderek uzaklaşan, dış dünyaya entegre olmanın ötesinde ciddi bir kaygı duymayan bir devlet ve siyaset anlayışının gerçekte bireyler ve toplum için ne anlamı olacağı gibi bir soruyu sormak için de epeyce neden ortaya çıkmaktadır. Sosyal adalet ve demokrasi ilişkisini konu alan tartışmalarının arkasında bu sorunu yattığı da söylenebilir.

Dolayısıyla bir yandan ulusal politikalar gerilerken, öte yandan bu gerilemeyi tersine çevirecek güçlerin yetersizliği nedeniyle yalnız ulusal devletler değil, gerçekte bu düzeyde işleyen siyaset ve demokrasi işlevini yetirmektedir. Küresel kapitalizmin hegemonyasının gerilettiği veya işlevsiz bıraktığı üç alan var ki, bu alanlardaki güç kaybı demokrasi açısından da çok önemli: Ekonomi karşısında sosyal devlet ve sosyal politika gerilemekte, sermaye karşısında emek güç kaybetmekte, piyasa karşısında siyaset artık tümüyle devreden çıkmamış olsa da çaptan düşmektedir; birbiriyle ilintili ve birbirini destekleyen bu üç ilişki içinde, her birinin mücadele aracı olarak önemini yitirmesi de kaçınılmaz

olarak sorunu büyütmektedir (Koray, 1997, 50-51). Bu koşullar altında yaygın ve çok boyutlu sosyal/küresel sorunlar yaşanıyor olsa da, ortaya çıkan güç dengesizliği ve gerileme içinde siyaset ve demokrasinin yeterli bir mücadele aracı olması kolay görünmemektedir. Tam aksine toplumsal düzeyde sosyal eşitsizlik ve adaletsizlikler büyürken, ekonominin işleyişine ilişemeyen "eli kolu bağlı" bir devlet söz konusu olmakta, sosyal devlet anlayışı ve sosyal politikalar tümüyle reddedilmese bile siyasetin veya devletin önceliği olmaktan çıkmaktadır.[2] Dolayısıyla bu devlete sosyal sorunlar karşısında tümüyle seyirci kalıyor diyemesek de, yangınları söndüren "itfaiyeci" rolünden öte bir rol verildiğini söylemek de zor.

Özetle piyasanın daha da tetiklediği eşitsizlikler ve sorunlar karşısında sosyal devletin dengeleyici ve koruyucu rolünün azaldığı da görülmekte ve sonuç olarak yaygın ve çok boyutlu bir adaletsizlik ve eşitsizliğin ortaya çıkması kaçınılmaz olmaktadır. Bu konularda fazla söze hacet olduğunu sanmıyorum, birkaç hatırlatma ile yetineceğim. Gelir dağılımı açısından büyüyen küresel ve toplumsal eşitsizliği biliyoruz; kişi başına düşen gelir açısından zengin ülkelerle yoksul ülkeler arasındaki farkın 30 kattan 60-70 kata çıkması gibi. Zenginliğin belirli ülkeler/bölgeler ve ulusötesi şirketlerde toplandığı, bazı küresel şirketleri birçok gelişmekte olan ülkeden daha büyük bir zenginlik sahibi olduğu da bilinmekte. Bunun gibi, toplumsal düzeyde de sürekli artan bir gelir adaletsizliği söz konusu olmakta. Bizim ülkemiz gibi, ABD'den verilen örnekler de çarpıcı. 1980'den buyana nüfusun en zengin beşte birinin geliri yüzde 21 oranında artmakta, gelirin yaklaşık

2 Küreselleşme ve yeni-sosyo-ekonomik düzenin sosyal politika açısından getirdiği sorular ve sorunlar açısından kapsayıcı bir çalışma olarak bkz: Abdülkadir Şenkal, Küreselleşme Sürecinde Sosyal Politika, Alfa, Yay. İstanbul, 2005.

yarısı bu ilk beşte bire gitmekte, buna karşın en fakir beşte üçün ücretleri de geliri de ya aynı kalmakta ya azalmaktadır; bunun gibi, 1989-1997 arasında hisse senedi piyasasında 3 trilyon dolarlık artışın % 85'inin ABD'deki ailelerin en zengin yüzde 10'na gittiği anlaşılmaktadır (Lipsitz, 2004, 281).

Öte yandan sermaye yetersizliği ve nüfus bolluğu yaşanan ülkelerde, işgücü açısından koşulların ağırlaştığı da ortadadır. Bir yandan işsizlik gibi sorunlar artmakta ve çalışma koşulları aşağıya doğru baskılanmaktadır, öte yandan zengin ülkelere göç ağırlığını korumaktadır. Dış göç açısından isteksiz görünen gelişmiş ülkelerin, düşük ücretli ve niteliksiz işler için dışarıdan gelen işgücüne ihtiyaç duyduklarından buna göz yumdukları da bir gerçektir. 2000 yılında doğduğu ülkeden başka bir ülkede yaşayan insan sayısının yaklaşık 175 milyon olduğu, bunlar içinde 105 milyonun da gelişmiş ülkelerde yaşadığı ortaya konmaktadır (Sapancalı, 2003, 99). ABD'den çarpıcı örnekler veren Lipsitz, 40 milyon dolayında Latin ve Asya kökenli Amerikalının yaşadığı ABD'de, tekstil ve konfeksiyon sektörlerinde çalışanların yarısından fazlasının Asya kökenli kadınlar, çoğunun da yeni göç edenler olduğunu söylemekte ve düşük ücretler gibi güvensiz çalışma koşullarının da geçerli olduğu bu işyerlerinde çalışan kadınlar arasında mesleki hastalık riskinin de üç kat daha fazla olduğu bilgisini vermektedir (2004, 279). Avrupa'da çok sayıda barındıran bir kıtadır; ancak buradaki koşulların ABD'ye kıyasla göreceli olarak daha iyi olduğunu da söylemek doğru olur. Yine de artan işsizlik gibi sorunların Avrupa'da milliyetçilik ve yabancı düşmanlığı gibi korkulacak gelişmelere yol açtığını da unutmamak gerekir.

Bu koşullar altında hemen her toplumda işsizliğin ve yoksulluğun artması, çalışan yoksulların büyümesi, sosyal dışlanma ve yabancı düşmanlığının yükselmesi gibi birçok sorun günümüzün

kaçınılmaz gerçekleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Reel sektörü gerileten ve mali sermayeyi öne çıkaran, bir de yeni teknolojileri kullanan küresel sermaye ekonomide şöyle veya böyle bir büyümeye yol açsa da, büyüme ve istihdam ilişkisi bozulmakta, yaratılan işlerin büyük çoğunluğu da düşük ücretli, geçici veya kısmen çalışılan işler olmaktadır. Bu koşullarda sosyal adalet ve eşitlik fikrini hayatta tutmak da zorlaşmaktadır. Sosyal refah devleti ve politikaları açısından ileri bir düzeye ulaşmış toplumlarda bu kaygılar belirli ölçüde korunurken, gelişmekte olan ülkelerde dünya ekonomisine eklemlenme ve yabancı sermayeyi çekme kaygısı sosyal politikaları büyük ölçüde gözden düşürmektedir. Yine de bir yandan artan işsizlik ve istihdam yapısı ile çalışma koşullarının esnekleşmesi öte yandan sosyal güvenlik sistemi içinde bazı kısıtlamalar Avrupa'da da sosyal bütünleşmeyi tehdit etmekte ve sosyal dışlanma denilen önemli bir sorun büyümektedir.[3]

Bir bütün olarak baktığımızda, sosyal devlet, sosyal vatandaşlık ve sosyal politika gibi kavramların tümüyle reddedilmese bile gerilediği, herşeyden önce siyasetin ve devletin önceliği olmaktan çıktığı bir dönem yaşadığımız yadsınamaz. Bizim gibi toplumlarda bu göstergeler daha da belirgin. Bir yandan sosyal harcamalar topluma yük olarak görüldüğünden bunların bir kısmı kamu bütçesinin "kara delikleri" haline dönüşmekte, ötekilerin ise azaltılması ve piyasalaşması doğrultusunda çabalar güç kazanmaktadır. Kısacası bu ülkelerde sosyal politikaların bir hak ve vatandaşlık ilişkisi içinde düşünülmesi hiç mümkün olmamakta ve sosyal sorunlar ya geleneksel/ahlaki, ya da liberal/yararcı yaklaşımlarla ele alınmaktadır. Bir başka deyişle, insan haklarının küresel bir

3 Sosyal Dışlanma konusunda başta Bauman'dan yapılan çeviriler olmak üzere epeyce nitelikli yayın var. Bunlar arasında Faruk Sapancalı'nın kaleme aldığı "Sosyal Dışlanma" adlı kitap da, konunu boyutlarını anlamak açısından oldukça iyi bir inceleme. F.Sapancalı, *Sosyal Dışlanma*, DEÜ Yayını, İzmir, 2003.

hukuk durumuna geldiğinden söz edilir, temel hak ve özgürlüklere küresel bir duyarlılık ve güvence kazandırılmaya çalışılırken, sosyo-ekonomik hak ve özgürlükler insan hakları anlayışı içinde yok sayılırlar. Sosyo-ekonomik hakları zaten hak olarak kabul etmeyen liberal anlayış, söz konusu hegemonya içinde bu hakları gündemden çıkarmayı başarmaktadır da diyebiliriz. Hal böyle iken, sosyal politikayı yeniden anlamlandırmaya yönelmek ve bunu yaparken de kendisini çevreleyen koşullar kadar modern bir devlette üstlendiği hedefleri ve işlevlerini göz önünde bulundurmak da kaçınılmaz olmaktadır.

3. Modern Anlamdaki Sosyal Politikanın Ortaya Çıkışı ve Kazandığı Anlam

Sosyal politika konusunda getirilen birçok tanım var, bunların birçoğunda daha çok sosyal sorunlar, mağdur gruplar ve bunlara yönelik koruyucu politikalardan söz edilirken, bazılarında çıkış noktası olarak kapitalist sistem ve sınıf mücadelelerine yer verilmekte, bazılarında ise sosyal adalet ve sosyal bütünleşmenin gerçekleşmesi gibi hedefler öne çıkarılmaktadır.[4] Yine de gerek dar gerek geniş anlamıyla olsun, ihtiyaçların, mücadelelerin ve gelişmelerin eseri olan ve kısaca "*modern* " diyebileceğimiz bir sosyal politikadan söz ediliyorsa, bu sosyal politika anlayışının temelde kapitalist ekonomi içinde büyüyen sosyo-ekonomik eşitsizlikleri azaltmak, toplumsal adalet ve eşitliğe hizmet ederek toplumsal uzlaşma ve bütünleşmeyi sağlamak gibi hedefleri olduğunu unutmamak gerekir. Yukarıda değinilen yaklaşımı dikkate aldığımız-

4 Farklı tanımlar için bkz: Orhan Tuna, Sosyal Siyasete Giriş, 1966; Adil İzveren, Sosyal Politika ve Sosyal Sigortalar, 1968; Orhan Tuna-Nevzat Yalçıntaş, Sosyal Siyaset, 1990; Cahit Talas, Toplumsal Politikaya Giriş, 1990; Mesut Gülmez, Uluslararası Sosyal Politika, 2000; Ahmet Zühtü Altan, Sosyal Politika Dersleri, 2004; Aysen Tokol, Sosyal Politika, 1997.

da, sosyal politikayı sosyal, ekonomik, siyasal sistemin bir parçası olarak düşünmek ve bu alanlardaki gelişmeler çerçevesinde tartışmak gerektiğine göre, referans noktası olarak sosyal politikanın bir devlet politikası olarak ortaya çıkışını, arkasındaki etkenleri ve kurumsallaşması yönündeki gelişmeleri göz önüne almak doğru olacaktır Kısaca anımsamak gerekirse şunları söyleyebiliriz; 18. yüzyılda İngiltere gibi endüstrileşmiş ülkelerde artan işsizlik-yoksulluk gibi sorunlar karşısında ortaya çıkan ve daha çok ahlâki bir yaklaşımı yansıtan bazı uygulamalar var. 19. yüzyıl boyunca süren sorunlar ve mücadeleler sonrasında ise, 20 yüzyıl başlarında birçok Avrupa ülkesinde benzer sorunlarla baş etmek üzere gündeme gelen sınırlı ve dar kapsamlı uygulamalar görülmekte. 2. Dünya Savaşı sonrasında ise, hem bu uygulamaların sistematik, kalıcı ve yaygın uygulamalar dizisi haline geldiğini hem de amaç ve hedeflerinin genişlediğini söylemek mümkün.

Ortaya çıkışının arkasındaki etkenlere gelince, tarihsel bir bakış açısıyla sosyal sorunlara yönelik bir devlet politikasının varlık kazanmasını işçi sınıfının mücadelesi, genel oy hakkının kabulü ve demokrasi anlayışının gelişmesiyle ilişkilendirmek ve genelde emeğin kapitalizme karşı verdiği mücadelenin siyasallaşmasına bağlamak doğru olacaktır. Sonuç olarak ortaya çıkışı ve kurumsallaşması açısından Avrupa'daki tarihsel gelişmeler ile Avrupa toplum modeli ve refah devletinin oluşum sürecinden ayrı düşünülemeyecek bir sosyal politikadan söz etmek gerek. Bu modelin, temelde, emek-sermaye çatışmasının siyasal ve sosyal araçlarla kurumsallaşması gibi bir anlayış üzerine inşa edildiğini, sosyal politikanın da siyasal-ekonomik-sosyal sistemlerin emek ve sermaye arasındaki uzlaşmayı tesis edecek biçimde dönüşmesinin bir aracı ve sonucu olarak kurumsallaştığını söylemek yanlış olmaz. Bu anlamda siyasal demokrasi gibi sosyal devlet anlayışı ve sosyal politika uygulamaları da bu modelin vazgeçilmez bir

ayağıdır ve sistemin kuruluşu ve devamlılığında vazgeçilmez bir öneme sahiptirler.[5] Bu anlayış meşruiyetini ikinci kuşak haklar olarak kabul edilen sosyo-ekonomik haklardan alır; bu hakların hayata geçmesini üstlenen bir devlet anlayışı (sosyal refah devleti) vardır ve bu anlayış çerçevesinde eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, konut gibi birçok hizmetin vatandaşlar için piyasa dışında sağlanması (decommodification) esastır. Bu hakları hayat geçmesine yönelik politikalar olarak sosyal politikanın oldukça geniş bir alanı kapsadığı ve bir bütün olarak sosyal vatandaşlık temelinden yola çıkarak sosyal eşitlik ve sosyal adalet gibi hedeflere yöneldiği açıktır.

Örneğin Rokkan ve onu izleyen birçok yazar, Avrupa'da modern devletin oluşumunun birkaç aşamada gerçekleştiği söylemekte ve ulusal devletin kuruluşu, ulus bilincinin inşası, siyasal hakların, vatandaşlık anlayışının ve demokrasinin hayata geçmesi gibi aşamalardan sonra dördüncü aşamada sosyal refah devleti anlayışının geliştiğini ve gelirin dağılımında devletin sosyal adalet sağlayıcı bir rol oynayacak konuma geldiğini ileri sürmektedirler (Flora ve Heidenheimer, 1990; 45; Ferrera, 2003; 613). Örneğin Ferrera, devletin kurulması ve ulus bilincinin inşası aşamalarının askeri, ekonomik ve kültürel egemenlik alanlarının yaratılması (sınırların çizilmesi) açısından önemli olduğunu, siyasal hakların ve vatandaşlığın gelişmesi ile refah devletinin oluşmasını ise coğrafik veya sosyal açıdan ülke içinde kalanlara ekonomik, siyasal ve sosyal anlamda eşit fırsatlar sağlayan bir iç yapılanma (bütünleşme) aracı olduğunu belirtmektedir (2003, 616).

Marshall benzer biçimde sivil, siyasal ve sosyal hakların birbirini takip ederek geliştiğini, bu hakların vatandaşlığın üç ögesi veya

5 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Meryem Koray, Avrupa Toplum Modeli, Imge Kitabevi, Ankara, 2005.

boyutunu oluşturduğunu ve sosyal hakların ve sosyal vatandaşlığın sivil ve siyasal hakların gelişmesine hizmet edecek güvenceler olarak görülmesi gerektiğini ileri sürmektedir (Marshall, 1964). Marshal'ın yaklaşımının sosyal devlet açısından sosyal vatandaşlık anlayışının önemini göstermesi ve sosyal politikanın anlamı ve hedeflerinin arkasındaki dayanakları açıkça ortaya koyması nedeniyle anlamlı olduğu da açıktır. Kısacası, gerek sosyo-ekonomik haklar ve buna bağlı olarak oluşan sosyal vatandaşlık anlayışı, gerek bunların varlığını mümkün kılan siyasal gelişmeler, yani devlet anlayışındaki değişmeler modern anlamdaki sosyal politikayı var eden koşullardır. Modern anlamdaki sosyal politika anlayışı da, sosyal politikaların işlevi ve boyutları da bu gelişmeler ve dayanaklar çerçevesinde netlik kazanır.

Sosyal devlet anlayışına bağlı olarak gelişen bir sosyal politika denilince, yasal ve kurumsal gelişmelerden önce ve ötede sosyal ve siyasal ekonomi anlamını alan bir sosyal politikadan söz etmek gerekiyor. Yani devletin bu yolda dönüşümünü ve ortaya çıkan sosyal politika anlayışını, her şeyden önce *ideolojik-siyasal gelişmelere, bir başka deyişle emek tarafından kapitalizme karşı kazanılan siyasal, sosyal, ekonomik gelişmelere bağlamak ve bu doğrultuda bir anlam vermek gerekmektedir;* bu nedenle kapitalizmle demokrasi arasındaki uzlaşmanın bir ayağı siyasal demokrasi ise öteki ayağı da sosyal devlet ve sosyal politikalar olmaktadır diyebiliriz. Bu yaklaşım içinde, sosyal politikaların hukuki temelini sosyo-ekonomik hakları da içeren daha *bütünlükçü ve pozitif* insan hakları anlayışının oluşturduğunu ve sosyal politikanın bu hakların kurumsallaşması çerçevesinde hayat bulduğunu söylemek gerekmektedir. Bu gelişmelerin genel oy hakkına ve işçi sınıfının siyasallaşmasına bağlanabilecek siyasal temelleri olduğu gibi, *siyasal eşitliğin yanısıra sosyal eşitlik ve sosyal vatandaşlığı hayata geçirmek gibi siyasal ve sosyal hedefleri de bulunmakta* veya bu hedeflere

ulaşmanın bir aracı olarak düşünülmektedir. Dolayısıyla sosyal politikanın, *sosyal eşitliği ve sosyal vatandaşlığı* kurmanın bir aracı olarak anlam ve işlev kazandığını kabul etmek, onu bu hedeflerden yola çıkarak anlamlandırmak daha doğru olmaktadır.

Kısacası ekonomik, siyasal ve sosyal sistem içinde inşa edilen bir sosyal politika anlayışı var; gerek anlayış gerek uygulama bu çerçevede anlam kazanmakta. Böyle olunca da, bir yazarın dediği gibi, aslında tüm sosyal devlet düzenlemeleri veya kısaca sosyal politika, sosyal ve politik düzenin, demografik, ekonomik, politik, sosyal, kültürel, kurumsal bir bütünlük olan "toplumsal projenin" (societal project) bir parçası olmaktadır (Roebroek, 1993,124). Bu nedenle de sosyal politikaya dar açılı değil geniş açılı bakmak ve hem varlığını hem de hedeflerini toplumsal sistemin bütünüyle ilişkilendirmek gerekmektedir. Dolayısıyla, sosyal politikanın anlamı konusundaki tartışmaları sorunlar veya uygulamalar çerçevesinde değil, bir yandan ideolojik, siyasal ve ekonomik sistemler çerçevesinde, öte yandan hedefler ve işlevler üzerinden yapmak daha anlamlı görünmektedir.

Kuşkusuz gerek sosyal refah devleti ve sosyal politika anlayışının ortaya çıkışı, gerek bu politikaların anlamı ve boyutları konusunda böyle düşünmeyen yaklaşımlar da var. Örneğin liberal yaklaşımlara göre refah devleti anlayışı İngiltere'de 16. yüzyıldaki "Yoksullar Yasasına" kadar uzanır ve özünde toplumun ahlâki bir sorumluluğu olduğu düşüncesine dayanır; bu noktada liberal düşüncenin muhafazakâr yaklaşımlar buluştuğu da açıktır. Muhafazakâr bir yaklaşım açısından ise, her devlette bir sosyal sorumluluk anlayışı ve bu konuda uygulanan bazı politikalar vardır; örneğin kiliseler, vakıflar, cemaatler eliyle yürütülen yardımları da sosyal politika içinde düşünmek mümkündür. Her iki yaklaşımın da sosyal politikaya dar bir anlam ve alan verdikleri gibi,

varlığını geçmişten gelen geleneksel ahlâki değerlere bağladıkları da açıktır. Bu yaklaşım içinde, sosyal politikadan ancak toplumsal çözülme veya toplumsal patlamaları önlemek gibi bir işlev beklendiği ve bu nedenle ahlâki-faydacı bir yaklaşım olmaktan öteye gidemedikleri ortadadır. Piyasa karşısında siyasete zaten dar bir alandan öte bir işlev vermeyen liberalizmin, sosyal politika açısından farklı bakması da mümkün değildir.

Marksist yaklaşım açısından ise refah devleti ve bu anlayış çerçevesindeki sosyal politikalar, kapitalist gelişmenin bir ürünü olarak değerlendirilir ve ortaya çıkışları kapitalizmin sorunları, sınıf kavgası ve ekonomik krizlere bağlanır. Bu bağlamda, refah politikaları daha çok özel mülkiyet yapısını değiştirmeden işçi sınıfını sistemle bütünleştirmek amacını taşıyan politikalar olarak değerlendirildiğinden (Przeworski, 1991; 238; Wallerstein, 1998; 46), bu politikaları var eden ideolojik-siyasal gelişmelere de pek önem verilmez. Marksist yaklaşımlar açısından refah devleti ve sosyal politikalar kapitalizmi dönüştürmek şöyle dursun onun ömrünü uzatmanın aracı olarak nitelendirilirler. Bir başka deyişle, sosyalist düşüncelerden yola çıksa da bunları parlamenter demokrasi içinde reformist bir yaklaşımla hayata geçirmek isteyen sosyal demokrat anlayışlar başta emek adına olmak üzere toplumsal açıdan bazı gelişmeler sağlamış olsalar da, sınıflı toplum yapısını çözemediklerinden küçümsenmektedir diyebiliriz.

Bu nedenle Marksist yaklaşımlar açısından sosyal devlet ve sosyal politikalara pek itibar edilmediği gibi, liberal yaklaşım açısından ne sosyal devlete ne de bu anlamda bir sosyal politikaya ihtiyaç duyulmaktadır. Liberal yaklaşım açısından, *daha çok zorunlu koşullarda ve en alt düzeyde ortaya çıkan ve ancak toplumsal onarım olarak nitelendirilebilecek* bir sosyal politikadan söz etmek doğru olur. Bu politikalarda, bir yandan hemen her çağda ve top-

lumda rastlanan *ahlâki* bir anlayışın tezahüründen, öte yandan *faydacı yaklaşımından* (örneğin toplumsal patlamayı önlemek, suçları azaltmak, tüketici kesimleri genişletmek gibi) ötede bir şey bulmak mümkün değildir. Bu yaklaşımda, ne emek açısından kapitalizme karşı kullanılacak aracın/araçlara ihtiyaç vardır; yasal eşitliğin ötesinde bir eşitlik anlayışı söz konusudur veya toplumsal eşitsizliklerin giderilmesi önemlidir; ne de devletin bu gibi amaç ve hedefleri olması gerektiği düşünülür. Böyle olunca geniş anlamda bir sosyal politikayı düşünmek de, sosyal eşitlik veya sosyal adalet gibi hedeflere ulaşmak için sosyal politikanın araçsallığını düşünmek de mümkün değildir. Dolayısıyla liberal anlayıştan yola çıkıldığında, sosyal politikaya siyasal-ekonomik-sosyal gelişmelerin bir ürünü olarak bakmak mümkün olmadığından sosyal politikanın yalnız uygulamaları değil anlamı ve varlık nedeni değişmektedir.

4. Değişen Güç İlişkileri ve Sosyal Devlet Açısından Bozulan Dengeler

Günümüzün egemen ideolojisi neo-liberalizmin genel olarak devlet anlayışı ve politikalarını epeyce değiştirdiği bilinmekle birlikte, en etkili olduğu alanın sosyal politika olduğunu söylemek de yanlış olmaz. Ve bu etkilerin sosyal politikayı tarihsel ve toplumsal kökenleriyle epeyce çelişkili bir noktaya doğru ittiğini de söylemek doğru olur. Örneğin bugünkü gelişmeler açısından günümüz toplumlarına az çok biçim veren ideolojik-siyasal-sosyal mücadelelerin gözden düştüğü, hatta dışlandığı söylenebileceği gibi, bu mücadelelerin getirdiği kazanım ve değişimlerin de gündemden çıkarıldıklarını söylemek gerek. Emek, sınıf, sınıf mücadelesi, sol ideolojiler, sosyo-ekonomik haklar, sosyal eşitlik ve sosyal vatandaşlık gibi kavramların bugün yalnız söylem düzeyinde değil, entelektüel açıdan da gerek ekonomik gerek siyasal

alandaki çalışmalarda büyük ölçüde devre dışı bırakıldığını söylemek yanlış olmaz. Sosyal devlet ve bu düşünceye bağlanacak sosyal politika anlayışı da, özellikle gelişmekte olan ülkelerde yalnız uygulamalar açısından değil, fakat bu uygulamaların gerisindeki ideoloji veya anlayış açısından da *"haktan himmete doğru"* bir dönüşüm geçirmektedir.

Bu değişimin veya kaybın gerisindeki nedenler de kuşkusuz önemli. Neden 20. yüzyılın ikinci yarısında hayat bulan anlayışlar, 20. yüzyılın sonunda budanmaktadır? Bu konuda en önemli faktörler de, emek ve sermaye arasındaki göreceli güç dengesini bozan ekonomik, siyasal ve sosyal koşullar olmaktadır. Bir yandan sermayenin küresel hareketliliği, öte yandan değişen teknolojiler, bir yandan ulus devletin ve ulusal politikaların zayıflaması öte yandan istihdam yapısındaki değişimler ve doğurduğu sonuçlar bir bütün olarak emek-sermaye arasındaki ilişkileri etkilemekte ve bunların siyasal ve sosyal güçlerini önemli ölçüde değiştiren sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Bunlardan, anımsamak üzere, kısaca söz etmenin yeterli olacağını düşünüyorum.

Geçmişe dönersek, refah devletinin varlık kazanmasını emek ve sermaye arasındaki güç ilişkilerine bağlandığını biliyoruz. Hernekadar refah devletinin kurumsallaşmasını genel olarak endüstrileşme ve kapitalistleşme ile demokratik gelişmelere bağlayan yazarlar bulunsa da, bu konuda güç ilişkileri yaklaşımının çok daha anlamlı açıklamalar getirdiği söylenebilir. Örneğin, bir yanda kapitalistleşme ile gelen sorunların, öte yanda mutlakiyetçi devletlerin kitle demokrasisine geçmelerinin devlet anlayışlarını değişime ittiği ve artan demokratik taleplerin devleti temel hak ve özgürlükler ile siyasal hakların yanısıra sosyal-ekonomik hakları da kurumsallaştırmak zorunda bıraktığını ifade eden yazarlar (Flora ve Heidenheimer, 1990; 22), birkaç noktayı eksik bırak-

maktadır. Gerek Avrupa refah devletinin Batı Avrupa'da endüstrileşmeyle ilgili sorunların ortaya çıkmasından çok daha sonra gerçekleşmesi, gerekse Amerika ve Avrupa'daki farklı refah anlayışı ve uygulamalarının ancak bu iki kıtada yaşanan sınıf hareketi ve toplumsal mücadelenin farklılığı nedeniyle açıklanabilmesi refah devletinin endüstrileşme, kapitalistleşme ve demokratikleşmenin ötesinde bazı güçlere bağlanması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu nedenle çıkış noktası olarak demokrasinin gelişmesi gösterilse de, işçi hareketi ve bu hareketin siyasallaşması, bu hareketin sendikalarla ve emekten yana partilerle kurduğu yakınlık, ele geçirdiği toplumsal/siyasal güç gibi gelişmeleri dikkate alan "güç ilişkileri yaklaşımı" (power relations approach), modern anlamdaki refah devletinin ortaya çıkmasında çok daha açıklayıcı olmaktadır (Korpi, 1978, 40; Esping-Andersen, 1990, 11).

Öte yandan işçi sınıfının hareketliliği açısından oldukça benzer gelişmeler gösteren Batı Avrupa ülkelerinde devletin sosyal boyutları açısından birbirine benzer özellikler bulunurken, Esping-Andersen'in gelişmiş kapitalist ekonomilerdeki refah rejimleriyle ilgili ünlü çalışmasında ortaya koyduğu gibi, işçi sınıfının gücü ve politikasında, ya da ittifak kurduğu sınıflar ve siyasallaşma boyutundaki farklılıklar da neden farklı refah rejimleri ortaya çıktığını açıklamaktadır (Esping-Andersen, 1990). Örneğin, bu dönemde genel oy hakkının tanınıp tanınmamış olması oldukça etken bir faktör olarak ortaya çıkmakta ve en gelişmiş refah uygulamalarının, güçlü ve örgütlü bir işçi sınıfının ortaya çıkmış olduğu ve genel oy hakkının tanındığı kitle demokrasilerinde ortaya çıktığı görülmektedir (Flora, ve Alber, 1990; 47). Bu nedenle Avrupa'da güçlü bir işçi sınıfının ortaya çıkması ve bu sınıfın sosyalist düşüncelerle oldukça devrimci bir nitelik kazanması, hem genel oy hakkının kazanılması ve demokrasinin gelişmesi açısından hem de isyanı ve tepkiyi siyasete tahvil edebilme açısından anlamlı.

Bugün ise, emek aleyhine bozulan güç dengesinin sosyal devlet ve sosyal politikalarından verilen tavizleri açıklamak açısından anlamlı olduklarını söyleyebiliriz. Bir yanda küreselleşen sermaye, öte yanda değişen iç dinamikler nedeniyle bugün hem ulusal düzeyde ideolojik-siyasal anlamda bölünen ve zayıflayan bir emekten söz edilebilir hem de ulusal düzeyin ötesinde alınan kararlar nedeniyle ulusal politikaların eskisi gibi etkili olamadıkları söylenebilir. Bir başka deyişle, teknolojiyle birlikte istihdam yapısı değiştiğinden sınıf kavramı, dayanışma anlayışı, örgütlenme düzeyi ve siyasal tercihler önemli ölçüde farklılaşmakta ve bu koşullar emeğin siyasal gücünü önemli ölçüde zayıflatırken, artan sermaye hareketliliği ve artan rekabet de. emeğin ekonomik mücadelesini de sosyal devletten yana politikasını da geriletmektedir. Kısacası bazı yazarlar bugün refah devletinin anlaşılmasında güç ilişkilerinin artık geçerli olmadığı yolunda görüşler ileri sürseler de (Pierson, 2000), söz konusu edilen değişlikler güç ilişkilerinde ve buna bağlı olarak devlet anlayış ve politikalarındaki gerilemeyi gayet iyi açıklıyorlar. Araştırmalar da bunu doğrulamakta (Korpi ve Palme, 2003; Bradley, Huber, Moller, Nielsen ve Stephens, 2003).

Güç dengesinin bozulmasına yol açan etkenlerin başında küreselleşen sermaye ve buna bağlı olarak kapitalizmin hegemonyasının başta geldiğine de kuşku yok. Yukarıda da değindiğim gibi, küreselleşen sermaye emek piyasasını da küreselleştirmekte ve küresel düzeyde bir rekabet ortamı yaratarak emeğin sermaye karşısındaki pazarlığında da, siyasal ve toplumsal ilişkilerinde de güç dengesini emek aleyhine bozmaktadır. Öyle ki, gelişmiş ekonomilerde büyüyen sosyal sorunlar karşısında eleştirel olması gerekenler bile (örneğin güçlü işçi sendikaları veya sol partiler) küresel rekabet karşısında seslerini yükseltmekte zorlanmakta ve daha çok liberal ekonomiyle uzlaşma arayışına girmektedirler.

Bu nedenle Avrupa'daki güçlü sendikaların geleneksel politikalarından uzaklaşarak, bir yandan kendi ülkelerindeki sosyal devlet anlayışı ve politikalarını korumak üzere "ulusalcı" politikalara yöneldikleri, öte yandan üyelerini korumak üzere istihdamda esneklik arayışlarına rıza göstererek genel olarak ücretli çalışanları temsil etme iddialarında giderek vazgeçtikleri gibi eleştiriler ortaya çıkmaktadır (Wahl, 2004). Sosyal demokrat partilerin ise, küresel düzeyde gelişmeler karşısında dikkate değer bir söylem ve politika üretemedikleri gibi, liberal-sosyal bir sentezi ifade eden politikalarında da ibrenin liberalizmden yana değiştiği gözlenmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde ise, devletin zaten zayıf olan sosyal boyutlarının hepten tırpanlandığı, zayıf olan sınıf bilinci ve örgütlenmesi daha da zayıfladığı, sendikalar için daha iyi haklar değil, yeniden varolma savaşımının yaşandığı söylenebilir. Bu gerilemenin, kuşkusuz istihdam yapısındaki değişim, çalışanlar arasında artan farklılıklar gibi nedenleri olduğu da açık; ancak tüm bu etkenlerin bir araya gelmesiyle sosyal devlet ve sosyal politikaların arkasındaki desteğin zayıfladığı da ortada. Öte yandan sermayenin kazandığı hareketlilik yalnız emeği değil, yasa koyucu ve politika uygulayıcısı olarak ulus devleti de zayıflattığından, küresel piyasalara eklemlenme zorunluluğunun başta geldiği ülkelerde ulusal devletler ve politikaların toplumsal ihtiyaçlara değil küresel dayatmalara yanıt verme biçiminde biçimlendiği söylemek gerekir. Bunun sonuçlarını da, yukarıda kısaca değindiğim gibi artan işsizlik, bozulan gelir dağılımı, gerileyen çalışma koşulları, zayıflayan sendikacılık gibi sorunlarda görmek mümkündür.

Sonuç olarak 20. yüzyılın ikinci yarısında etkinlik kazanan sosyal devlet ve daha temel hedefler kazanan sosyal politika anlayışı 20. yüzyıl daha sonlanmadan değişime uğramaktadır ve bunun tek nedeni değilse de en önemli nedeni küreselleşen kapita-

lizmin artan hegemonyası olmaktadır. Bir başka deyişle, zaten ancak gelişmiş kapitalizm içinde belirli ölçüde yeşermiş olan sosyal devlet fikri ve ona eşlik eden sosyal eşitlik, sosyal adalet ve sosyal vatandaşlık gibi hedefler bu ülkelerde bile tehdit altında kalırken, gelişmiş kapitalizm dışında kalan dünyada koşullar daha da kötüleşmektedir. Bu ülkelerde Keynesyen ekonomiye benzer politikalar uygulanmasını sağlayan ithal ikameci politikalar işçi sınıfını ve sendikalara da sosyal devlet fikri ve sosyal politikalarına da biraz nefes aldırmışken, küresel kapitalizmin artan hegemonyası bu ülkelerdeki siyasal-sosyal yapıyı çok daha ciddi biçimde dönüştürmektedir. Bu nedenle, bir yandan bu hegemonyanın küresel düzeyde aşılmasına yönelik tartışma ve öneriler, öte yanda refah devleti ve demokrasi anlayışı açısından yapılacak değişiklikler gündeme gelmektedir.

5- Sosyal Politikanın Zavallılığını Aşmak?

Günümüz koşullarında sosyal devletin ve sosyal politikanın zavallılığı veya yetersiz kaldığını düşünenlerin bunu aşmak üzere birçok tartışma ve arayışa yöneldiği bir gerçek. Bu konurda küresel sosyal politikadan söz edenler de, Tobin Vergisi veya Sosyal Fon uygulamaları gibi uygulamalara gidilmesini isteyenler de var; çalışma hakkı yerine temel gelir düşüncesini öne sürenler de, demokrasinin sosyal adaletle ilişkilendirilmesini önerenler de bulunmakta. Bunların hepsine yer vermek bu yazının hacmini de, amacını da aşar. Yine de, ilk olarak sosyal devlet anlayışında değilse de uygulamalarında büyük bir değişiklik yapma anlamına gelecek temel gelir konusuna, ikinci olarak da demokrasinin işleyişinin sosyal adalet ve sosyal eşitlik kavramlarıyla ilişkilendirilmesi yönündeki tartışmalara değinmenin anlamlı ve gerekli olduğunu düşünüyorum.

5.1. Çalışma Odaklı Refah Devletinden Temel Gelir Odaklı Refah Devletine?

Birkaç hatırlatma yapmak istersek, 1995-2005 arasında dünyada genel olarak yüzde 3.68 dolayında bir büyüme gerçekleşmiş, buna karşın istihdam artışı yüzde 1,6'da kalmıştır (ILO, 2006). Büyümenin çok sınırlı bir istihdam yarattığı günümüz dünyasında, 2,5 milyar insanın (dünya nüfusunun % 40'ı) günde iki dolar gelirden az gelirle yaşadığı (UN, 2005, 24) ve bu tür mutlak yoksulluğun daha çok gelir getirici iş yaratamayan az gelişmiş bölgeler ve ülkelere ait bir sorun olduğu da bilinmektedir. Örneğin 1,4 milyar dolayında insan, yani küresel istihdamın yaklaşık yarısının (% 48,7) günde iki doların altında bir gelirle çalıştığı belirtilmektedir (Kapsos, 2004). Enformel ekonomide çalışan yoksulların oranının Güney Amerika'da ve Güney Asya'da yüzde 60-80 dolayına vardığı bilindiğine göre (Sapancalı, 2003, 160-161), bunda şaşılacak fazla bir şey de yoktur. Kısacası birçok gelişmekte olan ülkede çalışıyor olmak yeterli gelir sağlamak anlamına gelmemekte, bu ülkelerde açık işsizlik ile birlikte çalışan yoksullar gerçeği büyümektedir.

Avrupa'da ise yaklaşık otuz yıldır yüzde 8-10 dolayında bir işsizlik hüküm sürmekte, bunların yaklaşık yarısı bir yıl ve daha uzun süredir işsiz bulunmaktadır. Tam veya yüksek istihdamı yaşamış, yüksek standartlarda çalışma koşullarını gerçekleştirmiş, bu çerçevede bir sosyal devlet anlayışını hayata geçirmiş Avrupa'da, bu nedenle yaygın ve uzun süreli işsizlik çok daha temel bir sorun olmaktadır. Üç işsizden birinin yoksul olduğu da bilinmekte ve işsizlikle yoksulluğun birbirinden ayrılamayan bir sorun olması Avrupa için de geçerli hale gelmektedir.

Bu durumda, Avrupa'nın kendine özgü modeli ve refah devleti anlayışını koruyup koruyamayacağı, neo-liberalizmi teslim olup

olmayacağı veya üçüncü bir yol bulup bulamayacağı gibi pek çok tartışmanın ortaya çıktığı ve Avrupa refah devletine ne olduğu sorusuna birçok farklı yanıt verildiği ortada. Örneğin, sosyal harcamalara ve bu alandaki uygulamalara bakarak Avrupa refah devletinden büyük bir kopma olmadığı, ya da radikal bir değişiklik yaşanmadığı yolunda görüşler de var ve bunlar oldukça ağırlıkta (Klein, 1993; Esping-Andersen 1997; Palier, 2001; Timonen, 2001; Kleinman, 2002). Öte yanda Korpi gibi bazı yazarlar, 1980 sonrasında yoğun işsizliğin kabulünün Batı Avrupa refah devletindeki gerilemeyi gösteren önemli bir mihenk taşı olduğunu ileri sürmekteler (2003; 593). Bu iki görüşün de haklılık taşıdığı yanlar olduğu düşünülebilir. Örneğin Avrupa refah devleti anlayışı içinde çalışma hakkının öneminden ve tam istihdam hedefinden bugün de tümüyle vazgeçildiği söylenemez; sosyal politikaların bugün de büyük ölçüde çalışma yaşamı çerçevesinde belirlendiği ve sosyal eşitlik, sosyal güvenlik ile sosyal dayanışma gibi hedeflerin bugün de farklı ölçülerde de olsa sosyal politikaları belirlediği açık. Bunları dikkate aldığımızda Avrupa'daki refah devleti anlayışının sürdürüldüğünü söylemek gerekir. Ancak işsizliği ve yoksulluğu telafi edici mekanizmaları değil de, çalışma hakkını merkeze alır ve bu hak çerçevesinde gerçekleşecek bir sosyal vatandaşlık ve sosyal eşitlik düşüncesinden hareket edersek, şimdi bu anlayışta büyük gedikler açıldığını da düşünmek gerekir. Öte yandan işsizliğin yanısıra çalışma yaşamında esneklik, standartlardan kaçış gibi konulara baktığımızda, özellikle örgütsüz kesimler, niteliksiz işgücü, göçmen işçiler gibi gruplar açısından durumun daha da kötü olduğu bilinmekte.

İşte uzun süredir varlığını koruyan yaygın işsizliğin, refah devleti anlayışından ve bunun dayandığı sosyal vatandaşlık gibi temellerden, bunun getirdiği toplumsal uzlaşma ve bütünleşme gibi hedeflerden vazgeçmek istemeyen ülkelerde, daha farklı te-

mellere dayalı bir sosyal refah ve sosyal vatandaşlık fikrinin ortaya atılmasına yol açtığı da görülmekte. Bunların başında da, "*temel gelir- basic income* "[6] geldiğini biliyoruz. Birçok AB üyesi ülkede zaten bir biçimde uygulanan ve asgari gelir güvencesi anlamına gelen bir uygulama olduğunu biliyoruz. Bu çerçevede, hem kazandığı gelir geçimine yetmeyen ailelere aile yardımları adı altında uygulanan ayni ve nakdi yardımlar yapılmakta hem de özellikle yaşlılar, hastalar, özürlüler gibi gruplara bireysel bazda getirilen bazı güvencelerle asgari bir gelir sağlanmaya çalışılmaktadır. Temel gelir ise, ihtiyacı olana yönelen ve seçicilik taşıyan bir destek olmaktan çıkarak herhangi bir kritere ve incelemeye bağlı olmaksızın tüm vatandaşlara yönelik bir hak olarak düşünülmektedir. Son 20 yıldır gerek Avrupa'da gerek Amerika'da "temel gelir konusunda önemli bir literatür oluştuğu, lehte ve aleyhte birçok görüşün ortaya atıldığı görüldüğü gibi, buna benzer küçük çaplı bazı uygulamaların gündeme geldiği de bilinmekte.

Temel gelir düşüncesinin geçmişi oldukça eskiye, Thomas Moore' a kadar dayandırılmakta, esas olarak da bu önerilerin ütopik sosyalistlerden kaynaklandığı bilinmektedir.[7] Örneğin günümüzde yoğun olarak tartışılan temel gelir ve temel sermaye gibi hem benzerlik hem farklılık taşıyan iki önerinin kökeni, 19. yüzyılın ortalarında yaşamış iki sosyalist teorisyene bağlanmakta (John

6 "Basic income" kavramının karşılığı olarak, bazı çalışmalarda görüldüğü gibi " asgari gelir" değil, "temel gelir" kavramının kullanılması hem sözcük anlamı hem de benimsenen amaç açısından daha doğru olacaktır.

7 Temel gelir tartışmalarının, son 200 yıldır birbirinden bağımsız olarak ortaya atılan "devlet ikramiyesi", "bölgesel kâr payı", " vatandaşlık ücreti" , "halk ödeneği", " vatandaş kâr payı " gibi birçok önerinin bir devamı olduğu, ancak son 20 yıldır Avrupa birliği üyeleri içinde çarpıcı bir tartışma konusu haline geldiği ifade edilmektedir (Parijs, 2006, 7). Günümüzde de bu anlamdaki önerilerin, esas olarak temel gelir, negatif gelir vergisi (negative income tax) ve temel sermaye (basic capital) olarak üçe ayrıldığı söylenebilir.

Cunliffe ve Guido Erreygers, 2003). Daha sonra ve 20. yüzyıl başlarında da başka yazarlar ve başka adlar altında gündeme gelen bu tür önerilerin ve tartışmaların 1980 sonrasında yeniden alevlendiğini belirtilmektedir (Roebroek, 1993,115). Bugün de temel gelir ve benzeri önerilerin birçok farklı düşünce sahibi tarafından gündeme getirildiğini görüyoruz. Örneğin liberal negatif vergiyi savunan Friedman, adil bir bölüşümden söz eden Rawls, haklar ve kapasitelerin eşitsiz dağılımının yarattığı sorunlardan söz eden Sen gibi liberal kanatta yer alan düşünürlerin de temel gelir gibi bir yaklaşımın arkasında olduğu söylenebilir. Bunun gibi, işsizlik sorununa radikal bir çözüm getirilmesi ve sosyal adalet anlayışının kurulması yönünde öneriler süren Offe gibi sosyalist kökenli yazarların, ya da kapitalizme karşı sınıf temeli dışında öneriler geliştiren ve ekonomik büyüme kadar çalışmanın anlamını da sorgulayan Gorz, Bahro, Schumpeter gibi alternatif iktisatçıların da bu düşüncenin gerisinde yer aldıklarını söylemek mümkün. Kısacası, liberal yaklaşımlardan ütopyacı sosyalistlere kadar birçok felsefeci/iktisatçı tarafından benimsenen bir görüş/öneri söz konusu. Son 30 yıldır Batı'da da artan işsizlik ve yoksulluk sorununun bu tartışmaları alevlendirdiği ve bu konularla ilgilenen birçok düşünürün, hem bu sorunlara daha temel çözümler getirmek hem de refah devletinin tıkanıklığını aşmak üzere bu öneriler üzerinde yoğunlaştığı da söylenebilir (Joop M. Roebroek, 1993; Philippe Van Parijs, 1995; Brian Barry, 1996; Esping-Andersen, 1997; Carole Pateman, 2004, Stuart White, 2006; Karl Widerquist, 2006).

Kuşkusuz ileri sürülen görüşler arasında dayanakları, koşulları ve uygulanması açısından farklılıklar vardır. Bu konuda Roebroek'ın yazısı esas alınarak bazı çözümlemelere gidilebileceğini düşünüyorum (1993): temel gelirin dayanakları konusunda temelde piyasa yönelimli ve toplumcu yaklaşım olarak üzere ikili bir ayrım yapılabilir. Piyasa yanlısı görüşler temel gelir veya "ne-

gatif gelir vergisi" düşüncesini ileri sürerken, esas olarak sosyal devlet harcamalarını kısmak, vergi sistemini sadeleştirmek, bürokrasiyi azaltmak ve piyasacı çözümleri güçlendirmek istedikleri gibi, bu yolla işgücü piyasasında hareketliliğin ve esnekliğin artacağını da düşünmekteler. Toplumcu yaklaşımla temel geliri savunanların ise, makro ve mikro düzeyde beklentileri epeyce; işlerin daha adil dağılımı, çalışanlar arasındaki farklılıkların azalması, çalışma koşullarının iyileşmesi, özellikle kadınlar açısından ekonomik bağımsızlığın kazanılması gibi, özgürlük alanının genişlemesi, sosyal dayanışmanın, siyasal katılımın ve demokrasinin güçlenmesi gibi gelişmeler de beklenmekte. Kısacası, sağdan ve liberal yaklaşımlarda görülen temel gelir düşüncesi piyasanın güçlendirilmesini amaçlayan bir öneri olabildiği gibi, toplumcu yaklaşımlarda işsizlik ve yoksulluk için temel bir çözüm, sosyal vatandaşlık anlayışı için de temel bir güvence olarak düşünülmektedir diyebiliriz.

Öte yandan temel geliri savunanlar arasında da farklar var. Kimileri bu gelirin, vatandaşların iş ve gelir durumları gibi herhangi bir koşula bağlanması gerektiğini söylemekte ve bunun toplumdan almak için topluma vermek gerektiği gibi "karşılıklılık" ilkesine bağlamaktadır. Bu konuda başta gelen isimlerden biri olan White'ın koşulsuz temel gelire yönelttiği itirazlara bakıldığında birkaç nokta ortaya çıkmaktadır (2006): Örneğin bir karşılık aranması, yalnız topluma karşı değil daha da önemlisi toplum üyelerinin birbirine karşı ilişkileri açısından adil bulunmaktadır; buna dikkat edilmediğinden birilerinin ötekileri sömürdüğü bir toplum düzenine varılacağı ve istenilenin aksine daha adaletsiz sonuçlar ortaya çıkacağı kuşkusu duyulmaktadır. Ancak bu karşılıklılığın yalnızca iş veya gelir durumuna göre belirlenmesi gerekmediği, karşılıklılık dengesininin (balance of reciprocity) daha önemli olduğu söylenmekte, örneğin kadınlar için koşulsuz temel gelirin

ev-içi emeğinin karşılığı olarak düşünülmesinin adil olacağı belirtmektedir. Öte yandan, temel gelir için çalışma veya çalışmaya istekli olmak gibi bir koşul aranması şart olmasa da, "davranışsal koşullar" (behavioural conditionality) aranmasının gerekli ve adil olduğu gibi bir sonuca varılmaktadır.

Buna karşın kimileri de, koşulsuz temel gelir fikrini savunmakta ve böyle bir uygulamayla hem sosyal adalet ve güvence açısından belirli bir düzey yakalanacağı hem de bu güvence üzerine kurulmuş bir toplumda bireyler için çok daha geniş bir özgürlük alanının sağlanacağını savunmaktalar. Parijs'in "herkese eşit özgürlük" ifadesiyle savunduğu koşulsuz temel gelir, "siyasal bir topluluk tarafından kendi üyelerine bireysel bazda ve herhangi bir koşul olmaksızın yapılan ödeme" olarak tanımlanmaktadır (2004,7): Bu yaklaşım içinde, koşulsuz temel gelir, her vatandaşa, eşit düzeyde, düzenli olarak ve hiçbir koşula bağlı olmaksızın yapılacak bir ödemedir; ödemeyi yapacak siyasal topluluğun ulus devlet olması şart değil, ulus-altı veya ulus-üstü herhangi bir siyasal topluluk olabilir; bu gelirin sağlanması refah devletinin destekleyici hizmet ve ödemelerinin ortadan kaldırılması anlamına gelmeyecektir; finansmanı da vergiler yoluyla sağlanacaktır. Bu görüşü savunanlar açısından, birçok eşitsizlik ve adaletsizliğin söz konusu olduğu günümüz toplumunda temel gelir için bir "karşılık" aranması anlamsızdır; temel gelirin iş veya gelir gibi bir koşula bağlanmayıp herkesi uygulanması, bu gelir vergiler yoluyla karşılanacağından zengini daha zengin yapmayacağı gibi, bu uygulamanın fakiri aşağılayan bir uygulama olmasını da önler. Öte yandan bir karşılık ararken, toprak, doğal kaynaklar, hattâ geçmişten bugüne yaratılmış işler gibi toplumun malı sayılması gereken birçok maldan/değerden her vatandaşın yararlanma hakkını da dikkate almak gerekir; böyle bakıldığında da koşulsuz temel gelir, hem ahlâki hem de siyasal açıdan haklılık veya ada-

let temeline dayanmaktadır (Parijs, 2004; Robert J. van der Veen, 1998).

5.2. Temel Gelir ve Düşündürdükleri?

Kuşkusuz temel gelir açısından söylenen ve daha da söylenecek çok şey var; bu konuda yoğun bir tartışma yaşandığı da ortada. Aslında temel gelirle ilgili bu tartışmaları olumlu bulmamak olanaksız; bu tartışmalarla, hem günümüzde ihtiyaçlardaki değişiklikleri tartışma fırsatı doğmakta hem de alternatif çözümler konusunda birçok öneri ortaya çıkmaktadır. Gerçekten, üretim sistemleri ve teknoloji, istihdam yapısı ve çalışma koşulları, çalışmanın anlamı ve değeri, bireysel ve toplumsal ihtiyaçlar ve değer yargıları bunca değişirken, sosyal, siyasal, ekonomik sistemin bir yansıması olarak düşündüğümüz sosyal politikanın değişimi de kaçınılmazdır. Bu tartışmaların, ortaya çıkan değişimleri anlamak ve bunlara yanıt vermek gibi bir potansiyeli olduğu da ortada. Öte yandan, Avrupa ülkelerinin birçoğunda yoksulluğa karşı mücadele etmek üzere uygulanan ve AB düzeyinde de kabul edilen "asgari gelir güvencesi" gibi bir anlayış ve uygulama olduğundan, bu tür tartışmaların uzun bir geçmişe dayanan entelektüel zemin gibi, uygulamalardan da güç aldığı bir gerçek. Dolayısıyla, buradan hareketle asgari gelir güvencesinde bazı değişiklikler yaparak ve aşamalı bir biçimde temel gelir uygulamasına geçmek olmayacak bir şey olarak görünmemekte (Parijs, 2004, 24). Ancak finansal desteğin nasıl bulunacağı konusunun önemli bir engel olduğu da bilinmekte.

Öte yandan temel gelir konusunda ileri sürülen şu iki kaygı oldukça dikkat çekici: (Bergmann, 2004). Bunlardan biri, temel gelir uygulaması içinde sosyal hizmetlere ne olacağıyla ilgili, ikincisi de temel hizmetlerden vazgeçmeden temel gelir uygulamasıyla artacak kamu harcamalarının nasıl finanse edileceği yönünde. Bu-

gün vergi geliriyle finanse edilen eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, sosyal hizmet, konut gibi bir çok kamu hizmeti bulunmaktadır. Ve temel gelir uygulansa da, bu gelirle bu hizmetleri ve belirli bir kalitede piyasadan karşılamak mümkün olmayacağından temel nitelikteki sosyal hizmetlerden vazgeçilemez; vazgeçilmesi düşünülürse o zaman da temel gelir uygulaması anlamsız olur. Dolayısıyla temel gelir uygulamasına geçebilmek için vergi gelirlerinin artmasından başka çıkar yol yok; oysa, bugünkü koşullarda vergilerde artışın hiçbir ülkede kabul edilir olmadığı söylenebilir. Örneğin vergi gelirinin ABD'de ulusal gelirin yüzde 30'unu, İsveç'de ise yüzde 60'ını bulduğunu söyleyen Bergmann, İsveç veya ABD gibi kişi başına geliri yüksek ülkelerde temel gelir uygulamasının ulusal gelirin % 15'ine denk olacağına, bugünkü vergi yükleri dikkate alındığında ise bunu karşılayacak düzeyde bir ek verginin olanaksızlığını dile getirmektedir (2004, 113).

Bu genel değerlendirme dışında da bazı kaygılardan söz etmek doğru olur diye düşünüyorum.

İlk olarak, temel gelir uygulamasının belirli ölçüde yoksulluğu ortadan kaldıracağını anlamak mümkün, ancak işsizliği nasıl önleyeceği konusunda bir yanıt yok. Kuşkusuz geliri işe bağlamaktan çıkarınca, hem işsizliğin getirdiği yoksunluğun telafi edileceği düşünülüyor hem de bu nedenle çalışmak isteyenlerin azalacağı veya esnek çalışma zamanlarıyla daha farklı bir çalışma yaşamının ortaya çıkacağı ve sonuç olarak işsizlik gibi bir sorunun ortadan kalkacağı bekleniyor. Oysa yalnız gelirin yetmezliği nedeniyle değil, işin getirdiği başka olanaklar nedeniyle de çalışma konusundaki talebin devamı durumunda ve bugün büyümenin iş yaratma konusundaki kısıtlılığı dikkate alınırsa işsizlik ekonomik değilse de, sosyal-psikolojik bir sorun olarak devam edebilir görünüyor.

Öte yandan, temel gelir uygulamasına karşın çalışanlar ve çalışamayanlar arasında hem gelir hem de statü farkının süreceğini düşünürsek, bu uygulama çalışma odaklı bir toplum ve değerler sistemi içinde iş bulup çalışamayanların "zavallılığın ve dışlanmışlığını" ne ölçüde ortadan kaldıracağı bir soru işareti doğurmaktadır. Kuşkusuz bugün önerilen "temel gelir hakkı", her vatandaşa uygulanması ve bir hak niteliğini taşıması nedeniyle geçmişin "yoksullar yasasından" ayrılıyor ve bu durumda bu gelirden yararlananları "küçük düşürücü" bir niteliği olmadığı söylenebilir. Ancak düşük gelirle yaşamak durumunda olanlar ile yüksek geliri olanlar arasındaki ayırımı nasıl önler; bu gelirle yaşamak durumunda olanlar için bağımsızlığı nasıl sağlar gibi yanıtlanması zor birçok soru olduğu da ortada. Bugün işsizlik sigortasıyla yaşayanların içinde bulunduğu durum, toplumla aralarındaki sağlıksız ilişki, onlara yönelik suçlayıcı argümanlar göz önüne alındığında temel gelir uygulamasıyla bunların çözüleceği konusu epeyce kuşkulu. Dolayısıyla temel gelir uygulaması içinde, hem işsiz olup bu gelire bağlı olarak ayakta duranlarla çalışanlar arasında yaşanan/yaşanacak ikilem ve buna bağlı olarak toplumsal dışlanmanın nasıl ortadan kaldırılacağı gibi bir sorun var, hem de çalışmak isteyip de iş bulamayanların içine düşecekleri sosyal-psikolojik duruma yanıt bulmak gerekmekte.

Ayrıca Bergmann'ın kaygısını da çok dikkat çekici buluyorum. Eğitim olanaklarından sağlığa konut politikasından sosyal güvenliğe kadar uzanan bir dolu hizmetle birlikte belirli bir sosyal refah yakalanabildiğine göre, bu hizmetlere ve bunlarla birlikte gelen refah düzeyine ne olacak? Bugün tüm bu hizmetlerde hem bir kısıtlama ve kalitesizleşme hem de piyasalaşma yaşandığını biliyoruz; dolayısıyla temel gelir uygulamasıyla bu hizmetlerden az veya çok vazgeçilmesi olasılığı da az değil. Bu durumda, bu hiz-

metlerden yararlanma açısından bugün ortaya çıkan eşitsizliğin daha da büyüyeceği de ortadadır.

Bir başka kaygım, işin daha da metalaşmasını gözden ırak tutarak temel gelir gibi bir uygulamayla kapitalist hegemonyanın ve geniş anlamda emeğin sermaye karşısındaki güçsüzlüğünün nasıl önleneceğiyle ilgili. Örneğin Polanyi'nin İngiltere'deki Yoksullar Yasası'nı işçi sınıfının bilinçlenmesi ve bir mücadele arayışını gerileten bir etken olarak nitelendirdiğini göz önüne aldığımızda, bu tür uygulamaların bugün de kapitalizmin karşısındaki güçlerin oluşumunu ve güçlenmesini önleyebileceğini dikkate almak gerektiğini düşünüyorum. Yani temel gelir insani bir nitelik taşısa ve bazı sorunları çözse de, bu uygulamayla küresel kapitalizmin hegemonyasını dönüştürmek mümkün değil; tam aksine buna karşı mücadele gücünün ortadan kalkması söz konusu. Oysa bu hegemonya içinde yalnız emeğin değil, genel olarak insanın, toplumun, yeryüzünün ciddi kayıpları söz konusu ve bu kayıpların giderilmesi için ideolojik-siyasal mücadelelere ihtiyaç var. Ancak, temel gelir uygulamasının işe, eşe veya devlete bağımlılığı azaltarak, bireysel otonomiyi arttıracağı ve siyasal katılımı yükselterek demokrasiyi güçlendireceği yönünde beklentiler de var (Pateman, 2004). Bu durumda temel gelirin, geniş kitlelerin siyasal ve ekonomik sorunlara karşı daha etkin bir mücadele vermelerini sağlayacak bir potansiyel yaratacağını düşünmek de mümkün.

Yine de, bugün ancak refah kapitalizmini gerçekleştirmiş ülkelerde ve şimdilik bir ölçüde hayat bulabilecek olan temel gelir hakkının ne küresel bir öneri olarak düşünülmesi, ne de küresel işsizliği ve yoksulluğu azaltma açısından umut verici bir çıkış olarak değerlendirilmesi kolay görünüyor. Örneğin temel gelir tartışmalarının yaşandığı ülkelerde çalışma sürelerinin azaltılması konusundaki taleplerin güç kazanamaması, tam aksine kürersel

rekabet artarken çalışma sürelerinin azaltılmasını istemenin akıl ve mantık dışı veya "ütopik veya fantastik" bulunması oldukça düşündürücü. Bu noktada, temel gelir hakkı ile birkaç kuş vurmak isteyen liberal yaklaşımların etkisini düşünmek yanlış olmasa gerek. Bugün için koşulsuz biçimde ve herkese uygulanacak bir gelir hakkından söz edenler bile, savundukları bu öneriye karşın bir geçiş sürecinden veya aşamalı bir geçişten söz etmektedirler (Parijs, 2004). Zaten koşulsuz bir temel gelir hakkı gibi radikal bir dönüşümün kabulü için, sosyal vatandaşlık anlayışının ve sosyo-ekonomik hakları da içine alan insan hakları anlayışının hayata geçmesi, siyasal ve ekonomik sistemin bu hakları hayata geçirecek bir değişime uğraması gerekiyor.

Oysa bugünkü egemen ideoloji ve sistem sosyo-ekonomik hakları yok sayan, bundan da ötede bireyi ancak piyasadaki karşılığı içinde değerlendiren bir nitelik taşımakta. Böyle bir sistem içinde koşulsuz temel gelir gibi bir değişikliği beklemek zor; olsa olsa bazı koşullara bağlı ve yeterli bir gelirden çok asgari gelir güvencesi anlamını taşıyacak bir uygulama söz konusu olabilir. Bunun da, işsiz veya düşük gelirli kişilere/ailelere yardım anlamını taşıyacağı ortada; bu durumda koşulsuz gelir hakkına bağlanan anlamın ve hedeflerin gerçekleşmesini beklemek de hayal. Ancak böylece, işsizlik ve yoksulluk sorununun nedenlerini tartışmaya pek gerek kalmayacağından sistemin meşruiyetinin sorgulanmasının önleneceği, sosyal sorunlar bir ölçüde telafi edilmiş olacağından toplumsal çözülmelerin önüne gecileceği de düşünülebilir; böylece kapitalist hegemonyanın varlığı ve geleceği de tehlikeye girmeyecektir.

Bu veya bunun gibi kuşkular nedeniyle, temel gelir önerisinin, genel olarak sol partiler ve sendikalar açısından ideolojik ve politik mücadele açısından bir alan kaybı anlamına geldiği, bu ne-

denle onların gündemine girmesinin zor olduğu da söylenmekte (Hoebrock, 1993, 8). Sağ kanat ve liberal yaklaşımlar tarafından ise, negatif gelir vergisi türünde piyasa yönelimli temel gelir anlayışının çok daha güçlü biçimde savunulacağı da düşünülebilir. Oysa bu farklılık, kuşkusuz nasıl bir temel gelir anlayışını geçileceği açısından çok önemli.

Aslında istihdamın zor bulunur bir meta haline gelmesi nedeniyle Gorz gibi daha birçok yazar ücretli çalışma yerine geçecek bir temel gelirden söz ederken, temelde çalışmanın anlamını sorgulamaktan yola çıkmaktadırlar. Örneğin Gorz, ücretli çalışmanın, çalışmanın anlamını yok ettiğini düşünmekte ve asıl çalışmayı insanın kendi gelişimine hizmet edecek çalışma olduğunu, bunun her tür faaliyeti kapsadığını ileri sürmektedir. Bunun için, önce çalışma süresinin kısaltılmasını istemekte ve bununla hem varolan işlerin daha adil bölüşüleceği ve işsizliğin giderileceğini hem de insanın kendi gelişimine hizmet edecek işler daha fazla zaman kalacağını ileri sürmektedir(1986, 145 ve devamı). Daha sonraki bir kitabında ise, artık tümüyle ücretli çalışma toplumundan çıkma gerektiğini, ücretli çalışanlarla birlikte kapitalizmin de yok olmak zorunda olduğunu ifade etmekte, çıkış yolu olarak da, herkese yeterli bir gelir güvencesi verilmesi, çalışmanın yeniden dağılımı ile zamanın bireysel ve kolektif yönetimini birleştirilmesi, toplumsal bağların ve toplumsal uzlaşmanın ücretlilik ilişkisi dışında yaratılmasını sağlayan yeni toplumsallıkların geliştirilmesi olarak formüle ettiği politikaları tartışmaya açmaktadır (Gorz, 2001, 112).

Gorz'un hem çalışma hem de toplumsal örgütlenme açısından önerdiği değişiklikler kuşkusuz tartışılmaya değer; ancak burada yalnız konumuz açısından üzerinde durulması gereken bazı noktalara değinmekle yetineceğim. Örneğin, daha önce çalışmanın

sağladığı birçok yarar nedeniyle çalışmanın hem herkesin yaşamında azalması hem de herkese hakkaniyetli bir şekilde dağıtılmasından yana olduğunu söyleyen Gorz (2001,117), daha sonra bazı nedenlere bağlı olarak herkese yeterli ve koşulsuz bir gelir güvencesini benimsediğini söylemektedir; Bunları kasaca özetlersek (2001, 118-123); a) çalışma zamanının çalışmanın ölçüsü olmaktan çıkması, b) gönüllüğün güvence altına alınması ve bu etkinlikleri herkes için erişilebilir kılarak-toplumsallaşmadan ve ekonomikleşmeden kurtarması, c) varoluşsal düzlemde herkes için koşulsuz bir özerklik hakkını sağlaması olarak ifade edebiliriz. Herkese yeterli bir gelir güvencesini öngören Gorz, bu öneriyi çalışmayı yeniden dağıtmak, zamanı serbest bırakmak açısından anlamlı görmekte, yani çalışmayı gitgide süreksiz hale getirerek, kesintili tarzda çalışma ile profesyonel tarzda çalışmanın birbirini tamamladığı çok etkinlikli bir yaşam hakkına dönüşmesini istemektedir (2001,130). Bunun için de, istihdamda bugün ortaya çıkan tüm süreksizlik biçimlerin veya esnekliklerin, bir güvensizlik değil, bir güven kaynağı ve tercih edilen zaman hakkının bir biçimi olarak yeniden tasarlanmasından söz etmektedir (132). Bu önerilerin, temelde çalışmanın anlamı ve konumunu değiştirmek amacını taşıdığı da ortadadır. Gorz bunu şöyle formüle ediyor; "toplumu değiştirmek için çalışmayı ve çalışmayı değiştirmek için de toplumu değiştirmek gerekir": (135) çalışmayı değiştirmek derken, "çalışmayı gündelik yaşam kültürüyle, bir yaşama sanatıyla barıştırarak, çalışmayı yaşamdan kopuk olmak yerine yaşamın hem kaynağı hem uzantısı haline getirmek değiştirmek" gibi tanımlamalar getirmeye yönelmekte, buna bağlı olarak da kenti değiştirmeden işbirliği halkaları gibi farklı toplumsal örgütlenmelere kadar uzanan öneriler ve örnekler üzerinde durur (137-152).

Görülüyor ki, Gorz'un önerdiği koşulsuz bir temel gelir güvencesi, hem farklı bir çalışma ve toplum anlayışını getirmesi hem de böyle bir çalışma ve toplum anlayış içinde kaçınılmaz olması açısından önemli. Bunun aksine, çalışma odaklı toplum ve ücretli çalışmaya dayalı ilişkiler ve örgütlenmeler var oldukça, koşulsuz da olsa temel gelir güvencesinin insanın özgürleşmesi gibi toplumsal adalet ve toplumsal dayanışma açısından da yetersiz kalacağını düşünmek için oldukça haklı nedenler var. Konu, yine yukarıda yer alan sorulara geliyor; temel gelir uygulaması çalışma odaklı toplum anlayışımızı ve buna bağlı sorunlarımızı dönüştürebilecek mi? Bunu başaramadığı takdirde ise, temel gelir uygulamasının hem işsizlik ve buna bağlı sorunları giderememe hem de hem toplumsal kutuplaşma ve çözülme gibi istenmeyen sonuçlar getirme tehlikesi var.

6. Sosyal Politikayı İşlevselliği ve Demokrasi ile İlişkisi Açısından Tartışmak?

Günümüzde artan sosyal ve küresel sorunların, önemleri bir yana gerek iktisadi gerek siyasal liberalizmin başarısının gölgeledikleri de yadsınamaz. Bu nedenle liberal iktisatçılardan bazılarının, liberal ekonomin yarattığı sorunlar ve büyüyen eşitsizlikler gibi konular üzerinde durarak, ekonomi anlayışlarını ahlâk gibi (Sen, 1987), ya da bölüştürücü adalet gibi (Rawls, 2001) kaygılarla yeniden kurgulamaya yöneldiklerini görüyoruz. Gerçi liberal yaklaşım içinde adaletin, büyük ölçüde gönüllü katılım ve seçimle belirlenen anayasal/sözleşmesel kurallara uygun davranmak olarak tanımlandığı ve hukuki çerçeve, yasal eşitlik ile serbest seçimler dışında başka kaygıların yeri olmadığı düşünüldüğünü biliyoruz.(Brennan ve Buchanan, 2001). Yine de Rawls gibi bazı liberal yazarların, adalet anlayışını refahın bölüşümü ile (distributive justice) ilgilendirme gereği duydukları görülmekte. Bu yakla-

şım açısından, adaletin sağlanması için yalnız "herkes için geçerli eşit temel özgürlükler" yeterli değildir, toplumsal ve ekonomik eşitsizliklerin "en az avantajlı olana en büyük yarar sağlayacak" biçimde düzeltilmesi gerekmektedir (Rawls, 2001; 133).

Adalet kavramını "bölüşümde adalet" olarak tanımlamak veya "sosyal adalet" gibi kavramları kullanmak, kuşkusuz adalet kavramıyla ilgili soru ve tartışmaları sona erdirmese de, bu konunun demokrasi tartışmalarında gündeme geldiği görülmektedir. Günümüzde demokrasi tartışmalarında halk egemenliği veya toplum iradesi, özgür ve siyasal anlamda eşit bireyler, eşit oy hakkı, çoğulculuk ve çok partili rejim, serbest seçim, çoğunluk iradesi gibi demokrasinin geleneksel konuları dışında daha birçok konunun tartışma gündemine girdiğini görüyoruz. Örneğin demokrasinin varlığı için siyasal katılımın önemi bilindiği ve bunun için eşit oy hakkının yetersiz kaldığı görüldüğünden eşit katılımın sağlanabilmesi açısından bireysel özerlik, bu özerkliği kullanma kapasitesi, bu kapasiteyi var edecek çevresel koşulların nasıl olması gerektiği gibi birçok konu demokrasi tartışmalarında merkezi bir önem kazanmaktadır. Bu konuda demokrasi kuramıyla ilgili tartışmaların, kabaca, demokrasinin müzakereci yönü üzerinde duranlar ile ortak karar almayı sağlayan süreçleri dikkate alanlar olarak ikiye ayrıldığı ve müzakere ögesine önem verenlerin müzakereyi araçsal değil esas olarak gördükleri de söylenmektedir (Marmor, 2005, 316). Demokrasi gibi geniş bir konuyu ve bu konuyla ilgili çok yönlü tartışmaları burada ele almak gibi bir iddiam yok; bunun yerine yalnızca sosyal adalet ve demokrasi ilişkisini ele alan yaklaşımlara değinmek istiyorum.

Son yıllarda özellikle müzakereci demokrasi (deliberative democracy) ile ilgili yaklaşımların siyasal eşitliğin yanısıra sosyal eşitlik ve sosyal adalet gibi kavramları demokrasi tartışmaları-

nın gündemine getirdiğini görüyoruz. Kuşkusuz bu tartışmalar, hem sosyal eşitlik, sosyal vatandaşlık, sosyal adalet gibi hedeflerin önemini hem de bu hedeflere ulaşmayı amaçlayan sosyal politika anlayışının demokrasi açısından vazgeçilmezliğini bize hatırlatmaktadır. Günümüzün değişen koşulları ve kapitalizmin hegemonyası altında sosyal politikanın geri çekilmesi, ya da daha farklı bir anlatımla temel anlamı ve amacını yitirmesi gibi, ulusal politikaların geri çekilmeye zorlanması nedeniyle ulusal düzeydeki siyasal demokrasinin de anlam ve hedefinin daraldığından söz etmek mümkün. Bunun yanısıra, sosyo-ekonomik eşitsizlikleri artan bir toplumda siyasal eşitliğin ve siyasal vatandaşlığın belirli ölçüde anlam kaybına uğradığını da düşünmek gerekiyor. Oysa siyasal eşitliği önemsediğimizde, bunu yalnızca eşit oy hakkı gibi soyut bir düzlemde düşünmek mümkün değil; aksine siyasal katılımın ancak vatandaşların seçim yapma kapasitelerini geliştirecek koşullar çerçevesinde bir anlam kazanacağını kabul etmek gerekiyor.

İşte vatandaşın demokratik karar-verme süreçlerine katılımı için, eğitim, bilgi, para, zaman gibi çeşitli açılardan katılım kapasitesinin geliştirilmesi önem taşımakta. Bu noktada da, hem bireysel donanımının hem otonominin geliştirilmesi açısından sosyal politikalar devreye girmektedir. Örneğin, demokrasinin ancak maddi koşullardaki eşitsizliği giderdiği ölçüde temel bir meşruiyet kazanacağını söylendiği gibi (Beck, 2000), müzakereci demokrasi tartışmaları çerçevesinde de sosyal eşitlik ve sosyal adalet gibi amaçların öne çıkarıldığı görülmekte (Bohman, 1998; Rawls, 2001; Stamatis, 2001; Forst, 2001). Bu yaklaşımlar çerçevesinde sosyal adaletin süreçsel değil ilkesel bazı tanımları ortaya çıkmaktadır. Örneğin adaletin, sosyal varlıkların kendilerini yeniden üretmeleri için doğal, sosyal ve siyasal koşullarının sağlanması ve bu yolda bazı ilkelerin kabulünü içerdiği, bu ilkelerin birbirine

bağlı olmak üzere, ekolojik dengenin sağlanmasından emeğin korunmasına, sosyal refahın yeniden dağılımından sivil, siyasal, sosyal hakların bütünlükçü bir yaklaşımla ve hukukun üstünlüğü ilkesi çerçevesinde güvence altına alınmasına kadar uzanan bir çerçevede tanımlanması gerektiği söylenmekte ve müzakereci demokrasiden bu yolda çözümler beklenmektedir (Stamatis, 2001; 401).

Gutman ve Thompson, müzakereci demokrasinin var olabilmesi için hem süreçsel hem de temel olmak üzere bazı ilkelerin gerekli olduğundan söz etmektedirler. Örneğin süreçsel ilkeler olarak, karşılıklılık (reciprocity), şeffaflık (publicity) ve hesap verilebilirlik (accountability) gerekli görülmekte, bu süreçlerin gerçekten demokratik sonuçlar üretmesi için de eşitlik, özgürlük ve fırsat eşitliği gibi bazı "temel ilkelere" (substantive principles) ihtiyaç duyulmaktadır (2002; 153). Liberalizmdeki fırsat eşitliğinin, esasında karşılıklı haklar, karşılıklı fırsatlar, karşılıklı meşruiyet (mutual justification) temelinde gerçekleşeceğini belirten yazarlar, eğitim, sağlık, güvence, iş, gelir gibi temel fırsatların iyi bir yaşam (decent life) için olduğu gibi, iyi yaşamlar arasında bir seçim yapabilmek açısından da gerekli olduğunu belirtmektedirler; bu nedenle "eşit fırsatlar" gibi temel bir ilkeyi demokratik süreçler açısından vazgeçilmez bulmaktadırlar (Gutman ve Thompson, 2002; 162-164).

Onlar gibi daha birçok yazar açısından, müzakere süreçlerinin vatandaşların karşılıklı seslerini yükseltmeleri ve fikir alış verişinde bulunmaları açısından önemli olduğunu, alınan kararların "doğruluğunu" sağlamak için de bu süreçlerden bağımsız temel bazı normatif kuralların konulmasına ihtiyaç duyulduğunu söyleyebiliriz. Bu temel ilke veya kurallar arasında özgürlük, eşitlik, dayanışma ve adalet de üzerinde en çok durulan kavramlar olarak

ortaya çıkmaktadır. Sosyal adaletle ilgili görünen bu değerlerin genel olarak kabul görmesini de, bunların birlikte yaşamak için vazgeçilmez ilkeler olduklarının bilinmesinin rol oynadığını düşünebiliriz. Bu nedenle demokrasinin, herkesin temel bir eşit hak ve özgürlüğü kullanabilmeleri için gereken ön koşulları garanti etmek durumunda olduğu da söylenmektedir (Stamatis, 2001).

Buradaki eşitlik ve özgürlük anlayışının, Rawls'ın öngördüğü gibi kişi ve grupların kendi amaçlarına ulaşmak açısından sahip oldukları kapasiteyle ilgili olduğu ve bu kapasite açısından *eşit değerde özgürlük* (Rawls, 2001, 203) gibi bir anlayışın öne çıktığı anlaşılmaktadır. Kısacası, demokrasi gibi özgürlüğün yeniden tanımı da müzakereci demokrasi tartışmalarının merkezinde yer almakta ve müzakereci demokrasinin daha eşitlikçi sonuçlar üretme olasılığının kesin değil, bazı koşullara bağlı olduğu söylenerek bu potansiyelin geliştirilmesi istenmektedir. Örneğin, müzakerelerden eşitlikçi sonuçlar beklemek için yalnız liberal hakların tanınması yeterli görülmemekte, bireylerin özgürce veya otonom karar verebilmeleri için haklar sisteminin *eşit özgürlükleri* (equal liberties) hayata geçirmesi gerekli bulunmaktadır (Cohen, 1999; 394). Bu tartışmalar açısından kapitalist sistemin yarattığı eşitsizliklerin önemli bir sorun olduğu ve bu sorunların giderilmesi açısından demokrasinin ataçsallığının geliştirilmesinin düşünüldüğü de açıktır. Örneğin Forst, müzakereci demokrasinin karşılıklılık ve genellik gibi süreçsel özelliklerinin yanısıra, hoşgörü ve doğruluk, diyalog kurmaya açıklık gibi liberal değerler ile dayanışma ve sorumluluk gibi toplumcu değerleri biraraya getirmesi gereğini dile getirmekte ve vatandaşların birbirilerine kaşı borçlu oldukları bir "toplumsal sorumluluk ahlâkının" gelişmesi gereğinden söz etmektedir (2001; 366). Bunun gibi, karşılıklılık anlayışı ile sorumluluk ahlâkının gelişmesi için kapitalist sistemdeki eşitsiz olanakların ve gücün yarattığı dengesiz koşulların giderilmesi,

bireylerin kapasitelerinin etkin bir sosyal özgürlük ve "kapsamlı vatandaşlık" (inclusive citizenship) anlayışı içinde geliştirilmesi önemli bulunmaktadır (Forst, 2001, 371)

Müzakereci demokrasi tartışmalarında temel ilke arayışlarının veya demokrasi ile adalet arasında ilişki kurmaya yönelik çabaların, temelde demokrasinin ilkesel ve araçsal varlığının gelişmesi için özgürlük ve eşitliği yeniden tanımlamaya veya ikisi arasındaki ilişkileri yeniden oluşturmaya yöneldiklerini söylemek yanlış olmaz. Kısaca özetlemek gerekirse, normatif özgürlüklerin ve anayasal/yasal eşitliğin, gerçek yaşamda ne özgürlük ne de eşitlik anlamına gelmediği iyi bilindiğinden, özgürlüğü ve eşitliği kullanım kapasitesi veya sonuçlar açısından tanımlamak gibi bir kaygı duyulmakta ve esasında bireyin otonomisi ile bu otonomiye kullanma kapasitesinin geliştirilmesi istenmektedir. Bu nedenle, bir yandan eşitlik ve özgürlüğün yeniden tanımı gibi arayışlar söz konusu olmakta, öte yandan özgürlük, eşitlik ve demokrasi alanının genişletilmesi gereği duyulmaktadır. Bunun için müzakereci karar-verme süreçlerinin siyasal olduğu kadar ekonomik karar-verme süreçlerinde de geçerli olması istenmekte, insanların istekleri ve müzakere güçlerinin ekonomik karar-süreçlerinden uzak tutulduğu sürece demokrasinin etkisiz veya boşlukta kalmasının önlenemeyeceği ileri sürülmektedir (Stamatis, 2001; 404).

Kuşkusuz, müzakereci demokrasi tartışmalarında veya temel ilkelerin kabulü konusunda yanıtlanması zor birçok soru ve boşluk da var; bunlar karşısında kuşkulu bakanlar da epeyce. Bu tartışmaları iki grupta toplamak mümkün. Birincisi, müzakereci demokrasi anlayışının dayandığı varsayımlar ve kabul ettiği normatif ve süreçsel niteliklerin epeyce belirsizlik taşıdığı konusudur. Örneğin, liberal değerleri kabul eden müzakereci demokrasi anlayışının bireylerin eşitliği ve özgürlüğü, ya da egemen güçlerin

belirleyiciliği gibi demokratik süreçleri etkileyen koşullar konusunda sessiz kalması bir eksiklik olarak görülmektedir; bunun gibi demokratik süreçlerden demokratik sonuçlar elde etmenin büyük ölçüde bireylerin kavrama yeteneği, siyasal gücü ve ahlâkı, ekonomik ve sosyal koşulları, kurumların ön koşulları, politik kültür gibi birçok koşula bağlı olduğu bilindiği halde müzakereci demokrasinin buralarda doyurucu bir yanıtı olmadığı düşünülmektedir (Forst, 2001; 346). İkinci olarak, vatanseverlik, dayanışma, sosyal adalet, kamu çıkarı gibi bazı temel ilkelerin önceden belirlenmesi veya toplulukçu (communatarian) bir müzakereci demokrasi anlayışının hayata geçirilmesi durumunda bu değerlerin demokrasinin önüne geçeceği, yani bu ortak değerlere bağlılığın öne çıkacağı ve demokrasinin değerinin bu ortak değerleri temsil etme karakterine bağlanacağından korkulmaktadır. Örneğin Forst, bu ilkelerin neler olacağı ve nasıl belirleneceği konusunda karar vermenin kolay olmadığını belirttiği gibi, kabul edilen temel ilkelerin müzakerelerin sonuçlarını daha baştan belirleyerek müzakere sürecini işlevsiz bırakmasını da mümkün görmekte ve özetle, temel ilkelerin toplum yerine siyasal kuramcılarca belirlenmesini ahlaken ne kadar doğru olacağı veya böyle bir belirlemenin demokratik süreçlerin içini boşaltma tehlikesi taşıyıp taşımayacağı konusunda hem ahlâki politik kaygılar duymaktadır (2001)

Bu tartışmaların, sosyal politika anlayışı ve hedefleri açısından vurgulanması gereken birkaç boyutunu da şu şekilde özetleyebiliriz: İlk olarak, demokrasinin çıktılarını veya sonuçlarını daha adil kılmak üzere "adalet-eşitlik-dayanışma" gibi temel ilkelerle ilişkilendirmek gibi yeni bir demokrasi anlayışına ihtiyaç duyulması, sosyal/siyasal ekonomik sistem ve sosyal politikalarda dönüşüm ihtiyacı, daha doğru bir deyişle sosyal politikanın yeniden çıkış noktasındaki anlamını kazanması ihtiyacını yansıtmaktadır. Yani,

demokrasiyi bu hedefler ve ilkelerle birlikte ele aldığınız ve bu ilkeleri hayata geçirtmesini beklediğinizde, bireysel kapasite ve özerkliklerin gelişmesi için ekonomik ve sosyal sistemin bu hedefleri destekleyecek biçimde yeniden yapılanmasını istediğinizde, Marshall'ın sosyal vatandaşlık anlayışını benimsemeniz, sosyal politikaya sosyal adalet ve sosyal eşitlik aracı olarak bakmanız gerekecektir. Örneğin gelir dağılımındaki bölüşüm sorunu, gerek bireysel kapasitelerin gerek sosyal adaletin gerçekleşmesi için en başta ele alınması gereken konu olacaktır. Kısacası özgürlük ve eşitliği ilişkilendirildiğinde, hem daha kapsamlı bir vatandaşlık anlayışı hem de bu ilişkiyi gerçekleştirecek politikalara ihtiyaç duyulması kaçınılmazdır. Zaten demokrasinin oldukça başarılı olduğu koşullarda bile en geçersiz kaldığı alanın, sosyal eşitlik ve sosyal adalet olduğu, vatandaşlığın sosyal boyutlarını kurmak ve geliştirmek yönünde ciddi sorunlar yaşandığı bilinmektedir. Bu alanda daha gelişmiş koşulların geçerli olduğu Avrupa refah devletlerinde, demokrasinin işleyişi ve işlevselliği açısından daha olumlu koşullardan söz etmek de doğru olur. Bunun gibi, müzakereci demokrasi tartışmaları çerçevesinde demokrasinin etkinliğini arttırmak için yalnız siyasal değil ekonomik kararlara da katılım öngörüldüğü ve bu alanda da demokratik araçların geliştirilmesi istendiğinden, işletme düzeyinden ulusal düzeye, oradan da bölgesel ve küresel düzeye uzanan çok farklı bir yönetim anlayışını gündeme gelmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda Batı Avrupa ve AB düzeyinde önem kazanan "sosyal ortaklık" ve "sosyal diyalog" anlayışının, çok taraflı ve müzakereci bir demokrasi anlayışını yansıttığı (Bohman, 2003) bilindiği gibi, Avrupa toplum modelinin önemli bir özelliği/parçası olarak demokrasi ile kapitalizmi, ya da sosyal devlet ile kapitalizmi uyumlaştırmak açısından önemli bir işlev gördüğü de iyi bilinmektedir (Koray ve Çelik, 2007).

Kısacası demokrasiye yalnız prosedürel değil, ilkesel bazı nitelikler kazandırılması yönündeki bu tartışmaların, günümüzde anlamı ve işlevi açısından gerileyen sosyal politika açısından yeni bir canlılık alanı yarattığı düşünülebilir. Demokrasinin sosyal eşitlik, adalet, dayanışma gibi ilkelerle ilişkilendirilmesi ve bu alanlardaki araçsallığının tartışma konusu olması kaçınılmaz olarak sosyal politika anlayışı ve uygulamalarını gündeme gelmesi anlamına gelecektir. Böyle bir derdi olan demokrasinin veya siyasetin bu ilke veya hedefleri gerçekleştirmesi için geniş anlamlı ve geniş kapsamlı sosyal politikadan başka aracı yoktur. Ancak burada da esas soru, demokrasiye bu anlam ve işlevi kazandıracak, bir başka deyişle liberal demokrasi anlayışını ciddi biçimde dönüşüme uğratacak siyasal ve toplumsal güç ilişkilerinin nasıl kurulacağı, bugün bozulan güç dengesinin nasıl dönüşebileceğidir.Yine de kuramsal anlamda da olsa bugünkü demokrasi anlayışı ve uygulaması ile ilgili yetersizliklerin ve bazı gerekliliklerin tartışılması, yeni bir mücadelenin meşruiyet zeminin hazırlayacak veya güçlendirecektir. Dolayısıyla uygulamaya geçmesi açısından ne kadar kuşkulu olursak olalım, bu tartışmalar birçok kavram ve aracın bugünkü kısırlıklarının aşılması açısından önemli olmakta ve yeni açılımlar getirme potansiyeli taşımaktadırlar. Bugünkü ideolojik arayışlar açısından yol göstericilik özellikleri taşıdığı da ortadadır.

7. Sonuç: Sosyal Politikayı Dönüştürmek, Fakat Neye?

Sonuç olarak, buraya kadar özetlemeye çalıştığım çok yönlü gelişmeleri ve ortaya çıkan tartışmaları dikkate aldığımızda, sosyal politikanın gerçekten çok boyutlu bir değişim içine girdiğini söylemek kaçınılmaz oluyor. Bu gelişmeleri, bir yandan anlayış ve politikalarda gerileme ve daralma olarak değerlendirmek mümkün, öte yandan anlayış ve uygulamaların çok farklı alanlara taşınma olasılığı söz konusu. Bu durumda, her iki yöndeki geliş-

meleri dikkate alarak sosyal politikanın anlamı, işlevi ve geleceği üzerinde yeniden düşünmek de bir ihtiyaç olarak ortaya çıkıyor.

Bugünkü durumu, ulusal devletler sosyal sorunlar karşısında çaresiz veya ilgisiz, örgütsel güç ve mücadele geri çekilmiş durumda, emek kendi içinde parçalanmış ve ideolojik olarak dayanağını kaybetmiş durumda, küresel düzeyde yükselen bazı eleştiriler ve örgütlenmeler olsa da, bunları duyan pek yok diye özetlemek pek yanlış olmaz. Bu çerçevede uluslararası kuruluşlar yardımseverlik ahlakından öteye gidemediği gibi, sistemi dönüştürmek anlamına gelmeyen, daha çok sistemde küçük düzeltme istekleri olarak nitelendirilebilecek Tobin vergisi, Küresel-Sosyal Sözleşme, Küresel-Sosyal Fon gibi öneriler bile destek görememekte. Kuşkusuz artan sorunlar zorladığından, sık sık insani kalkınma endeksleri, ya da yoksulluk, işsizlik, eğitimsizlik istatistikleri yayımlanıyor; "kalkınmaya yardım" programları uygulanıyor; ancak bu yaklaşım ve desteklerin sorunları ortadan kaldırmak gibi bir niyetleri olmadığı/olamayacağı da ortada. Örneğin yoksulluğa hem maddi yoksulluk hem de birçok toplumsal olanaktan yoksunluk olarak bakan Birleşmiş Milletlerin (BM) yoksulluğu bir insan hakları ihlâli olarak değerlendirilmesi ve bununla mücadele etmek için bütünlükçü bir insan hakları anlayışının kabulünü istemini duyan yok. Bu koşullar altında, bir yanda sosyal politika anlayışı "yardımseverlik" ahlâkına dönüştürülmekte, öte yanda artan üretim ve büyümek zorunda olan piyasaların ihtiyaçlarını karşılamak üzere borçlar, krediler, kalkınma yardımları sunulmaktadır.

Toplumsal düzeyde ise, modern devlete bağlanabilecek sosyal politika anlayışının gerilemesi gibi, bu çerçevede varlık bulan bazı hedef ve uygulamalarının gündemden düştüğünü de söylemek gerekiyor. Yani devletin bu yolda dönüşümüyle ortaya çıkan sosyal politika anlayışı, ya da *emek tarafından kapitalizme karşı*

kazanılan siyasal, sosyal, ekonomik gelişmelere bağlı sosyal politika anlam ve alan kaybetmekte. Bu durumda, kapitalizmle demokrasi arasındaki uzlaşmanın bir ayağı olan sosyal devlet ve sosyal politikalar bu işlevlerini de kaybetmektedirler. Bunu, sosyo-ekonomik hakları da içeren daha *bütünlükçü ve pozitif* insan hakları anlayışının gündemden kalkmasında da görmek mümkün. Böyle olunca da, *siyasal eşitliğin yanısıra sosyal eşitlik ve sosyal vatandaşlığı hayata geçirmek gibi siyasal ve sosyal hedefleri* önemlerini yitirmekte ve sosyal politika *sosyal eşitliği ve sosyal vatandaşlığı* kurmanın bir aracı olarak düşünülmemektedir.

Aksine, bir yandan siyasal ve ekonomik sistemlerden bağımsız ve hemen her toplumda ahlâki bir zorunluluk olarak görülen yardımseverlik fikrine bağlanacak bir politika anlayışı güç kazanmaktadır. Böyle bir anlayışın, ne gibi bir uygulama içinde olursa olsun, modern anlamdaki sosyal politika anlayışının temellerini tahrip ettiği ve sosyal politikanın işlevini gündemden kaldırdığını düşünmek de yanlış olmaz. Güç ilişkileri yaklaşımı açısından günümüzdeki değişim, gelişmiş ekonomilerde emek ve sermaye arasında sosyal devleti yapılandıran güç dengesinin önemli ölçüde bozulduğunu, gelişmekte olan ekonomilerde ise güç dengesi oluşturma olasılığının ortadan kalktığını göstermekte. Bu durumda, siyasal ve toplumsal güç dengesizliğinin gidermenin yolları üzerinde düşünürken, bir yandan bugünkü hegemonyanın ideolojik olarak dayandığı temelleri sarsmak, öte yanda ortaya çıkan tartışma ve gelişmeleri iyi değerlendirmek de bir gereklilik olarak görülmekte.

Kısacası ekonominin kazandığı bağımsızlıktan ya da gerileyen sosyal politikalardan söz etmek yeterli değil. Yalnız sosyal politikanın değil siyasetin ve demokrasinin de küresel ekonomiye bağımlı bir değişkene dönüşmesini, ya da kapitalizmin kazandığı he-

gemonyayı saptamak yetmiyor; bunlara ilişkin çözümler üzerinde de düşünmek kaçınılmaz. Bu konularda Avrupa merkez olmak üzere epeyce tartışma yapıldığı da görülmekte. Kuşkusuz, bu konulardaki yaklaşımlar veya getirilen öneriler açısından sorunların yorumlanması açısından değilse de, giderilmesi açısından büyük görüş ayrılıklarının yaşandığı bir gerçek. Örneğin sınıf temelli yaklaşımlarda genel olarak kapitalizmin "terbiye edilmesi" fikrine pek sıcak bakılmadığından sosyal devlet ve sosyal politikalar karşısında oldukça ikircikli bir konum söz konusu olduğu gibi, kapitalizmin hegemonyasının kırılması açısından da siyaset ve demokrasi tartışmalarına büyük bir önem verildiği söylenemez.

Sanırım sosyo-ekonomik sorunlarla uğraşanlar için temel sorun, sisteme tam teslimiyet ile sistemi bütünüyle ret arasında bir yol bulabilmek ve sosyal sorunları da, sistemi de dönüştürücü çıkış noktaları üzerinde düşünmek olsa gerek. Bunun için de, küreselleşen kapitalizmin hegemonyasını sorgularken buna hayat veren veya destekleyen koşulları irdelemek, örneğin neo-liberalizmin ideolojik olarak kazandığı gücün dayandığı meşruiyet temellerini sorgulamak önemli bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmaktadır.[8] Çünkü bu hegemonyanın kırılması için, her şeyden önce bu-

8 Bundan önceki bir makalede, liberal düşüncenin ve bugünkü ekonomik anlayışın meşruiyet kazmasında rol oynayan, birey odaklı yaklaşım, insan hakları ve özgürlük anlayışı, serbest piyasa ve rekabetin geçerliliği gibi konularda aslında bu kavram ve yaklaşımlara itiraz etmekten çok, bu kavramların gerçeği yansıtmaktan nasıl uzak kaldıklarını tartışmaya çalışmış ve gerçekte bu kavramların özlerinden koparılıp liberal ekonomiye meşruiyet ve propaganda sağlayan araçlara dönüştüklerini vurgulamak istemiştim.(M. Koray, "Reel Küreselleşme veya Küreselleşmenin Realitesi", Çalışma ve Toplum, 2005/4) Gerçekten küreselleşen kapitalizmin ve onun arkasındaki neo-liberal anlayışın insanlığa mal olmuş kavramlarla kendilerini "haklı ve iyi" kılmasının önüne geçilmesini gerekli görüyorum. Bir başka deyişle, bugünkü egemen ideolojinin insanın ve özgürlüğün önemini vurgulayan bu değerlerle kurduğu "sahte" ilişkinin açığa çıkarılması sistemin sorgulanması için önemli bir çıkış noktasıdır. Bunun gibi, demokrasinin araçsallığın geliştirmenin yanısıra,

günkü sistemin ideolojik-siyasal meşruiyetinin sarsılması öncelik taşımaktadır. Ancak buradan çıkarak bugünkü sistemi dönüşüme uğratacak araçlar üzerinde yoğunlaşılabilir. Bu nedenle demokrasinin araçsallığının geliştirilmesi çok önemli. Günümüzde hernekadar kapitalizm veya liberal ekonomi ile demokrasi arasında doğrusal ilişkiler kurulsa da, demokrasinin zaafları ve yetersizlikleri de bilindiğinden küresel, bölgesel ve toplumsal düzeyde hem demokrasinin geliştirilmesine duyulan ihtiyaç tartışılmakta hem de sosyal adalet ve sosyal eşitlik ile demokrasi arasında bizim gibi ülkelerde pek kurulmayan ilişkiler kurulmaktadır.[9] Öte yandan çalışma odaklı refah devleti anlayışını tümüyle değiştirecek tartışmalar da dikkat çekici nitelikte ve temel gelir adı altında ileri sürülen bu önerilerin sosyal politikanın anlamı ve uygulamalarını önemli ölçüde değiştireceğini de görmek gerekiyor. Bu durumda, hem sosyal politika ile uğraşanların hem de demokrasi gibi sosyal vatandaşlık, sosyal adalet ve eşitlik gibi kavramların vazgeçilmezliğini düşünenlerin sosyal politikanın nereye doğru gittiği konusuna eğilmeleri bir ihtiyaç olmaktadır. Bu yazıda bu ihtiyaçtan yola çıkmakta, yaşanan gelişmeleri bu ihtiyaç çerçevesinde değerlendirmeye çalışmaktadır.

---

sosyo-ekonomik sistem, sosyal eşitlik ve sosyal politikalarla demokrasi arasındaki ilişkilerin de tartışılmasına ihtiyaç olduğunu ve demokrasi tartışmalarında olduğu gibi sosyal politika tartışmalarında da bu konuların gündeme getirilmesi gerekli olduğunu düşünüyorum.

9 Gerçi, geç endüstrileşme nedeniyle toplumsal dinamiklerin geç geliştiği bizim gibi toplumlarda demokrasi tartışmalarında, birey ve toplum anlayışı, cemaat kültürü, devletin üstün ve aşkın konumu gibi sosyo-kültürel özelliklerin daha öne çıktığı görülmekte ve sosyo-ekonomik eşitsizliklerin bolluğuna karşın bunların demokrasi tartışmalarında demokrasinin zaafı olarak pek gündeme getirilmedikleri ortaya çıkmaktadır. Örneğin günümüz Türkiye'sinde kimlikler üzerinden yapılan onca demokrasi tartışmasına karşın, sosyo-ekonomik eşitsizlikler üzerinden bir tartışma yapıldığını görmek çok zordur.

Örneğin işsizlik gibi genel bir sorun ve çalışma odaklı refah devletinin başarısızlığı karşısında gelişmiş ülkelerde ortaya atılan temel gelir önerilerini tartışmaya değer bulmak gerekmektedir. *İlk olarak*, ister koşulsuz uygulansın, ister koşula bağlansın temel gelirle ilgili önerileri uygulamada bugünkü sosyal güvenlik ve sosyal politika uygulamasını temelden değiştirecek öneriler olarak anlamak doğru olur. Çünkü bu uygulamanın, ücret, çalışma koşulları, sosyal güvenlik sistemi, sendikal haklar gibi birçok konuyu şöyle veya böyle etkileyeceği açıktır. Bu uygulamanın, çalışma isteğini azaltacağı ve işsizliği arttıracağı da söylenmekte, düşük ücretli işlerde çalışmayı kabul edenlerin çoğalacağı da ifade edilmektedir; bunun gibi çalışanların bireysel pazarlık gücünün artacağı da beklenmektedir. Bireysel anlamda bağımsızlığını geliştirmesi beklendiği gibi, sosyal refah uygulamalarını nasıl etkileyeceği tam bilinemediğinden birçok hizmeti piyasadan satın alma durumunda kalacak bireylerin daha bağımlı hale gelecekleri de iddia edilmektedir. Ancak etkileri ne yönde olursa olsun, bu değişimlerin sosyal politika anlayışı ve uygulamalarında ciddi değişiklik anlamına geleceği yadsınamaz. Bu önerinin liberal versiyonu içinde zaten birey ve piyasa yönelimli düzenlemelerle, devletin sosyal yönetim anlayışı ve politikalarına yer kalmayacağını da düşünmek gerek.

İkinci olarak, her iki türde de temel gelirin sosyal politika üzerindeki etkileri kesin olmakla birlikte, koşula bağlı temel gelirin modern anlamda ve hak temeline dayalı bir sosyal politikanın hedefleri ve işlevleri açısından olumsuz etkilerde bulunması kaçınılmaz iken, koşulsuz temel gelirin, hem bazı sosyal sorunların çözümü hem de sosyal vatandaşlık ve sosyal eşitliğin gerçekleşmesinde yeni bir adım olarak ileri düşünülmesi çok mümkün. Bu nedenle, koşulsuz temel gelirle ilgili önerilerin güçlü bir sosyal güvence anlayışını yansıtmalarından dolayı sosyal güvenlik anla-

yışı ve sistemlerini tehdit etmeyecekleri yolundaki görüşe (Roebroek, 1993,125) katılmak mümkün görünmekte. Ancak, yukarıda da değindim, sosyal güvenlik anlayışını sosyal hizmetlerin bütününden ayrı düşünmek mümkün değil; bu nedenle temel gelirin bir şeyleri getirirken bir şeyleri götürmesi durumunda sosyal güvenlik sisteminin değişmeden kalmasının mümkün olmayacağını da düşünmek gerekir. Negatif gelir vergisi veya kısmi bir gelir olarak gündeme getirilen öneriler ise, refah devleti ve sosyal politika anlayışında neo-liberalizm doğrultusunda ve piyasa yönelimli bir değişiklik olduklarından, yukarıda belirttim, bu durumda modern anlamdaki sosyal politika gibi bir politikaya gerek kalmayacağı, bunun yerini liberal anlayışa veya yardımseverlik ahlâkına dayalı bazı uygulamaların alacağını söylemek abartı olmaz.

Öte yandan, artan sorunlar karşısında siyasetin ve demokrasinin araçsallığının geliştirilmesi yönündeki öneri ve tartışmaların da sosyal politika açısından anlamı büyük. Yukarıda epeyce irdelediğim gibi, sosyal politikayı siyasal bir çıktı olarak düşünmek ve demokrasi ile ilişkilendirmek kaçınılmaz ise, bazı demokrasi tartışmaları içinde gündeme gelen sosyal özgürlük ve eşitlik ilişkisi, sosyal eşitlik ve sosyal adalet gibi ilkeler, demokrasiye bu yönde bazı işlevler kazandırma arayışları çok anlamlı. Bu tartışmaların sosyal politikanın temellerini sarsan gerilemeye veya liberalizmin egemenliğine karşı siyasetin ve demokrasinin araçsallığının yeniden güçlendirilmesi anlamını taşıdığı ortada. Bu nedenle de önemsenmeleri gerekli.

Bu çerçevede özellikle sosyal politika ile uğraşanlar açısından, siyasal demokrasi ve sosyal politika arasındaki bağları yeniden düşünmek ve gündemde tutmakta yarar olduğunu düşünüyorum. Bunları şöyle formüle edebiliriz:

a) Sosyal/küresel sorunlar kendi başlarına değil, ancak ekonomik politikaların ve siyasal kararların yani "siyasal-sosyal ekonominin" sonuçları olarak görülüp anlaşılabilecekleri gibi, sosyal politika da, hem bu ikisinin bir fonksiyonu hem de bunlar üzerinde belirli işlevleri olan bir politika olarak düşünülebilir.

b) Bu bağlamda sosyal politika ile siyasal demokrasi arasındaki ilişkileri düşünmek önemli olmakta ve sosyal politikaya da, siyasal demokrasiye de yalnız prosedürel araçlar olarak değil anlamları ve işlevleri üzerinden bakmak ve değerlendirmek önem taşımaktadır.

c) Böyle olunca da, günümüzde gerek sosyal politika, gerek demokrasi tartışmalarında sosyal eşitlik, sosyal adalet ve sosyal vatandaşlık gibi çok zaman bir yana bırakılan kavramların yeniden tartışma alanına getirilmesi bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır.

d) Son olarak, sosyal eşitlik ve sosyal adalet ile demokrasi arasındaki ilişkiyi, yalnız kendi adlarına veya ahlâki bir sorumluluk olarak değerli bulmak değil, fakat bu hedeflerle demokrasiyi birbirlerini var eden ve güvence altına alan kavramlar ve olgular olarak bakmak anlamlı olmaktadır.

Yani günümüzde insan haklarını, siyasal işleyişi ve demokrasiyi daha inanılır kılmak ve yeniden üretmek açısından, hem sosyo-ekonomik hakların hem de "sosyal eşitlik ve sosyal adalet" gibi hedeflerin varlığının vazgeçilemez önemde olduğunu kabul etmek ve vurgulamak önemli olmaktadır. Bu açıdan da sosyal politikanın anlamını ve araçsallığını çok daha etkin biçimde ortaya koymak ve tartışmak önem taşıdığı gibi, bu konuda birincil sorumluluk da sosyal politika ile uğraşanlara düşüyor.

Kaynakça

Bauman, Z. (1999), *Çalışma, Tüketicilik ve Yeni Yoksullar*, Sarmal Yayınevi, İstanbul.

Beck, U. (2000), *What is Globalization?*, Polity Pres, Cambridge.

Bohman, J., (2003), "Constitution Making and Democratic Innovation", *European Journal of Political Theory*, (3).

Bohman, J., (1998), "The Coming of Age of deliberative Democracy", *The Journal of Political Philosophy*, (4).

Bradley, D; Huber E; Moller, S; Nielsen, F; Stephens, J.D; (2003), "Democracy, Income Distribution, Political Science, Welfare", *World Politics*, Baltimore, 55 (2).

Braudel, F. (1996); *Medeniyet ve Kapitalizm*, İz Yay. İstanbul.

Clarke, John (2001), "Globalization and Welfare States: Some Unsettling Thoughts", *Globalization and Erupean Welfare States*, (der), Sykes, R.; Palier, B.; Prior, P.M., Palgrave, Hampshire.

Cohen, J. (1999), "reflections on habermas on Democracy", *Ratio Juris*, (4).

Esping-Andersen, G. (1990), *The Three Worlds Of Welfare Capitalism*, Princeton University Press, New Jersey.

Esping-Andersen, G. (1997), "Towards a Post-industrial Welfare State", *Politik und Gesellschaft- International Politics and Society*, (3).

Flora, A. ve Alber, J. (1990), "Modernization, Democratization and the Development of Welfare States in Western Europe", *The Development Of Welfare States in Europe and America*, (der) Flora, P. ve Heidenheimer, A.J., Transaction, London.

Flora, P. ve Heidenheimer A. J. (1990), "The Historical Core and Changing Boundaries of the Welfare State", *The Development Of Welfare States in Europe and America*, (der) Flora, P. ve Heidenheimer, A.J. Transaction, London.

Forst, Rainer, (2001), "The Rule of Reasons: Three Models of Deliberative Democracy", *Ratio Juris*, (4).

Friedman, M. (1988), Kapitalizm ve Özgürlük, Altın Kitaplar, İstanbul.

Habermas, J. (2001), "Why Europe Needs a Constitution", *The Left Review*, 11, September-October.

Habermas, J. (1996), "Three Normative Models of Democracy", *Democracy and Difference. Contesting the Boundaries of the Political*, (der). S Benhabib, Princeton University Press.

Hanke, S. H. (1997), "The Specter of Capitalism", *Forbes* (5).

Hardt, M; Negri, A. (2000); *İmparatorluk*, Ayrıntı Yay, İstanbul.

Hayek, F. A. (1993), *Kanun, Yasama Faaliyeti ve Özgürlük*, İş Bankası yayını, Ankara.

Heinrichs, K; Offe C. Ve Wiesenthal, H. (1993), "Zaman, Para ve Refah Devleti Kapitalizmi", *Sivil Toplum ve Devlet*, (der) Keane J. , Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Gilpin, R. (2000), *The Challenge of The Global Capitalism*, Princeton University Pres.

Gorz A. (1980), *Elveda Proleterya*, Afa Yayınları, İstanbul.

Gutman,A. ve Thompson, D. (2002), *The Journal of Political Philosophy*, (2).

Jessop, B. (2002), *The Future of Capitalist State*, Polity Pres, Blackwell Publishing, Cambridge.

Klein, R. (1993), "O' Goffe's tale", *Welfare State in Europe*, (der) Jones, C. Routledge Yayınları, London ve Newyork.

Kleinman, M. (2002). *A European Welfare State?*, Palgrave, London.

Koray, M. (2005), "Görülmek İstenmeyen Gerçek: Sosyal Refah Politikaları ve Demokrasi İlişkisi", *Çalışma ve Toplum*, (2).

Koray, M. (2005), *Avrupa Toplum Modeli* 2. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara.

Koray, M ve Çelik A. (7007), *Avrupa Birliği ve Türkiye'de Sosyal Diyalog*, Beladiye-İş Yayını, Ankara.

Korpi, W. ; Palme, J. (2003), "New Politics and Class Politics in the Context of Austerity and Globaliziton: Welfare State Regress in 18 Countries 1975-95", *American Political Science Review*, 97 (3).

Korpi, W. (1978), *The Working Class in Welfare Capitalism*, Routledge ve Kegan Paul, London.

Kurten, D. C. (1999), "Enemy of the People", *Forbes* (1)..

Lewis, S. (2003), "Are Democracy and capitalism Incompatible?", *Student Economic Review*, Cilt 17.

Liebfried S.; Pierson P. (1995), "Semisovereign welfare states: Social policy in a multitiered Europe", European Social Policy: Between Fragmentation and Integration, Washington DC. Broıokings Institute.

Liebfried S.; Pierson P. (2000), "Social Policy", *Policy-Making in the European Union*, (der) Wallace H. ve Wallace W. Oxford University Press, Newyork.

Lockwood, D. (1999), "Civic Integration and Social Cohesion", *Capitalism and Social Cohesion*, Palgrave, Macmillan, London.

Marshall, T.H. (1965), *Class, Citizenship and Social Development*, Anchor Boks, New-York.

10000000000000000000000000000000000000000000000000

Offe. C. (2003), "The European Model of 'Social' Capitalism: Can it Survive European Integration?", The Journal of Political Philosophy, Cilt 11 (4).

Olofsson, G. (1999), "Embeddedness and Integration", *Capitalism and Social Cohesion*, Palgrave, Macmillan, London.

Palier, B. ve Sykes, R (2001), "Challenges and Change: Issues and Perspectives in the Analysis of Globalization and the European Welfare States", *Globalization and Erupean Welfare States*, (der), Sykes, R.; Palier, B.; Prior, P.M., Palgrave, Hampshire.

Pateman, Carole (2004), Democratizing Citizenship: Some Advantages of Basic Income, *Politics and Society*, (32/89).

Petersman, E.-U.(2003), "Time for a United Nations 'Global Campact' for Intagratating Human Rights into the Law of Worldwide Organizations: Lessons from European Integration" http://www.ejil.org/journal/Vol13/No3/art1.html

Pierson, P. (2000), "Three Worlds of Welfare State Resarch", *Comparative Political Stuudies*, 33 (6-7).

Polanyi, K. (2000), *Büyük Dönüşüm*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Przeworski, A. (1991), *Capitalism and Social Democracy*, Cambridge University Press,

Rawls, J. (2001), *Collected Papers*, (der) Samuel Freeman, Harvard University Press.

Sapancalı, F. (2003), *Sosyal Dışlanma*, Dokuz Eylül Üniversitesi İİB Fakültesi Yayını, İzmir.

Schedler, A. (1997), "Introduction: Antipolitics-Closing and Colonizing The Public Sphere", *The End of Politics*, Andreas Schedler (Der), Macmillan Press, UK.

Sen, A. (1987), *On Ethics and Economics*, The Royel Lectures, Blackwell, Oxford.

Shaw, M. (2000); *Theory of the Global State*, Cambridge University Press.

Speth, J.G. (1998), "Poverty: A denial of Human Rights", *Journal of International Affairs*, (Vol 52 No1, Fall).

Stamatis, C. (2001), "The Idea of deliberative Democracy. A Critical Appraisal", Ratio Juris, December.

Stiglitz, J. (2002), *Küreselleşme-Büyük Hayal Kırıklığı*, Plan B, İstanbul.

Tobin, J. (1978), "A Proposal for Monetary Reform", *The Eastern Economic Journal*, (4).

Wallerstein, I. (1998), *Liberalizmden Sonra*, Metis Yayınları, İstanbul.

Wallerstein, I. (1992), *Tarihsel Kapitalizm*, Metis Yayınları, İstanbul.

Wivel, A (2004), "The Power Politics of Peace: Exploring the Link Between Globalization and European Integration from a Realist Perspective", *Journal of the Nordic International Studies Association*, 39 (1).

Woods, E. M. (2003), *Kapitalizm Demokrasiye Karşı*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Yeni Liberal Politikalar Ekseninde Sosyal Politika

Doç. Dr. Aziz KONUKMAN

Tebliğim üç bölümden oluşuyor. Birinci bölümde, yeni liberal politikaları gündeme getiren küreselleşme süreci çözümlenecektir.İkinci bölümde, küreselleşme sürecinin devletin ekonomiye müdahale biçimlerinde yarattığı sınırlamalara ve Keynesyen Refah Devleti uygulamaları üzerindeki olumsuz etkilerine değinilecek ve ardından bunların Türkiye'ye yansımaları ele alınacaktır. Sonuç bölümünde ise, bu olumsuz etkileri aşmaya yönelik alternatif bir sosyal politika önerisi yapılacak ve ardından bu öneri Türkiye özelinde somutlaştırılacaktır.

Önce küreselleşme sürecini çözümlemeye çalışalım. 1980'li yıllarda küreselleşme diye adlandırılan sürecin belirgin olarak ortaya çıkan iki eğilimi içerdiğinden söz edilebilir. Birincisi, finansal serbestleşme sonucu sermayenin hareketliliğinin dünya çapında olağanüstü artışı, ikincisi, yeni teknoloji kullanımının üretim süreçlerinde ve dolayısıyla işgücü piyasalarında ortaya çıkardığı hızlı değişimdir. Birinci eğilim, bir başka konuşmanın konusu olacak kadar önemli ve kapsamlıdır ve dolayısıyla burada ele alınmayacaktır. Ancak, hemen belirtmek gerekir ki, konuşmamızda yeni teknolojilere önem verilmesi ve referans noktası olarak ele alınması, son dönemde ortaya çıkan gelişmelerin birebir ve determinist bir şekilde teknolojik gelişmeler tarafından belirlendiği anlamının çıkarılmasına yol açmamalıdır. Bu tür bir anlamın çıkıp çıkmaması aslında büyük ölçüde teknolojik gelişmelerin yorumuna bağlıdır. Teknolojik gelişme "gökten düşmüş bir kudret helva-

sıdır ve üretimde kullanılan sermaye ya da emekte içerilmemiştir" şeklinde yorumlandığında bu tür bir anlamın çıkması kaçınılmaz olur. Nitekim, "tekno-determinizm" dediğimiz bu yaklaşım neoklasik iktisatçılar arasında büyük bir rağbet görmekte ve teknolojik gelişmeler bu şekilde yorumlanmaktadır. Bu yaklaşımın bir uzantısı olan sanayi sonrası toplam, bilgi toplumu teorilerinde daha da ileri gidilerek, bilgi ve dolayısıyla teknoloji en önemli girdi olarak toprak, emek ve sermayenin yerini almaktadır. Halbuki, bu yaklaşımlarda ileri sürülenin tersine bilgi ve teknoloji yeni bir üretim faktörü olmayıp öteden beri var olan bir girdidir. Bilgi ve teknoloji emek ve sermaye faktöründe içerilmiş olarak daima vardı. Dolayısıyla, bizim yorumumuz teknolojik gelişmenin içerilmiş ve sermaye birikimi ile doğrudan ilişkili olduğudur. Ancak teknolojik determinizm türü bir yanlış anlayıştan kaçınırken, çoğu kez yapıldığı gibi bir başka yanlışa da düşülmemelidir. Bu yanlışlık, teknolojik değişmenin bağımsız etkileri olabileceğinin önsel olarak reddedilmesidir. Birinci anlayışın, bu etkileri abartarak birincil sayması ne kadar yanlışsa, ikinci yaklaşımın bunları görmezlikten gelmesi de bir o kadar yanlıştır.

Sermaye birikimi teknolojiyi, teknoloji ise artık değer üretimini ve artık değere el koyma biçimini belirler. Mevcut teknolojik yapıda, artık değerin üretiminde veya gerçekleştirilmesinde sorunlar ortaya çıkıyor ve bunlar mevcut sermaye birikim rejimi çerçevesinde çözülemiyorsa ortada bir sistem krizi var demektir. Krizin aşılması ise büyük ölçüde bu sorunları çözecek yeni bir birikim rejiminin ve dolayısıyla yeni bir teknolojinin oluşturulmasına bağlı olacaktır.

"Büyük ölçüde" şeklinde bir vurgu yapmamızın nedeni, artık değer üretimi ve artık değere el koyma biçimini teknolojinin yanı sıra sınıf mücadelesinin de etkilemesidir. Çünkü, işçi sınıfının di-

renmesi ve kabul etmemesi halinde, uzun dönemde yeni birikim rejiminin sorunsuz bir şekilde kalıcı olması mümkün görülmemektedir. İşte sözünü ettiğimiz yeni teknolojinin üretimi ve kullanımı böyle bir süreç sonunda gündeme gelmiştir.

Bu gün etkileri açısından İngiliz Sanayi Devrimi ile eş tutulan ve kimilerince yeni bir sanayi devrimi, kimilerince de yeni bir çağa-enformasyon çağına- geçiş süreci olarak nitelenen tarihsel bir olguya tanık olmaktayız. Üretim sistemlerinin ve iş sürecinin dayandığı teknoloji tabanında köklü değişimler gözlenmekte, mikro elektronik, bilgisayar ve telekomünikasyon teknolojileriyle bunların bir bileşimi olan enformasyon teknolojisindeki olağanüstü gelişmeler bu değişimde belirleyici bir rol oynamakta.

Bu rol iş süreci/iş organizasyonu bazındaki yeni teknolojiler (esnek üretim, esnek otomasyon teknolojileri,vb.), ileri malzeme teknolojileri ve biyoteknoloji/gen mühendisliği alanlarındaki kapsamlı ve hızlı gelişmelerle desteklenmekte.

Doğal olarak teknoloji tabanındaki bu köklü değişim, bir önceki sermaye birikim rejiminin teknolojik yapısına tekabül eden Fordist üretim sistemine özgü normlarda önemli değişimlere neden olmuştur. Artık yeni bir üretim sistemi ve normları oluşmaktadır. Esnek üretim/esnek otomasyon sistem ve teknolojilerine özgü bu yeni normlar bütün sınai üretim alanlarına hızla yayılmakta.

"Bu yeni üretim sistemine yazında "Post-Fordizim" denilmekte. Esnek uzmanlaşmaya dayalı olan bu yeni sistemde genel amaçlı makineler kullanılmakta, bir çok mal aynı anda üretilebilmekte ve değişik operasyonları ard arda yapma yeteneğine sahip teknolojiler kullanılabilmekte. Ayrıca tek amaçlı mekanik makineleri kullanarak sürekli aynı işi yapan düşük nitelikli işgücünden, tasarım, bilgisayar programlama, makine ayarlama, bakım operatör-

lüğü gibi niteliklere sahip değişken nitelikli bir işgücüne geçiş söz konusu olmakta. Yeni sistemin burada değinmediğimiz ancak, üretim süreci ve işgücü piyasaları üzerindeki etkileri incelerken zaman zaman gönderme yapacağımız başka özellikleri de vardır. Tüm bu özellikler dikkate alındığında Post-Fordizmin üretimin örgütlenmesinden tüketim kalıplarına, firmalar arası ilişkilerden üretimin mekansal dağılımına, bilginin kullanımından sınıfsal yapılanmalara kadar hemen her alanda Fordizimden bir kopmayı ifade ettiği söylenebilir.

Bu yeni üretim sisteminin kabaca iki türünden söz edilebilir: Esnek uzmanlık temelinde küçük işletme modeli ve yalın üretim ya da diğer adıyla Japon Modeli. İlkinde iş, küçük üretim birimleri yani küçük işletmeler temelinde yeniden örgütlenmekte. Yeni üretim sisteminin bu türü daha çok talebin istikrarsız ve belirsiz olduğu, ürün tasarımının hızla değiştiği sektörlerde yaygınlaşmakta. Yalın üretim modelinde ise iş parçalanmış üretim süreci temelinde örgütlenmekte. Büyük hacimli üretim sürecinin zaman ve verim kaybına yol açan gereksiz unsurları ya aynı işyerindeki başka işletmelere, ya da başka mekanlardaki başka birimlere aktarılmakta. Böylece yeni üretim sisteminin bu türüyle alt sözleşme ilişkileri ya da taşeronlaşma gündeme gelmekte. Bu sistem temelinde genellikle Toplam Kalite Kontrolü, Tam Zamanında Üretim ve Kalite Kontrol Çemberleri benzeri teknik ve yöntemler uygulanmakta.

Daha önce de ifade ettiğim gibi, teknoloji artık değer üretimi ve artık değere el koyma biçimini belirlemekte. Yeni bir teknoloji, yeni bir artık değer üretimi ve artık değere el koyma biçimi ise doğal olarak artık değer üreten emek ile ona el koyan sermayenin arasındaki toplumsal ilişkilerin yeniden biçimlenmesine neden olur. İşte konuşmanın bu bölümünde yapmak istediğim

şey, birinci bölümde ayrıntılarıyla açıkladığım yeni üretim sisteminin üretim süreci ve işgücü piyasalarını nasıl etkilediğini belirlemektir.

Yeni üretim sistemine bağlı olarak ortaya çıkan sorunlar şöyle özetlenebilir:

- Esnek üretim biçimleri çoğunlukla istihdamın daralmasına yol açmaktadır. Esnek üretim çok nitelikli çekirdek işgücüne duyulan gereksinimi arttırır ve bunlar için yeni işler ve meslekler yaratırken, aynı zamanda niteliksiz veya yarı nitelikli işgücünü tasfiye etmekte.

- Esnek üretim işçi sınıfının işsel yapısının değişmesi yoluyla yeni bölümlere uğraması anlamına gelmekte. Bu da sınıfın kendi içinde özellikle nitelik, beceri, meslek ve ücret bakımından farklılaşması demektir. Emeğin bölünmesini sağlayan en önemli olgu, işçi sınıfı içinde esnek üretimin gereksinim duyması sonucu, çekirdek işgücünün ortaya çıkmasıdır. Böylece yeni bir işçi eliti yaratılmış olmaktadır. Çekirdek işgücünün, çevresindeki niteliksiz ve yarı nitelikli işgücü ile birlikte varlığını sürdürmesi emek pazarının bölünmesi ve kendi içinde parçalanması anlamına gelir.

- Yalın üretim sisteminde, işletme için önemli olan ve kendisine yatırım yapılan nitelikli ve oldukça kalıcı bir işgücü kullanımı söz konusu olmaktadır. Bu işgücü için örgütlenme ve yönetim anlayışı "takım çalışması" örneğinde olduğu gibi onun işletme ile bütünleşmesini sağlayacak biçimde yapılmaktadır. Buradaki bütünleşme sınıfsal birlik biçimindeki bir bütünleşmeden ziyade, işletmede verimlilik artışı ve etkinlik sağlamaya yönelik bir çabadır.

- Standart çalışma biçimlerinin dışında yeni çalışma türleri (parça başına çalışma, geçici çalışma, kısmi çalışma, eve iş verme ve taşeron işçiliği gibi) giderek yaygınlaşmaktadır. Bu tür çalışma biçimleri işletmeler açısından değişen koşullara uyum olanağı sağlarken, nitelikli ve korunan işgücü için da bazı güvenceler anlamına gelmekte.
- İşgücünün esnek kullanımı, ücretlerin de esnekleştirilmesini beraberinde getirmekte.
- İmalat sektörü daralmakta, bazı sektörler ise tümüyle ortadan kalkmakta. Öte yandan, imalat sektöründeki daralma sonucu istihdam hizmet sektörüne yönelmekte.

Yukarıda sıralanan bu sorunlardan işçi sendikaları için koşulların zorlaştığı açıkça görülmekte. Bu zorluklar şöyle sıralanabilir:

- Esnek üretimin yol açtığı işsizliğin sendikaların üye tabanını daraltması, iş güvencesi sorununu ağırlaştırması ve toplu pazarlık gücünü azaltması
- Emek pazarının bölünmesi, parçalaması sonucu sendikal üyeliği korumanın ve sendikal dayanışmayı sürdürmenin giderek güçleşmesi
- Yalın üretim sisteminde yer alan işgücü için artık sendikal dayanışma değil işletme/işyeri dayanışmasının önem kazanması
- Standart çalışma biçimlerinin dışında yeni çalışma türlerinin yaygınlaşması sonucunda bir tarafta sendikalaşmaya gereksinim duymayan, öte tarafta sendikalaşma olağana bulamayan iki tür işgücü yaratılması
- İmalat sektörünün daralmasının kaçınılmaz olarak sendikalaşmayı olumsuz etkilemesi

İşçi sendikalarının karşı karşıya bulunduğu bu zorluklar, işçi sınıfının kapitalistlerle arasındaki güç dengelerinin tümüyle değiştiğini gösteriyor. Yani, bu yeni birikim modeli ile birlikte var olan eski ittifaklar tasfiye olmuştur. Örneğin, Fordist üretim tekniklerinin hakim olduğu koşullarda devletin sosyal politikalar izlemesi, ücretlerin makul seviyeye çıkarılması, kitlesel üretim-kitlesel tüketim temelli sermaye birikimine dayalı Keynesyen Refah Devleti modeli ile çelişmiyordu. Buradan "her şeyi sermaye birikiminin belirlediği" gibi bir anlam çıkarılmamalı. O dönem elde edilen kazanımlarda işçi sınıfı mücadelesinin payı büyüktür. Hatta daha da ileri gidilerek şu saptama yapılabilir: İşçi sınıfının gücü, hareketliliği ve yaptığı ittifaklar, bu birikime dayalı Keynesyen Refah Devleti modelinin oluşumunda ve süreç içersinde farklı biçimlerinin ortaya çıkmasında belirleyici bir faktör olmuştur. Yani, Keynesyen Refah Devleti modelinin üç biçiminin(liberal, korporatist ve sosyal demokrat) ortaya çıkışı, işçi sınıfının diğer sınıflarla arasındaki güç dengeleriyle açılanmaktadır. İşçi sınıfının bu kazanımları olmasaydı, vahşi kapitalizm belki de devam edecek ve refah devleti dönüşümü gerçekleşmeyebilecekti. Dolayısıyla, işçi sınıfının kazanımları hayati bir öneme sahiptir. Ancak burada, Sovyetler Birliği'nin Kapitalizmin üzerinde Demokles'in kılıcı gibi durmasıyla yarattığı tehdidin işçi sınıfının mücadelesine yaptığı olumlu katkıyı unutmamak gerekiyor. Çünkü Sovyetler Birliği'nin sosyalizmin merkez gücü olarak nüfuz alanını genişletme çabaları ve bunun dünya genelinde yarattığı etki, Batı'da vahşi kapitalizmin sürdürülemezliğine neden oluyordu. Bu dönemde işçi sınıfı mücadelesi ile sermaye birikim modelinin, kamunun piyasalara müdahalesini meşru kılan bir uyum içerdiğinden söz edilebilir.

Fakat 80'li yıllarda yeni bir sermaye birikim modeli olarak gündeme gelen ayrıntılarını biraz önce açıkladığımız Post-Fordizim

ile birlikte geçmişte uygulanan "kitlesel üretim-kitlesel tüketim modeli" yerini "özel siparişe dayalı üretim"e bırakmıştır. Binlerce işçinin aynı mekanı paylaşarak üretime katıldığı ve örgütlendiği bütünsel alanlar özelliğini taşıyan işletmeler bu modelle birlikte, merkez ve çevre üzerinden örgütlenen parçalı yapılar haline gelmiştir. Güneş sistemi denilen bu yapıda, merkezde daha çok nitelikli emeğe yer verilirken, çevre işletmelerde her tür haktan yoksun, düşük ücretlerle çalışan taşeron işçiler yer almaktadır.

Dolayısıyla böyle bu süreçte artık kitlesel üretim değil, üretim süreçlerinin parçalanması söz konusu olmuştur. Bu modelde kitlesel tüketim yerine, siparişe dayalı tüketim ön plana çıkmış, bu değişim sonucunda geniş kitlelerin tüketime katılmalarını sağlamak amacıyla uygulanan "makul bir ücretle satın alma gücünü destekleme politikası" sistem açısından gereksiz hale gelmiştir. Geniş halk yığınlarının tüketici olarak sistemin içinde yer almasını gereksizleştiren bu durum işçi sınıfı ile sermaye arasındaki uzlaşma gerekliliğini ortadan kaldırmış, işçi sınıfının sosyal ve ekonomik kazanımlarına yönelik saldırıları gündeme getirmiştir.

Şimdi, ikinci bölüme geçebiliriz.Önce yeni birikim modelinin devletin ekonomiye müdahale biçimlerinde yarattığı sınırlamalara değineceğiz.Çok doğaldır, model değişince devletin görevleri de yeniden tanımlanmıştır. Geçmişte piyasalar tökezlediğinde, kamunun müdahalesini gerektiren bazı durumlar ve alanlar mevcuttu. Bu doğrultuda devlet tarafından üç tür müdahale geliştiriliyordu; birincisi devletin bütçeler yoluyla müdahalesi, ikincisi bizzat mal üreterek müdahalesi, üçüncüsü de krizin olduğu konjonktürde destekleme alımları, asgari ücret gibi çalışma koşulları ile ilgili olarak sistemin vahşi yönünü törpüleyen düzenlemelerle yapılan müdahaleler.Bunlar yeni birikim modeli içinde gereksizleşmiştir. Bir önceki birikim modelinde piyasa tökezlemesine çare

olarak getirilen bu müdahaleler, "hükümet tökezlemesi" olarak değerlendirilerek sınırlandırılmaya çalışılmıştır. Bu çabaların teorik temeli, yeni liberal yaklaşımın "devleti küçültme söylemi"ne dayanır. Bu söylem biraz önce ifade ettiğimiz devletin üç farklı müdahale biçimini sınırlamayı hedefler. İlki, devletin ekonomiye dolaysız müdahale biçimi olan KİT'lerin sınırlandırılmasıdır. Burada amaç, özelleştirme uygulamalarıyla KİT'lerin ekonomiden elinin çekilmesidir. İkincisi, Devletin ekonomiye kamu bütçesiyle yaptığı müdahalenin en aza indirilmesidir. Yani, merkezi bütçelerin (genel ve katma bütçeler) yanı sıra genel bütçelerin, fonların ve döner sermayelerin ekonomiye olan müdahaleleri sınırlandırılmakta. Böylece, devletin çekildiği sosyal hizmet alanlarının (eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik gibi) sermayeye yeni değerlenme olanakları olarak sunulması amaçlanmakta. Üçüncüsü ise, devletin kural koyucu ve düzenleyici rolünün her şeyi piyasaya bırakma anlayışıyla sınırlandırılmasıdır.Yazında, kuralların gevşetilmesi anlamına gelen bu serbestleşme eğilimine "kuralsızlaştırma" (deregülasyon) denilmekte. Böylece, devletin ekonomiye ve sosyal hayatı düzenlemeye yönelik araçları tasfiye edilmekte. Örneğin; işgücü piyasası esnekleştirilebilmekte, faize, döviz kuruna ve destekleme politikalarıyla tarımsal ürün ve girdi fiyatlarına müdahale ya mümkün olmamakta ya da sınırlandırılmakta. Ama, bu devletin ekonomiden tümüyle elini çektiği anlamına gelmemeli. Tam tersine, küreselleşme sürecinin bir gereği olarak bazı alanlarda devlete yeni roller verilmekte ve bu yeni rollerine uygun yeni düzenlemeler (regülasyon) yapma olanağı tanınmakta. Dolayısıyla, devletin sorumluluk üstlendiği eski alanlardaki kuralsızlaştırma ile sorumluluk üstlenmesi öngörülen yeni alanlardaki düzenleme uygulamaları birlikte devreye sokulmakta ve böylece devlet, kuralsızlaştırma ve yeni düzenleme süreçleriyle yeniden yapılandırılmakta. Örneğin, bağımsız idari kurum ve kuruluşlar

bunun tipik bir örneğidir. Bunlar "sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi", "uluslararası ekonomi ile bütünleşme", "yeni bölüşüm dinamiklerine geçiş" gibi genel politikalara hizmet eden kurum ve kuruluşlar olarak idare ve mali sistem içinde yerlerini almışlardır.

"Kurul" sistemi aracılığıyla, "siyaseti ekonomiden ayrıştırıyoruz" şeklindeki sahte gerekçe ileri sürülerek sözünü ettiğimiz iki müdahale biçiminin sınırlandırılması sonucu ortaya çıkan boşluk sermayenin çıkarları doğrultusunda doldurulmakta. Ayrıca, birçok kuralsızlaştırma işlemi bunlar sayesinde uygulamaya konulabilmekte. Böylece kurul sistemiyle, kamunun elindeki ekonomiye müdahale olanağı veren bütün "iktisat politikası araçları" tasfiye edilebilmekte. Tabi, tüm yeni düzenlemeleri sermaye yanlısı olarak da görmemek gerekir. Çalışanları yakından ilgilendiren çevre, çocuk, kadın hakları gibi kimi konularda yeni düzenleme alanları ve yeni normların oluşturulduğu dikkate alınmalı.

Yeni liberal yaklaşımın devleti küçültme söyleminin uygulamaya geçmesi sonucu, refah devleti uygulamalarında genel olarak piyasacı çözümlere doğru bazı kaymalar ortaya çıkmıştır .Bu olgu yazında iki şekilde değerlendiriliyor.Birinci yaklaşımda, Keynesyen Refah Devleti modelinin yerine artık yeni bir devlet modelinin ortaya çıkmaya başladığı ileri sürülüyor.Bu yeni devlet modeline Schumpeterci Çalışma Devleti (Workfare State) deniliyor. Bu modelde devlet müdahalesinin temel hedefleri şunlardır: Ürün sürecini desteklemek, firma ve piyasa yenilikleri yoluyla ulusal ekonomilerin arz yönlü yapısal rekabet gücünü yükseltmek, sosyal politikaları işgücü piyasasının esnekliği yoluyla ve uluslararası rekabetin gerekleri doğrultusunda önemsizleştirmek. Böylece Keynesyen Refah Devletinin hedefi olan tam istihdam politikaları, uluslararası rekabetçilik ve refah harcamalarının ikincil plana atıl-

ması yoluyla "rekabetçi bir sosyal politika sistemi "lehine dönüştürülmeye çalışılmıştır. Yani refah düzenlemeleri terk edilirken, devlet küresel ekonomide rekabet şartlarını düzenleyici işlevler gören bir iktisadi karar birimi (iktisadi aktör) haline gelmiştir. Bir yandan bu tür hizmetlerin sunumunda kesintilere gidilirken, diğer yandan bu hizmetlere ulaşımda ikincil bir vergilendirmeye başvurulmuş ya da bu hizmetler metalaştırılarak fiyatlandırılmaya başlanmıştır.İkinci yaklaşımda ise, refah modelleri piyasacı çözümlere doğru kaymalara rağmen kendi yollarına bağlı kalmakta ve ona göre bir yol izlemektedirler. Sonuç olarak , refah devleti modelleri kendi içindeki bazı ayrılıklara karşın, küreselleşen piyasa ve sermayenin yarattığı etkiler karşısında yine de önemli ölçüde koruyucu özelliğini korumaktadır.Hangi yaklaşımın geçerli olacağı,büyük ölçüde işçi sınıfının gücü, hareketliliği ve yapacağı ittifaklara bağlı olacaktır.Her iki yaklaşımda da devletin içsel yapısına bakıldığında, yönetişimin (governance) ön plana çıktığı görülmektedir. Geçmişin iyi kötü işlemekte olan "demokratik katılımcılık anlayışı ilkesi " tümüyle raftan kaldırılmıştır. Yerine Dünya Bankası (DB) tarafından geliştirilen yönetişim modeli getirilmiştir. Bu yeni model bürokrasi, özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarına (STK) dayanan bir karar yapısı oluşturmaktadır. Bu yeni yapılanma, katılımcı olmakla birlikte demokratik değildir. Bu yönüyle bu model, Birgül Ayman Güler'in deyimiyle "tüm iktidar sermayeye" modelidir.Çünkü, STK adı verilen yapılar, hem sayısal hem nitelik itibariyle sermaye tabanlı kurumlardır. Bu nedenle, yönetişim modeli aslında iddia edildiği gibi üç ayaklı değil tek ayaklı (sermayenin egemen olduğu) bir modeldir. Yani,sermaye odaklı bir yönetim anlayışı esas alınmaktadır ve dolayısıyla devlet özel sermayenin çıkarlarına dönük olarak örgütlenmektedir. Uygulaması ise çoktan başlamıştır.

Şimdi, bu gelişmelerin Türkiye'ye yansımalarını ele alabiliriz. Ayrıntısını açıkladığımız yeni liberal yaklaşımın devleti küçültme söyleminin başta Türkiye olmak üzere bir çok gelişmekte olan ülkede kabul görmesi sonucu, bütün düzenlemeler ve kurallar tasfiye edilmiş, destekleme alımlarının kaldırılması, iş gücü piyasalarının esnekleştirilmesi gibi kuralsızlıklar yaşanmaya başlanmıştır. Bu kuralsızlaştırmalarla devlete bir yerde hakem rolü verilmiş, devletin üretici gücünün tasfiyesine gidilmiştir. Bu süreç özellikle Türkiye'de çok sert ve sancılı olmuştur. Bilindiği üzere, Türkiye 1998 Temmuz'unda Yakın İzleme Anlaşması ile başlayan ve ardından kesintisiz bir şekilde sürdürülen Stand-by'larla IMF gözetiminde ve denetiminde olan bir ülkedir. Uygulanan IMF- DB patentli bu programda bir makroekonomik değişken çok ön plana çıkıyor ve adeta tüm makroekonomik göstergeler bu değişkene endeksleniyor.Bu değişkenin adı faiz dışı fazla (FDF) veya diğer adıyla birincil fazla. FDF, IMF - DB patentli istikrar programlarının uygulanmasında önemli bir performans göstergesi olarak kabul edilmektedir. FDF iki açıdan önem taşımaktadır; 1. hedeflenen düzeye ulaşılmasıyla uluslararası finans çevrelerine programı uygulamakta olan ilgili ülkenin kararlı olduğu mesajı verilmektedir. 2. borçlanma üzerindeki baskının azaltılması olanağı yaratılmaktadır. Bilindiği üzere, IMF-DB patentli programların temel amacı ilgili ülkenin borcunun sürdürülebilirliğinin sağlanmasıdır. Bunun için ilgili borçlu ülkenin borç verenlere "borcunu ödeyeceğine dair" bir güven tesis etmesi gerekir. İşte bu güvence, FDF ile verilmektedir. Bu açıdan bakıldığında, ilgili ülkedeki bütün makro ekonomik göstergelerin neden FDF'ye endekslendiği, kilitlendiği daha iyi anlaşılmaktadır. Zaten, FDF bu öneminden ötürü bir fetiş haline getirilmekte ve başlıca ekonomik göstergeler arasında sayılmaktadır.

Bu arada IMF'nin alacaklılarla ilgili ülke arasında sadece bir katalizörlük (aracılık) görevi üstlendiği anlamı çıkarılmamalıdır. Brezilya, Arjantin ve Türkiye örneklerinde olduğu gibi, IMF aynı zamanda bu ülkeler nezdinde en büyük alacaklılar arasında yer almaktadır. Dolayısıyla FDF, IMF için de alacağın tahsil edilebilirliği açısından bir emniyet sübabı görevini görmektedir. İşte bu nedenledir ki, IMF konu üzerinde ısrarla durmakta, FDF hedefinde yapılacak bir revizyon sert tartışmalara neden olmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, "kendim için bir şey istiyorsam namerdim" sözü IMF için geçerli değildir.

Son yıllarda Türkiye ekonomisi IMF-DB programı gereği, adeta yüzde 6.5'lik FDF'ye kilitlenmiş durumda. Bu hedefe şu yöntemlerle ulaşılmaya çalışılıyor:

- Dolaylı vergilerin artırılması
- Emekçilerin vergi yükünün artırılması
- Sosyal harcamaların (eğitim, sağlık vb.) kısılması
- Yatırımların kısılması
- KİT'lere transferlerin kısılması
- Sosyal Güvenlik Kuruluşlarına yapılan transferle, sosyal nitelikli diğer transferlerin kısılması

Çok açık bir şekilde, bu yöntemlerle sosyal devlet erozyona uğratılıyor.

IMF-DB için, bu yöntemlerle FDF hedefinin tutturulması sonucu gelir bölüşümü ve bir dizi sosyal ilişkinin bozulacak olması hiç önemli değildir. Gerçi son yıllarda IMF programlarının yarattığı sosyal risklerin önemli boyutlara ulaşmasından ve bu programlara yönelik gelişmekte olan ülkelerdeki çalışan kesimlerin örgütlü tepkilerinin yoğunlaşmasından olsa gerek, iki kuruluş arasında

yapılan iş bölümünün bir gereği olarak DB, bu tür sosyal riskleri giderek önemser hale gelmiştir. Böylelikle, DB aracılığıyla IMF programlarının yarattığı sosyal riskler giderilmeye çalışılmaktadır. Yani doğru bir benzetmeyle IMF, ekonomik ve sosyal yapıda derin yaraların açılmasına neden olmakta; DB ise, derinleşen bu yaralara pansuman tedavisi yapmaktadır.

Burada ilginç olan, tedavinin faturasının yaraya neden olana değil bizzat mağdura çıkarılmasıdır. Çünkü, DB tarafından sağlanan yardım hibe olmayıp geri dönüşü olan kredi şeklindedir. Ayrıca şurası da bir gerçek ki, mağdurun (ilgili ülkenin) bu zararı zarara neden olana (IMF'ye) rücu etmesi (ondan tazminat alabilmesi) mümkün olamamaktadır.

Görülüyor ki, IMF-DB açısından sorun, ortaya çıkacak sorunların varlığından ziyade onların yaratacağı risklerdir. Riskler ise, ilgili ülkenin kaynaklarıyla finanse edilen projelerin uygulamaya konmasıyla bertaraf edilmeye çalışılmakta.Zaten o nedenledir ki,bütçeden olmamak kaydıyla hükümet ve yerel yönetimler tarafından yapılan iane şeklindeki sadakacı uygulamalar bu politikanın tamamlayıcısı olarak değerlendirilmekte ve desteklenmekte. Yani sosyal devletin yarattığı boşluk ,sadakacı devletle doldurulmakta.Böylece, risklerin ortadan kalkacağı düşünülmekte. Riskler ortadan kalktığında, bu ikili açısından zaten sorun da çözülmüş olmaktadır. Böyle bir durumda, artık önemli olan her yıl hedeflenen FDF'nin tutturulmasıdır. Varsın bu hedef uğruna, gelir bölüşümü daha da bozulmuş olsun; işsizlik, yoksulluk, sosyal güvencesizlik, sağlıksızlık, eğitimsizlik sorunları diz boyuna ulaşmış olsun. Bunlar hiç önemli değildir. Nitekim, bütçelerimizin "kamu hizmeti" ve "sosyal hizmet" üretememe noktasına gelmesi bu ikiliyi hiç ama hiç ilgilendirmemektedir. Ekonomik büyüme refaha yansımamış, ekonomi büyürken işsizlik artmış, emekçilerin

vergi yükü milli gelir pastasındaki payından daha büyük olmuş, emekçiler dolaylı vergilerin yükünü kaldıramaz noktaya gelmiş, emekçiler açısından daha nice yakıcı sorunlar çıkmış; bunlar bu ikilinin umurunda bile değildir. Yeter ki, FDF hedefi tutturulmuş olsun.

Sosyal devletin budanmasına yönelik bu çabalara bir de küreselleşme sürecinin ayrılmaz bir parçası olan özeleştirme uygulamalarının yol açtığı işsizlik ve sendikasızlaştırma gibi olumsuzluklar(çünkü özelleştirme çoğu kez üretim birimlerinin küçültülmesi ve taşeronlaştırma ya da işçilerin üretim sürecinden tasfiyesi yöntemleriyle bir arada yürütülmekte) eklendiğinde tablo daha da kararmaktadır.

Şimdi, sonuç bölümüne geçebiliriz.Şuana kadar sözünü ettiğimiz olumsuz etkileri aşmaya yönelik alternatif sosyal politika önerimiz şöyle özetlenebilir:

Öncelikle eski kazanımların tasfiyesine yönelik bir direnme hattı oluşturulmalıdır. Eski kazanımlara, sosyal devletin korunmasına yönelik mücadeleyi devletçilik olarak değerlendirmek ve bundan uzak durmak doğru değildir. Örneğin devletin çekilmesi istenen alanlardan biri bütçe düzenlemesidir. Eğitim ve sağlık gibi alanlarda bütçeden kaynak almak bir yandan bu alanlardaki hizmetlere ilişkin gelişimi sağlarken bir yandan da ücretlerin makul düzeyde tutulmasını sağlayabilecektir. Bu bir nevi işçi sınıfı ile burjuvazi arasında devlet tarafından sağlanan bir uzlaşma anlamına gelmektedir. '80 den sonra Post-Fordist üretim teknikleri sonucu kitlesel tüketimin eskisi gibi sürdürülememesi, devletin sosyal hakların maliyetlerini karşılayamaması anlamına gelmiş, sonuç olarak da sosyal haklar bir bir tasfiye edilmeye başlanmıştır.

Bu politikalar sosyal hakların yeni yeni gelişmekte olduğu üçüncü dünya ülkelerinde, gelişmekte olan ülkelerde daha sert

uygulanmaktadır. Bu ülkelerde yeni liberalizme karşı mücadeleler de daha sert geçmektedir. Çünkü bu haklara yeni kavuşmuş kesimlerin direnişi daha güçlüdür. Gelişmiş ülkelerde ise durum biraz daha farklıdır. Sosyal devleti tasfiye etmek, işçi sınıfının yıllar öncesinden, ciddi bedeller ödeyerek elde ettiği kazanımları baskıcı yöntemlerle ortadan kaldırmak pek kolay görünmemektedir. Gelişmiş ülkelerde, sosyal devletin ortadan kaldırılmasına yönelik olarak ortaya konan direnişler büyük önem taşımaktadır. AB'nin ortak anayasasının reddedilmesi, Fransa'da yeni liberal düzenlemelere karşı gelişen muhalefet bunun göstergeleridir.

Yeni liberal politikaları çok fazla masaya yatırma gereği duymayan, AB'nin bir sermaye projesi olduğunu tartışmaya açmak istemeyen yaklaşımlara prim verilmemelidir.Bu çevrelerdeki tartışmalar, daha çok AB'nin sosyal ve demokratik hakları çoğaltacağı düşüncesi üzerinden yürümektedir. Sosyal haklar bakımından bu tespitler bir derece haklı olabilir, ancak AB' nin sosyal haklar konusunda zorlayıcı normlar getiremediğini unutmamak gerekir. Düşük düzeydeki bir takım hakların altına inilmemesi benzeri bir şartın dışında, örneğin; başka ülkelerde kazanılmış hakların bu hakların olmadığı ortaklara bağlayıcı bir şekilde getirilmesi gibi durumlar söz konusu değildir. Türkiye AB üyesi olduğu zaman Fransa ya da İtalya'daki sosyal hakların tümüne kavuşmuş olmayacaktır. Dolayısıyla Türkiye AB'ye girdiğinde sosyal hakların gelişeceği yönündeki beklenti doğru değildir. Asıl bağlayıcı olan Maastricht kriterleri gibi AB'nin ekonomiyle ilgili kriterleridir. Ekonomik kriterlerdeki bağlayıcılık sosyal haklarda yoktur. Örneğin yayımlanan Türkiye İlerleme Raporları'nda IMF ve DB patentli programa gösterilen uyuma büyük övgüler yer almaktadır. Türkiye eğer bu programları başarıyla uygulamakta ise zaten sosyal hakları tasfiye ediyor demektir. Bu durumda sosyal alanla ilgili şu düzenlemeleri yapacaksınız demek de laf-ı güzaftır. Bir başka

açıdan bakıldığında, örneğin katılım öncesi aday adayı ülkelerin taahhütlerini içeren programların ayrıntısında görülür ki, bunlar stand-by anlaşmalarının bir kopyasıdır. Dolayısıyla Brüksel'e giden yol Washington'dan geçmektedir. Sonuçta AB, çokuluslu şirketlerin şekillendirdiği emperyalist bir projedir. Küreselleşmeyi emperyalizmden, AB'yi de küreselleşmeden ayırmak mümkün değildir.

Şimdi, özetlediğimiz bu yaklaşımı Türkiye özelinde somutlaştırabiliriz.Hemen belirtelim,ülkemizde uygulanmakta olan mevcut IMF ve DB patentli programdan, yeni liberal koşullanmalardan ve sistemin genel işleyişinden kaynaklanan kısıtlar altında dahi, istihdam düzeyini göreli olarak iyileştirecek istihdam dostu bir büyüme seçeneğini geliştirebilmek mümkündür.Bu tür politikaları geliştirebilmek için Amerika'yı yeniden keşfetmeye gerek yok. Mart 2004'de Brezilya ve Arjantin tarafından açıklanan Copacabana Deklarasyonu bu tür bir açılım için çok öğretici (Deklarasyonun ayrıntılı bir analizi için Türk-İş Dergisi'nin Eylül-Kasım 2004 tarihli 363. sayısında yayımlanan "Mevcuttan Farklı Bir Faiz Dışı Fazla Yöntemi (Yönetimi) Mümkün mü?" başlıklı çalışmamıza bakılabilir). Bu iki ülke, IMF programının kendileri için biçmekte olduğu FDF tanımını kabul etmeyerek kamunun sosyal altyapı yatırım harcamalarını, bu tanımın dışında tutacaklarını açıklamışlardı. Yapılan sıkı pazarlıklarla, bu alternatif tanım IMF'ye kabul ettirilmiştir. Hikayenin sonrasını anlatmaya gerek yok; herkesçe malum. Bu iki ülke borçlarını vadesinden önce tıkır tıkır ödeyerek IMF ile yollarını ayırmışlardır. Görüldüğü gibi, çözüm hiç de zor değil. Yeter ki, alternatif çözüm yönünde siyasi bir irade oluşturulabilmiş olsun. Ama onun öncesinde, kamu yatırımlarına bakış açısı da mutlaka değiştirilmelidir. Ne yazık ki, uzun bir süredir hem FDF kısıtı hem de "kamu yatırımları özel sektör yatırımlarını dışlar" (iktisat yazınında buna "dışlama

etkisi" denilir) anlayışının hükümet nezdinde büyük bir kabul görmesi nedeniyle kamu yatırımlarına gerekli ve yeterli kaynak aktarılmamaktadır. Oysa, dışlama etkisinin geçerli olduğu dönem iç borç faizlerindeki ciddi gerileme sonucu artık geride kalmıştır, eşik aşılmıştır. Kamu yatırımların ikame etkisi gibi, aynı zamanda tamamlayıcılık etkisi de vardır. Bu ikinci etki ihmal edildiğinde, özel sektör yatırımları bundan büyük zarar görmektedir. Özellikle sosyal alt yapı yatırımlarının (eğitim, sağlık gibi) geriletilmesi ilerisi için büyüme açısından çok büyük zafiyetlere yol açabilir. Çünkü bu gerileme, büyümenin uzun dönemde kalıcı olmasını sağlayan beşeri sermayede erozyona neden oluyor. İktisadın "içsel büyüme" yazınında bu değerlendirmemizi destekleyen çok sayıda çalışma bulunuyor .Ancak ilginçtir, sosyal altyapı yatırımlarına özel bir vurgu yapılmamış olsa da kamu yatırımlarının öneminin kavranması açısından önemli ve sevindirici bir gelişme var. Geç de olsa resmi bir belgede sözünü ettiğimiz bu gerçeğe dikkat çekiliyor. Bu resmi belgenin adı "Türkiye'de İşsizliğin Önlenmesi ve İstihdamın Artırılması". Söz konusu çalışma 2004 yılında Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından hazırlanmış ve aynı yıl içerisinde toplanan 9. Çalışma Meclisi'ne sunulmuş (Çalışma, Bakanlığın ağ sayfasında verilmiş). Çalışmanın "Kamu Yatırımlarının Azalması" alt başlığı altında şu çarpıcı tespit yapılıyor. Aynen aktarıyorum: "Özel sektörde üretim ve yatırım eğiliminin azalması yanında, kamu kesiminin altyapı yatırımlarında da son yıllarda büyük oranlarda azaltılması ve ödeneklerin sınırlanması, bunlarla bağlantılı özel sektör faaliyet alanlarını da durgunluğa itmiş ve bu alanlarda işsizlik artmıştır" (s.116). Ama ne yazık ki, bu tespitler kağıt üzerinde kalmış ve gereği yapılmamış ya da yapılamamıştır. Son yılların bütçe uygulama sonuçları incelendiğinde, bu durum çok açık bir şekilde görülebiliyor (Ayrıntısı için BirGün gazetesindeki köşemizde yayımlanan bütçe yazılarımıza bakılabilir).

Bir diğer seçenek mevcut IMF programını terk ederek ,FDF'yi aşağı çekmek suretiyle kamu yatırımlarının önünü açmaktır. Bu seçenek, benim de üyesi bulunduğum Bağımsız Sosyal Bilimciler (BSB) tarafından yapılan bir çalışmada geliştiriliyor ve öneriliyor. Sözünü ettiğimiz seçeneğin önerildiği BSB tarafından yapılan çalışmanın adı: "IMF Gözetiminde On Uzun Yıl, 1998-2008, Farklı Hükümetler, Tek Siyaset." Bu çalışmanın 9. Bölümü'nün başlığı ise, "Alternatif Makroekonomik Politika Arayışları" İşte sözünü ettiğimiz seçenek, bu bölümde ayrıntılandırılıyor. Seçeneğin temellendiği model, iktisat yazınında "hesaplanabilir genel denge" (HGD) modeli diye bilinen bir yaklaşıma dayanıyor. HGD modelleri bir ekonominin makroekonomik genel dengesi içerisinde "üretim - gelirlerin yaratılması - tüketim ve tasarruf - yatırımlar - kamu kesimi dengeleri ve dış ticaret ilişkilerini" cebirsel denklemler aracılığıyla ayrıştırmaktadır. Model, ulusal ekonomideki mal ve hizmet piyasaları ile, işgücü, mali akımlar ve döviz piyasaları arasındaki fiyatlar, ücretler, faiz oranı ve döviz kuru dengelerini cebirsel tutarlılığı içinde dengeye getirmektedir. Böylelikle sergilenen çözümler, verili iktisat politikaları altında ve uluslararası konjonktüre ilişkin temel varsayımlar dahilinde, Türkiye'nin yakın - orta dönemde yaşaması muhtemel ekonomik gelişmeleri göstermektedir.

Söz konusu model şu varsayımlara dayanıyor:

- Reel faiz haddi finansal dış piyasalarca (risk primi dahil) dışsal olarak belirlenmektedir.
- Dış sermaye akımları IMF programı tahminleri uyarınca dışsal alınmaktadır.
- Reel döviz kuru, uluslararası sermaye hareketlerine ilişkin varsayımlar ve modelin ihracat, ithalat ve faktör gelir transferleri altında serbest olarak çözülmekte ve ödemeler dengesi akımlarını (döviz piyasasını) dengeye kavuşturmaktadır.

- Formel kesim nominal ücretleri sabit alınmış ve işsizlik modelce içsel değişken olarak çözülmüştür.
- Toplam faktör üretkenliğinde yıllık ortalama artış hızı 2004 için yüzde 2, 2005 için yüzde 5'dir; 2006 sonrası büyüme patikasında üretim artışları sadece sermaye birikiminden ve işgücü istihdamındaki artışlardan kaynaklanacaktır.
- İşgücü arzı yılda yüzde 2.5 genişleyecektir.
- Kamu kesimi genel dengesinde IMF programının milli gelire oran olarak yüzde 6.5 FDF hedefi korunmuştur.
- Kamu sektörel yatırımları politika değişkeni olarak belirlenmiştir.
- Özel yatırımların sektörel dağılımında ise kâr maksimizasyonu ilkesine göre model çözümleri esas alınmıştır.
- Sosyal güvenlik kurumlarının toplam harcamaları milli gelire oran olarak belirlenmiş ve doğan açıklar kamu kesiminden doğrudan transferler ile kapatılmıştır.

Önce bu varsayımlar altında, mevcut IMF programının sürdürülmesi durumunda 2006-2010 arasında işsizlik oranının olası gelişimi tahmin ediliyor. Tahmin sonuçları, işsizlik oranında 2.4 puanlık bir düşüş olacağını ortaya koyuyor. İşsizlik yüzde 10.5'den 8.1'e geriliyor. Ardından yine aynı varsayımlar altında önerilen alternatif bir kamu maliyesi ve istihdam politikasının sınaması yapılıyor. Bu kapsamda, önce istihdam vergilerinin mevcut yüzde 19'luk düzeyi 5 puan geri çekilerek, bunun işsizlik üzerindeki etkisi tahmin ediliyor. Tahmin sonuçları, işsizlik oranında dönem sonunda 4.4 puanlık bir düşüş olacağını ortaya koyuyor. İşsizlik yüzde 10.5'den 6.1'e geriliyor. Yani, mevcut programın ulaşacağı işsizlik oranından 2 puan daha düşük. Daha sonra, aynı temel

senaryo altında bir yandan işsizlikle mücadele araçları geliştirilirken, diğer yandan da kamu kesimi üzerine aşırı yük getirip kamu hizmetlerinin geriletilmemesi sağlanıyor. Bu temel yaklaşımdan hareketle, ilk aşamadaki istihdam vergi yükünün azaltılmasına ek olarak kamu kesimi FDF hedefinin yüzde 6.5'den 3.5'e çekilmesi (yani FDF ile ilgili 6.5'lik varsayım terk ediliyor), kamu yatırımlarının milli gelirin yüzde 7'sine çıkartılması ve istihdam vergilerindeki gelir kaybını ve artan kamu yatırımlarını finanse etmek için doğrudan gelir vergilerinin artırılması sağlanıyor. Bu koşullar altında tahmin sonuçları, işsizlik oranında 6.3 puanlık bir düşüş olacağını ortaya koyuyor. İşsizlik yüzde 10.5'den 3.8'e geriliyor. Özetle, model sonuçları mevcut IMF-DB patentli programa göre alternatif stratejinin istihdam kazanımlarının daha yüksek çıktığını gösteriyor.

Görülüyor ki, söz konusu model çalışması, seçeneksiz olduğu iddia edilen IMF programının teknik düzeyde bir çalışmayla istihdam açısından daha iyi sonuçlar sunabilecek seçeneklerinin var olduğunu çok açık bir şekilde ortaya koyuyor.

Türkiye, seçeneksiz değildir. Sosyal devlet ilkesini gözeterek toplumsal gereksinimleri esas alan gerisinde orta ve uzun vadeli bir ulusal kalkınma stratejisi bulunan bütçeler hazırlamak hiç de zor değildir. Ama bunun için, uygulanmakta olan mevcut IMF-DB patentli program sona erdirilmelidir.

Bu seçeneklerin hayata geçirilebilmesi için IMF-DB patentli programların mağdur ettiği toplumsal kesimlerin örgütlü temsilcileri (sendikalar başta olmak üzere demokratik kitle ve meslek örgütleri ve emekten yana siyasi partiler), bu seçenekleri seslendirebilmeli ve hükümeti bu yönde zorlamalıdır. Bu mücadele verilmediği takdirde, hükümetin bu seçenekleri gündeme getirmesi pek olası gözükmüyor.

Yeni Liberal Dönüşüm Süreci ve Sosyal Politika

Yrd. Doç. Dr. Özgür MÜFTÜOĞLU[1]

Karl Polanyi, liberal ekonomi politikalarının başarısızlığını 19. yüzyıl uygarlığının çöküşü olarak tanımlıyor ve geniş toplum kesimlerinin liberalizm uygulamalarıyla içine düştüğü sefaletin piyasa ekonomisinin sona ermesiyle ortadan kalkacağını söylüyordu. Ona göre; düzenlenmiş bir kapitalizmde sanayi toplumunun sağladığı olanaklar, liberal demokraside varolan insan ve yurttaş hakları ile birleştiğinde eşi görülmemiş bir özgürlük dönemi mümkün olabilirdi (Polanyi, 341). Polanyi, bu görüşleri 1944'te yayınladığı Büyük Dönüşüm adlı kitabında dillendirmişti. 1944, geçekten de kapitalizmin bir döneminin kapanıp yeni bir döneminin başladığı diğer bir ifade ile kapitalizmin tarih boyunca yaşadığı en büyük dönüşümün arifesiydi. Hemen birkaç yıl sonra büyük savaş sona ermiş ve savaşın yaralarının sarıldığı kısa bir dönemin ardından büyük dönüşüm başlamıştı.

Kapitalist sistem içerisindeki bu büyük dönüşümün elbette bir çok gerekçesi vardır ve dönüşüm sürecinin başlangıcı aslında, Polanyi'nin 19. yüzyıl uygarlığı olarak tanımladığı dönemle birlikte başlamıştır. Daha açık bir ifadeyle, sanayi devrimi ile birlikte, ekonomik sistem üzerinde egemen hale gelen kapitalist üretim tarzına içkin çelişkiler, büyük dönüşüme neden olan koşulların da yaratıcısı olmuştur. Bu bağlamda, buharın üretimde kullanılmasıyla birlikte fabrika düzenine geçilmesi bir yandan lonca siste-

1 Marmara Üniversitesi Çalışma Ekonomisi Bölümü

minin dağılmasına neden olurken diğer yandan da kentlere göçü arttırmıştır. Elbette değişen sadece üretim sistemi değildir, üretim sistemiyle birlikte toplumsal yapı ve toplumsal ilişkiler de tarihte görülmemiş biçimde değişmeye başlamıştır.

18. yüzyıl ortalarından itibaren başlayan sanayileşme ile birlikte ortaya çıkan toplumsal değişim, sosyal anlamda güvencenin kaynağının soyluluk yerine mülkiyet sahipliği temeline oturmasını sağlamıştır. Mülkiyet, bireyin kendisi için varolabilmesini ve bir başkasının merhametine bağlı kalmadan yaşamını güvence içerisinde sürdürebilmesinin temel dayanağıdır. Mülkiyet, bireye hastalık, kaza, çalışamayacak duruma düşme gibi yaşamın talihsizlikleri ile baş etme güvencesi sağladığı gibi bağımsız yurttaş olarak kabul görmesini de sağlamaktadır. Ancak tüm bunların varlığı, mülk sahibinin mülkiyetinden kaynaklanan bu ayrıcalıkları kullanması için yeterli değildir. Mülk sahibinin, kendi girişimlerini geliştirebilme (yani yeni mülkler edinme) ve mülkiyetin sağladığı üründen huzur içinde yararlanma özgürlüğüne de sahip olması gerekmektedir. Bunun için gerekli olan mekanizma ise "devlet"tir (Castel, 21) .

Mülk sahiplerinin ihtiyaç duyduğu devlet modeline Fransız İhtilali ile ulaşılmıştır. "Modern" olarak da tanımlanan bu devlet, kamu düzeninin bekçisi, bireylerin hak ve mülkiyetinin teminatı olma işlevi üzerine yoğunlaşan bir hukuk devletidir. Bu devlet, toplumun ekonomi ve diğer alanlarına müdahale etmekten uzak duran ama kişinin ve haklarının bütünlüğünü savunmada sert ve mülkiyet düşmanlarına karşı acımasızdır (Castel, 22).

1789 yılında kabul edilen, 1791 tarihli Fransız Anayasası'na önsöz olarak eklenen ve burjuva demokrasisinin temel ilkeleri olarak da kabul edilen İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi, mülkiyeti temel alan devlet anlayışının en önemli belgesi niteliğindedir.

Bildirge'de mülkiyet, kutsal bir hak olarak kabul edilmiş ve mülkiyet edinimi ve mülkiyetin kullanım özgürlüğü teminat altına alınmıştır.

Fransız İhtilali ile şekillenen liberal ideoloji, özellikle 19 yüzyılın başlarında, bireylerin hem hukuk devletine dayalı olarak güvenliklerini, hem de özel mülkiyete dayalı sosyal güvencelerini sağlama iddiasındadır. Bu ideolojiye göre mülkiyet, bireylerin bağımsızlığını koruduğu gibi, onları yaşamın risklerine karşı da güvence altına alacak en yetkin kurumdur. Mülk sahibi bireyler, devletin sağladığı yasal güvence içerisinde kendi olanakları ile korunabilirler. Böylece, mülk sahipleri için sosyal güvenlik kesin olarak sağlanmış olmaktadır.

Mülkiyet sahiplerinin sosyal güvenlik hakkını, burjuva devleti sayesinde bütünüyle teminat altına alan liberal ideoloji, mülk sahibi olmayan kesimlerin güvenlik sorunsalına karşı bütünüyle ilgisiz kalmıştır. Dahası, mülksüz kesimlerin yaşamlarını sürdürebilecekleri kadar bir yardımı düzenlemeye yönelik girişimler bile engellenmiş ve bu kesim için "ahlaktan yoksun, beceriksiz iki ayaklılar sürüsü" gibi nitelendirmeler yapılmıştır(Castel, 32).

Oysa, gerek sanayi devrimi ile birlikte egemen olan kapitalist üretim tarzı, gerekse liberal devlet anlayışı, ekonomik ve toplumsal yapıda büyük bir değişime neden olmuştur. Bu değişimin en temel nedeni kapitalist üretim tarzının üretimde emek ile sermaye arasındaki ayrımı daha da keskinleştirmesidir. Emekle sermayeyi arasındaki ayrımın keskinleşmesinde en temel neden emeğin metalaşmış olması yani, emek gücü haline gelmesidir. Emeğin metalaşması, bir piyasa mekanizması içinde satılması ve karşılığında emek gücü sahibinin ücret elde etmesi anlamına gelmektedir. Bu, emek gücünün alınıp satılamadığı durumda diğer metalar gibi ortadan kalkma sonucunu da beraberinde getirmektedir. Ancak,

emek gücünün sahibi insandır ve onun emek gücünü satamayarak ortadan kalkması, yaşamını sürdüremeyeceği anlamına gelir (Arın 2002, 69). Kapitalist sistemin en temel çelişkisi olarak da nitelendirebileceğimiz, emek gücünün ve dolayısı ile onun sahibi olan insanın metalaştırılması, sanayi devriminin ilk yıllarından itibaren yedek işçi ordusu yaratma amacına da uygun olarak yaygınlaşmaya başlamıştır. Yedek işçi ordusu, emeğin birbiri ile rekabetini yaratarak, emek maliyetini yani, ücretleri düşürmenin temel yolu olarak görülmüştür. Yedek işçi ordusunun yaygınlaşması, emek gücünün önemli bir kısmının meta dahi olamamasını yani, yaşamlarını sürdürecek bir gelire ulaşmaktan yoksun kalmaları sonucunu ortaya çıkartmıştır. Bu süreçte bir taraftan önemli bir sermaye birikimi yaratılırken, diğer taraftan, iş bulabilenler son derece kötü koşullarda çalışmayı kabullenmek zorunda kalmışlar, iş bulabilme olanağına sahip olamayanlar ise bütünüyle yoksulluğa ve sefalete sürüklenmişlerdir.

Emek gücünün metalaşması ile birlikte ortaya çıkan ve sosyal risk olarak da tanımlayabileceğimiz olgu, kapitalist üretim tarzına içkin en temel çelişki olarak ortaya çıkmaktadır. Kapitalizm, bu çelişkisini aşarak sistemin sürekliliğini sağlamak üzere, sistemin içinde emek gücünün piyasada ne yaptığına, emeğini satıp satamadığına bağlı olmaksızın yaşamını sürdürmesi için sosyal riskleri en aza indirmenin yollarının bulması gerekmiştir.

Ancak, sosyal risklere karşı bir sosyal güvence mekanizması oluşturulması kapitalizmin kendiliğinden ürettiği bir çözüm olmamıştır. Bu, büyük ölçüde kapitalizmin ortaya çıkarttığı işçileşme ile birlikte emek gücünü satamama riskleri karşısında işçilerin, var kalabilmek için sınıfsal olarak yürüttükleri mücadeleler ile gerçekleşmiştir. Diğer bir deyişle, sosyal politikaların temelini de oluşturan sosyal güvence mekanizmaları, işçi sınıfının kapita-

list sistemin çelişkili ve çarpık yapısına karşı yürüttüğü yaşamda kalabilme mücadelesinin ürünü olarak kazanılmış bir sosyal hak niteliğindedir (Talas, 31).

Sosyal politika tanımlaması içerisinde yer alan hakların tanınması ve kapsamı, kapitalist sistem içerisindeki ülkelerin sanayileşme ve buna bağlı olarak işçileşme ve sınıf bilincinin düzeyine göre farklılıklar göstermekle birlikte, benimsenmiş olan birikim rejimlerine göre de dönemsel olarak farklılık göstermektedir. Sosyal haklar içerisinde en temel olanları; insanların yaşamlarını sürdürebilmek için emek güçlerini satabilecekleri bir işe sahip olmalarını sağlamak üzere *istihdam yaratmak*; bireylerin piyasa koşulları içinde elde ettikleri ücretleri ile karşılayamayacakları ve bu nedenle de sosyal riske maruz kalacakları, eğitim, sağlık, konut gibi *sosyal hizmetlerin karşılanması* ve güvenceli bir geleceğin teminatı olarak kabul edilen sosyal güvenlik sistemidir.

Sosyal güvenlik konusunda ilk kurumsal düzenleme, sosyalist akımların merkezi durumunda bulunan Almanya'da gerçekleştirilmiştir. Almanya'da Bismarck, işçi sınıfından gelen yoğun tehditler karşısında, sosyalizmin etkisini azaltmak ve işçi sınıfını sistemle bütünleştirmek amacıyla, bir taraftan geleneksel baskı politikasını uygularken (sosyalist partileri kapatmak, dernek kurmayı yasaklamak vs.), diğer taraftan devlete sosyal bir nitelik kazandırmaya çalışmıştır. Bu bağlamda, 1883'te hastalık sigortası, 1884'te kaza sigortası, 1889'da emeklilik sigortasını yürürlüğe koymuştur (Sosyalizm Ansiklopedisi, 307).

Engels'in "burjuvanın isteklerini burjuvaya özgü olmayan yollarla gerçekleştirdi" sözleriyle açıkladığı Bismarck'ın bu uygulamaları, önceleri diğer ülkeler tarafından benimsenmemiştir. Ancak, Almanya'daki uygulamaların işçi sınıfının bu tepkisini azalttığı ve reform yanlısı sosyal demokratlarca da desteklendiği

görülünce diğer ülkeler tarafından da benimsenmiş ve sosyal güvenlik uygulamaları yaygınlaşmıştır (Güzel-Okur, 17).

Sosyal güvenlik uygulamalarının yaygınlaşması ve mülk sahibi olmayan halk kesimlerine de siyasi hakların tanınması özellikle, sanayileşmiş Avrupa ülkelerinde işçi sınıfı mücadelelerinin etkinliğinin azalmasını sağlamıştır (Akkaya, 79). Bu süreçte 1917 Ekim Devrimi, sosyalizm tehdidini tekrar gündeme getirmiş ve özellikle, Avrupa ve ABD işçi sınıfının sosyalizme yönelmesini engellemek amacıyla sosyal haklarda yeniden bir takım iyileştirmeler sağlanmıştır.

20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar büyük ölçüde işçi sınıfının ve reel sosyalizmin tehdidi ile gelişme gösteren sosyal haklar, kapitalizmin yüzyılın başından beri yaşadığı krizlerin piyasa ekonomisini bütünüyle çökerttiği 1929 yılında yeni bir boyuta taşınmıştır. Taylorizm ve Fordizmin üretim sisteminde yaratmış olduğu büyük değişim ile gerçekleşen kitleselleşen üretim, tüketimin de kitleselleşmesini gerektirmiştir. Artık üretilen malların sadece varlıklılar tarafından değildir ve o üretimi gerçekleştiren işçiler tarafından da satın alınmasına ihtiyaç vardır. Yeni üretim ve yönetim teknikleri emek verimliliğini ve karlılığı öylesine arttırmıştı ki işçilerin ürettikleri malları satın almalarını sağlayacak bir miktar ücret artışı işletme yönetimlerince kabul edilebilir hale gelmiştir. Bu koşullar içerisinde ekonomide talebi düzenleyici politikaların uygulanması benimsenmiştir. İlk uygulamalarına ABD'de New Deal politikaları ile tanık olunan talep yönlü ekonomi politikaları, devletin ekonomiye daha etkin bir biçimde müdahale etmesini öngörmektedir. Bu bağlamda, üretim araçları büyük ölçüde devletin eline geçmekte, ayrıca devlet, talebi arttırmak üzere sosyal harcamaları yükseltmektedir.

TÜRK-İŞ
Çalışma Hakları Kongresi
Bilgi Merkezi

II. Dünya Savaşının ardından özellikle merkez kapitalist ülkeler olarak da ifade edebileceğimiz erken sanayileşmiş ülkelerde sosyal güvenlik başta olmak üzere sosyal haklar, kurumsal bir yapı içerisinde düzenlenmiş ve bu haklar hukuksal olarak da teminat altına alınmıştır. Böylece devlet, mülkiyetin teminatı olmak yanında sosyal hakları da teminat altına alan "sosyal devlet" kimliğine bürünmüştür. Sosyal devlet anlayışı, gerek üretim sürecinde gerekse ekonomik ve sosyal politikaların belirlenmesinde sendikalar aracılığı ile işçi sınıfını da karar mekanizmalarına dahil etmiştir. Özellikle kamu işletmeciliğinin bu noktada önemli katkıları olmuştur. Zira, devletin ekonomideki etkin rolünün bir gereği olarak, benimsenen politikalar öncelikle kamu işyerlerinde uygulanmaktadır. Bu bağlamda, kamu işyerlerinde sendikal örgütlenme için son derece uygun bir ortam sağlanırken, toplu pazarlık sistemi ve sendikalar aracılığı ile işçilerin yönetime katılması sağlanmıştır.

Sosyalist rejimin tehdidi, Fordist üretim sisteminin yarattığı uygun ortam ve benimsenen sermaye birikim rejiminin gereği olarak, II. Dünya Savaşı sonrasında kapitalist üretim ilişkileri içerisinde emek ve sermaye arasında tarihin hiçbir döneminde görülmemiş bir uzlaşma yaşanmıştır. Bu uzlaşma süreci içerisinde de sendikalar, bir yandan sanayileşmiş merkez kapitalist ülkelerde üye sayılarını ve etkilerini arttırırken diğer taraftan ILO'nun da çabalarıyla yeni sanayileşen ülkelerde de yaygınlaşmıştır. Sendikaların üye sayılarındaki artış, çalışma koşullarının belirlenmesinde toplu pazarlık sisteminin de etkinliğini arttırmıştır. Toplu pazarlıklar yoluyla üretim ilişkilerindeki etkinliğini arttıran sendikalar, oluşturdukları toplumsal baskı gücü sayesinde ulusal düzeydeki karar alma mekanizmalarında da önemli etkiye sahip olmuştur. 1970'lere kadar gelen bu dönemde sendikaların da etkisiyle asgari ücret, azami çalışma saati gibi konular emeğin lehine düzenlen-

miştir. Özellikle merkez kapitalist ülkelerde çalışma yaşamı ve sosyal politika alanındaki reformlarla emeğin statüsü de değişime uğramıştır. Böylece işçi sınıfı, kapitalist birikim modelindeki değişikliklerin etkisi altında, sınıf olarak kendisini yeniden oluşturmasını sağlayacak maddi olanakları elde eden ve harcayan ekonomik bir özne haline gelmiştir (Brunhoff, 1988: 398).

Sosyal devlet uygulamaları, özellikle 1950'li yılların başlarından 1970'li yıllara kadar geçen süre içerisinde etkin biçimde uygulanmıştır. Bu dönem aynı zamanda, üretimin, tüketimin ve ücretlerin en fazla yükseldiği dönem olmuştur. Kapitalizmin "altın çağı" olarak da nitelendirilen bu dönemde sosyal güvence, piyasa mantığına göre değil, ücretin toplumsallaştırılmasından yola çıkılarak oluşturulmuş ve artan refahtan toplumun çok büyük bölümünü oluşturan ücretliler de pay alabilmişlerdir (Castel, 42).

Ancak, ücretlilerin refahtan aldıkları payın göreceli bir duruma işaret ettiğini belirtmek gerekir. Çünkü söz konusu dönemde karlar da önemli ölçüde artmış ve bir çok ülkede ulusal gelirin ücretlere giden göreli payında kayda değer bir değişiklik olmamıştır (Dobb, 1992: 352). Öte yandan, sosyal güvence sorunun sosyal devlet uygulamaları ile büyük ölçüde çözülmesi, özel mülkiyetin ortadan kaldırılması ya da bölüştürülmesi ile olmamıştır. Dolayısıyla, ücretlilerin kendi arasında ve ücretlilerle sermaye sahipleri arasındaki gelir farklılığı son derece eşitsiz biçimde varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Bunun yanı sıra, farklı toplum kesimleri, çalışma hakkı ve sosyal güvenceyi de içeren koruyucu haklardan aynı ölçüde yararlanamamıştır. Bu nedenle de emekçi kesimler, eşitsizlikleri kabullenmişler ve eşitsizliklere karşı topluca bir mücadeleye girişmemişlerdir (Castel, 40).

II. Dünya Savaşı sonrasında başlayan ve Keynesyen politikaların da etkisi ile yaklaşık 25 yıl süren toparlanma ve genişleme dö-

neminde kapitalist ekonomiler, yüksek büyüme hızına ulaşmış, dış ticaret hacmi artmıştır. Gerek merkez, gerekse çevre kapitalist ülkelerde yaşanan bu olumlu süreç 1969, 1970 yıllarında ABD'de çıkan stagfilasyon, 1971 yılında uluslararası para sisteminin çöküşü ve 1974-1975 yıllarında dünya ekonomisindeki ani daralma ile birlikte sona ermiştir (Clarke, 404-407).

Esas olarak, merkez kapitalist ülkelerin pazar paylarını kaybetmeleri ve buna bağlı olarak da kar oranlarındaki görece düşüşten kaynaklanan bu yeni kriz, öncülüğünü Chicargo Okulundan Hayek ve M. Friedman'ın yaptığı, yeni liberal akım tarafından fordist üretim sistemi ve Keynesyen ekonomi politikalarının krizi olarak değerlendirilmiştir. Yeni liberal akıma göre, krizden çıkış diğer bir değişle sermaye birikim sürecinin yeniden canlanma koşullarının yaratılabilmesi için üretim süreçleri ve devletin ekonomideki işlevinin yeniden yapılandırılması gerekmektedir. Bu yeniden yapılandırmada temel hedef: Sermaye üzerinde yük olarak görülen unsurların ortadan kaldırılarak maliyetlerin minimum düzeye indirilmesidir. Sermayenin üzerinde yük olarak görülen unsurlar ise üretim sürecindeki emek maliyeti ve sosyal devletin gereği olan sosyal politikalardır. Bunun anlamı, 19. yüzyılın sonlarından itibaren işçi sınıfını uyumlaştırmak ve 20. yüzyılın başlarında ortaya çıkan krizi aşmak amacıyla uygulanan politikaların sonlanmasıdır. Diğer bir söyleyişle, başta sosyal güvenlik olmak üzere emekçilere verilen sosyal haklar, sermaye üzerine yük olduğu gerekçesi ile ortadan kaldırılmalı ve piyasa mekanizmasına dayalı liberal düşünce tekrar egemen hale gelmelidir.

Yeni liberalizmin krizden çıkış önerilerini daha açık olarak şu şekilde özetlemek mümkündür: Devlet ekonomiye müdahaleden vazgeçmeli, liberalizmin "laissez faire" ilkesi yani, serbest piyasa anlayışı tekrar geçerli olmalıdır; para arzındaki artış, ekonomi-

nin suni biçimde şişirilmesine engel olacak biçimde sınırlandırılmalıdır; dünya ölçeğinde meta, para ve sermaye akımlarına karşı her türlü engel ortadan kaldırılmalıdır; sermaye üzerindeki vergi yükü hafifletilmeli, devlet harcamaları yeniden bölüşümcü ve sosyal ücreti arttırıcı olmaktan çıkartılıp sermayeyi teşvik edici bir yapıya sokulmalıdır. Öte yandan, üretim sürecine ilişkin olarak azalan verimlilik, yetersiz artık değer ve azalan kar hadlerine karşı getirilen öneriler ise şunlardır: Uluslararası pazar genişletilmeli; artık değeri yükseltmek üzere ucuz emek bölgeleri bulunmalı; emek sürecinde verimliliği artırmak üzere yeni üretim alanları bulunmalı, yeni örgütlenme biçimleri ve teknoloji geliştirilmelidir (Arın 1985, 136).

Yeni liberal politikalar, 1970'li yıllarla birlikte merkez ve çevre kapitalist ülkelerde benimsenmeye başlanmış ve uygulamaya konulmuştur. Bu bağlamda sermaye, ucuz emek bölgeleri ve yeni pazarlara yönelmiş; fabrika tipi üretim, işçi sınıfı örgütlülüğünün zayıf olduğu (ya da hiç olmadığı) küçük ve orta ölçekli işletmelere kaymış; üretimde teknolojinin yoğunluğu artmış; üretim sürecinde istihdam ve çalışma biçimleri esnekleştirilmiş; işçilerin birbirleriyle rekabetini arttırarak verimliliği yükseltmeye dayanan performansa dayalı ücret sistemi uygulanmaya başlanmıştır.

Üretim sistemlerindeki bu değişim, emeğin yapısında da değişime neden olmuş ve emekçiler arasındaki tabakalaşma artmıştır. Emeğin yapısındaki bu değişim ile emekçiler arasındaki niteliksel ve mekansal farklılıklar, sendikal örgütlenmeleri de olumsuz yönde etkilemiştir. Öte yandan, devletin ve işverenlerin sendikalara karşı tutumları sertleşmiş ve karar süreçlerine sendikaların katılımı büyük ölçüde engellenmiştir(Müftüoğlu, 266).

Bir taraftan, üretim sürecindeki değişim emekçilerin güvencesiz ve düşük ücretle çalışmalarına neden olurken, diğer taraftan

örgütsüzleşme ve sendikaların etkisizleşmesi, kaybedilen hakların savunulmasını engellemiştir. Ayrıca üretimin ucuz emek bölgelerine kaydırılması, bu bölgelerdeki işçiler ile merkez ülkelerdeki işçiler arasında rekabete neden olmuş, bu da merkez kapitalist ülkelerde işsizliğin artması ve sosyal hakların geri alınmasını kolaylaştırmıştır.

Öte yandan, sermayenin emek ucuz olduğu için üretimi kaydırdığı bölgeler, sanayileşme sürecini tamamlamamış, dolayısı ile geleneksel güvence mekanizmalarının egemen olduğu ülkelerdir. Üretimin buralara kayması ile birlikte bu ülkelerde işçileşme yani, ücretli çalışan nüfus artmıştır. Buna karşılık, işçi sınıfı bilinci, örgütlenme ve sosyal haklar son derece zayıf olduğu için bu ülkelerde de güvencesizler giderek artmaktadır.

Yine aynı dönemde yeni liberalizmin, krizin diğer nedeni olarak gördüğü devletin sosyal işlevi ortadan kaldırılarak devlet, liberal ideoloji doğrultusunda yeniden yapılandırılmaya başlanmıştır. Böylece devlet, bir taraftan üretimden çekilirken diğer taraftan, sosyal devletin gereği olarak gerçekleştirdiği ve sosyal politikaları da içeren (eğitim, sağlık, sosyal güvenlik vd) kamu hizmetlerini ya özelleştirilmiş ya da piyasa kurallarına göre yeniden düzenlenmiştir.

1970'li yıllarla birlikte başlayan üretim sistemi ve devletin işlevlerindeki değişim, 19. yüzyılın son çeyreğinde başlayan ve özellikle 20 yüzyılın ikinci yarısında etkin biçimde uygulanan sosyal politika anlayışının büyük ölçüde aşınmasına neden olmuştur. Artık, devletin sosyal ve ekonomik düzenleyiciliği yerine yeniden piyasa ekonomisinin hakim olduğu bir anlayışa dönülmüştür. Bu dönüşüm, Polanyi'nin geniş toplum kesimlerini sefalete düşürmekle suçladığı liberal ekonomi politikalarına yeniden dönüşü de ifade etmektedir.

Sosyal devleti ve dolayısı ile sosyal politikaları aşındıran süreç, ucuz emek alanı olarak görülen kimi çevre ülkelerde hızla başlamış ve 1980'li yılların başlarında büyük ölçüde tamamlanmıştır. Sosyal devlet anlayışının kurumsallaştığı ve işçi sınıfı hareketinin halen bir güç oluşturabildiği merkez kapitalist ülkelerde ise bu süreç, 1980'lerle birlikte başlamış ve özellikle Berlin Duvarının yıkıldığı 1989 yılı sonrasında büyük bir ivme kazanmıştır.

Sosyal politika, başta ücretli çalışan emekçiler olmak üzere sermaye dışı geniş toplum kesimleri için güvenceli çalışma, güvenceli yaşama ve güvenceli gelecek sağlaması bakımından (sınırlı bir coğrafi alanda uygulanma olanağı bulabilmiş de olsa) insanlık tarihi içerisinde son derece önemli bir kazanım olmuştur. Ancak, kapitalist sistemin özü olan liberalizmden ödünler verilmesini sağlayarak elde edilen bu kazanımda etkili olan koşullar önemli ölçüde ortadan kalmıştır. Bu bağlamda, işçi sınıfı bilinci zayıflamış ve böylece sınıfsal mücadelenin sistem üzerindeki tehdidi büyük ölçüde ortadan kalkmıştır. Öte yandan, kapitalizme alternatif bir sistem olarak ortaya çıkan Sovyetler Birliği ve Doğu Bloku'nun dağılarak bir tehdit olmaktan çıkması da sosyal politikaları aşındıran ortamın hazırlanmasındaki etkenlerden biri olmuştur. Ayrıca, talebi düzenlemeyi önceleyen ekonomi politikalarını içeren yoğun birikim rejiminin yerini küresel rekabeti ve serbest piyasa ekonomisini temel alan yaygın birikim rejimine bırakması da yine sosyal politikalara olan gerekliliği ortadan kaldırmıştır.

Sosyal politikaların önemli ölçüde aşındığı ya da bütünüyle tasfiye edildiği ülkelerde geniş toplum kesimleri, Polanyi'nin 19. yüzyıl uygarlığı olarak tanımladığı koşullara benzer durumlarla karşılaşmaya başlamıştır. Bu bağlamda işsizlik, yoksulluk, sosyal güvencesizlik giderek artmaktadır. Sosyal politikaların aşınmasıyla ortaya çıkan bu toplumsal sorunlara karşı piyasa ekonomisinin

içerisinde kalmak kaydıyla bir takım çözüm arayışlarına gidilmektedir. Bunlar içerisinde en belirleyici olanı Dünya Bankası'nın "yoksullukla mücadele", "sermayenin sosyal sorumluluğu" ve "sosyal diyalog" ana başlıkları altında topladığı projelerdir. Dünya Bankası'nın bu projeleri Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP), Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) ve Avrupa Birliği (AB) gibi uluslararası kurumlarca da benimsenmekte ve desteklenmektedir.

Sosyal politikaların yerine önerilen proje bazlı politikaların sosyal politikaların yerine getirdiği işlevleri ne ölçüde ikame edilebileceği, sosyal bilimler alanının önümüzdeki süreçte cevaplaması gereken önemli bir sorunsaldır. Eğer sosyal politikaları gerekli kılan Polanyi'nin belirttiği gibi piyasa ekonomisinin varlığı ise bir taraftan piyasa ekonomisinin kurum ve kurallarıyla yerleşmesini hedeflemiş olan DB, OECD ve AB gibi yapıların savundukları sosyal politikaları ikame edici projelerin samimiyeti ve gerçekçiliği son derece tartışmalıdır. Öte yandan, toplumsal sınıflar arasında varolan güç ilişkilerinde işçi sınıfının gücünü arttırıp, sistem üzerinde yeniden bir tehdit oluşturacak düzeye gelmeden sosyal politikaları yeniden gündeme getirmek üzere kapitalist sistemde yeniden bir düzenleme düşüncesin de gerçekleşmesi mümkün gözükmemektedir.

Kaynakça

Akkaya, Yüksel (2002) "Sosyal Güvenlik "Versus" Demokratik Uzlaşma", **Evrensel Kültür Dergisi**, sayı. 130, Ekim, (78-80)

Arın, Tülay (1985) "Kapitalist Düzenleme, Birikim Rejimi ve Kriz (I): Gelişmiş Kapitalizm", **Onbirinci Tez Kitap Dizisi:1**, Kasım, 104-138.

Arın, Tülay (2002) "Sosyal Sigorta Değil, Sosyal Güvenlik Sistemi: Sosyal Riskler, Sosyal Haklar ve Sosyal Güvenceler" **2000'li Yıllarda Sosyal Güvenlik Sistemleri**, BASİSEN Yayınları: 30, İstanbul, (67-78)

Brunhoff, S.D. (1988) "Kapitalist Bunalım ve Ekonomik Politika", **Dünya Kapitalizminin Bunalımı**, der. N. Satlıgan, S. Savran, Alan Yayıncılık, İstanbul, (391-406)

Clarke, S. (1987) "Capitalist Crisis And The Rise Monetarism", **The Socialist Register**, (393-427)

Dobb, M. (1992) **Kapitalizmin Gelişimi Üzerine İncelemeler**, Belge Yayınları, İstanbul.

Castel, Robert (2004) **Sosyal Güvensizlik**, Çev. Işık Ergüden, İletişim Yayınları, İstanbul.

Güzel, Ali – Okur, Ali Rıza (2003) **Sosyal Güvenlik Hukuku**, Beta Yayınevi, bası. 9, İstanbul.

Koray, Meryem (2005) **Sosyal Politika**, İmge Kitapevi, Ankara.

Müftüoğlu Özgür (2001) "Kapitalizmde Dönüşüm Dinamikleri ve Sendikal Kriz", **TMMOB Sanayi Kongresi 2001 Bildiriler Kitabı**, Yayın no. E/2001/291, (263-269)

Müftüoğlu, Özgür (2005) "Tarihsel Süreçte Bir Parantez: "Sosyal Güvenlik Hakkı"", **Toplum Hekim Dergisi**, Mart-Nisan 2005, Cilt 20, Sayı 2

Müftüoğlu Özgür (2007) "Kriz ve Sendikalar", **Türkiye'de Sendikal Kriz ve Sendikal Arayışlar**, Der. Fikret Sazak, Epos Yayınları, Ankara.

Sosyalizm Ansiklopedisi, cilt. 1, İletişim Yayınları

Talas, Cahit (1990) **Toplumsal Politika**, İmge Kitapevi, Ankara.

Mobbing: İşyerinde Psikolojik Taciz

Prof. Dr. Pınar TINAZ

MOBBİNG KAVRAMI

Mobbing, çalışma yaşamında her zaman var olmuş, ancak yakın zamana kadar adlandırılamamış bir olgudur. Günümüzde ise önlenmesi amacıyla uluslararası düzeyde mücadeleler yapılmaya başlanmış olan ve giderek önem kazanan bir olgu niteliğini almıştır.

Latince "kararsız kalabalık" anlamına gelen "mobile vulgus" sözcüklerinden türeyen "mob" sözcüğü, İngilizce kanun dışı şiddet uygulayan düzensiz kalabalık veya "çete" anlamına gelmektedir.

Mobbing, bir veya birkaç kişi tarafından, bir diğer kişiye yönelik, sistematik bir biçimde, düşmanca ve ahlak dışı bir iletişim yöneltilmesi şeklinde ortaya çıkan bir çeşit psikolojik terördür.

Mobbing kavramının, ilk kez 19. yüzyılda yuvalarını korumak için saldırganın etrafında uçan kuşların davranışlarını betimlemek amacıyla İngiliz biyologlar tarafından kullanıldığı bilinmektedir.

Kavram, daha sonra 1960'larda, hayvan davranışlarını inceleyen Konrad Lorenz tarafından kullanılmıştır. İsveçli hekim Peter-Paul Heinemann ise, çocuklardan oluşan küçük grupların, tek ve güçsüz bir çocuğa karşı giriştiği zarar verici saldırgan davranışları tanımlamak amacıyla mobbing sözcüğünü kullanmıştır.

Mobbing kavramını çalışma yaşamında ilk kez, 80'li yıllarda, çalışma psikoloğu Heinz Leymann, çalışanlar arasında uzun dönemli düşmanca, saldırgan davranışların varlığına dair yaptığı saptamalar sonucunda kullanmıştır.

ÇEŞİTLİ ÜLKELERDEN MOBBİNGE İLİŞKİN VERİLER

Leymann, çalışma yaşamında mobbinge dikkat ve ilginin, İskandinav ülkelerinden sonra Almanya başta olmak üzere zamanla diğer Avrupa ülkelerinde yayılmasını sağlamıştır.

1998 ILO Raporuna göre, 1996 yılında Avrupa Birliğinin 15 üye ülkesinde gerçekleştirilen 15800 görüşmenin sonuçları,

bir önceki yıl içinde çalışanların

- %4'ünün (6 milyon çalışan) fiziksel şiddete,
- %2'sinin (3 milyon çalışan) cinsel tacize,
- %8'inin ise (12 milyon çalışan) psikolojik tacize maruz kaldığını göstermektedir.

Uluslararası düzeyde yapılan tüm araştırmalarda varılan ortak nokta, mobbing mağdurlarının, diğer şiddet ve taciz mağdurlarından çok daha fazla sayıda oldukları doğrultusundadır.

Avrupa Birliği üyesi ülkelerde mobbingle mücadeleye yönelik çeşitli çalışmalar yapılmaktadır. Avrupa Birliği üyesi ülkelerin sendikaları mobbing karşıtı yasaların yürürlüğe girmesi için çok güçlü lobi çalışmaları yapmaktadırlar.

İskandinav ülkelerinde mobbing, doğrudan bir suç olarak yasalarda yer almaktadır. Bu ülkelerin arasında mobbing konusunda en büyük ilerlemelerin kaydedildiği ülke, İsveç'tir.

İsveç'te işyerinde taciz, 1994 yılında yayınlanan "İş Güvenliği ve İşçi Sağlığı yasası"yla bir suç olarak tanımlanmaktadır.

İsveç'te yapılan istatistiksel bir araştırmanın bulgularına göre ise, bir yıl içinde gerçekleşen intiharların %10-%15'inin nedeni mobbingdir.

Finlandiya'da 2000 yılında yürürlüğe giren İş Güvenliği ve İşçi Sağlığı yasasına fiziksel şiddet yanında psikolojik şiddet de dahil edilmiştir

Almanya'da mobbing olgusunun yasal düzeyde tanınmasında sendikal çalışmalar etkili olmuştur. Toplu iş sözleşmelerine mobbingin, toplu sözleşmenin ihlali olduğuna dair maddeler eklenmiştir.

Fransa'da psikolojik taciz adli bir suçtur ve cezası 1 yıl hapis ve 15000 Euro'dur.

İtalya'da bölgesel olarak mobbing karşıtı yasalar yürürlüğe girmiş ve psikolojik şiddet dolayısıyla ortaya çıkan rahatsızlıklar iş kazası kapsamına alınmıştır.

MOBBİNG SÜRECİ

Mobbing, çalışanların birbirlerini rahatsız ve huzursuz edici davranışlarla taciz ettikleri, birbirlerine kötü davrandıkları; kısaca psikolojik şiddet uyguladıkları bir süreçtir.

İşyerinde psikolojik şiddet, gerilimin ve çatışmalı bir iklimin oluşmasına neden olan tüm psikolojik faktörlerin birleşimi sonucunda ortaya çıkan; örgüt sağlığını bozan; iş doyumu ve iş barışını olumsuz etkileyen temel bir örgütsel sorundur.

Mobbing, tüm stres yapıcıların üzerinde bir stres nedeni olarak anlaşılması gereken ve sosyal etkileşim içeren bir olgudur.

MOBBİNG DAVRANIŞLARI

Bu tarz davranışlar, bir kez için hoş görülebilir ya da davranışı yapanın o gün kötü gününde olduğu varsayılarak anlayışla karşılanabilirler.

Ancak bu davranışlar, sistematik olarak uzun bir süre içinde tekrarlanırsa anlamları değişir ve kasıtlı tacize dönüşür.

Bir işyerinde mobbingin varlığına işaret eden belirtiler,

- davranışsal düzeyde ve
- fizyolojik düzeyde

olmak üzere, iki farklı grupta ele alınabilir.

Mobbingin Davranışsal Belirtileri

- Telefon, bilgisayar ve lamba gibi işyerinde bulunan kişiye ait eşyalar, birdenbire kaybolur veya bozulur. Yerine yenileri konulmaz.
- Birey, her yaptığı işin ince ince gözlendiğini hisseder.
- Kişi, başkalarının ofisine girdiğinde konuşma hemen kesilir, konu değiştirilir.
- Birey, diğerleri tarafından sürekli eleştirilir veya küçümsenir.
- Birey, şirketin özel kutlamaları veya diğer sosyal etkinliklerine kasıtlı olarak çağrılmaz.
- Bireyin işle ilgili tüm önerileri reddedilir.
- Birey, sözlü veya yazılı soru ve taleplerine yanıt alamaz.
- Kendisine yetenek ve becerilerinin çok altında veya uzmanlık alanına girmeyen işler verilir.

Mobbingin Fizyolojik Belirtileri

- Beyinle ilgili: Sıkıntı, panik atak, depresyon, yarım baş ağrısı, baş dönmesi. Hafıza kaybı, dikkati toplayamama ve uykusuzluk.

- Deriyle ilgili: Kaşınma, kızarma, pullanma veya döküntü gibi deri hastalıkları.
- Gözlerle ilgili: Ansızın göz kararması, görmede bulanıklık.
- Boyun ve sırtla ilgili: Boyun kaslarında ve sırtta ağrı.
- Kalple ilgili: Hızlı ve düzensiz çarpıntılar, kalp krizi.
- Eklemlerle ilgili: Titreme, terleme, bacaklarda halsizlik hissetme, kas ağrıları.
- Sindirim sistemiyle ilgili: Yanma, ekşime, hazım zorluğu gibi mide rahatsızlıkları, ülser. Bazı ileri olgularda bulimiya.
- Solunum sistemiyle ilgili: Nefessiz kalma, nefes alamama gibi solunum sorunları.
- Bağışıklık sistemiyle ilgili: Organizmanın savunma yapılarında zayıflama, hastalıklara çok çabuk yakalanabilme.

MOBBİNG SÜRECİNİN İÇİNDE ROL ALANLAR

İşyerlerinde gerçekleşen psikolojik taciz süreci içerisinde üç tip rol ayırt edilir.

- Mobbing uygulayanlar (saldırganlar, tacizciler)
- Mobbing mağdurları (kurbanlar)
- Mobbing izleyicileri

ÇALIŞMA YAŞAMINDA HERKES, BU ROLLER BAĞLAMINDA MOBBİNG OLGUSU İÇİNDE ROL ALMAYA ADAYDIR.

MOBBİNG UYGULAYANLAR KİM?

Gerçek mobbingciler, hiçbir kişilik grubuna tam anlamıyla uygun değillerdir. Ancak çevrelerinde sergiledikleri davranışlarla tanımlanabilmeleri mümkündür.

EN SIK RASTLANAN MOBBİNGCİ TİPLERİ

Narsisist Mobbingci

Kendilerini büyük bir güç, engin bir deha, kusursuz bir güzellik ve mükemmel bir varlık olarak gördükleri için, kabul etmeyi reddettikleri iç çatışmalarını, bir başkasına yükleyerek dengelerini bulmaya çalışan kişilerdir.

Hiddetli, Bağırgan Mobbingci

Bu kişiler, içlerindeki öfkeyi engelleyemedikleri ve problemleriyle başa çıkmayı başaramadıkları için başkalarıyla uğraşırlar. Kişilerin duygu ve düşüncelerini aşağılarlar. Hedef aldıkları kişileri, işlerini kaybetmek veya işlerini değiştirmekle tehdit ederler.

İki Yüzlü Yılan Mobbingci

Başkalarının üstünlüğünü, başarılarını ve yükselmelerini hazmedemedikleri için devamlı yeni kötülüklerin peşindedirler. Karşılarındakini strese sokmak ve mahvetmek için devamlı yeni yollar ararlar. Yaptıkları her şeyin çok iyi bilincindedirler.

Megaloman Mobbingci

Kendilerini büyütme gereksinimi ve numara yapma, kişiliklerinin en önemli özelliklerinden olan megaloman mobbingciler, kendilerine güvensizliklerini, başkalarına karşı kıskançlık, nefret ve saldırganlık şeklinde yansıtırlar.

Hayal Kırıklığına Uğramış Mobbingci

Çalışma yaşamı dışında yaşanan tüm olumsuz duygular, tüm yetersizlikler veya kötü deneyimler, bu mobbingci tarafından işyerinde başkalarına yansıtılır.

MOBBİNG DAVRANIŞLARININ BAŞLATILMASININ GEREKÇELERİ

- Bireyi, grup kuralını kabul etmeye zorlamak
- Düşmanlıktan zevk almak
- Sadece zevk arayışı
- Can sıkıntısı
- Ön yargıları pekiştirmek
- Ayrıcalıklı hak sahibi olduğuna inanmak
- Sahip olamadıklarının acısını çıkarmak
- Bencillik

MOBBİNG MAĞDURLARI (KURBANLAR)

Mobbinge hedef kurban olma riski, tüm işyerlerinde ve tüm kültürlerde herkes için geçerlidir. Mobbing mağduru olmaya aday bireyleri tanımlayan bir sınıflama henüz geliştirilmiş değildir.

Ancak işyerlerinde dört farklı tipteki kişi, mağdur olma tehlikesiyle karşı karşıyadır.

Yalnız bir kişi

Bu kişi, erkeklerin yoğun olduğu bir ofiste çalışan tek bir kadın veya kadınların çok sayıda olduğu bir iş yerinde çalışan tek bir erkek olabilir.

Acayip bir kişi

Bir şekilde diğerlerinden farklı ve başkalarıyla kaynaşmayan herhangi bir kişi söz konusudur. Bu, farklı tarzda giyinen bir birey olabileceği gibi azınlık bir gruba dahil veya yabancı bir kişi de olabilir.

Başarılı bir kişi

Önemli bir başarı göstermiş, amirinin veya doğrudan yönetimin takdirini kazanmış ya da bir müşterinin övgüsünü almış bir kişi, kolayca çalışma arkadaşları tarafından kıskanılabilir.

Yeni gelen kişi

Daha önce o pozisyonda çalışan kişinin çok seviliyor olması veya yeni gelenin, orada çalışanlardan daha fazla bir takım özelliklerinin bulunması, mobbing kurbanı olma riskini artırır.

Mobbing oyununun kuralları, kurban tarafından değil, mobbingi yapan tarafından belirlenir. Mobbing mağduru, tek başına hiçbir kuralı değiştiremez. Kurban, kuralları başkalarının belirlediği bir oyun içindeki rolünü, kabullenmek zorundadır.

Mobbing sürecini, klasik bir dram olarak değerlendirirsek:

OYUN İÇERİSİNDE ZARARI EN FAZLA GÖREN AKTÖR, KURBANDIR

MOBBİNG İZLEYİCİLERİ

Mobbing sürecinde izleyici olarak rol alanlar, iş arkadaşları, amirler ve yöneticiler gibi sürece doğrudan doğruya karışmayan, ancak bir şekilde süreci algılayan, yansımalarını yaşayan, bazen de sürece katılan kişilerdir.

Sergiledikleri Davranışlara Göre İzleyici Tipleri:

Diplomatik İzleyici

Genelde aracı rolünü oynar. Başkaları tarafından sevilen veya nefret edilen kişidir. Bazen aldığı tepkiler sonucunda ileride kurban konumuna düşme tehlikesiyle karşı karşıyadır.

Yardakçı İzleyici

Kendisini güvenilir bir iş arkadaşı olarak gösterse de, amirinin bir başka kişiye karşı psikolojik şiddet uyguladığını anladığı an, ona destek vermekten geri kalmaz.

Fazla İlgili İzleyici

Başkalarıyla ve başkalarının problemleriyle ilgilenen izleyici tipidir. Sorularıyla rahatsız eder ve hatta, kurban onu ikinci bir mobbingci olarak algılayabilir.

Bir Şeye Karışmayan İzleyici

İyi yada kötü olsun tüm olan bitenlerden uzak durmaya çalışır. Uygulanan psikolojik tacize karşı tamamen ilgisiz ve duyarsızdır.

İki Yüzlü Yılan İzleyici

Bu izleyicinin davranışı kendini sağlama alma yönünde olduğu için, hiç mobbingin uygulandığını fark etmediğine dair yalan dahi söyleyebilir.

MOBBİNG UYGULAYAN KİŞİNİN ÖRGÜT İÇİNDEKİ YERİ

Mobbing, tüm kültürlerde ve tüm işyerlerinde; cinsiyet ve hiyerarşi farkı gözetmeksizin ortaya çıkabilen bir olgudur.

Mobbing süreci içerisinde mobbingci ve mobbing kurbanı arasındaki ilişki, sürecin, üç farklı şekilde akışını olası kılar.

- Yukarıdan aşağıya doğru mobbing
- Eşdeğerler arasında mobbing
- Aşağıdan yukarıya doğru mobbing

Yukarıdan Aşağıya Doğru Mobbing

Mobbing yapan kişi, kurbana göre daha üst konumdadır.

Süreç içinde bir yöneticinin, konumundan yararlanarak gücünü aşırı kullanması şeklinde gelişen davranışlarla uygulanan bir taciz söz konusudur.

Eğer bir kişi, örgüt içindeki konumunun gücünün bilincindeyse ve gerektiğinde bunu acımasız bir şekilde kullanmaya eğilimliyse, bu kişinin daima etkin bir mobbingci olma olasılığı mevcuttur.

Yukarıdan Aşağıya Doğru Mobbingin Nedenleri

Sosyal imajın tehdit edilmesi

Amirinden daha fazla çalışan ve daha başarılı bir astın varlığı halinde ortaya çıkan durumdur.

Amir, astının yaptığı işi sahiplenir ve bunu herkese kendi başarısıymış gibi göstermeye çalışır.

Yaş farkı

Kendisinden daha genç bir astın varlığı halinde amir, onu kendi pozisyonu açısından bir tehdit unsuru olarak algılayabilir. Aynı durum amirin genç, astın yaşlı olması sonucunda da mümkündür.

Kayırma

Kayırılan amir arkasında onu koruyan birilerinin bulunduğundan emindir. Gücüne güvenir ve istediği herşeyi yapmakta özgür olduğuna inanır.

Kayırılan kişinin ast olması durumunda ise, mobbing uygulamanın bahanesi zaten hazırdır.

Politik Nedenler

Ast ve üst birbirlerine karşıt veya düşmanca olan politik görüşlerine belirtmişlerse, mobbing ortamının oluşması kaçınılmazdır.

Eşdeğerler Arasında Mobbing

Mobbingci ve kurban, benzer görevlerde ve benzer olanaklara sahip aynı konumda iş arkadaşlarıdır.

Yatay Mobbingin Başlıca Nedenleri

- Çekememezlik
- Kıskançlık
- Kişisel hoşlanmama
- Rekabet
- Farklı bir ülkeden veya bölgeden gelme
- Irk ve politik nedenler

Aşağıdan Yukarıya Doğru Mobbing

Mobbingci, kurbana göre daha alt konumdadır.

Bu tarz mobbing, bir amirin yetkesi astlar tarafından tartışılır hale geldiğinde ortaya çıkar.

Genellikle tacizciler, birden fazladır.

MOBBİNGİN SONUÇLARI

I. Mobbing Mağdurlarına İlişkin Sonuçlar

II. Mobbingin Uygulandığı Örgütlere İlişkin Sonuçlar

III. Topluma ve Ülke Ekonomisine İlişkin Sonuçlar

MOBBİNG MAĞDURLARINA İLİŞKİN SONUÇLAR

- Ekonomik Sonuçlar
- Sosyal sonuçlar

- Ruhsal ve Fiziksel Sağlığa İlişkin Sonuçlar

Ekonomik Sonuçlar

- Ruhsal ve fiziksel sağlığın iyileştirilmesi amacıyla yapılan harcamalar (doktor, ilaç, tedavi vb.)
- İşin yitirilmesi sonucunda düzenli gelirin kaybı
- Sosyal Sonuçlar
- Sosyal imajın zedelenmesi;
- Depressif davranışlar nedeniyle arkadaşlar tarafından terk edilme;
- Mesleki kimliğin yitirilmesi;
- Aile içinde de zamanla "başarısız, elindekileri kaçırmış bir birey" olarak algılanma

Ruhsal ve Fiziksel Sağlığa İlişkin Sonuçlar

- Depresyon,
- Anlamsız korkular ve heyecanlar,
- Yüksek tansiyon, taşikardi,
- Dikkati toplayamama,
- Ellerin terlemesi ve titremesi,
- Baş ve sırt ağrıları,
- Mide-bağırsak rahatsızlıkları,
- Terkedilmişlik duygusu,
- İştahsızlık, zayıflama,
- Özgüven ve özsaygının yitirilmesi,

- Deri üzerinde döküntüler ve kaşıntılar vb.
- Daha ağır olgularda, travma sonrası stres bozukluğu.

MOBBİNGLE MÜCADELE

Mobbingle mücadelede en önemli husus, soruna ilişkin farkındalığın;

mağdurun kendisi,

işveren,

iş arkadaşları ve

tüm toplum

düzeyinde aynı önemde sağlanmış olmasıdır.

Bir şeyle mücadele etmek için, önce, onun ne olduğunu öğrenmek gerekir

Bu noktada konuyla ilgili olarak kamuoyu bilinçlendirilmeli ve duyarlılığının artırılmasına çalışılmalıdır.

Bireyin, bilinmezin ve çaresizliğin karşısında duyduğu korku ve endişeyle kendi içinde, tek başına mücadele edebilmesi çok güçtür

Özetle

- Yaşanılan olgu ve sürecin adının konması;
- Önlemlerin alınması;
- Bilgilendirilmenin sağlanması,
- Mobbingle ilgili farkındalığı artırma mücadelesinin ilk adımlarıdır.

Ayrımcılık Bağlamında Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma

Doç. Dr. Faruk SAPANCALI

Giriş

Geçmişte olduğu gibi bugünde ayrımcılık evrensel bir sorun olarak önemini korumaktadır. Ayrımcılık genellikle toplumsal cinsiyet, ırk, etnik köken, yaş gibi biçimlerde ortaya çıkmakta, eşitsizlikler yaratarak yoksulluk ve sosyal dışlanmaya temel oluşturmaktadır. Genel bir biçimde sosyal dışlanma ise, belirli bireylerin veya grupların yapısal ve/veya kişisel gerekçelere bağlı olarak mekânsal anlamda olmasa da sosyal katılım anlamında tamamen veya kısmen içinde yaşadıkları toplumun dışında kalmalarıdır. Sosyal dışlanmış birey veya gruplar, eşitsizliğe ve ayrımcılığa uğramış, her türlü riske karşı; korunmasız, savunmasız ve zayıf kişilerdir.

Bu noktada ilk olarak şu soruyu sormak gerekir, insanlar ayrımcılığa maruz kaldıkları için mi yoksulluğa ve toplum dışına itilirler yoksa yoksul ve dışlanmış oldukları için mi ayrımcılığa maruz kalırlar? Bunu belirlemek ve cevaplamak gerçekten çok güçtür. Ancak şu bir gerçektir ki ayrımcılık ile sosyal dışlanma ve yoksulluk arasında karşılıklı bir neden sonuç ilişkisi vardır. Ancak hangisinin diğerinin nedeni veya sonucu olduğunu belirlemek güçtür. Ayrımcılığa en çok maruz kalan kadınlar, göçmenler, azınlıklar gibi, kişi ve grupların aynı zamanda yoksulluk ve sosyal dışlanma riskiyle karşılaşma oranlarının diğer kişi ve gruplara göre çok daha yüksek olduğu düşünülürse bu sonuca ulaşmak hiç de güç olmayacaktır. Bu nedenle sosyal dışlanma yaklaşımı

son yıllarda uzun süreli işsizlerin, niteliksiz işgücünün, kadın ve çocuklar ile azınlıkların ve göçmenlerin sorunlarıyla ilişkilendirilerek yayılma göstermiştir. Dolayısıyla sosyal dışlanma kavramı, çoğu zaman yeni yoksulluk, yoksunluk, eşitsizlik, sınıfaltı ve özellikle ayrımcılık gibi kavramlarla eş anlamda kullanılmaktadır.

Ayrımcılık bağlamında yoksulluk ve sosyal dışlanmayı ele alacağımız bu tebliğ üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde ayrımcılık, sosyal dışlanma ve yoksulluk kavramlarını, ikinci bölümde sorunun temel gerekçelerini, üçüncü bölümde ise gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler bağlamında sorunun boyutlarını ve mücadele yollarını tartışacağız.

A. Kavramlar

1. Ayrımcılık

Ayrımcılık, bireyin veya belirli grupların sahip oldukları bazı temel özelliklerinden (dil, din, ırk, köken, cinsiyet, yaş gibi) dolayı ekonomik, sosyal ve siyasal alanda olumsuz muamele ve davranışlara maruz kalması, fırsatlardan eşit bir biçimde yararlanamaması olarak tanımlanabilir.

Toplumsal yaşamda ayrımcılık kendisini özellikle işgücü piyasasında göstermekte ve bu bağlamda iki önemli unsuru bulunmaktadır. Bunlar, toplumun sunduğu fırsatlardan eşit bir biçimde yararlanamama ve işlem eşitliğinden yoksun kalmadır[1]. Buna göre işgücü piyasasında ayrımcılık süreçleri cinsiyet, ırk, etnik köken, yaş, engellilik ve sağlık durumuna göre işlemektedir ve ayrım gözetilen işçi gruplarının ya bütünüyle işgücü piyasasının dışında kalmasına ya da daha dezavantajlı çalışma koşullarıyla işe girmesine neden olmaktadır.

1 Tijen Erdut, İşgücü Piyasasında Ayrımcılık, II. Sosyal Politika Kongresinde sunulmuş metin.

İşgücü piyasasında ayrımcılık, hem iş, hem de meslekte kişilerin yeteneklerine ve işin gereklerine bakılmaksızın cinsiyetleri, renkleri, dini inançları, siyasal düşünceleri veya sosyal kökenleri yüzünden işe alınma, işin devamı ve işe son verilmesi bakımından diğerlerinden ayıracak biçimde işlem yapılmasına neden olmaktadır.

2. Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma

Sosyal dışlanma, 1990'ların başlarından itibaren temel sosyal politika tartışmalarından biri durumuna gelmiştir. Avrupa kökenli bir kavram olan[2] sosyal dışlanma çoğu zaman gelir ve istihdam politikalarıyla birlikte anılmaktadır. Sosyal dışlanma toplumdaki belirli kesimlerin toplumsal bütünün ve sermaye birikim sürecinin dışında kalması ve ekonomik büyümeye yaptığı katkıdan adil ölçülerde yararlanamaması üzerine odaklanmaktadır. Bu anlamda günümüz refah toplumunun eleştirisine dayanan bir kavramdır.

Sosyal dışlanma kendi başına bir yoksulluk kavramı değildir ancak güncel yoksulluk tartışmalarında önemli bir yere sahiptir. Çoğu zaman yoksulluğa yönelik yeni bir yaklaşım olarak algılanır ve yoksullukla eş anlamlı kullanılır. Ancak sosyal dışlanma yoksulluğu da içine alan ve hatta yoksulluğu aşan[3] geniş bir anlama sahiptir. Bununla birlikte, iddia edildiği üzere sosyal dışlanma yaklaşımı bölüşüm sorunu üzerine oturan yoksulluğu dışlamaz[4].

---

2 Gerçekten ilk olarak 1970'li yıllarda Fransa'da kullanılan deyim, 1990'lı yılların sonlarından itibaren Avrupa Birliği'nin yoksulluğa ilişkin resmi söylemi haline dönüşmüştür.

3 Ahmet İnsel, "Yoksulluk, Dışlanma ve STK'lar", İstanbul Bilgi Üniversitesi Sivil Toplum Kuruluşları Eğitim ve Araştırma Birimi, Sivil Toplum ve Demokrasi Konferans Yazıları No:6, 2005, s.11.

4 Aksi görüş için bakınız Nurcan Özkaplan-Gamze Y.Özdemir-A.Murat Özdemir, "Sosyal Dışlanma Neyi Dışlar: Avrupa Üzerine Notlar", Mülkiye Dergisi, Cilt: XXIX, Sayı:248, s.92.

Yoksulluk daha çok bölüşüm sorunu üzerine odaklanırken, sosyal dışlanma bölüşüm sorununun yanı sıra yetersiz sosyal katılım, sosyal bütünleşmenin yokluğu ve güç yoksunluğu gibi sosyal ilişkiler konuları üzerine odaklanır[5]. Yoksulluk daha çok yeterli gelir ve tüketimi gerçekleştirebilmekten yoksunluk durumunu ifade eden statik bir kavram iken sosyal dışlanma, çok daha geniş ve dinamik bir anlama sahiptir. Bu nedenle çok boyutlu yoksunluğa dikkat çekerek ve yoksulluğu sadece ekonomik değil, toplumsal, kültürel ve politik bir sorun olarak ortaya koyar[6].

Sosyal dışlanma, belirli bireylerin veya grupların mekânsal olmasa da, toplumsal ilişkiler ve katılım anlamında tamamen veya kısmen içinde yaşadıkları toplumun dışına itilmeleri, toplumun sunduğu fırsatlara ulaşamama veya eşit biçimde yararlanamamalarıdır. Sosyal dışlanma, bireyin toplumla bütünleşmesini ve kendi geleceğini oluşturmasında fırsatlara tam olarak erişimini sağlayan temel gereksinmelerden yoksun kalması, dayanışmanın zayıflaması ve hatta ortadan kalkması, toplumla bağlarının kopması, temel ekonomik siyasal, sosyal ve kültürel yurttaşlık haklarından yoksun bırakılma durum ve süreçleri kapsar. Kısaca, bireylerin topluma katılabilmesini engelleyen toplumsal süreçler olarak da tanımlanabilir. Uluslararası Çalışma Örgütü (UÇÖ), çok sayıda gelişmekte olan ülkede yapmış olduğu çalışmalarda kavramı hem bireyleri, hem de grupları içerecek bir şekilde genişletmiştir. Bu

5 Graham Room: "Poverty and Social Exclusion: The New European Agenda for Policy and Research", Beyond the Threshold: The Measurement and Analysis of Social Exclusion içinde (Ed. G.Room). The Policy Press, Bristol, 1995, s.5.

6 L. Demet Yuncu, İki Yoksulluk Yaklaşımı A.Sen'in Yapabilirlikten Yoksunluk Teorisi ve Toplumsal Dışlanma Çerçevesinin Karşılaştırması. Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Politika Forumu, Araştırma Raporu, İstanbul, s.16.

çalışmalarda dışlanma, bireysel nitelik ve toplum özelliği olarak iki boyutuyla birlikte tanımlanmıştır[7].

Bireysel olarak sosyal dışlanma, doğrudan doğruya insanın doğası ile ilgilidir. Dışlanmış kişi ya da grupların engellenmiş bir durumda oldukları varsayılır. Bu anlamda, sosyal dışlanma kavramı yetersiz gelir ya da mala sahip olmak olarak tanımlanan yoksulluktan öte bir anlam ifade eder. Sosyal olarak dışlanmış kişiler, herhangi bir biçimde sosyal olarak yalıtılmış ve toplumla ilişkileri kırılganlaşmış kişiler olarak ifade edilir. Bunlar aile, yerel topluluk, gönüllü birlikler, sendikalar ve hatta ulusla sosyal bağları kopmuş kişiler olabilir. Ayrıca, yasal haklara sahip olma veya bunları kullanabilme açısından dezavantajlara sahiptirler.

Toplumsal açıdan sosyal dışlanma ise, kurumsal yapıya ilişkin bir özelliktir ve içinde bireylerin ve grupların yaşamlarını kazanmalarını sağlayan günlük uğraşlarını yerine getirdikleri, yürürlükteki kurumsal düzenlemelerin bir sonucudur. Eğer sosyo-ekonomik sistem parçalara bölünmüş ve bu parçalardan her biri bireylerin tepki gösterdiği bir takım cesaret kırıcı kurum, kural ve süreçlerin üzerine kuruluysa veya mallara, hizmetlere ve kaynaklara erişimi kolaylaştıran kurallar adil değilse bu durum da bazı kişi kategorileri benzerlerine tanınmış olan haklardan kendilerinin yoksun bırakıldığını düşünürler. İşte sosyal dışlanma cins, renk, ırk, ulus, soy ya da diğer türde ayrımcılık ve eşitsizliklerin yaygın olduğu toplumların tipik sorunudur.

7 IILS, Social Exclusion and Anti-poverty Strategy. Research Project on the Patterns and Causes of Social Exclusion and the Design of Policies to Promote Integration: A Synthesis of Findings. Internetional Instute for Labour Studies, ILO, Geneva, 1996, s.2.

Sosyal dışlanmanın dört temel unsuru bulunmaktadır. Bunlar, çok boyutluluk, görecelilik, dinamik bir süreç ve öznelliktir[8].

a. Çok Boyutluluk

Sosyal dışlanmanın en önemli unsuru çok boyutlu bir yoksunluk süreci oluşudur. Çok boyutluluk, dışlanmışlığın veya yoksunluğun ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel farklı kaynaklar ve süreçlerle ilgili olmasıdır. Ayrıca, çok boyutluluk doğal olarak kavrama hem çok disiplinli hem de disiplinler arası bir yaklaşımı gerekli kılmaktadır. Bu nedenle konu sadece ekonomi ve sosyal politikanın ilgi alanına girmemekte, aynı zamanda sosyoloji, kent bilimi, siyaset, hukuk ve hatta sosyal psikoloji bilimlerinin de ilgi alanını oluşturmaktadır.

b. Görecelilik

Sosyal dışlanma, farklı insanlara ve farklı bakış açılarına göre farklı anlamlar taşıyabileceği veya belirli ülke durumlarına uygun bir biçimde tanımlanabileceği için göreceli bir kavram olarak ifade edilmiştir. Bu nedenle dışlanmışlık durumunun tek bir kıstas ile tanımlanmasının olanaksızlığı noktasında fikir birliğine varılmıştır.

c. Dinamik Süreç

Sosyal dışlanma, yoksunluğa neden olan kurumsal mekanizmaları, ilişkileri ve sonuçları da içeren dinamik bir süreçtir. Hem yoksulluğa hem de bunu ortaya çıkaran süreçlere odaklanmıştır. Sosyal dışlanma yaklaşımı, insanların farklı etkinliklerden aynı anda yoksun olduğunu öne sürer ve yoksunluğun politik, eko-

8 Faruk Sapancalı, Sosyal Dışlanma, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 2005, s. 30-36

nomik, kültürel ve sembolik boyutları ile ilgilenir. Sosyal dışlanma söylemini tercih edenlerin büyük bir bölümü dinamik bir süreç olma özelliğinin bu yaklaşımın ayırt edici bir öğesi olarak vurgulamakta ve analizlerinde bu özelliğe merkezi bir rol vermektedirler.

Sosyal dışlanma, bireysel, sosyal gruplar, kurumsal, kentsel, bölgesel, ulusal ve hatta uluslararası düzeyde ele alınabilir. Sorun sadece bir ülke içerisindeki dışlanma değildir. Sadece ulusal sınırlar içerisindeki dışlanmayla ilgilenmenin önemi azdır. Şayet sadece ulusal politik konularla ilgileniliyorsa bu önemlidir. Ancak, kendi sınırlarının ötesinde farklı ülkelere göç etmiş kişilerle ilgileniliyorsa bu durumda uluslararası bakışa gereksinim vardır. Bölgesel dışlanma, toplumdaki belirli etnik grupların bütünleşme yetersizliğini veya gelişmenin ve istihdama katılmanın kaynağı olarak ekonomik ve sosyal alt yapı yetersizliğini yansıtabilir.

d. Öznellik (Sayısallaştırılamama)

Sosyal dışlanma nesnel olduğu kadar öznel anlamları da içerdiğinden, sadece nesnel verilere dayanarak boyutlarını incelemek güçtür. Bu nedenle sosyal dışlanma öznel bir olgu olarak değerlendirilir. Dolayısıyla sayısallaştırılabilmesi ve ölçülebilmesi güçtür. Sosyal dışlanmanın ölçülmesi ve izlenmesi, sorunla hem mücadele edebilmek ve hem de çözüme yönelik politikalar oluşturabilmek açısından önemlidir. Ancak, sosyal dışlanmanın tanımlanması kadar, ölçülmesi de sorun yaratmaktadır. Sosyal dışlanmanın eksiksiz biçimde ölçülmesini sağlayacak bir model oluşturmak oldukça güçtür. Önemli medeni, siyasal, sosyal haklardan ve yeterlilikten yoksunluk anlamında ve aynı şekilde toplumsal bağların kopması çerçevesinde değerlendirildiğinde, sosyal dışlanma çok çeşitli öğeleri ve bileşenleri içerdiğinden, kapsamını, genişliğini ve yo-

günluğunu kapsayan tek bir kriterden söz etmek mümkün değildir. Üstelik belirli durumlarda sorunu öznel değerlendirmelere dayandırmak gerekebilir[9]. Çok yönlü doğası, sosyal dışlanmanın tek bir ölçüt veya tek bir gösterge ile ölçülmesini, zamansal ve mekânsal olarak tam bir karşılaştırılma yapılmasını olanaksız hale getirmektedir. Bu bağlamda, evrensel bir yöntem ve göstergenin yokluğundan dolayı, her ülkenin kendine özgü farklı yaklaşımlar geliştirilmeleri söz konusu olmaktadır.

Sonuç olarak günümüzde sosyal dışlanma kavramı ayrımcılık, eşitsizlik, işsizlik, yoksunluk ve yoksulluk gibi olgularla birlikte açıklanmaya çalışılmaktadır. Bu nedenle, sosyal dışlanma yoksulluğun, ayrımcılığın ve diğer dezavantajların nedenlerini ve etkilerini kapsamaktadır. Her ne kadar bu üç kavram birbiriyle ilgili ve birbirini çağrıştıran kavramlar olsa da birbirinden farklıdır. Sosyal dışlanma ayrımcılık ve yoksulluğu kapsayan daha geniş bir kavramdır. Örneğin sosyal dışlanmış kişiler her zaman yoksul kişiler değildirler, bazı durumlarda ayrımcılığa uğramış göçmenler, azınlıklar, kadınlar ve çocuklar yoksul olmamakla birlikte toplumdan dışlanmış olabilmektedirler.

B. Yoksulluk ve Sosyal Dışlanmanın Gerekçeleri

Yoksulluk ve sosyal dışlanmaya ilişkin çalışmalarda ayrımcılığa uğramış ve dezavantajlı konumda olanların özelliklerinin ve sayılarının belirtilmesi kadar asıl önemli olan bunu tetikleyen nedenleri tanımlamak ve sonuçları üzerindeki etkilerine bakmaktır. Dolayısıyla yoksulluk ve sosyal dışlanmayı analiz ederken sadece, sonuçlar ve koşullarla değil, nedensel mekanizmalar ve süreçlere

9 Stephan Klasen: "Social Exclusion and Children in OECD Countries: Some Conceptual Issues", http://www.oecd.org/pdf/M00008000/M00008702.pdf (19.11.2001), s.9.

de odaklanmak gerekir. Çünkü sorunu tetikleyen nedenler, sorunun ortaya çıkışına kıyasla çok daha yaygındır[10].

Literatüre bakıldığında yoksulluk ve sosyal dışlanmanın genellikle yapısal ve bireysel nedenlere dayalı olarak açıklandığı görülür. Genellikle yaş, cinsiyet, hastalık ve sakatlık, aile yapısı, kişilik gelişimindeki aksaklıklar yoksulluk ve dışlanmanın bireysel gerekçeleri olarak sıralanabilir. Ancak kişisel gerekçeler olarak ortaya konulan bu faktörlerin birçoğunun aslında doğrudan değil, yapısal nedenlere dayalı olarak dolaylı bir biçimde etkili olduğu görülebilir. Örneğin çocuk, genç veya kadın olmak yoksulluk ve dışlanma için bir neden değil sadece bu olgulardan en olumsuz biçimde etkilenen, en kırılgan grupları oluşturabilirler. Dolayısıyla sosyal dışlanma bireysel seçimlerin veya hataların değil post-endüstriyel kapitalizmin işleyişinin yapısal bir sonucu olarak ortaya çıkar. Bu nedenle sosyal dışlanma, bireysel değil yapısal analizi gerektirir.

Sosyal dışlanma, nedenleri açısından küresel etkileri bakımından ise yerel bir süreç olarak değerlendirilebilir. Sosyal dışlanma, küresel düzeyde gerçekleşen ekonomik değişikliklerin, artan rekabet koşullarının, üretim sürecindeki dönüşümün, yeni-liberal politikaların, toplumsal ve siyasal kurumların yeniden yapılanma süreçlerinin, göç hareketlerinin ve eşitsizliklerin, ulusal ve yerel düzeyde işgücü piyasaları üzerinde yarattığı sonuçlar bağlamında ele alınmalıdır. Böylece sosyal dışlanmanın en önemli ve asıl nedeni kapitalizmin ulaştığı yeni aşama olarak gösterilebilir.

Sosyal dışlanma, toplumsal yapının işleyişini sağlamaya yönelik oluşturulan sistemin başarısızlığının sonucu olarak ortaya

10 Yuncu, s.26-27.

çıkar. Post-endüstriyel toplumun sorunlarına işaret eder ve iddia edildiği üzere, post-endüstriyel toplumların anlamsız kıldığı "sınıf" kavramını dışlamaz[11]. Tam tersine sosyal dışlanma sürecinin odağında farklı üretim biçimleri, sermaye birikim süreçleri, işgücü piyasaları ve emek-sermaye ilişkileri vardır.

C. Ayrımcılık Bağlamında Yoksulluk ve Sosyal Dışlanmanın Görünümü

Sosyal dışlanma, ülkelerin gelişmişlik düzeyine bağlı olarak farklı algılandığı için, araştırmalarda ve tartışmalarda ülkeden ülkeye farklı biçimlerin daha fazla ön plana çıktığı görülmektedir.

A. Gelişmiş Ülkeler

Gelişmiş ülkelerde özellikle Avrupa'da yoksulluk ve sosyal dışlanma tartışmaları norm kabul edilen refah devleti kazanımlarının şu veya bu biçimde gerilemesi ile birlikte değerlendirilmektedir. Dolayısıyla sosyal dışlanma yurttaşların, istihdamın erozyona uğraması, uzun süreli işsizlik ve iş güvencesi olmayan işlerin yaratılması ile standart güvenceli istihdam fırsatlarından dışlanması, eğreti istihdam ile sosyal ve siyasal haklardan yoksunluk bağlamında ele alınmaktadır.

Avrupa'da üç dışlanma biçemi üzerinde tartışmalar yapılmaktadır. Bunlardan birincisi, uzun süreli işsizlerin sayısındaki artışı ve asıl işgücü piyasasına girişin artan zorluğunu yansıtan, işgücü piyasasından dışlanmadır. İkincisi, sürekli olmayan ve kısmi süreli istihdam ilişkilerindeki artışı yansıtan düzenli ve sürekli işlerden dışlanmadır. Üçüncüsü ise, banliyö fenomenini (kenar

11 Aksi görüş için bakınız: Özkaplan-Özdemir-Özdemir, s. 90.

mahalleyi) yansıtan ve ayrıca etnik köken ve göçmenleri içeren, yeterli düzeydeki konut ve toplum hizmetlerinden dışlanmadır[12].

Bu ülkelerde sosyal dışlanma riski en yüksek gruplar ise genellikle ayrımcılığa uğramış kesimlerdir. Bunlar, yoksulluk ve uzun süreli işsizliğe maruz kalan "gençler", özellikle aile reisinin "kadın" olduğu tek ebeveynli aileler, "göçmenler" ile "özürlüler"dir.

Gelişmiş ülkeler içinde yoksulluğun en yüksek düzeyde yaşandığı ülkelerin başında ABD gelmektedir. ABD dünya üzerinde yüksek bir eşitsizlikle birlikte görece en yüksek kişi başına düşen gelire sahip ülkedir, hızlı bir büyümeye karşılık yüksek gelirli OECD ülkeleri içinde yoksulluk oranı en yüksek ülke olması dikkat çekicidir. Yoksulluk eşiği, ulusal medyan gelirin yüzde 60'ı olarak kabul edildiğinde bu eşiğin altında yaşayanların oranı ABD'de % 24'dür. Bu ülkeyi % 22,7 ile İrlanda ve yaklaşık % 21 ile İngiltere, İspanya ve Avustralya izlemektedir. Daha sonra ise İtalya ve Kanada yer almaktadır[13]. Dünya üzerinde sosyal refah devleti kazanımlarının en yüksek düzeyde olduğu kabul edilen Avrupa Birliği (AB)'nde ise yoksulluk riski oranı yeni üye ülkelerde dâhil olmak üzere ortalama %16 olup yaklaşık 72 milyon yoksul bulunmaktadır[14].

Gelişmiş ülkelerde ayrımcılık bağlamında yoksulluğa ilişkin üzerinde durulması gereken asıl önemli nokta, yoksulluk riski

12 Gerry Rodgers, "What is Special About a Social Exclusion Approach", Social Exclusion: Rhetoric, Reality, Responses içinde (Ed. G. Rodgers, C. Gore, J.B. Figueiredo), IILS, ILO Publication, Geneva, 1995, s.44.

13 Lawrence Mishel-Jared Bernstein-Sylvia Allegretto, The State of Working America:2006/2007. Economic Policy Institute, Cornell University Press, 2006. LIS: Relative Poverty Rate for Total Population, Children and Elderly. Luxembourg Income Study, http://www.lisproject.org/keyfigures/povertytable.htm (01.11.2006)

14 European Commission, Joint Report on Social Protection and Social Inclusion 2006. Office for Offical Publications of the European Communities, Lüxembourg, 2006, s. 156.

oranının kadınlarda erkeklere göre daha yüksek oluşudur. AB'de yoksulluk riski oranı erkeklerde %14 kadınlarda ise %17'dir. ABD'de 2003 yılında ulusal yoksulluk eşiği altında kalan yetişkin erkeklerin oranı %8,9 iken kadınlar için bu oran %12.4'dür. Aile reisinin erkek olduğu aileler için yoksulluk oranı %19 iken kadınının aile reisi olduğu tek ebeveynli ailelerde yoksulluk oranı %35.5'dir. Bu durum yoksulluğun feminizasyonu olarak değerlendirilmektedir. Kadınlar sadece yoksulluk bakımından değil işgücüne katılım bakımından da erkeklerin gerisindedirler. Örneğin OECD ülkelerinde erkeklerin işgücüne katılım oranı %80'ler düzeyindeyken kadınlarınki %60'lar düzeyinde kalmıştır. Avrupa'da kadınlar hala erkeklere göre ortalama %15 oranında daha az gelir elde ediyorlar.

Gelişmiş ülkelerde yoksulluğa ilişkin bir diğer dikkat çeken nokta, yoksulluğun çocuk (0-15) ve genç (16-24) kabul edilen yaş grupları arasında yoğunlaşmasıdır. AB'de toplam yoksulların yaklaşık % 40'nı çocuk ve gençler oluşturmaktadır. Çocuk yoksulluğu riskinin en yüksek olduğu ülkeler %30,2 ile ABD, %27 ile İngiltere, %26,5 ile İtalya, %24,4 ile İspanya, %23,3 ile Kanada ve %22,1 ile Avustralya'dır. Bununla birlikte birçok ülkede vergi ve transferler öncesi çocuk yoksulluğunun çok daha ciddi boyutlarda olduğu görülür. Özellikle Kıta Avrupa'sı ülkelerinde sosyal harcamalardaki artışa bağlı olarak çocuk yoksulluk oranlarında ciddi bir gerileme olduğu ancak başta ABD olmak üzere diğer Anglo-Sakson ülkelerde (İngiltere, Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda) sosyal harcamaların düşük düzeyde kaldığı ve bununda çocuk yoksulluğunu olumsuz bir biçimde etkilediği ortaya konulmuştur[15].

15 UNICEF, Child Poverty in Rich Countries 2005. Unicef Innocenti Research Centre, Report Card No:6, Florence, 2005, s.21.

Gelişmiş ülkelerde gençler sadece yoksulluk değil ciddi biçimde işgücü piyasasından dışlanma sorunu ile de karşı karşıyadırlar. Örneğin 2004'de AB'de toplam işsizlik oranı % 9 iken genç işsizlik oranı %18,7 olarak gerçekleşmiştir[16]. Bunun anlamı 5 milyondan fazla Avrupalı gencin iş aramaktadır. Avrupa'da genç işsizliği çoğu ülkede genç nüfus sayısındaki gerilemeye ve çoğu ülkede eğitim seviyesindeki yükselişe rağmen artmaktadır. Dolayısıyla, gençler gelişmiş ülkelerde sosyal dışlanma riski en yüksek grubu oluşturmaktadır.

Gelişmiş ülkelerde özellikle çocuk ve gençler bağlamında sosyal dışlanmanın bir diğer önemli boyutunu eğitim oluşturmaktadır. Gelişmiş ülkelerde aslında çok sayıda gencin temel eğitimi tamamlamalarıyla eğitim düzeyinin hızla yükseldiği görülmektedir. Ancak birçok ülkede okul sürecini erken yaşta terk edenlerin sayısı ciddi ölçüde yüksektir. Eğitim sürecini tamamlamadan okulu erken yaşta terk eden bu bireyler ileri de işgücü piyasasının gereksinim duyduğu bilgi ve becerilerden yoksun olarak işgücü piyasasına girmeye çalışacaklardır. Yeterli donanıma sahip olmayan bu bireylerin düzgün bir iş bulma imkânı sınırlı olacağı için, yoksulluk riski yüksek bireyleri oluşturacaklardır[17]. 2005 yılı verilerine göre, AB'de okuldan erken ayrılan gençlerin toplam gençlere oranı yaklaşık %15'dir.

Bununla birlikte son yıllarda gerek gelişmiş gerekse de gelişmekte olan ülkelerde gençlere ilişkin bir diğer sorun gittikçe artan sayıda genç ne işgücü piyasasına dahil olmakta ne de eğitime devam etmektedirler. Bunlar gerçek anlamda sosyal dışlanmış grupları oluşturmaktadırlar. Örneğin Türkiye'de 12 milyon 100

16 European Commission, s.153.

17 Faruk Sapancalı, "Avrupa Birliği'nde Sosyal Dışlanma Sorunu ve Mücadele Yöntemleri", Çalışma ve Toplum, Sayı.6, 2005/3, s.82.

bin gencin 3 milyon 730 bini istihdam edilmekte, 3 milyon 500 bini okula devam etmekte geriye kalan 4 milyon 870 bini ise ne okula gitmekte ne de çalışmaktadır. Bu durumda genç nüfusun % 40'ı gibi çok önemli kısmı ne işgücü piyasasına ne de eğitim sistemine dahil olamamakta ve geniş sosyal dışlanmışlar grubunu oluşturmaktadırlar.

İstihdam, yoksulluk ve dışlanmayla karşı en önemli koruyucudur. Ancak tüm dünyada olduğu gibi gelişmiş ülkelerde de çalıştığı halde çok sayıda insanın yoksulluk riskiyle karşı karşıya kalmaktadır. Bugün, AB'de işgücünün %7'si yani yaklaşık 14 milyon çalışan yoksul bulunmaktadır. AB'de toplam yoksulların %27'si çalıştığı halde yoksuldur. Toplam yoksullar içinde çalışan yoksulların oranı %27, işsiz yoksulların oranı ise %12'dir[18]. ABD'de ise 2000 yılı itibariyle, yaklaşık 6,5 milyon kişini çalıştığı halde yoksul olduğu bildirilmiştir. Buna göre toplam yoksulların ise yaklaşık %20'sini çalışan yoksullar oluşturmaktadır[19].

Gelişmiş ülkelerde çalışan yoksulların giderek artması büyük ölçüde düşük ücret, düşük vasıf, güvencesiz ve eğreti çalışma koşulları ile giderek artan kendi hesabına çalışma ve a-tipik istihdam biçimleri ile açıklanmaktadır. Gelişmiş ülkelerde düşük ücretler ciddi bir soruna dönüşmektedir. Avrupa'da yaklaşık her yedi çalışanın biri düşük ücret almaktadır. Eurostat hesaplamalarına göre[20], ücretli çalışanların İngiltere'de %20'si, İrlanda'da %18'si, Almanya ve Yunanistan'da %17'si, Fransa, Hollanda ve Lüksemburg'da %16'sı, İspanya'da %13'ü düşük ücret almaktadır.

18 Laura Bertone-Anne-Catherine Guio, "In-Work Poverty", Statistics in Focus, 5/2005, s. 3.

19 http://www.bls.gov/cps/cpswp2000.html (01.11.2006)

20 Erostat hesaplamalarına göre medyan ulusal ücretin yüzde 60'nın altında bir aylık ücreti olan kişiler düşük ücretli sayılmaktadır.

Bununla birlikte düşük ücretli çalışanların toplam yoksul çalışanlara oranı ise, Yunanistan'da %52, İngiltere'de %44, Almanya'da %41, Fransa, İrlanda ve Lüksemburg'da %38 ve Hollanda'da %33 düzeyindedir[21]. Düşük ücretli işlerde çalışanların büyük bir kısmı ise kadınlar ve göçmen işçilerdir.

Gelişmiş ülkelerde yoksulluk ve sosyal dışlanmanın gerisinde esnek, güvencesiz ve eğreti bir yapıya sahip a-tipik istihdam biçimleri yatmaktadır. Özellikle gönüllü olarak kabul edilmeyen kısmi süreli, belirli süreli ve geçici işler ile kendi hesabına çalışma biçimleri bu bağlamda değerlendirilebilir. Örneğin, ABD'de tam zamanlı işlerde çalışanlarda yoksulluk oranı % 3,5 iken kısmi süreli işlerde çalışanlarda yoksulluk oranı % 10'nun üzerindedir. Gönüllü bir biçimde olmayan kısmi süreli işlerde çalışanlarda ise yoksulluk oranı % 25'lere yaklaşmaktadır[22]. 2001 yılı verilerine göre AB'de ücretli çalışanların %6'sı yoksulluk sınırı altında yaşarken, kendi hesabına çalışanların %16'sı yoksulluk sınırı altında kalmaktadır. Yine 2001 yılında 13 AB üyesi ülkede yapılan bir değerlendirmeye göre, tam süreli çalışanlar için yoksulluk riski % 5 iken, kısmi süreli çalışanlarda %10'dur. Benzer biçimde sürekli çalışanlarda yoksulluk riski % 4 buna karşılık geçici çalışanlarda ise bu oran %10 olarak tespit edilmiştir[23]. Kısmi süreli ve geçici işlerde çalışanların büyük bir kısmı ise yine kadınlar ve göçmen işçilerdir.

Gelişmiş ülkelerde yoksulluk ve sosyal dışlanma özellikle kaçak işçiler, göçmenler ve azınlıkları doğrudan etkilemektedir.

21 http://www.eiro.eurofound.eu.int/2002/08/study/tn0208101s.html (13.10.2006)
22 http://www.bls.gov/cps/cpswp2000.html (01.11.2006)
23 Ramon Pena Casas-Mia Latta: Working Poor in the European Union. European Foundation for the Improvement of Living and Working Condition. Dublin, 2004, s.50.

Bilgi Merkezi

Çoğu ülkede ister kaçak yollardan isterse yasal yollardan gelsinler göçmen ve azınlıklar hem hükümetler hem de yerli halk tarafından kendi uluslarının bir parçası olarak görülmemektedir. Bu nedenle temel yurttaşlık hakları bağlamında farklı politikalara ve uygulamalara maruz kalmaktadırlar. Bununla birlikte gelişmiş ülkelerdeki göçmen ve azınlıklara ilişkin yeterli bilgi ve göstergenin de olmayışı önemli bir sorun ve eksikliktir. Örneğin AB'de göçmen ve azınlıklar sosyal dışlanmayla mücadelede öncelikli gruplar arasında sayılmakla birlikte, bu kümeye yönelik sağlıklı bir veri tabanı oluşturulmamış olması düşündürücüdür. Yine de belirli bazı verilerden yola çıkarak göçmen ve azınlıkların durumuna ilişkin bir yargıya varmak mümkündür. Örneğin Avrupa ülkelerinde göçmenler yerli halka oranla daha yüksek bir işsizlik sorunu yaşamaktadır. Almanya'da yerli erkek nüfus için işsizlik oranı yaklaşık %9 iken göçmenler için %18'dir. Fransa bu oranlar %7,5 ve %18,5, Belçika'da %6 ya karşılık %17'dir. Diğer göçmen nüfusun yoğun olduğu Avrupa ülkelerinin çoğunda benzer bir durum söz konusudur. Fransa'da yaklaşık 7 milyon işe (toplam işlerin %30'u) göçmenlerin erişimi sınırlanmış ya da yasaklanmıştır. Ayrıca, göçmenler gittikleri çoğu ülkede genellikle düşük ücretli, güvencesiz ve a-tipik işlerde çalıştırılmaktadırlar[24].

B. Gelişmekte Olan Ülkeler ve Türkiye

Gelişmekte olan ülkelerde sosyal dışlanma tartışmaları daha çok mal ve hizmet piyasalarından dışlanma (temel gereksinmelerden yoksunluk ve gelir yoksulluğu), mülkiyetten dışlanma ve enformel istihdam üzerinde yoğunlaşmaktadır. Her ne kadar işsizlik ve sosyal dışlanma arasında güçlü bir ilişkinin varlığı kabul edilmiş

24 Caritas Europa, Migration, A Journey in to Poverty? 3. Report of Poverty in Europe, Brussels, 2006, s.24-30.

olsa da bu ülkelerde zaten hiçbir zaman tam istihdam deneyimi yaşanmamıştır ayrıca da güçlü bir refah devletine hiçbir dönemde ulaşılamamıştır. Bu nedenle gelişmekte olan ülkelerde işsizlik önemli bir sorun olmasına rağmen sosyal dışlanma ile arasındaki etkileşimin hangi düzeyde gerçekleştiğini belirlemek güçtür.

İşgücünün büyük bir kısmı tarım kesimindedir, kentlerde ise çalışanların çoğu kendi hesabına ya da standart dışı işlerde ücretli olarak çalışmaktadır. Zaten yurttaşlarının büyük çoğunluğu da nispeten varlıklı değildir. Bu bağlamda, gelişmekte olan ülkelerin en önemli özelliği, kırsal yoksulluğun yaygınlığıdır. Dünyadaki mutlak yoksulların dörtte üçü gelişmekte olan ülkelerdeki kırsal bölgelerde yaşamakta ve doğrudan ya da dolaylı biçimde tarımdan geçimini sağlamaktadır. Tarımın sezonluk olması ve rekolte düşüklüğü riski gibi nedenlerle kırsal kesim insanı genellikle dalgalı ve düşük gelir elde etmektedir. Kırsal bölgelerde yaşayan çoğu aile yeterli temizlik koşullarına, güvenli içme suyuna, sağlık hizmetlerine ve okula erişememektedir. Köyler genellikle izole olmuştur, yol, elektrik, telefon gibi hizmetlerden yoksundurlar. Tarımda mülksüzleşme ve ücretli tarım işçiliği giderek artmaktadır. Geçici, düzensiz ve mevsimlik biçimde istihdam edilen tarım işçileri genellikle yasal korumadan dışlanmakta ve sosyal güvenlik mekanizması dışında bırakılmış durumdadırlar[25]. Tarımda 450 milyon ücretli istihdam edilenlerin yaklaşık % 30'u kadındır. Buna karşılık çok daha fazla sayıda kadın tarım sektöründe ücretsiz aile çalışanı olarak hiçbir gelir elde etmeden çalışmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerde hızla artan kırsal yoksulluk, hem küresel hem de ulusal düzeyde ciddi bir göç hareketini getirmiştir. Uygulanan yapısal uyum programlarının kırsal bölgelerde ya-

25 ILO, Working Out of Poverty. International Labour Conference, Report of the Director-General, 91st Session, Geneva, 2003, s. 27-28.

rattığı yoksulluk ve mülksüzleşme süreci ile bazı ülkelerde kentlerde küresel üretim sisteminin sunduğu istihdam fırsatlarının çekiciliği hızlı bir göç hareketine neden olmuştur. Kırsal kesimde geçinme şansı bulamayan kesimler, daha yüksek gelir ve daha iyi iş umuduyla tarım sektöründen büyük kentlerdeki sanayi ve hizmetler kesimine kaymaktadır. Ancak, umutlar çoğu zaman karşılıksız kalmaktadır[26]. Kırsal alanda yaşanan kırsal yoksulluk ve mülkiyetten dışlanma, kentsel alanlara taşınmakta ve genellikle sosyal dışlanma biçimine dönüşmektedir. Kente göç hareketiyle birlikte özellikle kadınlar işgücü piyasasının dışında kalmaktadırlar. Örneğin Türkiye'de kentli kadınlar arasında işsizlik oranı %17 (2005), işgücüne katılma oranı ise sadece %19.3'tür. Böylece işgücüne katılmayan kadınların önemli bir kısmı ev içinde görünmeyen emekleriyle üretken olsa da, bu onların potansiyel üretkenliğinin az bir kısmını yansıtmakta ve ayrıca da kadınları toplumsal yaşamın ve karar süreçlerinin dışına itmektedir.

Gelişmekte olan ülkelerde enformel ekonomi yerel üretim sistemlerinin serbestleşmesiyle, küresel üretim sistemlerine entegre olmuştur. Dolayısıyla bugün enformel ekonomi kapitalist gelişmenin bir ürünü olarak, küreselleşme sürecinde çokuluslu işletmeler için bağımsız üreticilerin taşeron olarak kullanılmasını ifade etmektedir. Enformel ekonomi kentsel bir olgu olup, burada yaratılan istihdam, küçük işyerlerinde kendi hesabına çalışma biçiminde olabileceği gibi, tüm aile bireylerinin evde üretimi biçiminde ya da küçük ve orta ölçekli işletmelerde ücretli çalışma biçiminde ortaya çıkabilmektedir. Her ne şekilde ortaya çıkarsa çıksın enformel ekonomik faaliyetler yoksulluk ve sosyal dışlanmaya zemin hazırlamaktadır. Enformel ekonominin gelişimi, bu ülkelerde ekonomik güvenceden, çalışma hakkı ve yardımların-

26 A.g.e., s.28.

dan, pazarlık gücünden ve sesini duyurabilmekten yoksun çalışan yoksul bireyler yaratmıştır. Enformelliğin yaygın olduğu hizmetler ile başta tekstil olmak üzere imalat sanayinde özellikle kadın ve göçmen işgücü tercih edilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde tarım dışı sektörlerde kadın işgücünün yaklaşık üçte ikisi enformel sektörde çalışmaktadır. Sahra altı Afrika'da bu oran %84'dür.

Türkiye'de kayıtlı istihdamın yüzde 16 ile 17'sini, kayıt dışı istihdamın yüzde 37 ile 40'ını kadın çalışanlar oluşturmaktadır. 2000-2003 döneminde kadın istihdamındaki kayıt dışılık oranı yaklaşık yüzde 72, erkeklerde ise yüzde 44 olarak saptanmıştır. Bu oran, düşük ücretli işgücü sunumunda erkeklere göre daha az pazarlık gücüne sahip olan kadınların tercih edildiğini göstermektedir. Türkiye'de 1980'lerden başlayarak ihracata dayalı endüstrileşme stratejilerinin uygulanmaya başlaması, tekstil ve hazır giyimde işgücü-yoğun malların ihracatını artırmıştır. 1997-2004 yılları arasında hazır giyim ve dokuma endüstrisinde çalışanların sayısı yüzde 27,4 oranında artış göstermiştir. Sosyal Sigortalar Kurumu verilerine göre 2004 yılında dokuma endüstrisinde çalışan toplam 376.064 işçinin, 102.333'ü kadındır. Hazır giyim endüstrisinde çalışan toplam 396.768 işçinin, 181.219'u kadındır. Buna göre, dokuma işkolunda çalışanların yüzde 45,67'si kadındır. Türkiye'de tekstil ve hazır giyim üretiminin ne kadarının çokuluslu işletmelerin taşeron üretimine yönelik olduğuna ilişkin resmi veriler bulunmamaktadır. Bununla birlikte çokuluslu işletmelerin ülkemizi ucuz işgücü nedeniyle tercih ettiği ise bilinen bir gerçektir[27].

Gelişmekte olan ülkelerde toplumsal cinsiyet ayrımı ile yoksulluk kısır döngüsü arasında güçlü bir bağ vardır. Toplumsal

27 Tijen Erdut, İşgücü Piyasasında Ayrımcılık. II. Sosyal Politika Kongresinde sunulmuş metin.

cinsiyet ayrımı hem yoksulluğun feminizasyonuna hem de bir nesilden diğerine sürdürülmesine katkıda bulunur. Bugün dünya üzerindeki 1,2 milyar mutlak yoksulun % 66'sı kadındır.

Çoğu gelişmekte olan ülkede temel eğitime erişim düzenlenmiş olsa da yoksul ve dışlanmış bireyler, bu imkândan yeterince yararlanmamaktadırlar. 1999 yılında 115 milyondan fazla okul çağındaki çocuk okula gitmemektedir, bunların %94'ü gelişmekte olan ülkelerdendir ve yaklaşık %56'sını kız çocukları oluşturmaktadır. Çoğu düşük gelirli ülkelerde yaşayan ve dünya nüfusunun yaklaşık %20'sini oluşturan, yaklaşık 862 milyon kişi okuma yazma bilmemektedir. Yoksul ailelerin çocukları asgari düzeyde temel eğitime erişmektedir. Bu çocuklar erken yaşta çalışmaya başlamaktadırlar. 5-14 yaş grubundaki her altı çocuktan biri (yaklaşık 211 milyon) bir biçimde çalışmaktadır[28]. Okuldan çalışma hayatına geçişte genç kadınlar genç erkeklere oranla daha fazla zorlanmaktadırlar. Kadın işsizliği erkek işsizliğinden bazı ülkelerde %50 daha fazladır[29].

Türkiye'de de eğitime erişim konusunda hala ciddi sorunlar bulunmaktadır. Okuma yazma bilmeyenlerin oranı yaklaşık %13'tür. Bu oran dünya üzerindeki birçok gelişmekte olan ülkeden daha kötü bir durumu ifade etmektedir. Ayrıca genç nüfus içinde okuma yazma bilmeyenlerin oranı yaklaşık %4 düzeyinde olup bu oranda bir hayli yüksektir. 2000/01 yılında ilköğretimde net okullaşma oranı %95.3 iken 2004/05 yılında % 89.6'ya gerilemiş olması ise dikkat çekicidir. Kız çocukları için ilkokul okullaşma oranının %86.6 olması ise halen ilkokul yaşına gelmiş kız çocuklarının %15'nin en temel eğitim hakkından bile dışlanmakta olduğunun göstergesidir. Ortaöğretimde net okullaşma oranı %

28 ILO, Working Out of Poverty, s. 20.
29 A.g.e., s. 26-27.

55, yüksek öğretimde ise net okullaşma oranının %16.6 olduğu görülmektedir[30]. Kız çocuklarının temel eğitim hakkından bile dışlanmış olmalarının temel gerekçesi büyük ölçüde ailenin yoksulluğudur. Yoksulluk nedeniyle özellikle kız çocukları ya bir an önce aile gelirine katkı sağlamak için çalıştırılmakta ya da aileye yükü bir an önce azaltılması için erken yaşta evlendirilmektedirler. Ayrıca eğitim masraflarının yüksek olması, aile büyüklerinin eğitimi önemsememesi, hatta kız çocuğunun nüfus kaydının dahi olmaması ve bazı bölgelerdeki yatılı okulların kapasitelerinin dengesiz dağılımı bunda etkili olmaktadır. İlkokuldan sonra okulu terk edenlerin oranı erkeklerde % 10.5, kızlarda % 19 ve Türkiye genelinde ise % 14'tür.

Her yıl küresel işgücüne 100 milyon genç dâhil olmaktadır ve bunların büyük bir kısmı gelişmekte olan ülkelerdendir. Ancak gelişmekte olan ülkelerdeki gençler ya iş bulamamaktadırlar ya da enformel çalışmayı tercih etmek zorunda kalmaktadırlar. UÇÖ'nün hesaplamalarına göre dünyada 74 milyon genç işsiz vardır ve toplam işsizlerin %41'ni oluşturmaktadır. Çoğu genç işgücü enformel ekonomide düşük ücretle ve uzun süreli canını dişine takarak çalıştırılmaktadır. 59 milyon genç ağır ve tehlikeli işlerde çalışmaktadır. Genç işsizliği Panama, Uruguay ve Venezüella'da %30, Arjantin ve Kolombiya'da %40 düzeyindedir. Güney Afrika'da %56, Asya'da % 30'lar düzeyindedir. Bunların büyük bir kısmı yoksul ailelerdendir. Örneğin 1997'de genç işsizlerin %55'i yoksul kentli ailelerdendi ve bu genç nüfusun %24'nü oluşturmaktaydı. Genç işsizliğinin ekonomik ve sosyal gelişmeye maliyeti ciddi biçimde yüksektir. Yüksek oranda suç, şiddet, cana ve mala karşı girişilen kötü eylemler ve politik radikallikler ile birleşerek, yoksulluk döngüsünün nesiller boyu sürmesine neden

30 TÜİK, Türkiye İstatistik Yıllığı 2005, Ankara, 2006, s.109.

olur. Ayrıca, bazı ülkelerde terör gruplarına veya sivil çatışmalarda bulunan ayrılıkçı gruplara katılmaktadırlar. Genç kızlar için seks endüstrisi tuzağına düşme riski yüksektir[31]. Örneğin bir araştırmaya göre her yıl yaklaşık 120 bin genç kadın ve çocuk insan ticaretinin mağduru olarak Batı Avrupa ülkelerine götürülmekte ve seks endüstrisinde çalışmaya zorlanmaktadırlar.

Gelişmekte olan ülkelerde çok sayıda kişi sağlık hizmetlerinden dışlanmış durumdadır. Bu nedenle sağlığın korunması ve yaşamın sürdürülebilirliği konusunda önemli sorunlar yaşanmaktadır. En az gelişmiş ülkelerde doğuştan yaşam beklentisi 50'nin altındadır. Bu oran gelişmiş ülkelerde 77'dir. Gelişmekte olan ülkelerde toplam 799 milyon kişi yeterli düzeyde beslenememektedir. Gelişmekte olan ülkelerde her gün 30 000 çocuk önlenebilir hastalıklara yakalanmaktadır[32]. Çoğu gelişmekte olan ülkelerde olmak üzere her yıl yaklaşık yarım milyon kadın gebelik ve doğum esnasında yaşamını yitirmektedir.

Türkiye'de doğuştan yaşam beklentisi, ortalama 68.6, kadınlarda 71.2, erkeklerde ise 66.6 yıl olarak hesaplamıştır. AB ortalaması kadınlarda 75.1, erkeklerde ise 81.2'dir. Türkiye AB üyesi ülkelerin hepsinin gerisinde kalmıştır. Bebek ölüm oranı binde 28'dir. Türkiye'de en alt % 20'lik gelir grubunda bebek ölüm oranları binde 43'e kadar çıkmaktadır. OECD ülkelerinde bebek ölüm oranları binde 10, orta gelirli ülkelerde ise ortalama binde 27'dir.

Toplam sağlık harcamalarının GSYH içindeki payına baktığımızda, kamunun payı %5.4, özel kesim payı ise % 2.2 düzeyindedir. Kamunun payının çoğu AB üyesi ülkenin gerisinde kalırken,

31 ILO, Working Out of Poverty, s. 25.
32 A.g.e. s. 20.

özel kesimin payı tam tersine çoğu ülkeden daha fazladır[33]. Bu bağlamda eğitim alanındakine benzer biçimde hızlı bir piyasalaşma söz konusudur.

Türkiye'de bin hastaya 135 doktor düşmektedir. Bu oran, gelişmiş ülkelerde 200 ile 400 arasında değişmektedir. Ancak Türkiye'de sağlığa ilişkin değerlendirmeler sorunun sağlık personeli yetersizliği ile sınırlı olmadığı yönündedir. Sağlık hizmetlerine erişim kadar sunulan hizmetten hangi ölçüde ve hangi nitelikte yararlanılacağı daha önemlidir. Bu durumda sunulan hizmetin niteliğini nesnel olarak değerlendirilebilecek ve ölçebilecek göstergelere gereksinim olacaktır.

E. Yoksulluk ve Sosyal Dışlanmayla Mücadele

Sosyal dışlanma ve yoksullukla mücadele son yıllarda, ulus devletlerin, küresel kurumların ve yerel girişimlerin sosyal gündeminin başında yer almaya başladı. Tüm bu kuruluşlar yoksulluğun giderilmesi hedefinde birleşirken, bu hedefin nasıl gerçekleştirileceği konusunda çok farklı fikirler ortaya konulmaktadır. Bu yaklaşımların bir kısmı ekonomik politikaları önce çıkarırken bir kısmı sosyal politikalara vurgu yapmakta, bazıları ise ekonomik ve sosyal politikaların birlikte sonuç vereceğine inanmaktadır.

Yoksulluk ve sosyal dışlanmayla mücadelede ekonomik politikaları öne çıkaran Dünya Bankası başta olmak üzere uluslararası kuruluşlar, ekonomik büyümeye vurgu yapmaktadır. Ekonomik büyümenin reçetesi olarak da neo-liberal politikaları öne sürmektedirler. Neo-liberal büyüme yaklaşımları, kısa vadede yoksulluk oranlarında geçici bir artış söz konusu olsa da, orta ve uzun vade de sürdürülebilir hızlı büyümenin toplumun ortalama gelirinde

33 UNDP, Human Development Report 2006, New York, 2006, s.301-302.

bir artış yaratacağını ve buna bağlı olarak yoksulluk oranlarının tüm toplum kesimleri için azalacağını savunmaktadırlar. Bu varsayım, yoksulluğu sadece makroekonomik değişkenlerin doğru idaresiyle ortadan kaldırılacak bir sorun olarak görmektedir.

Ancak, büyüme ve yoksulluk ilişkisi üzerine çeşitli ülkeler için yapılan çalışmalar, büyümenin yoksulluğun azaltılması için ne kadar gerekli olsa da yeterli olmadığını göstermiştir[34]. OECD'nin bir raporuna göre ekonomik büyümeyle gerçekte refahın artmış olmasına karşın, tüm OECD ülkelerinde nüfusun önemli bir bölümünün çocukluk çağından yaşlılığa kadar olan dönemde yoksulluk ve dışlanma riskleri ile karşı karşıya kalmaya devam ettiğini göstermiştir[35].

Aslında günümüz neo-liberal büyümeci yaklaşım yoksulluğu politik alanının dışına taşımaya çalışmaktadır[36]. Buna göre, büyüme yönlü yaklaşımlar kısa vadede yoksullukla mücadeleyi devletin sorumluluk alanından çıkararak, sivil toplumun ve sermayenin vicdanına, lütfuna, iyi niyetine veya hayırseverliğine bırakmaktadır.

Bu yaklaşıma göre, yoksulluk ve dışlanmayla mücadele için, özel alanın genişletilmesi ve geleneksel cemaat ilişkilerinin güçlendirilmesi gerekmektedir. Geleneksel kurumlar ve cemaatler içinde hiyerarşik ilişkileri barındıran yapılardır. Böyle bir yaklaşımda yoksul bireylerin hayatta kalabilmeleri için hiyerarşik yapılara bağımlılıklarını geliştirmelerinden başka çıkar yolları yoktur. Dolayısıyla böylesi bir stratejinin hedefi yoksullukla mücadele

34 Fikret Şenses, Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s.263.
35 OECD, Extending Opportunities: How Active Social Policy Can Benefit Us All.(Türkçe Özet), 2005, s.1
36 Yuncu, s.45.

etmenin ötesinde yoksulları ve işsizleri sermayeye ve belirli siyasal güçlere daha minnettar ve daha fazla bağımlı kılmaktır. Bu gelişmenin bir diğer boyutunu ise tarikat, cemaat gibi dinsel örgütlerin öne çıkması oluşturmaktadır[37]. Böylece, devletin boşalttığı veya dolduramadığı bir alanı bu tür örgütler ele geçirerek, toplumsal düzeni tehdit eder hale gelmektedir.

Uluslararası kuruluşlarının, yardım programlarını resmi kurumlar yoluyla dağıtmak yerine, sivil toplum kuruluşları aracılığıyla yapmaları bu düşüncenin bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte çok uluslu işletmelerin ve uluslararası kuruluşların yerel sivil toplum örgütlerini kullanarak yürüttükleri yoksullukla mücadele söylemlerinin ve kampanyalarının cilalı bir biçimde kamuoyuna sunulması, aslında neo-liberal politikalara karşı oluşan tepkileri yumuşatmaya yönelik girişimlerdir. Sosyal dışlanmış bireyleri, yüksek entelektüel katkılarla oluşturulan güvenlik ağları projeleri ve sivil toplum örgütlerinin büyük sermaye çevrelerini de "sosyal sorumluluk" reklâmlarıyla dâhil ettikleri yardım kampanyaları ile korumak ve bu sorunla mücadele etmek aslında neo-liberal yanılgıdan başka bir anlam ifade etmemektedir.

Çoğu gelişmiş ülkede sosyal dışlanmayla mücadelede öncelikli hedef işgücü piyasaları olmaktadır. İstihdam, yoksulluk ve sosyal dışlanmayla mücadelede en önemli araç olarak görülmektedir. Çünkü zenginliği yaratan, birikmesini ve yayılmasını olası kılan çalışmaktır. Çalışma yoksulluk ve dışlanmadan onurlu biçimde kurtulmanın yoludur. Ancak her zaman ve her durumda bu varsayım geçerli değildir. Çünkü çalıştığı halde çok sayıda insanın

37 Yasemin Özdek, "Küresel Yoksulluk ve Küresel Şiddet Kıskacında İnsan Hakları", Yoksulluk Şiddet ve İnsan Hakları içinde (ed. Y.Özdek), TODAİE İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi Yayını, Ankara,2002, s.14.

yoksulluk ve dışlanma riskiyle karşı karşıya olduğu görülmektedir. Yaratılan istihdam eğreti, güvencesiz ve insan onuruna yakışmayan koşullara yol açıyorsa bu durumda bir başarımdan söz edilemez. Bu nedenle yaratılan istihdamın niceliği kadar niteliği de önem taşımaktadır. Özellikle bu noktada UÇÖ, uygun iş yaklaşımını öne sürmektedir. Ancak UÇÖ'nün bu yaklaşımı çok muğlâktır. Dolayısıyla uygun işin nasıl yaratılacağı konusunda ülkelere somut çözüm önerileri sunmadığı için yetersiz kalmaktadır.

Sosyal dışlanmayla mücadele de ortaya atılan bir başka istihdama dayalı çözüm, kamu çalışma programlarıdır. Kamu çalışma programları (workfare), sosyal dışlanmış bireylere geçici kamu işlerinde istihdam edilmeleri karşılığında bir gelir sağlamayı amaçlar. Bir bakıma sosyal refah devleti hizmetlerinden belirli bir çalışma yükümlülüğü karşılığı olarak yararlanılmasını ifade eder. Kamu çalışma programları kapsamında yaratılan işler genellikle toplumun yararına ve özel işletmelerin yerine getirmediği piyasa dışı işler olarak düşünülmektedir. Bir bakıma kamunun yarattığı enformel işlerdir. Aktif istihdam politikaları çerçevesinde yaratılan bu işler geçici olup, kısa süreli bir güvenlik ağı işlevini yerine getirmektedir. Ancak bu programlar, hem işsizlik hem de yoksulluk ve dışlanmaya karşı kalıcı çözümler üretmekten uzaktır[38].

Bu bağlamda kamunun hala yüksek bir istihdam yaratma kapasitesine sahip olduğu açıktır. Kamu geçici ve eğreti işler yaratmak yerine sürekli ve güvenceli işler yaratabilir. Bu nedenle kamuda taşeronlaştırma ve özelleştirme uygulamalarından vazgeçilerek, kamunun istihdam yaratma kapasitesi, düzenli ve insan onuruna yakışır türde işler yaratacak biçimde daha da arttırılabilir.

38 Recep Kapar, Sosyal Korumanın İşgücü Piyasasına Etkisi. Birleşik Metal İş Yayını, İstanbul, 2005, s. 162.

Özellikle çalışan ailelerin giderek daha fazla talepte bulunduğu sosyal hizmetler alanında (çocuk bakımı, yaşlı ve engelli bakımı gibi) devletin daha fazla yer alması somut bir politika önerisidir. Böylece devlet bu yolla hem geniş çalışan kesimlere ucuza (hatta gerekirse bedava) hizmet sunmuş hem de işsiz bireylere istihdam imkânı yaratmış olacaktır.

Yoksulluk ve sosyal dışlanmayla mücadele de diğer bir yaklaşım ise kamu düzenlemelerine ve sosyal politikalara ağırlık vermektedir. Ekonomik büyümenin istihdam yaratmaması karşısında piyasa mekanizmasının kendi başına sorunu giderebilmesini beklemek yerine piyasa dinamikleri tarafından dışlanmış kesimlerin sosyal politikalar aracılığıyla topluma dâhil edilmesi[39], bu yaklaşımın özünü oluşturmaktadır.

Son yıllarda en çok tartışılan sosyal politika çözümü, yoksul kesimlere dönük güvenceli bir asgari gelir desteğinin sağlanmasıdır. Asgari gelir desteği uygulaması, belirli bir gelir düzeyinin altındaki bütün yurttaşlara, kamu kaynaklarından düzenli olarak yapılan nakit transferleri içermektedir. Bir bakıma negatif gelir vergisi olarak adlandırılmaktadır. Ancak burada önemli olan asgari gelir desteğinin bir lütuf değil, evrensel bir yurttaşlık hakkına dönüştürülmesidir. Bunun yoksulluk sorununu çözmenin en özgürlükçü, insan onuru ve bireysel özerkliğin korunması açısından en uygun, ekonomik açıdan etkinliği en az zedeleyen ve bürokratik maliyeti en düşük yöntem olduğu savunulmaktadır.

Bununla birlikte, "yoksul" kesimlere yönelik asgari gelir desteği tek başına bir çözüm olamaz. Çünkü asgari gelir desteği bir top-

39 Harun Önder-Fikret Şenses, "Türkiye'de Yoksulluk ve Yoksulluk Düşüncesi.", http://dusuncekahvesi.googlepages.com/tr.de.yoksulluk.onder-senses.pdf (15.10.2006), s.11.

lumdaki mutlak yoksulluk sınırındaki insanları kurtarma yani bir anlamda açlık sınırındaki insanların sadece karnını doyurmaktan öte bir sonuç vermeyecektir. Bu yöntem belki mutlak yoksulluğu ortadan kaldıracak ama sosyal dışlanma sürecinin kalıcılığına neden olabilecektir. Onun için bu tür düzenlemeler geçici, sorunu değil belirtilerini ortadan kaldırmaya yarayan yüzeysel çözümler olmanın ötesine geçemeyecektir.

Yoksullukla mücadelede en etkin sosyal politika aracı sosyal güvenliğin yaygınlaştırılmasıdır. İstisnasız tüm yurttaşların yararlanabileceği sosyal sigorta programlarının genişletilmesi ve genel bütçe gelirlerinden finanse edilen evrensel yardım ve hizmetlerin geliştirilmesi gerekir. Ancak burada temel sorun, sistemin hala büyük ölçüde çalışmaya bağlı olan ve çalışma karşılığı ödenen paylarla finanse edilen sigortaların egemenliğinde olmasıdır. Bir diğer ifadeyle çalışma hakkı ile sosyal güvence arasında doğrudan bir bağ söz konusudur. Değişen koşullar, esneklik ve enformalleşme karşısında bu sistemin nasıl sürdürüleceği önemli bir tartışma noktasını oluşturmaktadır. Bir taraftan giderek artan işsizlik ve işlerin eğretileşmesi diğer taraftan aktif nüfusun azalması ve artan yaşam umudu sistemin finansmanını derinden etkilemektedir. Bu noktada çözüm sosyal devletten vazgeçmek ve sistemi bireyselleştirmek olmamalıdır.

Bir diğer sosyal politika yaklaşımı, kamunun sosyal devlet sorumluluğunu yeniden hatırlaması ve önceliklerini buna göre belirlemesidir. Diğer bir ifadeyle devletin eğitim ve sağlık harcamalarını azaltma değil arttırmasıdır. Ancak burada dikkat edilmesi gereken iki nokta bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, kamu harcamaları içinde eğitim ve sağlık harcamalarının artması her durumda yoksul kesimlerin bu hizmetlere erişiminin artması anlamına gelmemektedir. Dolayısıyla harcamaların büyük ölçüde

yoksulları kapsayacak şekilde dağıtılması önemlidir. İkinci olarak, kamu sağlık ve eğitim hizmetlerinin niceliği kadar niteliği de önem taşımaktadır. Bu nedenle nicelikle birlikte niteliğe değerlendirecek ölçütlere gereksinim olacaktır[40]. Bu bağlamda eğitim ve sağlık hizmetlerinin bir hak düzeyinde değerlendirilip bu konudaki temel gereksinmelerin insanları bürokratik engellere takılmadan, adil ve eşit bir şekilde, kaliteli hizmet verilerek çözülmesi gerekir. Ayrıca, bu hizmetlerin piyasada alınıp satılan bir ürün olmaktan bir an önce çıkarılması gerekir.

Yoksulluk ve özellikle de kırsal yoksullukla mücadele de ortaya atılabilecek somut önerilerden biri ise sermayenin yeniden dağılımıdır. Bu bağlamda ilk akla gelen uygulama toprak reformunun gerçekleştirilmesidir[41]. Toprak reformunun yoksulların krediye erişimlerini arttırarak, toprak verimliliğinin, beşeri sermaye yatırımları yoluyla işgücü verimliliğinin, üretimin ve istihdamın artmasına ve kötü beslenme eğiliminin azalmasına katkıda bulunacağı beklenmektedir[42].

Son yıllarda yoksullukla mücadelede en çok tartışılan araçlardan bir diğeri de mikro-kredi uygulamalarıdır. Mikro-kredi uygulamalarında öncelikli hedef kitle kadınlardır. Uygulamada yoksul kadınlara, hibe şeklindeki yardımlar yerine iş kurma imkânı için kredi sağlanması söz konusudur. Ancak projenin ilk uygulandığı ülke olan Bangladeş'te bile yoksulluğu azaltma konusunda başarılı olduğu tartışmalıdır. Hatta bu tür uygulamaların yoksulluğu azaltma yerine gelişmekte olan ülkelerde zaten sorunun temelin-

40 Şenses, s.235.

41 Jan Breman, "Social Exclusion in the Context of the Globalization", Working Paper No.18, Policy Integration Departmant World Commission on the Social Dimension of Globalization International Labour Office, Geneva, May 2004, s.27.

42 Şenses, s.228.

de yer alan enformel sektörün ve kendi hesabına çalışma biçimlerinin daha da yayılmasına neden olabileceği ve hatta krediyi alan kişilerin borçlarını ödeyemez duruma geldiklerinde daha da ciddi yoksulluk riskiyle karşılaşabilecekleri göz ardı edilmektedir.

Yoksulluğun ve dışlanmanın bugün en önemli kaynağı enformel ekonomidir. Dolayısıyla izlenmesi gereken en somut yaklaşımlardan biri, enformel ekonomi ile mücadele olmalıdır. UÇÖ'ne göre kamu sektörü ve büyük ölçekli firmalar azaldıkça enformel ekonomi büyümektedir. Buna karşılık formel ekonomideki gelişme ekonomik büyümeyi de yaratmaktadır[43]. Bu bağlamda yapılması gereken, kamu sektörü başta olmak üzere formel kesimde iş imkanlarının arttırılmasıdır. Ancak enformel ekonomi ile mücadele sadece devletin değil diğer ilgili taraflarında katılımını gerektirir.

Ayrıca yoksulluk ve sosyal dışlanmanın temel gerekçelerinin küresel olduğu düşünüldüğünde mücadelenin yerel düzlemden çok küresel boyutta sürdürülmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bu konuda küresel düzeyde sürdürülen somut bir örnek, "Yoksulluğa Karşı Küresel Eyleme Çağrı (Global Call to Action Against Poverty)" girişimidir. Diğer bir ifadeyle "beyaz bant" girişimidir. Bu girişimin amacı yoksullukla mücadele için küresel düzeyde bir hareket başlatmaktır. Ulusal ve uluslararası düzeyde faaliyet gösteren binlerce sivil toplum örgütünün (sendikalar, sivil toplum örgütleri, dernekler gibi) katılımı ile oluşan bu ağ yoksulluğa karşı küresel düzeyde eylemler düzenlemektedir. Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonun da dahil olduğu bu hareket, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelere yönelik bazı yak-

43 ILO, Changing Patterns in the World of Work. International Labour Conference 95 th Session 2006, Report I (C), International Labour Office, Geneva, 2006, s.48.

laşımları savunmaktadır[44]. Bu ağ, gelişmiş ülke hükümetlerinden, ticari adalet, gelişmekte olan ülkelere yönelik daha fazla ve daha nitelikli yardım ve borç silme gibi taleplerde bulunmaktadır. Buna karşılık gelişmekte olan ülke hükümetlerinden ise beklentileri, iyi yönetişim, insan haklarına ve sendikal haklara saygıdır.

Ancak gelişmiş ülke hükümetleri bunları yaparken gelişmekte olan ülkelerden kamu hizmetlerini özelleştirme, sosyal harcamaları kısma ve piyasalarını daha fazla serbestleştirme gibi isteklerde bulunmadan gerçekleştirmelidirler. Ticari adaletin gerçekleştirilmesi için, gelişmiş ülkeler bir an önce kendi tarıma yönelik sübvansiyonlarını durdurmalıdır. Her ülkenin kamu hizmetleri bir hak olarak korunmalıdır. Eğitim, sağlık, su gibi temel hizmetler özelleştirmeye konu olmamalıdır. Ticari kurallar uluslararası çalışma standartlarını aşındırmamalıdır. Sendikal haklar korunmalı, ücretlerin düşürülmesinin önüne geçilmelidir. Uluslararası Ticaret Örgütü temel çalışma standartlarını tanımak zorundadır. Ulusal hükümetler, tüm işletmelere, tedarikçilere ve taşeronlardan temel işçi haklarını korumayı talep etmelidir. Gelişmekte olan ülkelerin gıda güvenliğini sağlayacak biçimde tarım sektörleri korunmalıdır. Hayati ilaçlar satın alınabilir duruma getirilmek zorundadır. Şayet bu amaçlar gerçekleştirilebilirse, 2015 yılında en azından mutlak yoksulluğa son verilebilir denilmektedir[45].

Sonuç

Hiçbir sosyal sorun doğru biçimde tanımlanmadığı ve nedenleri ortadan kaldırılmadığı sürece çözülemez. Sadece etkileri ve şiddeti azaltılabilir. Dolayısıyla, yoksulluk ve sosyal dışlanmayla mücadelede sorunun nasıl tanımlandığı ve nedenlerinin genel

44 http://www.whiteband.org/GlobalPages/AboutGcap/en (15.10.2006)
45 http://www.whiteband.org/GlobalPages/AboutGcap/en (15.10.2006)

kabulü büyük önem taşımaktadır. Ayrıca sosyal dışlanmanın çok boyutlu doğası, tek boyutlu çözüm yollarının işlemeyeceğini göstermektedir.

Sorunu sadece gelir boyutuyla ele almak ve ekonomi politikası araçlarıyla çözmek mümkün değildir. Ekonomik büyüme yoksullukla mücadelede önemli bir araçtır. Ancak ekonomik büyümenin tek başına çözüm olamayacağı yönünde ciddi deneyimler yaşanmıştır. Dolayısıyla yoksullukla mücadelede ekonomi politikası araçlarının yanı sıra etkin sosyal politikalara olan gereksinim giderek artmaktadır. Ayrıca çoğu ülke için öncelikli hedef haline gelen ekonomik büyümenin de ancak yoksulluk ve dışlanmayı azaltacak sosyal politikalarla gerçekleştirilebileceği unutulmamalıdır. Ekonomik büyüme ve hakkaniyet birlikte gitmelidir. Devlet ekonomik büyüme ve gelir dağılımına özen göstermek, kamu mal ve hizmetlerine herkesin eşit bir biçimde erişimine uygun bir ortam hazırlamak zorundadır.

Yoksulluk, sosyal dışlanma ve ayrımcılıkla mücadelede gelir ve çalışma hakkının güvence altına alınması, sendikal haklarda dâhil olmak üzere yurttaşlık haklarının toplumun tüm kesimlerini kapsayacak biçimde geliştirilmesi ilk sırada yer almalıdır. Dışlanmış ve ayrımcılığa uğramışların seslerini duyurabilmeleri, haklarının eylemli olarak tanınmasına bağlıdır. Temsil edilmeleri ve kararlara katılmaları gerekir. Haklara sahip olmaksızın ne kendi özel yaşamını sürdürme, ne de yoksulluktan kurtulma olanağı vardır. İkinci olarak sosyal koruma ve bu alanda devletin rolünde ısrar etmenin yenilikçi yollarını bulmak gerekmektedir. Enformel dayanışma ağlarından ziyade formel dayanışma (sosyal sigorta, sendika gibi) ağlarının güçlendirilmesi, sosyal güvenliğin yaygınlaştırılması, devletin işlevlerinin arttırılması, devletin varlığını hissettirdiği formel istihdam alanlarının arttırılması buna karşılık

enformel istihdam ve yaşam biçimlerinin ortadan kaldırılmasına yönelik önlemlerin alınması gereklidir. Üçüncü olarak yoksul, dışlanmış ve ayrımcılığa uğramış bireylerin içinde bulundukları durumun bilincine varmaları gereklidir. Yaşadıkları sorunun farkına varamadıkları sürece seslerini duyurabilmeleri ve sorunu çözebilmeleri mümkün değildir.

Bununla birlikte sosyal dışlanma ve ayrımcılıkla mücadele etmek ve sosyal bütünleşmeyi sağlamak tek bir ülkeye ya da tek başına davranan bir uluslararası örgüte bırakılmayacak kadar ciddi bir uğraştır. Bu nedenle mücadele sadece yerel ve ulusal ölçekte değil, uluslararası düzlemde sürdürülmeli, az gelişmiş ülkelere yönelik yardımların belirli çıkarlar karşılığında değil, karşılıksız biçimde arttırılmasını sağlayacak mekanizmalar geliştirilmelidir. Bu sadece yoksulluğun ortadan kaldırılması değil dünya barışının da sürdürülebilirliği açısından önemlidir.

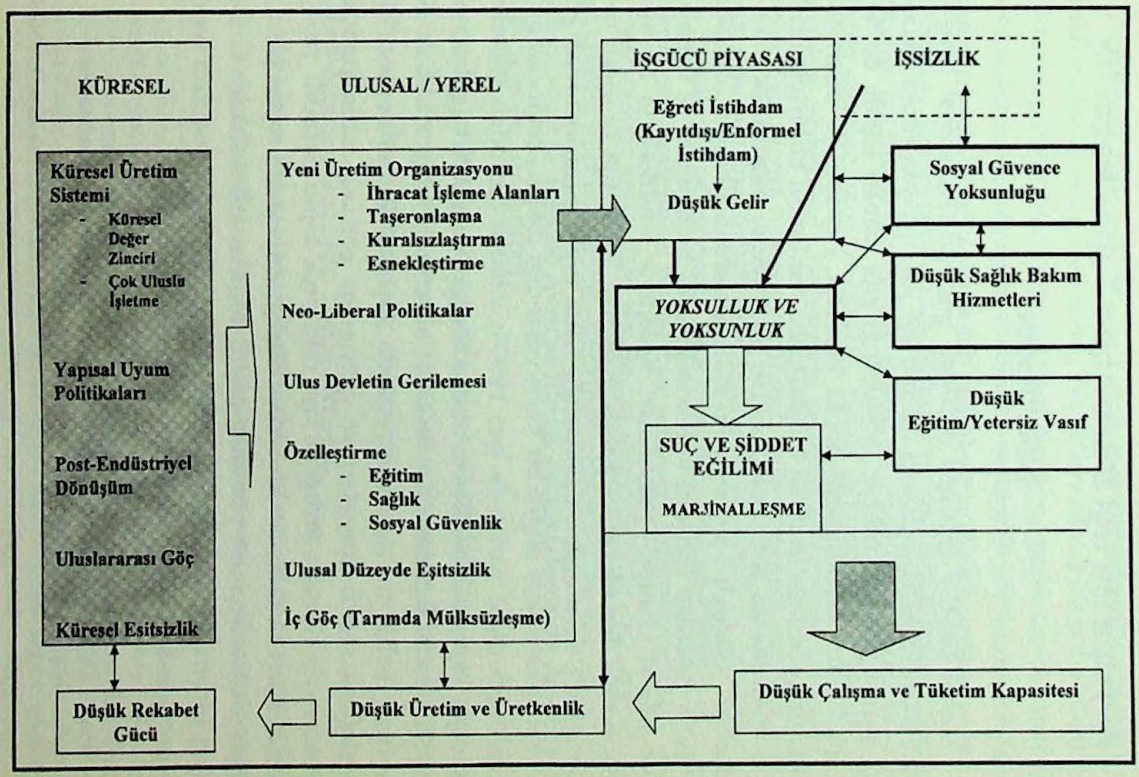
KÜRESEL
ULUSAL / YEREL
İŞGÜCÜ PİYASASI
İŞSİZLİK
Eğreti İstihdam (Kayıtdışı/Enformel İstihdam)
Düşük Gelir
Küresel Üretim Sistemi
- Küresel Değer Zinciri
- Çok Uluslu İşletme
Yapısal Uyum Politikaları
Post-Endüstriyel Dönüşüm
Uluslararası Göç
Küresel Esitsizlik
Yeni Üretim Organizasyonu
- İhracat İşleme Alanları
- Taşeronlaşma
- Kuralsızlaştırma
- Esnekleştirme
Neo-Liberal Politikalar
Ulus Devletin Gerilemesi
Özelleştirme
- Eğitim
- Sağlık
- Sosyal Güvenlik
Ulusal Düzeyde Eşitsizlik
İç Göç (Tarımda Mülksüzleşme)
Sosyal Güvence Yoksunluğu
Düşük Sağlık Bakım Hizmetleri
YOKSULLUK VE YOKSUNLUK
Düşük Eğitim/Yetersiz Vasıf
SUÇ VE ŞİDDET EĞİLİMİ
MARJİNALLEŞME
Düşük Rekabet Gücü
Düşük Üretim ve Üretkenlik
Düşük Çalışma ve Tüketim Kapasitesi

Avrupa Birliği Düzeyinde Toplu Pazarlık

Banu UÇKAN[1]

Sosyal taraflar arasında diyalogu güçlendiren, sosyal barışın ve istikrarın sağlanmasında önemli bir rol oynayan toplu pazarlık yapısı ülkeden ülkeye farklılaştığı gibi zaman içinde de değişmektedir. Günümüzde toplu pazarlık yapısını ve sistemini oluşturan tabloya uzaktan bakıldığında, tablonun birbiriyle tezat gibi görünen iki farklı manzaradan oluştuğunu düşünmek mümkündür. Tabloyu oluşturan bu manzaralardan ilkinde, özellikle 1980'li yıllardan itibaren küreselleşmenin hızlanması ve izlenen neo liberal ekonomi politikaları nedeniyle sendikaların Avrupa ülkelerinin büyük bir kısmında hızla üye kaybettiği ve toplu pazarlıkların merkezden uzaklaştığı, hatta toplu pazarlıklardan bireysel pazarlıklara doğru bir kayış yaşandığı dikkati çekmektedir. Tablonun diğer yarısında ise, 1990'lı yılların başından itibaren Avrupa Toplum Modeli'nin Avrupa Birliği düzeyinde uygulanması, Avrupa Birliği endüstri ilişkileri sisteminin oluşturulması ve Avrupa Birliği'nin sosyal boyutunun güçlendirilmesi konusunda başlatılan çeşitli arayışları ve girişimleri görmek mümkündür. Dolayısıyla Avrupa Birliği'ne üye ülkelerde toplu pazarlık yapısı merkezden uzaklaşırken, Avrupa Birliği düzeyinde toplu pazarlığın merkezileşmesi yönünde çeşitli adımlar atılmaktadır. O zaman birbiriyle tezatmış gibi görünen bu iki farklı manzara nasıl aynı tablo içinde yer almaktadır?

---

1 Anadolu Üniversitesi İİBF Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü
e-posta: buckan@anadolu.edu.tr
Tebliğ, "Uçkan, Banu. (2006). **Avrupa Birliği Düzeyinde Toplu Pazarlık**. İstanbul: Legal Yayınevi" kitabının özeti niteliğindedir.

Yukarıda anlatılan tablo daha yakından incelendiğinde, bu iki farklı manzara arasında aslında bir neden-sonuç ilişkisi olduğunu görmek mümkündür. Avrupa Para Birliği'ne geçiş, toplu pazarlık politikalarını da yakından etkilemiş, verimlilik merkezli politikalardan ziyade rekabet merkezli politikalara ağırlık verilmeye başlanmıştır. Bunun sonucunda ücretler ve işçilik maliyetleri, ulusal rekabet gücüne bağımlı hale gelmiş ve özellikle ücretlerde dibe doğru yönelen yarış hızlanarak, sosyal damping adeta kurumsallaşmaya başlamıştır. Dolayısıyla sendikalar ücretler konusunda sosyal dampingin önüne geçebilmek amacıyla toplu pazarlık politikalarını Avrupa Birliği düzeyinde koordine etme ve uyumlaştırma girişimi içine girmiştir. Diğer yandan Avrupa Birliği'nde ekonomik entegrasyonun sosyal entegrasyonla bütünleştirilmesi için sosyal taraflar arasındaki diyalogun güçlendirilmesine, hatta sosyal taraflar arasında Birlik düzeyinde anlaşmaların imzalanmasına imkân verecek şekilde Avrupa Birliği müktesebatında da önemli değişiklikler yapılmıştır.

Toplu pazarlığın Avrupalılaşması yönünde atılan adımları üç düzeyde ele almak mümkündür: Sektörlerarası düzey, sektörel düzey ve çokuluslu şirketler düzeyi.

Sektörlerarası Düzeyde Toplu Pazarlık

1992 yılında imzalanan Maastricht Antlaşması ve eki[2] niteliğindeki *Sosyal Politikaya İlişkin Antlaşma* ile sosyal tarafların Avrupa

2 Maastricht Antlaşması, İngiltere'nin olumsuz tutumu nedeniyle Avrupa Sosyal Birliği'ni gerçekleştirememiş ve Antlaşma'ya sosyal politikaya ilişkin hükümler konulamamıştır. Bu nedenle Maastricht Antlaşması'nın eki olan Sosyal Politikaya İlişkin Protokol imzalanarak, AB'de sosyal entegrasyonu sağlama çabalarına hız kazandırılmıştır. İstisnadan yararlanma hakkını (opt out) kullanan İngiltere, Sosyal Politikaya İlişkin Antlaşma'yı iktidarın el değiştirdiği 1997 yılında imzalamış; bu tarihe kadar Avrupa Birliği sosyal politikasında ikili bir yapı ortaya çıkmıştır.

Birliği düzeyinde sektörlerarası toplu pazarlık yapmalarının önü açılmıştır. Sosyal Politikaya İlişkin Antlaşma, 1997 yılında imzalanan Amsterdam Antlaşması ile birlikte AT'yi Kuran Antlaşma'ya dâhil edilmiştir.

Sosyal Politikaya İlişkin Antlaşma, iki konuda çok büyük önem taşımaktadır. Bunlardan birincisi, nitelikli oy çokluğu ile karar alma imkânının ve Birliğin sosyal politika alanındaki norm koyma yetkisinin artmasıdır. Sosyal Politikaya İlişkin Antlaşma'dan önceki dönemde işçi sağlığı ve iş güvenliği dışındaki her konuda oy birliği ile karar alınmaktaydı. Dolayısıyla sosyal politikayla ilgili tüm konularda her üye ülke veto hakkına sahip olduğu ve özellikle İngiltere veto hakkını hemen hemen tüm konularda kullandığı için, Avrupa Birliği düzeyinde sosyal politika ile ilgili hiçbir düzenleme yapılamamaktaydı. Sosyal Politikaya İlişkin Antlaşma ile nitelikli oy çokluğu ile karar verilecek konular arttırılarak İngiltere bir anlamda by-pass edilmiş ve Avrupa Birliği sosyal politikasına işlerlik kazandırılmıştır. Sosyal Politikaya İlişkin Antlaşma'nın getirdiği ikinci büyük yenilik ise, sosyal taraflara sosyal diyalog yoluyla Birliğin sosyal alandaki yasama faaliyetlerine katılma yetkisi verilmesidir. Böylelikle Sosyal Politikaya İlişkin Antlaşma ile sosyal politika alanında karar alma sürecinde neo-korporatist bir döneme girilmiştir[3]. Sosyal Politikaya İlişkin Antlaşma, ulusal düzeydeki sosyal taraflara göre çok daha zayıf olan Avrupa Birliği düzeyindeki sosyal taraflara, bireysel olarak hiçbir Avrupa Birliği üyesi ülkede görülmeyen bir güç ve yetki vererek, tarafların ya-

3 Betten, Lammy. (1998). "The Role of Social Partners in the Community's Social Policy Law-Making: Participatory Democracy or Furthering the Interests of Small Elites", Labour Law and Industrial Relations at the Turn of the Century. The Hauge: Kluwer Law International, s.250.

Bilgi Merkezi

sama süreçlerine katılımını sağlamıştır[4]. Bunun sonucunda Birlik düzeyinde artık yalnızca "yasal" değil, aynı zamanda "sözleşmesel" kaynaklı sosyal hukukun temelleri atılmıştır. Bir başka ifadeyle Sosyal Politikaya İlişkin Protokol ile birlikte "sözleşmesel sosyal Avrupa hukuku"nun kapıları aralanmıştır[5].

Sektörlerarası toplu pazarlığın işçi tarafını ETUC (Avrupa İşçi Sendikaları Konfederasyonu) temsil ederken; işveren tarafını BusinessEurope (Avrupa İş Konfederasyonu)[6] ve CEEP (Avrupa Kamu İşletmeleri Merkezi) temsil etmektedir. Ancak son yıllarda UEAPME (Avrupa Zanaat, Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler Birliği), Eurocadres (Avrupa Profesyonel ve Yönetici Çalışanları Konseyi) ve CEC (Avrupa Yönetici Çalışanları Konfederasyonu) de Birlik düzeyindeki toplu pazarlıklara taraf olarak katılabilmektedir. ETUC, BusinessEurope ve CEEP, herhangi bir sektörel ayrımda bulunmaksızın Avrupa Birliği düzeyinde işçi ve işverenleri örgütlerken; UEAPME, Eurocadres ve CEC de Avrupa Birliği düzeyinde herhangi bir sektörel ayrımda bulunmamakla birlikte, küçük ve orta ölçekli işletmeler, profesyonel çalışanlar gibi belirli işçi ve işveren kategorilerini temsil etmektedir.

Sektörlerarası toplu pazarlık süreci Komisyon'un sosyal politika konusunda taslak hazırlamadan önce tarafların görüşlerini alması (1. danışma aşaması) ile başlamakta; mevzuatın tavsiye edilebilir olduğu kanısına varılması halinde ise, hazırlanmakta olan

4 Biagi, Marco. (2003). "The Role of Social Partners in Europe: From Dialogue to Partnership", Marco Biagi Selected Writings. The Hauge: Kluwer Law International, ss.76-77.

5 Gülmez, Mesut. (2003). Avrupa Birliğinde Sosyal Politika. Ankara: Türkiye-AB Sendikal Koordinasyon Komisyonu, s.112.

6 2007 yılında 50. yıldönümünü kutlayan UNICE (Avrupa Sanayi ve İşveren Konfederasyonları Birliği) adını değiştirerek, amacını ve faaliyet bölgesini çok daha açık bir şekilde ifade eden BusinessEurope adını almıştır.

mevzuat teklifinin tüm içeriği hakkında tarafların tekrar görüşleri ve gerektiği takdirde tavsiyeleri alınmaktadır (2. danışma aşaması). Sosyal taraflar anlaştıkları takdirde, konuyu kendi aralarında düzenlemek üzere sosyal diyalog sürecini başlatabilmektedir. Bu girişimler, Komisyon'un faaliyetlerini en fazla 9 ay kesintiye uğratmaktadır[7]. Taraflar 9 aylık sürenin sonunda anlaşma sağlar ve bir sözleşme imzalarsa, bu sözleşme *sosyal taraflarca üye ülkelerdeki usullere göre* veya *sosyal tarafların ortak talepleri üzerine Bakanlar Konseyi kararı ile* yürürlüğe girmektedir. Şimdiye kadar tarafların ortak talebi üzerine Bakanlar Konseyi kararı[8] ile yürürlüğe giren sektörlerarası anlaşmalar şunlardır: Ebeveyn İzni ile İlgili Çerçeve Anlaşma (1995), Kısmi Süreli Çalışma ile İlgili Çerçeve Anlaşma (1997) ve Belirli Süreli Çalışma ile İlgili Çerçeve Anlaşma (1999). Sosyal taraflara ve üye ülkelere özgü yöntemlerle uygulamaya konulan ise iki anlaşma vardır: Tele-Çalışma ile İlgili Çerçeve Anlaşma (2002) ve İşten Kaynaklanan Stres ile İlgili Çerçeve Anlaşma (2004). Ancak imzalanan anlaşmaların direktife dönüştürülmeyip, üye ülkelere ve sosyal taraflara özgü yöntemlerle yürürlüğe konulması durumunda, uygulama konusunda işçi tarafı özellikle işveren tarafının direnci ile karşı karşıya kalabilmekte ve uygu-

7 Ulucan, Devrim. (1997). "Maastricht Antlaşmasından Sonra Birliğin Sosyal Politikası ve Geleceği". Avrupa Birliğinin Sosyal Politikaları ve Türkiye Semineri. Ankara: Çimento Müstahsilleri İşverenleri Sendikası, ss.58-59.

8 Bakanlar Konseyi kararı, Birliğin ikincil hukuk kurallarından olan tüzük, direktif veya teorik olarak en azından tavsiye şeklinde olabilmektedir. Ancak tavsiye, yeterince güçlü ve etkili bir hukuk kuralı değilken; tüzük, bağlayıcılığı ve gücü yüksek, ancak esnekliği olmayan bir hukuk kuralıdır. Bu nedenle sosyal tarafların yalnızca bir "çerçeve" anlaşma imzaladıkları ve bu anlaşmaların ulusal yasalarda gerekli değişiklikler yapılarak "dolaylı" bir şekilde uygulanacağı göz önüne alındığında, bu konuda en uygun Bakanlar Konseyi kararı olarak "direktif" karşımıza çıkmaktadır ("The EC-Directive on Parental Leave", Labour Law and Industrial Relations in the European Union". The Hauge: Kluwer Academic Publishers, s.184). Bu nedenle yukarıda belirtilen üç sektörlerarası anlaşma tarafların talebi ile direktife dönüştürülmüştür.

lamada ülkeler arası farklılıklar ortaya çıkabilmektedir. Nitekim sosyal taraflarca imzalanan son iki çerçeve anlaşma, işverenlerin baskısı ile direktife dönüştürülememiş, üye ülkelere ve sosyal taraflara özgü yöntemlerle uygulamaya konulmasına karar verilmiştir. Bir başka ifadeyle, işveren tarafı AB düzeyinde toplu pazarlık süreci sonunda imzalanan anlaşmaların mümkün olduğu ölçüde esnek hükümler içermesi ve esnek bir şekilde uygulamaya geçmesi yönünde tercihini kullanmaktadır. Çünkü işveren tarafının AB düzeyinde toplu pazarlık sürecine katılmasının arkasındaki temel neden, Konsey'in daha katı ve bağlayıcılığı olan yasal düzenlemeler çıkarmasını engellemektir.

Avrupa Birliği düzeyinde faaliyet gösteren sosyal taraflarca imzalanan çerçeve anlaşmaların yanı sıra, Avrupa Birliği üyesi ülkelerde faaliyet gösteren konfederasyonlar arasında da çeşitli işbirliği girişimleri görülmektedir. Belçika, Hollanda, Lüksemburg ve Almanya'da faaliyet gösteren büyük konfederasyonların temsilcilerinin, toplu pazarlık politikalarının koordinasyonu amacıyla, 1998 yılında başlattıkları *Doorn Girişimi* bu konuda verilebilecek en güzel örnektir. Girişim kapsamındaki örgütlerin üst düzey temsilcileri, her yıl iki gün süren bir toplantıda bir araya gelerek, son pazarlık görüşmelerini değerlendirmekte ve gelecekteki pazarlık politikalarını tartışmaktadır. Bu girişim kapsamında, 2-3 ayda bir uzmanlar koordinasyon grubu toplanmakta ve çeşitli atölye çalışmaları yürütülmektedir[9]. Doorn Girişimi, ETUC içinde de koordinasyonun sağlanması konusunda tartışmaların başlamasına neden olmuştur. Nitekim ETUC'un 1999 yılındaki 9. Kongresinde Avrupa endüstri ilişkileri sistemi geliştirmenin üzerinde durulmuş ve üye federasyonların sekreterlerinden olu-

9 Schulten, Thorsten. (2002). "Europeanisation of Collective Bargaining", WSI Discussion Paper No:101. Düsseldorf: WSI, ss.5-6.

şan *Toplu Pazarlık Politikaları Koordinasyonu Komitesi* kurulmasına karar verilmiştir. Bu Komitenin faaliyete geçmesiyle birlikte, 2000 yılından beri her yıl ETUC Yönetim Kurulu tarafından *toplu pazarlık koordinasyon ilkeleri* kabul edilmektedir[10].

Sektörel Düzeyde Toplu Pazarlık

Sosyal Politikaya İlişkin Antlaşma ile sektörlerarası düzeyde olduğu gibi sektörel düzeyde de toplu pazarlık yolu açılmıştır. Sosyal taraflar dışında, sektörel toplu pazarlık prosedürü daha önce değinilen sektörlerarası toplu pazarlık prosedürünün aynısıdır. Avrupa Sanayi Federasyonları arasında yapılan sektörel toplu pazarlıklar sonucunda Avrupa Birliği direktifine dönüşen şimdiye kadar iki anlaşma bulunmaktadır: Deniz Taşımacılığı Sektöründe Çalışma Sürelerine İlişkin Avrupa Anlaşması (1998) ve Sivil Havacılık Sektöründe Çalışma Sürelerine İlişkin Avrupa Anlaşması (2000).

Ayrıca son yıllarda sektörel toplu pazarlıkların Birlik düzeyinde koordinasyonu konusunda da çeşitli girişimlerde bulunulmaktadır. Avrupa Birliği'nde sektörel düzeyde koordinasyonun en başarılı örneği metal sektöründe görülmektedir. Sektörel düzeyde toplu pazarlığın koordinasyonuna ilişkin en önemli örneğin metal sektöründe olmasının iki temel nedeni bulunmaktadır. Metal sektöründe, işçi ve işveren sendikaları gelişmiş ve örgütsel anlamda güçlü olduğu gibi, EMF'ye (Avrupa Metal İşçileri Federasyonu) üye olan sendikalar da birçok ülkede toplu pazarlık sürecinde doğrudan yer almaktadır. Diğer yandan metal sektörü, sanayiin adeta kalbini oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu sektörde gerçekleş-

10 Mermet, Emmanuel ve Hoffmann, Reiner. (2001). "European Trade Union Strategies on Europeanisation of Collective Bargaining- An Overview", **Collective Bargaining Under the Euro**. Brussels: ETUI, s.48.

tirilecek olan başarılı koordinasyon örnekleri, diğer sektörlere de yayılarak model oluşturabilmektedir[11]. 1990'ların sonunda EMF, metal sektöründeki ulusal toplu pazarlıkların Avrupa düzeyinde koordinasyonunu öngören bir girişim başlatmıştır. EMF, ortak toplu pazarlık politikası belirleyerek, bu politikayı sağlamlaştırmak ve geliştirmek için kurumsal yapılar (Toplu Pazarlık Komitesi ve Konferansı, EMF Yaz Okulu, EUCOB@N) oluşturmaktadır[12]. EMF'nin dışında EMCEF (Avrupa Maden, Kimya ve Enerji İşçileri Federasyonu), EPSU (Avrupa Kamu İşçileri Sendikaları Federasyonu) ve ETF (Avrupa Nakliye İşçileri Federasyonu) de, toplu pazarlığın uluslararası düzeyde koordinasyonu konusunda çeşitli adımlar atmaktadır. Ancak bu Sanayi Federasyonları, ücret koordinasyonunu değil; değişik ülkelerdeki toplu pazarlık politikaları konusunda bilgi alışverişini amaçlamaktadır[13].

Çokuluslu Şirketler Düzeyinde Toplu Pazarlık

22 Eylül 1994 tarihinde kabul edilen *Avrupa Çalışma Konseyleri (AÇK) Direktifi* (1994/45/EC), 1.000'den fazla işçinin çalıştığı, iki ya da daha fazla üye ülkede faaliyet gösteren işletmelerde AÇK'lerin kurulmasını öngörmektedir. Söz konusu direktifte, esas olarak işçilere çokuluslu işletmelerin hedef ve faaliyetlerine ilişkin bilgi verilmesi ve danışılmasına yönelik bir mekanizma olarak AÇK'lerin kurulması hedeflenmektedir. Direktife göre AÇK'ler,

11 Traxler, Franz ve Mermet, Emmanuel. (Summer 2003). "Coordination of Collective Bargaining: The Case of Europe", **Transfer European Review of Labour and Research**. Vol: 9, No: 2, ss.241-242.

12 Schulten, Thorsten. (2001(a)). "The European Metalworkers' Federation's Approach to a European Coordination of Collective Bargaining- Experiences, Problems and Prospects", **Collective Bargaining Under the Euro**. Brussels: ETUI, ss.312-316.

13 European Commission. (2004). **Industrial Relations in Europe**. Brussels: European Commission Directorate-General for Employment and Social Affairs, s.55.

1.000 kişinin çalıştığı (her ülkeden en az 150 işçiye sahip olan) çokuluslu bir işletmede yönetimin ya da 100 işçinin veya en az iki üye ülkedeki işçi temsilcilerinin girişimiyle kurulabilmektedir. AÇK'lerin kapsamı ve işlevleri, işçi ve işveren taraflarının kararlarına bağlı olarak şekillenmektedir. AÇK Direktifi'nin anahtar kelimeleri, bilgilendirme, danışma, görüş alışverişi ve diyalogdur. Bir başka ifadeyle, direktifte katılma veya toplu pazarlıktan söz edilmemektedir. Ayrıca direktifte, Sosyal Politikaya İlişkin Antlaşma'da üye devletlerin yetki alanına bırakılan ücretler, grev ve lokavt konularında da herhangi bir düzenleme yer almamaktadır[14]. Bununla birlikte bazı AÇK'ler, çalışma koşullarına ilişkin kimi konularda yönetim ve işçi tarafının ortak görüşlerini yansıtan, ancak toplu iş sözleşmesi niteliği taşımayan *ortak metinler (joint text)*[15] imzalayabilmektedir. Ortak metinlerde ise ücretler gibi paylaşımsal konuların dışında kalan eğitim, şirketin yeniden yapılanması, sendikal haklar, fırsat eşitliği, şirketin istihdam politikası, çalışma süreleri, iş sağlığı ve güvenliği gibi konular yer almaktadır. Kısacası Avrupa Çalışma Konseyleri'nin asli rolü görüşme değildir; direktifte konseylere bilgilendirilme ve danışma rolü verilmiştir.

AÇK'ler konusunda işçi ve işveren taraflarının değerlendirmeleri farklılık göstermektedir. İşverenler, AÇK'lerin potansiyel olarak Birlik düzeyinde toplu pazarlık yapmaya olanak tanıyabileceğinden endişe ederken; işçi sendikaları AÇK'lerin ulusal düzeydeki yasal düzenlemeleri ve kollektif mekanizmaları zayıflatarak sendikacılığa darbe vurabileceği düşüncesi ile AÇK'lere temkinli yaklaşmaktadır. Ancak ileriki yıllarda AÇK'lerin çokuluslu şirket-

14 Gülmez, age, s.139.

15 Ortak metinler konusunda ayrıntılı bilgi için bkz: Carley, Mark. (2001). **Bargaining at European Level ? Joint Texts Negotiated by European Work Councils.** Ireland: Eurofound.

ler düzeyinde yapılacak toplu pazarlıklarda taraf olarak yer alabileceklerini söylemek çok hayalci bir çıkarım olmayacaktır. Dolayısıyla işçi sendikalarının bu durum karşısında alternatif yaklaşım ve politika geliştirmeleri gerekmektedir. Aksi takdirde AÇK'ler, Avrupa çokuluslu şirketlerin yönlendirmesi altında bulunan birer kurumsal örgüt olmanın ötesine geçemeyecektir[16].

Çerçeve Anlaşmalar: Avrupa Birliği Düzeyinde Toplu İş Sözleşmeleri (mi?)

Avrupa Birliği'nde yukarıda belirtilen üç farklı düzeyde gerçekleşen toplu pazarlık girişimlerine bakarak toplu pazarlığın Avrupalılaştığını öne sürmek şu an için çok mümkün olmadığı gibi Sosyal Politikaya İlişkin Antlaşma çerçevesinde imzalanan sektörlerarası ve sektörel anlaşmaları da, Avrupa Birliği düzeyinde imzalanan toplu iş sözleşmeleri olarak nitelendirmek doğru değildir. Bu anlaşmalar, sosyal tarafların Birliğin yasama sürecine katılımlarını sağlayan ve sosyal diyalogu güçlendiren birer araç niteliğindedir. Dolayısıyla bu anlaşmalar, *"sözleşmesel sosyal diyalog"* yöntemi olarak adlandırılmaktadır[17]. Söz konusu anlaşmaların kapsamındaki konular, ulusal düzeyde herhangi bir toplu pazarlığın kapsamındaki konularla büyük ölçüde farklılık göstermektedir. Avrupa düzeyindeki sosyal diyalogu güçlendiren bu anlaşmalar, sosyal politika veya asgari çalışma koşulları alanında daha az uyuşmazlığın çıktığı *"yumuşak"* konuları kapsarken; ücret ve çalışma süreleri gibi paylaşımsal uyuşmazlıkları içeren *"zor-sert-"* konular, neredeyse tamamıyla, ulusal düzeydeki toplu pazarlıkların kapsamında kalmaktadır. Nitekim ücretler, örgütlenme, grev ve lokavt hakkı, Topluluk yetkisi dışında bırakılmakta; bir başka

16 Büyükuslu, Ali Rıza. (1997). Avrupa Birliği ve Sosyal Boyutu. İstanbul: Der Yayınları, s.115.

17 Gülmez, Mesut, age, s.128.

ifade ile bu konularda Konsey, nitelikli çoğunluk veya oybirliği ile herhangi bir düzenleme yapamamaktadır. Ücretler, örgütlenme, grev ve lokavt hakkı yalnızca devletlerin ulusal yetki alanında düzenlenebilmektedir. Ayrıca Komisyon'un girişimi olmaksızın tarafların herhangi bir konuda imzaladıkları anlaşma, Avrupa Birliği üyesi ülkeleri bağlamamakta; yalnızca taraf örgütlerin üyeleri için yol gösterici bir anlaşma niteliği taşımaktadır. Dolayısıyla sosyal taraflar, kendi inisiyatifleriyle değil; ancak Komisyon'un inisiyatifiyle tüm Avrupa Birliği üyesi ülkeleri bağlayıcı bir çerçeve anlaşma imzalayabilmektedir[18].

Bunun yanı sıra sosyal tarafların Birlik düzeyinde anlaşma imzalama isteklerinin arkasında da farklı amaçlar yatmaktadır. Rekabet güçlerini arttırmak için özellikle esnekliğin ve işyeri/işletme düzeyinde endüstri ilişkilerinin önemini her fırsatta vurgulayan işverenlerin, Birlik düzeyinde anlaşma yapmaya niçin istekli oldukları üzerinde düşünülmesi gereken bir konudur. İşçi tarafının BusinessEurope'u pazarlık masasına oturtacak yeterli gücü bulunmamaktadır. Ancak özellikle Komisyon'dan gelen siyasi baskılar, işçi tarafının BusinessEurope karşısındaki pazarlık gücünü arttırmaktadır. Bir başka ifadeyle Demokles'in kılıcını başının üzerinde hisseden BusinessEurope, Komisyon ve Bakanlar Konseyi'nin getireceği katı ve detaylı hükümler içeren hukuki düzenlemeler yerine, işçi tarafıyla birlikte yasama sürecine doğrudan katılmayı tercih etmektedir[19]. BusinessEurope, bu yolla Komisyon ve Bakanlar Konseyi'nin yasama yetkisini bir ölçüde sınırlamayı

18 Darling, Judith Kirton ve Clauwaert, Stefan. (Summer 2003). "European Social Dialogue: An Insatrument in the Europeanisation of Industrial Relations", **Transfer European Review of Labour and Research.** Vol: 9, No: 2, s.252.

19 Blanpain, Roger. (2001). "The European Union and Employment Law", **Comparative Labour Law and Industrial Relations in Industrialized Market Economies.** (Ed. R. Blanpain ve C. Engels). The Hauge: Kluwer Law International, s.173.

amaçlamaktadır. İşçi sendikalarının son yıllarda hızla güçlerini ve etkinliklerini kaybetmeleri karşısında ise ETUC, Avrupa Birliği düzeyinde sosyal taraf rolünü güçlendirmek amacıyla yasama sürecine katılmaktadır. Ancak sosyal tarafların Birliğin karar alma süreçlerinin kimi alanlarına katılımları sağlanmakla birlikte, sendikalar Avrupa Birliği'nin sosyal politikaları ekonomik hedeflere ulaşmak için bir araç olarak kullandığını hiçbir zaman göz ardı etmemelidir.

Son Söz...

Sosyal Politikaya İlişkin Antlaşma kapsamının dışında sosyal tarafların, özerk olarak Avrupa Birliği düzeyinde toplu pazarlık sürecinde yer almalarının ve bir toplu iş sözleşmesi imzalamalarının önünde yasal herhangi bir engel bulunmamakla birlikte, Avrupa Birliği'ne üye ülkelerin farklı endüstri ilişkileri sistemlerine ve toplu pazarlık yapılarına sahip olmaları, sosyal tarafları temsil eden örgütlerin yeterli temsil kabiliyetine sahip olmamaları ve Avrupa Birliği müktesebatında Birlik düzeyinde toplu pazarlığın yasal dayanağını oluşturacak düzenlemelerin zayıflığı[20] sosyal tarafların Birlik düzeyinde özerk olarak bir toplu pazarlık süreci başlatmalarını ve bir toplu iş sözleşmesi imzalamalarını son derece güçleştirmektedir. 2004 yılında on, 2007 yılında ise iki yeni ülkenin katılmasıyla şimdilik yirmi yedi üyeye sahip olan Avrupa Birliği, adeta hareket kabiliyeti sınırlı olan büyük bir deve dönüşmekte ve böyle bir yapı içinde Avrupa Birliği için tek bir endüstri ilişkileri sistemi ve toplu pazarlık yapısı oluşturma fikri ve ideali, bir hayal olmanın ötesine geçememektedir. Bu noktada izlenebilecek en gerçekçi politika, üye ülkeler arasında sendikal politikaların ve toplu pazarlık politikalarının birbiriyle uyumlaştırılması ve koordinasyonunun sağlanmasıdır.

20 Gülmez, age, ss.125-128; Büyükuslu, age, ss.52-55.

Sendikal Hareket ve Uluslaraşırılaşma

Yrd. Doç. Dr. Sayım YORGUN

Giriş

Ekonomik yatırımların sendikasız alanlara doğru yönlendirilmesi, ulusal ve uluslararası alanda sendikaların dışlanması, ulus devletlerin etkinlik alanlarının daraltılması, sendikal hareketin dayandığı temellerde köklü değişikliklere yol açmıştır. 1970'li yıllardan itibaren ortaya çıkan ekonomik, sosyal, siyasal ve teknolojik gelişmeler her alanda olduğu gibi sendikaların üst yapılarında da değişimi başlatmış, Doğu Bloğu ülkelerinde yaşanan ekonomik başarısızlıklar, ortaya çıkan rejim değişiklikleri, bu bloğun sendikalarını yeni ilişkilere yönlendirmiş ve uluslararası düzeyde yeni arayışlar gündeme gelmiştir.

İki kutuplu dünya düzeninde yaşanan mücadelenin önemli araçlarından biri olan sendikalara duyulan ihtiyacın gittikçe azalması ve soğuk savaş döneminde önemli mücadele aracı olan sendikalara ihtiyacın kalmaması, üst örgütlere verilen ekonomik ve siyasi desteklerin kesilmesine yol açtı. Çünkü, ne Rusya'nın ne Amerika'nın ne de Avrupa'nın sendikalara geçmişte duydukları ihtiyaçları kalmadı. Bu nedenle sendikalar kendilerini besleyen önemli kaynaklardan birini kaybettikleri gibi sendika karşıtı bir yapılanmayla da karşı karşıyalar. Kurulmak istenen küresel piyasada sendikalar, piyasayı olumsuz etkileyen örgütler olarak görülmektedir.

Çeyrek yüzyıldır yaşanan ve son yıllarda daha da artan değişimi eski kavramlarla ve anlayışlarla anlamak ve çözüm üretmek mümkün görünmemektedir. Bu nedenle yeni kavramlar ve an-

layışlar mevcut süreci anlamamıza yardım edecektir. Sendikaların ulusal sınırları aşan ilişkileri ve örgütlenmeleri bu güne kadar "uluslararası" kavramı ile tanımlanmıştır. Ancak ortaya çıkan gelişmeler kavramsal düzeyde de yeni tartışmaları gündeme getirmiştir. "Uluslararası" kavramının yeni ihtiyaçları ifade edemediği, bu kavram yerine "küreselleşme, uluslararasılaşma, uluslarüstü ve uluslaraşırı" gibi kavramların kullanılması gerektiği tartışılmaktadır. Son yıllarda her alanda meydana gelen gelişmeyi ifade etmek için sıkça kullanılan "küreselleşme" kavramı; milli sınırların esnekleştirilmesini, ekonomik, sosyal, siyasal, hukuki, kültürel ve teknolojik yakınlaşmaları ifade etmektedir. Başka bir tanıma göre, tek norm ve standardın dünya ölçeğinde egemen olması anlamında kullanılmaktadır (Yorgun, 1998, s.8). Sendikal hareketin ulusaşırı gelişimine bakıldığında yaşanan sorunlar açısından küreselleşmenin etkin olduğunu ancak yerel, ulusal ve bölgesel sınırların belirleyiciliği esas alındığında küreselleşeme kavramının yetersizliği ortaya çıkmaktadır. "Uluslararası" kavramı, devleti merkez alan, bu ilişkilerde bireyleri ve sivil örgütlenmeleri devletlerarası ilişkilerde bağımlı değişken olarak gören bir anlayışa dayanmaktadır. Uluslararasılaşma ise devletler arasındaki ilişkilerin, küreselleşme süreciyle birlikte yoğunlaşmasını ifade etmektedir. Uluslarüstü kavramı ile de ulusal yapıların üstünde otorite, güç ve etki sahibi olan kurumsal yapılanmalar izah edilmektedir. Oysa içinde bulunduğumuz şartlarda sendikalar, bağımlı değişken olmaktan kurtularak, ulusal ölçek dışını da etkileyen ve şekillendiren bir güç haline gelmelidir. Bu ihtiyacı karşılamak üzere de "uluslaraşırı" kavramı kullanılmalıdır. Uluslaraşırı kavramı ile gerek bireysel gerekse kurumsal ölçekte ulusal olan ile ulusötesi arasındaki etkileşim vurgulanmaktadır. Uluslaraşırı kavramı sadece ulusal, bölgesel veya uluslararası örgütler (aktörler) arasında ulusal sınırların ötesinde gerçekleşen etkileşimleri değil, aynı

zamanda bu örgütler arasında ulusal ölçekte yer alan ilişkileri de içermektedir (bkz. Anderson, 2005, ss.6-39). Bu kavramsal tartışmayı genişletmek mümkündür, ancak hangi kavram kullanılırsa kullanılsın asıl vurgulanması gereken bu yüzyılda yerel ile ulusal, ulusal ile uluslaraşırı düzeyde örgütsel birliktelikten, amaçlara ve hedeflere kadar yeni sendikal yapının ortaya çıkarılması en temel ihtiyaçtır.

Sendikaların uluslararası örgütlenmesini besleyen ulus devlet, ideoloji ve dini etkilerde ortaya çıkan değişim hem sendikaların nasıl var olabileceklerini hem de uluslarüsütü ilişkilerini nasıl kurmalılar sorusunu gündeme getirmiştir. Bu sorulardan ikincisine cevap verebilmek için öncelikle temel faktörlerdeki değişimi iyi incelemek gerekmektedir. Dünyada ortaya çıkan değişimler değerlendirildiğinde dünyada ki yeni yapılanmanın ya tek kutuplu ya da çok kutuplu olacağı varsayılmaktadır. İki kutuplu düzenin yıkıldığı esas alındığında ulus devletin ve iki kutuplu ideolojik yapılanmanın geçmişte olduğu gibi belirleyici rolünün aynen devam edeceğini iddia etmek mümkün görünmemektedir. Ayrıca sendikal harekette sekülerizmin yaygınlaşmasına bağlı olarak, dinin de temel belirleyici olma ihtimali zayıflamıştır. Bu üç tespitten hareketle kurulacak sendikal üst örgütlenme hangi temeller üzerine bina edilmelidir, nasıl yapılanmalıdır.

1. Uluslararası Sendikal Hareketten Uluslaraşırılaşmaya

İşçi hareketi, toplumu evrensel değerler çerçevesinde dönüştürme ve bütün insanlığı ümitleri ve ihtiyaçları temelinde birleştirerek, bir toplum yaratma amacını taşıyan en eski sosyal harekettir. İşçi hareketi bu bağlamda sadece işçilerin kendi yararlarına hizmet etmesi için kurduğu bir hareket değil, aynı zamanda insanlığın özgürlük hareketidir (Gallin, 2005). İşçi hareketi, sanayileşmeyle birlikte uluslararası perspektiflere sahip olmuş, sade-

ce yerel ve ulusal çapta gerçekleştirilecek mücadelelerle işçilerin problemlerinin çözülemeyeceğine olan inancını korumuştur.

Fransa ve Peru'da faaliyet gösteren bir aktivist olan Flora Tristan Moscoso (1803-1844) 1843'de "L'Union ouvrière" (İşçilerin Birliği) adında bir kitap yayınlamış ve bu kitapta uluslarası bir işçi birliğinin kurulmasını önermiştir. O'na göre *İşçilerin Birliği* Avrupa'nın bütün başkentlerinde kurulmalıydı. Moscoso, yazdığı bu küçük kitapta işçilerin özgürlüklerini kendi eylemleriyle kurtarmak zorunda olduklarını ve uluslararası düzeyde birleşmeleri gerektiğini, çünkü toplumun kendisinin uluslararası olduğunu belirtiyordu (Gallin, 2005). O yıllardan bugüne işçilerin uluslararası düzeyde örgütlenme arayışları hiç eksik olmamıştır. Tarihsel süreç değerlendirildiğinde, sendikaların uluslararası ilişkilerini içinde bulunulan şartların etkisiyle şekillendirdikleri ve temel dinamiklerini ise o yılların şartlarının oluşturduğu görülmektedir.

Uluslararası sendikal hareketin yapılanmasının günümüze kadar hangi temeller üzerine bina edildiği incelendiğinde dört faktörün ön plana çıktığı görülmektedir. Bu faktörlerden birincisi ulus devlet yapısı, ikincisi ideoloji, üçüncüsü din, dördüncüsü ise yardımlaşmadır. Ulus devletler, bu faktörler içinde en önemlisi olup, sendikaların ilişkilerini önemli ölçüde belirleyen güç olmuştur. Hiç kuşkusuz ulus devletlerin çizdiği çerçevelerin dışında ulus üstü ilişkiler kuran sendikalar da vardı. Ancak dominant etkenlerden biri ulus devletler oldu. Böylesine belirleyici güce sahip olan ulus devletlerin etkinlik alanlarının küresel gelişmelerle sınırlandırılması, ulus devletlerin sendikalar üzerindeki etkisinin de azalmasına yol açtı. Çünkü milli, bölgesel ve yerel hükümetler, geleneksel fonksiyonlarının, güçlerinin ve otoritelerinin özel sektörde olduğu gibi kamu sektöründe de azaldığını gördüler (Gordon&Turner, 2000, s.10).

İkinci önemli faktör olarak ideolojileri görmekteyiz. Sendikaların üst örgütlenmelerine bakıldığında iki kutuplu dünya düzenine uygun olarak iki kutuplu üst örgütlenmenin gerçekleştiği görülmektedir. Bu yapılanma sosyalist ve kapitalist bloka ait üst sendikal yapılar olup, özellikle sosyalistlerin aralarındaki bölünmelerden de farklı örgütlenmelerin ortaya çıktığı bilinmektedir. İdeolojik temele dayalı yapının önemini yitirmesini, sendikaların işçi partileriyle bağlarının zayıflamasını, sendikaların siyasi açılımlara ihtiyaçı yok şeklinde yorumlamak da yanlış olacaktır. Çünkü sendikal faaliyetler doğaları gereği siyasidir. Sendikal hareket, üyelerinin çıkarlarını esas alarak yeni siyasi açılımlar yapmak zorundadır.

Üçüncü faktör olan din ise sendikal hareketlerin doğuşunda olduğu gibi uluslarüstü örgütlenmelerini etkiledi ve şekillendirdi. Ancak dinin de sendikal hareket üzerinde ki etkisi zayıfladı. Sonuncu faktör olan yardımlaşma ise sendikaların doğuşundan itibaren temel faktörler arasında yer almış ve günümüzde ise yerini ortak mücadeleye bırakmıştır. Geçtiğimiz yüzyıl boyunca bu dörtlü yapı uluslararası sendikal hareketin dayandığı temel yapı olmuştur.

Uluslararası sendikal hareketin gelişimi dikkate alındığında dört başlık altında incelenmesi mümkündür. Sendikal hareketi etkileyen dört dönüm noktası esas alınarak bu süreç şu şekilde ayrıma tabi tutulabilir: Birinci Dünya Savaşı Öncesi Dönem; İki Dünya Savaşı Arasındaki Dönem; İkinci Dünya Savaşı Sonrası Dönem ve son olarak Küreselleşen Kapitalizm Dönemi.

1.1. Birinci Dünya Savaşı Öncesi Dönem

İşçi hareketi, işçilerin kapitalist ekonominin sömürüsüne karşı olan isyanından doğmuştur ve bu isyan doğal olarak Avrupa'dan

çıkmıştır. Çünkü kapitalist ekonominin serpilip geliştiği yer Avrupa'dır. Aynı şekilde sendikaların uluslararası ilişkileri de Avrupa'da doğmuştur.

Birinci Dünya Savaşı öncesi dönem uluslararası sendikal hareket arayışlarının başlatıldığı ve temellerinin atıldığı dönem olarak dikkati çekmektedir. İşçilerin uluslararası düzeyde örgütlenmesine yönelik ilk girişim, 1847 yılında Londra'da gerçekleştirilmiştir. İlk olması münasebetiyle oldukça önemli olan bu toplantıda örgütlenme yönünde bir adım atılamamış fakat ana hatlarını Engels'in belirlediği ve Marx'ın yazdığı 'Komünist Manifesto' olarak bilinen bir deklarasyon ve programı açıklanmıştır. Manifesto'ya göre işçilerin mücadelesi biçim olarak ulusal olsa da özünde evrenseldi. Burjuvazi bir dünya pazarı meydana getirmiş ve böylelikle uzak bölgelerden gelen hammaddeleri kullanarak yeni endüstriler yaratmış ve ulusal bazdaki ürünlerin önemini azaltmıştır. Bu durum uluslararasında bir bağımlılık yaratmıştı ve bunun sonucu olarak da sanayileşmiş ülkelerdeki işçilerin kurabileceği bir hareket birliği işçi sınıfının özgürlüğünün ilk şartlarından biri olmuştur. Manifesto şu temel mesajla bitirilmiştir: "**Bütün ülkelerdeki işçiler, birleşin!**" (Gallin, 2005).

Birinci Enternasyonal 1864'de Londra'daki bir toplantıda 'Uluslararası İşçiler Birliği' olarak kuruldu. Birinci Enternasyonal'in ilk kongresi, 1866'da Cenova'da toplandı. Bu toplantı ilk uluslararası işçi kongresi olması açısından oldukça önemlidir. Marksistler işçi hareketinin siyasi eylem yoluyla devlet mekanizmasını ele geçirmek zorunda olduğunu düşünürken, anarşistler devlet denen şeyin doğası gereği otoriter bir yapıya sahip olduğunu düşünüyor ve bu yüzden bu mekanizmanın çökertilmesi gerektiğine ve bunun yerine komün temelli federal bir sistemin geçmesi gerektiğine inanıyorlardı. Bu anarşist görüşün sendikalist versiyonu da şuy-

du; sendikalar devlet mekanizmasının işlevini yerine getirebilir çünkü bütün hizmet ve üretimler sendikaların üyelerinden çıktığı için siyasal üstyapılar gereksizdir. Marksistler ve anarşistler arasındaki bu çatışma örgüt içinde bölünmelere yol açtı ve bunun sonucunda Birinci Enternasyonal dönemi 1876'da kapandı. Birinci Enternasyonal bir uluslararası işçi örgütü olarak yetersizdi. A.B.D işçi hareketi ile bazı temaslar kursa da temelinde bir Avrupa örgütü idi ve Avrupa'daki aktivist azınlığın kurduğu bir örgüttü. Örgüt, özünde muhafazakar olan toplumların siyasal bilinç sahibi işçilerinden oluşan ince bir tabakayı temsil ediyordu (Gallin, 2005). Sendikal hareketin doğuşunda etkin olan mesleki kaygılar uluslararası sendikal hareketin doğuşunda da belirleyici olmuş ve 1889 yılında dört Uluslararası İşkolu Federasyonu (ITS) kurulmuştur. 1899-1911 yılları arasında yirmi sekiz ITS kurulmuş, bu federasyonların on altısı mesleki esasa dayanmaktadır (Erdoğdu, 2006, s.168).

1889'da Paris'de İkinci Enternasyonal kuruldu. İkinci Enternasyonal de birincisi gibi siyasi partileri ve sendikaları içeriyordu. Fakat işçi hareketi içerisinde giderek bir bölünme ihtiyacı hissediliyordu. Hareketin temel bileşenleri olan partiler, sendikalar, kooperatifler ve yardım cemaatleri özerk oldular. İkinci Enternasyonel'in kurulduğu kongreye iştirak eden bazı sendikalar aynı işkolu veya endüstride olan işçilerin uluslararası örgütlerinin kurulmasına karar vermişlerdir. 1902 yılında Stuttgart'da toplanan konferansa katılan ülkelerin çalışmalarını koordine etmek üzere bir sekreterliğin kurulması kararlaştırılmıştır (Turan, 1979, s.64). Bu sekreterlik Ulusal Sendika Merkezleri Uluslararası Sekretaryası (ISNTUC (International Secretariat of National Trade Union Center) dır. ICFTU'nun atası kabul edilen bu sekretarya, siyasi alana müdahale etmemeyi birinci ilke edinmiş, siyaset II. Enternasyonal'in alanı olarak belirlenmiştir (Erdoğdu, 2006, s.176).

Uluslararası sendika sekretaryaları, uluslararası sendika dayanışmasının ilk kalıcı örgütüdür. Temel faaliyetleri grev zamanında, iş ve ticaret kanunlarındaki değişikliklerde sağlam bir dayanışma göstermekti. Siyasal anlamda bağımsız olmalarına rağmen hepsinin sosyalist partilerle siyasi bağları vardı. Uluslararası Sendika Sekretaryaları sadece ilk uluslararası sendika örgütleri değil aynı zamanda en esnek ve uzun vadede en etkili ve siyasal anlamlar taşıyan sendika örgütleriydi (Gallin, 2005). ISNTUC'nin 1913 yılında toplanan son konferansında AFL, ISNTUC'nin ulusal sendika merkezlerinin sekretaryası olmaktan çıkarılarak, uluslararası sendika federasyonuna dönüşümünün gerçekleştirilmesi görüşünü kabul ettirmiştir (Erdoğdu, 2006, s.179).

Birinci ve İkinci Enternasyonal, Uluslararası Sendikalar Federasyonu (IFTU) gibi yapılar temelde Avrupalı örgütlerdi ve bu nedenle Avrupa'dan üyelerin hakimiyeti altındaydı. Görece olarak ufak ve nüfusun yoğun olduğu yerlerde uluslararası örgütler kurmak kolaydı fakat Avrupa'ya uzak olan örgütlerle düzenli temaslar kurmak önemli bir problemdi. Bunun sonucunda erken dönem işçi enternasyonalleri amaçları bakımından küreselci ancak pratikte Avrupalı kaldılar (Gallin, 2005). Logue'ye göre Birinci Dünya Savaşı öncesi dönemde sendikalar, üyelerinin çıkarlarını ulusal düzeyde karşılamakta zorlandıkları için uluslararası faaliyetlere başvurmaya daha eğilimli olmuşlardır (Erdoğdu, 2006, s. 126). Bu nedenle uluslararası düzeyde örgütlenme arayışları bu dönemde yoğun olmuştur.

1.2. İki Dünya Savaşı Arasındaki Dönem

Birinci Dünya Savaşı'nın Ağustos 1914'de başlamasıyla birlikte uluslararası sendikal hareket beklenmedik bir sonla karşılaştı. Ne İkinci Enternasyonal ne de IFTU savaşta hayatta kalabildi. Önceki on yıllık dilimde sosyalist işçi hareketi militarizm ve savaş karşıtı

konumuyla bir kitle hareketine dönüşmüştü. Ne var ki savaş patlak verince ulusalcı dalga ve vatansever coşku bütün bunları sildi. Çoğu Avrupa ülkesinde sosyalist partilerin parlamenterleri hükümetlerin savaş yanlısı politikalarını destekledi (Gallin, 2005). Uluslararası sendikal örgütlenmede ulus kavramının ne kadar etkin olduğu yaşanan gelişmelerden bir kez daha anlaşıldı.

Rusya'da, 1917'de gerçekleştirilen Bolşevik devriminin işçi hareketi üzerinde önemli etkisi oldu ve uluslararası sendikal ilişkileri de etkiledi. Bu tarihten itibaren işçi hareketi önemli bir bölünme yaşadı. Rusya'dan gelen devrimci tehdide karşı reformist bir alternatif oluşturmak için 1919'da Müttefik Güçler Versay Barış Antlaşması'na dayanarak Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO)'nü kurdu. Hükümet, işçiler ve işverenlerden oluşan üçlü yapıya sahip olan ILO'da tarafların uzlaşmasıyla sosyal yasalar hazırlanmakta ve bu yasalar üye ülkelerin ulusal yasama organı tarafından onaylanarak, uluslararası düzeyde çalışma hayatına ve örgütlenmeye yönelik asgari standartlar belirlenmektedir. İkinci Dünya Savaşı'nda ayakta kalan ILO, halen Birleşmiş Milletler sisteminin bir parçası olarak faaliyetlerine devam etmekte, ancak küresel piyasalar karşısında etkisiz kaldığına ilişkin eleştiriler yoğunlaşmaktadır.

19. yüzyılın sonunda Katolik Kilisesi işçiler arasında sosyalist ve anarşist fikirlerin yayılması ile ilgilenmeye başladı ve kendi sendika hareketini kurmaya karar verdi. İlk ideolojik temeli Papa 13.Leo tarafından 1891'de yazılan *De Rerum NoVarum(Yeni Şeyler Üzerine)* adlı çalışmada atıldı. 1891'den sonra hıristiyan sendikaların çoğu katolik işçilerin üyeliğinde Avrupa ülkelerinde kurulmaya başlandı (Gallin, 2005). 1920'de Uluslararası Hıristiyan Sendikalar Federasyonu (The International Federation of Christian Trade Unions (IFCTU)) kuruldu. Bu Federasyon hıristiyanlığı

temel alarak, işçilerin ve sendikaların bu temel üzerinde bir araya gelmeleri gerektiği ilkesini ön plana çıkardı ve sosyalist akımlardan uzak duran bu sendikalarda din birliği en önemli bağ olarak kabul edildi.

1919 yılında kurulan Üçüncü Enternasyonel'in Haziran 1921'de toplanan üçüncü kongresinden sonra Moskova'da sendikacıların toplandığı uluslararası bir kongrede yeni bir uluslararası sendika olan İşçi Sendikaları Kızıl Enternasyonal kuruldu (The Red International of Labor Unions (RILU)). Sovyetler Birliği'nin 1935-1939 arası halkçı dış politikasında bir araç olarak kullandığı Kızıl Enternasyonal işlevi kalmadığı için 1939'da feshedildi. 1919 yılında kurulan üçüncü Enternasyonal ise Mayıs 1943'de kendini feshetti çünkü Sovyetler Birliği'nin Müttefik Güçlere devrimci hedeflerinden vazgeçtiğini ispat etmesi gerekiyordu (Gallin, 2005).

İki Dünya Savaşı arasında faşist iktidarların yaygınlaşması, demokrasinin yerine totaliter yönetimlerin egemen olmasıyla birlikte o yıllara kadar oluşturulan işçi örgütleri ortadan kaldırıldığı gibi yerlerine baskıcı yönetimlere destek olan sendikal yapılar ikame edilmiştir. Gerek Sovyet Birliği gerekse faşist ülkelerdeki sendikaların içinde bulundukları olumsuz şartlar uluslararası sendikal hareketi zayıflattı ve bu yönetimlere karşı bir mücadeleyi de zorunlu kıldı.

1.3. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Dönem

İkinci Dünya Savaşı bittiğinde şöyle yaygın bir düşünce vardı; savaş zamanı müttefikliği kendini sendikal alanda da gösterebilir ve Sovyet sendikaları ile Batılı sosyal demokrat sendikaları içine alan birleşmiş bir uluslararası sendika örgütü kurmak mümkün olabilir. Birkaç uluslararası toplantıdan sonra Ekim 1945'de Paris'de toplanan bir konferansta böyle bir örgüt kuruldu: Dün-

ya Sendikalar Federasyonu (World Federation of Trade Unions (WFTU)). Bu Federasyon'un Batı demokrasisine karşı açtığı sert mücadele, bu kuruluşun Batı ülkeleriyle olan ilişkilerinin zayıflamasına, buna karşılık sosyalist blok içindeki ülkelerin sendikal kuruluşlarının bağlanmak zorunda bulundukları bir sendikal kuruluş niteliğini kazanmasına yol açtı (Turan, 1979, s. 300).

Dünya Sendikalar Federasyonu'nda 1949 yılında ortaya çıkan dağılma hareketi ise yeni bir uluslararası sendikal örgütlenmeyi gündeme getirmiş ve 1949 yılında Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu (International Confederation Of Free Trade Unions ICFTU) kurulmuştur. Avrupa, Asya ve Latin Amerika'dan birkaç komünist sendika ve Sovyet Bloğu'ndaki kamusal işçi örgütlerinin katılımındaki Dünya Sendikalar Federasyonu (WFTU), Sovyet kontrolünde kalmaya devam etti. Ancak 1990'larda Sovyet Bloğu dağılınca WFTU da onunla beraber dağıldı. Geriye bir avuç örgütün üyeliğinde Prag'da küçük bir sekretarya kaldı (Gallin, 2005).

1948 yılında Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü Sendika Tavsiye Komitesi (Trade Union Advisory Committee To The Organisation For Economic Co-Operation and Developmnet TUAC) kuruldu. Uluslararası Hıristiyan Sendikalar Federasyonu (IFCTU)'nun, Hıristiyanlık fikri etrafında gerçekleştirmeye çalıştığı işçilerin birliğine ulaşamaması, dinin işçilerin örgütlenmesi üzerindeki etkisinin zayıflaması yeni bir yapılanmayı zorunlu kılmış ve 1968 yılında Lüksemburg'da toplanan Kongresinde Konfederasyonu fesih kararı alınmış, bunun yerine Dünya İşçi Konfederasyonu (WCL) kurulmuştur.

1950'ler ve 60'larda Soğuk Savaş küresel anlamda yeni siyasi gerçek haline geldi. İki süper güç de kendi bloğundaki işçi hareketini kontrol altında tutmak için muazzam parasal ve siyasi kaynaklar ayırıyorlardı. İşçi hareketi bunun sonucunda kutuplaştı ve

bağımsız sınıf çıkarları üzerine kurulu bir sendika hareketine vurgu yapanların konumlanmaları zorlaştı (Gallin, 2005). İki kutuplu dünya düzeni ve ulus devlet temeli üzerine oturtulan uluslararası sendikal organizasyonların temel görevi mensubu bulundukları bloğun ve ulus devletlerin lobi faaliyetlerini yürütmek ve diğer ülkelerin sendikalarıyla uluslararası arenada rekabet etmekti. Hiç kuşkusuz böylesine bir yapılanma sendikaların temsil ettikleri tabanlarının menfaatleri yerine ulusal ve içinde bulundukları bloğun menfaatlerini ön plana çıkarmıştır.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra sendikaların güçlerinde ortaya çıkan gelişmeler, kendi kendilerine yetmeleri ve uluslararası desteğe ihtiyacın azalması nedenlerinden dolayı sendikaların uluslararası faaliyetleri azalmış, mevcut faaliyetlerin önemli bir kısmı ise ziyaret, yardımlaşma, ortak eğitim programları ve liderler düzeyinde ilişkiler boyutunda kalmıştır. Bu dönemin sonuna doğru özellikle 1970'li yıllardan itibaren ortaya çıkan ekonomik, teknolojik ve siyasi değişiklikler uluslararası sendikal hareketin üzerine bina edildiği temellerden olan iki kutuplu dünya düzeninin ortadan kalkmasına yol açarken, ulus devletlerin etkinlik alanlarını hızla daralttı, yerel ve ulusal sendikaları krize soktu. Hiç kuşkusuz sınırlı etkisi olan uluslararası sendikal yapılarda bu krizden paylarına düşeni adılar. Hızla artan sosyal adaletsizliğe rağmen sendikalar; yerel, ulusal ve uluslararası düzeylerde güç kaybetti. İletişim ve ulaşımda ortaya çıkan gelişmeler, küresel sermayenin hareketliliği, milli sınırların dışına taşan düzeyde karar mekanizmalarının oluşmasına yol açarken, sendikaların etkinlik alanları daraldı ve temsil krizi ortaya çıktı.

1.4. Küreselleşen Kapitalizm Dönemi

1970'li yıllara kadar uluslararası ekonomik ilişkiler ulus devletler arasındaki mal ve hizmet değişimine dayanırken, bu tarih-

ten itibaren küresel sermayenin ekonomik ilişkilerdeki önemi hızla arttı (ICFTU, 2004). Küresel ekonomide sermayenin gücünde ortaya çıkan artış o yıllara kadar var olan ekonomik ilişkileri ve dengeleri temelden sarstı. Küresel pazarın ortaya çıkardığı fırsatlardan her kesimin yararlanamaması, bilgi ekonomisinin ve yeni oluşan toplumsal yapının herkesi kapsamaması, yeni bir dönemin temel özellikleri olarak ön plana çıktı.

Yeni liberal ekonomik akımın, -sanayinin ilk dönemindeki gibi- sendikaları piyasa ekonomisinin önünde engel olarak görmesi, çokuluslu şirketlerin faaliyet alanlarının genişlemesi ve artan rekabetin, sendikalara karşı küresel saldırıları gündeme getirmesi, kapitalizmin küreselleşmesi sürecini ortaya çıkardı. 1974'deki ilk petrol krizinden sonra, 1980'lerin başlarında endüstrileşmiş ülkelerde kitlesel anlamda işsizlik probleminin ortaya çıkması, 1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılması ve 1991'de Sovyet Birliğinin dağılması uluslar üstü sermayenin önündeki en önemli engelleri ortadan kaldırmış ve sınırsız hareket etme imkanı vermiştir. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte savaş sonrası ekonomik yükselişin sona ermesi, uluslararası yatırım, ticaret ve kredi ağlarıyla sınırlara tabi olmayan bütünsel bir küresel ekonomiye doğru bir süreci başlatmıştır.

Yeni küresel ekonominin çalışma hayatına etkileri değerlendirildiğinde bazı değişikliklerin ön plana çıktığı görülmektedir: işçi sınıfının homojen yapısı bozulmakta, kayıt dışı ekonomi hızla büyümekte, sektörel değişim yaşanmakta, kadın işgücü oranı artmakta, ulaşım ve iletişimdeki köklü değişiklikler uluslar üstü sermayenin gücünü arttırırken, ulus-devletlerin ticari özerkliğini güç ve kaynaklarını küçülmekte, devletin çalışma ilişkilerindeki düzenleyici rolü baskı altına alınmakta ve daraltılmakta, teknolojik ve sektörel değişim, üretim ve yönetim süreçlerindeki değ-

şimler, aktörler arasındaki güç ilişkilerini bozmakta ve sendikal hareket zayıflamaktadır. Yeni Küresel ekonomide, "egemenlik kayıtsız şartsız ulusundur" ilkesi yerine "egemenlik kayıtsız şartsız uluslararası sermayenindir" ilkesi egemen kılınmak istenmektedir (Işıklı, 2003). Bu eğilim ulus devleti, milli sermayeyi ve ulusal sendikaların etkinlik alanlarını daraltmakta, küresel sermayenin ise etkinlik alanını genişletmektedir.

İşçi hareketi uluslararası alanda ortaya çıkan bu yeni durumu anlayamadı ve hazırlıksız yakalandı. İşçi hareketinin on yıllarca süren kendi kendine yetme ve memnuniyet hali ideolojik ve siyasi mirasını sulandırdı ve önemsizleştirdi. Öncelikleri Soğuk Savaş nedeniyle saptırıldı. Bu dönemde güçlü sendika örgütleri, yeni mücadelelerle tanışan ve örgütlenmeyi bu çerçevede icra eden liderler tarafından değil eski mücadelelerin yönetimsel kazançlarıyla yetinen liderler tarafından yönetildi. Bu liderler, toplumsal ortaklık üzerine kurulu ideolojilerini ve siyasal imajlarının yoksunluğunu sorgulamaktan uzaktılar (Gallin,2005).

En önemli uluslararası örgüt olan ICFTU'nun 2000 milenyum Kongresinde sendikal hareketin değişim ihtiyacı içinde olduğunu Genel Sekreteri şu cümlelerle açıklamıştır: İçinde bulunduğumuz bu köklü değişim çağında biz geleneklerimizden kurtularak, düşünüp davranabilmeliyiz. Sendikal hareketin yeni işçiler, yeni meslekler, yeni iş organizasyonları, yeni istihdam ilişkileri için yeni fikirlere ihtiyacı var (Waterman, 2001, s.11).

Hizmetler sektörü gibi sendikal geleneği olmayan ya da çok zayıf bir sendikal geleneğe sahip olan sektörlerin ortaya çıkması, iş piyasasının kısmi ya da topyekun bir şekilde düzensizleştirilmesi ve kamu sektörünün özelleştirilmesi gibi gelişmelerin büyük kısmı kadınlardan oluşan, genellikle düzensiz ve korumasız işlerde çalışan ve sendikal deneyimi olmayan homojenliği hızla

bozulan yeni bir işçi kitlesinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Hala etkinliğini koruyan erkek-egemen kültür sadece sendika hareketi önündeki bir engel değil aynı zamanda sendika hareketi için yaşamsal bir tehlikedir. Çünkü bu yapı yeni ihtiyaçları karşılamadığı gibi, yeni alanlara doğru açılımı da engellemektedir.

1991 yılında Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra Dünya'da bloklaşma hareketi de sona erdiğinden, Dünya sendikalar Federasyonu (1945), Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu (1949) ve Dünya Emek konfederasyonu (1968) arasında var olan ilkesel, amaç ve faaliyet farklılıkları giderek önemsiz hale gelmiş, buna karşılık aralarındaki benzerlikler giderek artmıştır (Turan, 1999, s.27). Ne ICTFU, ne ETUC, ne de GUFs federasyonu yeni meydan okumalarla yüzleşecek bir perspektife ya da stratejiye sahipti. Bütün uluslararası işçi örgütlerinin temel sorunu şuydu; gerçekte hepsi sermayenin uluslararası olduğu ve küresel terimlerle hareket ettiği ve tepkiler verdiği bir dönemde ulusal terimlerle düşünen ve hareket eden ulusal sendikaların başıboş birlikleriydi (Gallin, 2005). Uluslararası sendikal hareketin krizi, kapitalist sistemin kendi krizine üretmeye çalıştığı cevaplara bir özgün "karşı yanıt"ın geliştirilememesidir (Işıklı, 2003). Bu durum böyle devam ettiği sürece sendikaların ortak bir strateji geliştirmelerinin mümkün olmadığı yaşanan sendikal krizden sonra anlaşıldı. Varlıkları tartışılan, taraf olma fonksiyonlarını önemli ölçüde yitiren, sermayedarların desteğiyle oluşturulan sivil örgütlerle rekabet gücünü yitiren sendikalar, uluslararası dostluk ilişkileri çerçevesinde kalan faaliyetlerini ve örgütsel yapılarını değiştirme eğilimine girdi.

Sendikaların kazanımlarını hızla ortadan kaldıran küresel dalgaya karşı oluşturulan küreselleşme karşıtı hareketlerin temel amacı uluslaraşırı sendikal hareketi bu müdahelenin merkezine

oturtmak ve neo liberal politikalara yönelik alternatifler oluşturmaktır. Seatle, Washington, Davos, Prague ve Porto Alegre'da uluslaraşırılaşmanın teori ve pratiğini oluşturmak için daha çok sayıda insan diyalog kurmak üzere buluşuyor (Waterman&Wills, 2001, s.2). Küreselleşme karşıtı hareketlerde açıkça ifade edilmese de sosyalizm hala bir ütopya olarak varlığını sürdürmektedir. Kapitalizm karşıtı olarak organize edilen bu harekete pozitif bir isim vermenin zamanın gelmediği düşünülmektedir. Küreselleşme karşıtı harekette sosyalizmden daha çok uluslaraşırılaşma ön plana çıkarılmakta ancak bu tercih tartışılmaktadır (Waterman&Wills, 2001, s.2).

21. yüzyıla kadar endüstri ilişkilerinde ulusal ölçeğin esas olmasına karşın, bu yüzyılda hızla uluslaraşırı alana doğru kaymakta olduğu inkar edilemez bir gerçektir. Çalışma hayatının her boyutunun küresel gelişmelerin etkisi altında olduğu dikkate alındığında, yerel ve ulusal yapıların uluslaraşırı bir boyut olmadan muhafaza edilmesinin mümkün olmadığı ortaya çıkmıştır. Bu nedenle küresel sermayeye karşı ortak mücadele hedefine ulaşabilmek için uluslaraşırı sendikal hedefler belirlenmeli, örgütlenmeler gerçekleştirilmeli, küreselleşen kapitalizm karşısında sendikaların ulusalaraşırı güç ve taraf olmaları sağlanmalıdır.

2. Uluslaraşırı Sendikal Hareket

Sınırlara tabi olmayan bir sendikal örgütlenme gerçekleştirmek işçi liderlerinin hayallerinde hep canlılığını korumuştur. Son çeyrek yüzyılda ortaya çıkan değişiklikler bu hayali vazgeçilmez bir ihtiyaca dönüştürmüştür. Çünkü yerel ve ulusal şartlarda sendikaların var olabilmesi için milli devletlerin sınırlarına mahkum olmadan, bu sınırları aşarak, küresel düzeyde örgütlenmeyi gerçekleştirmeleri gerekmektedir. Endüstri ilişkileri alanında yeni dengelerin ulusaşırı düzeyde kurulacağını ve "ulus devlet"

kavramı ile ifade edilen özgürlük alanlarının daralmakta olduğu dikkate alındığında, "uluslaraşırılaşma" kavramının daha çok belirleyici olacağını iddia etmek yanlış olmayacaktır.

Waddington, işyeri, bölge ve ulus seviyesindeki örgütlenmeler arasında tutarlı ve kenetlenmiş bir ilişkiler ağını sendikal eklemlenme olarak ifade etmiştir. Küreselleşme çağında ise yeni zorluklarla başa çıkabilmek için uluslararası düzeyde bir sendika eklemlenme gereklidir. Uluslararası sendikal hareket aynı zamanda yeni bir uluslarüstü toplumsal harekettir ve uluslarüstü bir savunma grubundan çok daha fazlasını üstlenen, örneğin cinsiyet, çevre ve insan hakları konularında faaliyet gösteren bir temsil örgütü olmalıdır (Munck, 2003, s.228).

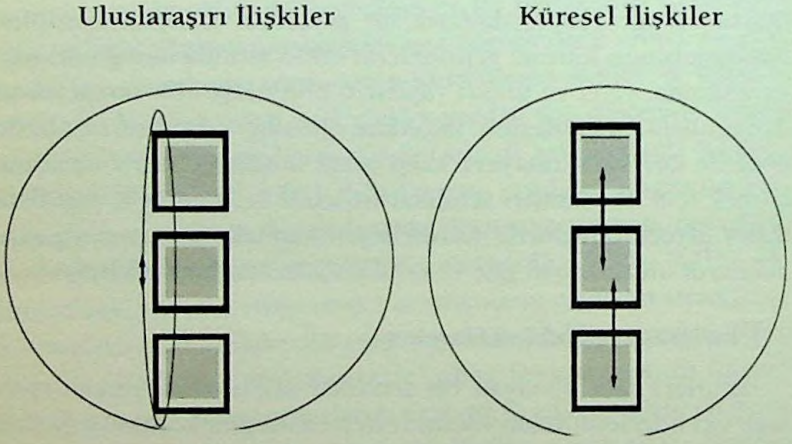

Kaynak: O'Brien, Robert, (2002), The Global Labour Movement and Equitable Globalisation, Growth and (in) Equality, Centre for the Study of Globalisation and Regionalisation,5th Annual Conference, Scarman House University of Warwick 15-17 March, s.9

Sendikalar, ulusararası ilişkilere uzun yıllar ideolojilerini yayma, mensubu oldukları ulus devletlerin etkinlik alanlarını genişletme, dostluk ilişkileri, geziler, yardımlaşma niteliğinde işler olarak baktılar. Uluslararası etkinliklerin başında ziyaret programları, bağış niteliğindeki mali yardımlar, kısmen de eğitim programları yer alıyordu. Çünkü, sendikalar yeterli üye gücüne sahipti, mali kaynakları yeterliydi, örgütlenme oranları hızla artıyordu ve uluslararası desteğe fazla ihtiyaçları yoktu. Ama, günümüzde bu ihtiyaç çığ gibi büyüyor. Nasıl ülkelerarasında ekonomik bağımlılık varsa, sendikalar arasında da aynı derecede bağımlılık ihtiyacı doğmuştur. Bu nedenle uluslaraşırı sendikal hareket ile sendikalar arası yardımlaşmayı birbirinden ayırmak gerekir. Çünkü, bağış yapmak, yardım da bulunmak tek taraflıdır, birlikte mücadele yoktur. Oysa yeni çalışma düzeninde dayanışmaya, birlikte mücadeleye ihtiyaç var. Bu ihtiyacı karşılamak için de sendikalar, amaçlarını ve örgütsel yapılarını ulusal düzeyde tutmaktan kaçınmak ve uluslaraşırılaştırmak zorundadır (Yorgun,1998,167).

Waterman, ideal yeni bir emek hareketinde bulunması gerekenleri şöyle sıralamaktadır (Munck, 2000):

1. Liderlerarası ilişkilerden üye işçiler arasında ki ilişkilere doğru bir ilerleme;
2. Bürokratik örgüt modellerinden adem-i merkezi esnek modellere;
3. Bir "yardım" hareketinden, „dayanışma" modeline;
4. Uyruk, cinsiyet, ırk ve dinsel ayırmcılığa dayalı farkları kucaklayan genel bir ahlaki dayanışma sistemine;
5. İşçi merkezli yönetimden (workerizm) daha geniş demokratik uluslararasıcılığa geçiş esas olmalıdır.

6. Dayanışma, tek yönlü bir süreç olarak kabul edilmemeli, güneyden kuzeye işçileri kapsayan bir model olarak kabul edilmelidir.

Sermayenin küreselleşmesi, kar maksimizasyonu için vatan ve bayrak gibi kavramların geri plana itilmesi ve menfaat merkezli ilişkilerin esas olması, anti sendikal işbirliği gibi gelişmeler sendikaları küresel düzeyde örgütlenme zorunluluğuyla karşı karşıya getirmiştir. Bu zorunluluğu karşılamak üzere oluşturulacak uluslaraşırı sendikal yapıları dört ana temel üzerine oturtmak gerekmektedir:

1) Uluslaraşırı sendikal örgütlenme,

2) Uluslaraşırı çalışma standartlarını belirlemek ve sosyal politikalar oluşturmak,

3) Uluslaraşırı işkolu çerçeve ve şirket toplu iş sözleşmelerini yapmak,

4) Dayanışma ve işbirliği sağalamaktır.

Yukarıdaki faaliyet alanlarından da anlaşılacağı üzere uluslaraşırı sendikalar hareket, temellere dönüşü sağlayarak varolabilir. Bunun için yerel ve ulusal gerçeklerden kopmadan, ulusaşırı gelişmeleri de ihmal etmeden amaçlar tespit etmek,, örgütlenmeleri ve faaliyetleri gerçekleştirmek gerekmektedir.

2.1. Uluslaraşırı Sendikal Örgütlenme

İki bloklu dünya düzeninin değişmesi, sosyalist ülkelerdeki çöküş, uluslararası sendikaları da belirgin oranda etkileyerek, politik görüşlere dayalı uluslararası sendikal yapıların cazibesini bitirmiş, yeni örgütlenmeleri gündeme getirmiştir. Onun için kökeni, siyasi görüşü, dini ne olursa olsun işçilerin hak ve menfaatlerini korumak ve artırmak mücadelesi veren sendikaların bir

araya gelerek güç birliği, kader birliği yapmaları ihtiyacı doğmuştur (Yorgun,1998, s.168).

Sendikal örgütlenme alanında ciddi problemler yaşanması ve temsil krizinin ortaya çıkması, küresel düzeyde de varlığını sürdürmektedir. 2.93 milyar olan küresel işgücünde sendikaların temsil ettiği işçi sayısı 170 milyon civarında ve küresel düzeyde sendikal yoğunluk % 6'nın altındadır (Gallin, 2006). Bu oranlar esas alındığında, sendikal hareketin yeni hedeflere ve temellere yönelerek, örgütlenme atağına geçmesi gerekmektedir.

Yeni örgütlenme ihtiyacı dikkate alındığında uluslaraşırı örgütlenmenin başarılı olması için örgütlenmenin üç düzeyde gerçekleştirilmesi gerekmektedir: Uluslaraşırı, uluslaraşırı işkolu ve bölgesel işkolu örgütlenmesi. Uluslaraşırı örgütlenme düzeylerinin var olması da tek başına yeterli olmayıp, bu örgütler arasında ilişkilerin birbirini tamamlayacak şekilde organize edilmesi temel bir ihtiyaçtır. Aksi taktirde küresel sermaye karşısında başarılı sonuçlar elde etmeleri zor görünmektedir. Geçmişte ziyaret ve yardım boyutunda kalan ilişkilerin, birlikte mücadele boyutuna taşınabilmesi için işkolu esasında üst örgütlenmenin ayrı bir fonksiyonunun olduğunu da vurgulamak gerekiyor.

Uluslaraşırı şirketlerin artan üretim ve pazarlama faaliyetlerinden dolayı 73 milyon civarında işçi bu şirketlerde çalışmaktadır (Galin, 2004). Bu çalışanların hak ve menfaatlerini korumak üzere var olan işkolu örgütlenmelerini geliştirmek, etkin hale getirmek uluslaraşırı sendikal hareketi yeniden yapılandırmada önemli bir adım olmuştur. Uluslararası İşkolu Sekreterlikleri (ITS), küresel gelişmeler dikkate alınarak 2002'de Küresel Sendika Federasyonları (GUF) adını almıştır. Bu değişiklik sadece isim bazında düşünülmüş bir yenilik olmayıp, yeni şartlara göre yapılanma ihtiyacının sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu değişiklikten de anlaşılacağı

gibi "uluslararası" kavramı yeni ilişkiler ağını ifade etmeye yeterli görülmemektedir. Ayrıca, GUF'ların büyük çoğunluğu sosyalist eğilimli olmakla birlikte faaliyetleri ideolojik ve siyasal bir gündem değil mesleki / endüstriyel bir gündeme oturtulmuştur (Erdoğdu, 2006, s.169)

Sendikaların temsil krizi yaşadığı bir dönemde uluslararası sendikal hareketin en önemli örgütü olan ICFTU, değişim sürecinden olumlu etkilenerek, çekim merkezi oldu. 1983 yılında üye örgüt sayısı 134 iken 1999 yılında bu sayı 213'e, ülke sayısı ise 94'den 143'e yükseldi. 1983 – 1999 döneminde ICFTU'nun üye sayısı % 46 oranında arttı (Erdoğdu, 2006, s.285). Değişimin varlığını kabul eden ICFTU, bu gelişmeleri bir meydan okuma olarak değerlendirdi ve bu sürecin durdurulması için değişim arayışlarını başlattı. 1992 yılında toplanan ICFTU'nun 15. Genel kurulunda ICFTU'nun rolü tartışıldı. 16. Genel Kurul'da ise ICFTU'nun eylem öncelikleri belirlendi. Küresel Gelişmeler ICFTU'ya doğru bir eğilimi hızlandırmış, ICFTU bağlı işkolu federasyonlarıyla uluslararası sendikal hareketini şekillendiren baskın örgüt konumuna yükselmiştir. ICFTU'ya WCL'nin katılmasına ilişkin gelişmeler, Dünya Sendikalar Federasyonu (WFTU)'unun biten fonksiyonu nedeniyle uluslararası sendikal harekette yeni bir dönem başlamıştır.

Sendikaların küresel düzeyde örgütlenme ve etkin olma girişimlerinin ilk somut sonucu olarak, 153 ülkeden 304 örgütün katılımı ile Kasım 2006 tarihinde Uluslararası Sendikalar Konfederasyonu (International Trade Union Confedration (ITUC)) kurulmuştur. Kuruluş tarihi itibariyle 168.199.402 üyesi olan ITUC'un sosyal adalet, özgürlük, demokrasi, barış ve eşitlik üzerine oturtulan prensiplerinin açıklandığı deklarasyonda konfederasyonun varlık amacı, "her yerde ve her şartta çalışanların etkin

bir şekilde temsil edilmesini sağlayan, dünya sendikacılığının bağımsız ve demokratik güçlerini bir araya getirmek ve harekete geçirmektir. Bu hedefe ulaşılması ve emeğin küresel stratejilerinin sermayenin küresel stratejilerine karşı koyması için gereken her türlü dayanışmayı görev bilir" (ITUC, 2006) şeklinde açıklanmıştır. Ayrıca konfederasyon kararlarının devlet kaynaklı, siyasi kaynaklı, işveren kaynaklı, dini, iktisadi ve diğer etkilerden bağımsız olarak alınacağı ve bu etkilerden bağımsız olarak uygulanacağı deklarasyonda açıkça belirtilmiştir.

Bölgesel örgütlenmelerden olan Avrupa Sendikalar Konfederasyonu (ETUC)'nun temel startejisi Avrupa düzeyinde sendikaların tek temsilcisi olmak ve Avrupa Birliği kurumlarında etkin olmaktır. AB'ye üye ülkelerin ve üye olmayan ülkelerin örgütlerini ve ilgili merkezleri bünyesinde barındıran ETUC, Avrupa'da gerçekleşen politik tartışmalarda katılımcıdır. Ayrıca Avrupa düzeyindeki uyuşmazlıklarda hem taraf hem de arabulucu konumundadır. Tüm önemli sendika merkezlerini kapsamaktadır. Bu çerçevede küçük komiteler oluşturarak üye sendikalar üzerindeki etkisini artırma amacındadır. On altı Avrupa Endüstrisi Komitesi ETUC'un uluslarüstü bir nitelik kazanmasını talep etmiş ve 1983 yılından bu yana uluslarüstü bir nitelik taşımaya başlamıştır. Bu amaçla topluluk seviyesinde karar alma süreçlerini etkileyecek lobicilik faaliyetleri ile kurumsal yapılar yönlendirilmektedir (Goetschy, 1996, s.258).

Bölgesel merkezi politik güç olan ETUC, günümüzde klasik olarak ulusal sendika stratejilerini koordine eden bir örgüt olmak yerine ulusalarüstü bir rol oynamayı tercih ederek, Avrupa'nın zayıf sosyal yapıya sahip olmasını engellemeye çalışıyor. 1995 yılında ETUC tarihinin dönüm noktasını yaşayarak Birlik seviyesinde uluslarüstü bir sıfatla anılmış ve yeni görev alanları kazanmıştır.

Bu özellikle Maastrich Sosyal Anlaşması çerçevesinde hem pazarlık hem de mevzuat boyutuyla gerçekleşmiştir (Yorgun,1998, s.169-170).

Doğu bloğundaki değişim de ETUC'a yansıdı ve bu ülkelerin sendikaları ETUC çatısı altına girdi. Bu süreci Sibley şöyle değerlendirmektedir: ETUC'un Avrupa'daki komünist ya da eski komünist sendikaları bünyesine kabul etmesi temel ideolojik konumunun yeniden düşünülmesini zorunlu kılmaktadır. Bu kabul edilişin nedeni komünist sendikaların artık ETUC'un ve ICFTU'nun sosyalist çoğunluğu (ve katolik azınlığı) açısından bakıldığında örgüt içi bir siyasal tehdit olarak görülmemesidir. Bunun nedeni de Sovyetlerin dağılmasından sonra bu örgütlerdeki ideolojik dönüşüm ve en nihayetinde karşıt bir uluslararası örgüte sponsor olabilecek ve onu koordine edecek bir yapının olmayışıdır (Gallin, 2007).

Günümüzde uluslararası sendikal hareketin örgütlenmesinde ortaya çıkan değişim incelendiğinde ITUC'da olduğu gibi iki üst örgütün birleştiği, GUF'da olduğu gibi yeni gelişmeleri kapsayacak şekilde küreselleşmeye vurgu yapmak üzere isim değişikliğinin yapıldığı ve bu değişikliğe bağlı olarak da yeni önceliklerin, hedeflerin belirlendiği görülmektedir. Önemli bölgesel örgütlenme olan ETUC'da ise fonksiyonlarına ilişkin köklü değişikliklerin yaşandığı, AB'de düzeyinde çalışma ilişkilerinde taraf konumunu güçlendirmeye başladığı görülmektedir. Bu gelişmeler genel bir değerlendirmeye tabi tutulduğunda önemli adımların atıldığı bir gerçektir, ancak yeterli olmadığı da ortadadır. Bu yüzyılda ihtiyaç duyulan örgütlenmeye ulaşabilmek için örgütlenmenin uluslaraşırı düzeyde eklemlenmesi gerekmektedir. Yani gerçekleştirilen örgütlenme ve faaliyetlerin birbirini tamamladığı, imzalanan sözleşmelerle uluslaraşırı yeni bir dengenin yaratıldığı örgütlenme modeli esas olmalıdır.

Uluslaraşırı düzeyde örgütlenme ve toplu pazarlık haklarının takipçisi olacak yeni örgütler; kayıtlı kayıtdışı, çalışan emekli, kamu özel ayrımına girmeden işçileri ve diğer toplumsal kesimleri kucaklayarak, küresel düzeyde eylem kararlılığını ortaya koymalıdır. Uluslaraşırı, bölgesel ve işkolu düzeyinde gerçekleştirilecek bu örgütlenmelerde yaşanan problemler var mı sorusuna verilen en önemli olumsuz cevap, ulusal sendikal örgütlerin, uluslararası sekreterliklere ve konfederasyonlara yetkilerinin küçük bir bölümünü dahi devretmek istememeleridir (Liebhaberg, 1980, s.100). Sendikalarda yaşanan dibe vuruş ve son yıllarda ortaya çıkan yeni örgütlenmeler ve faaliyetler dikkate alındığında yetki devretmeme eğiliminin de zayıflayacağı ihtimali vardır, çünkü bu eğilimin gerçekleşmemesi halinde sistemin işlemeyeceği bilinmektedir. Bu nedenle yetki devri uluslaraşırı sendikal hareketin en belirleyici özelliği olup, sendikal eklemlenmenin olmaz ise olmaz şartıdır.

İlk uluslararası sendikal örgütlenme arayışlarının önemli amaçlarından biri sendikal örgütlenmelerin önünü açmaktı, ulusal ve yerel düzeyde örgütlenmelere önemli katkılar sundu. İkinci dalga döneminde güçlenen ulusal sendikalarla iki bloklu ve bölgesel örgütlenmeler gerçekleştirildi. Günümüzde üçüncü dalganın içindeyiz ve hem uluslararası sendikaları hem de ulusal ve yerel sendikaları güçlendirmek için uluslaraşırı sendikal örgütlenme gerçekleştirilmedir.

2.2. Çalışma Hayatına Yönelik Standart Belirlemek ve Küresel Sosyal Politikalar Oluşturmak

Emeğe dayalı rekabetin kirli rekabet olarak görülmesi, bir ülkede var olan olumsuz çalışma şartlarının, emek sömürüsünün diğer ülkeler içinde tehlike olduğu gerçeği ulusüstü çalışma standartlarını zorunlu kılmıştır. Bu gerçekten hareket edilerek, uluslararası düzeyde asgari çalışma standartları oluşturulmakta, özgür-

lükler teminat altına alınmakta ve sosyal sorunları önleyici politikalar teşvik edilmektedir. Uluslararası Çalışma Örgütü'nce kabul edilen sözleşmeler başta olmak üzere, uluslarüstü anlaşmaların, sendikal örgütlenmelerin temel hedefi; ulusüstü düzeyde çalışma standartları oluşturmak, uygulanan sosyal politikalarla kesimler arası dengesizlikleri gidermek, toplumsal barışı sağlamak ve daha sağlıklı bir toplumsal yapıya ulaşmaktır.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra emek ile sermaye arasında oluşturulan sosyal anlaşmanın sermaye tarafından ortadan kaldırılması, organize emeğe karşı bir mücadeleye girilmesi (Wahl, 2004), küresel düzeyde yeni bir arayışı başlattı. Bu arayışların temelinde; sendikasızlaştırmayı önlemek, yatırımların sendikasız alanlara kaymasını engellemek, çalışanların iş güvencesini sağlamak, esnekleştirme ve kuralsızlaştırmayla mücadele etmek, sosyal harcamaları ve korumaları artırmak yatmaktadır. Emeğin kazanımlarına yönelik saldırının ulusal düzeyi aşan bir seviyede gerçekleşmesi, sendikaların uluslaraşırı düzeyde örgütlenmelerini, çalışma standartları ve sosyal politikalar belirlemelerini zorunlu kılmıştır.

Sendikalar, kamusal politikaların oluşturulması ve uygulanması çerçevesinde sosyal değişimi etkileyen en önemli örgütlerden biri olmuştur. Sendikaların gücünde ve sosyal harcamalarda ortaya çıkan gerilemeler, sendikaların bu konudaki rollerini tekrar gündeme getirmiştir. Sendikalar, endüstri ötesi toplumlarda nasıl bir yerde duracaklar? Acaba gelecekte sivil toplumlar sosyal harcamaları yüksek oranlara çekebilecekler mi? Bu kısmen sivil toplumlardaki sendikalara ve buna bağlı olarak da yoğunluklarına ve yasal konumlarına bağlıdır (Johns, 2002). Sendikaların zayıflaması, mücadele gücünü yitirmeleri hiç kuşkusuz çalışma standartlarını aşağıya çeker, sosyal politika uygulamalarını geri

plan iter ve rekabet gücü kazanma adına fedakarlıklar dar gelirli gruplara yüklenir.

ICFTU'nun 25-29 Haziran 1996 tarihleri arasında toplanan 16. Genel Kurulunda ana tema "serbest pazar ekonomisi" ve "küreselleşme"ye karşı çıkma ve bu karşı çıkışta da ICFTU'nun dünya sosyal hareketinin merkezi olması gerektiği dile getirildi. Beş ana hedef ise şöyle belirlendi; "sendikal hakların savunulması, istihdam ve uluslararası standartların geliştirilmesi, çok uluslu tekellere karşı mücadele verilmesi, sendika üye sayısının artırılması ve eşit haklar için mücadele". Küreselleşmenin endüstri ilişkilerine olumsuz etkilerini gidermek için ICFTU, GATT'a ve benzer uluslararası anlaşmalara aşağıdaki biçimde bir sosyal hükmün dahil edilmesini önermekte ve böylece ortak standartların uygulanmasını istemektedir: "Taraflar, GATT ve ILO tarafından kurulacak bir danışma komitesinin belirleyeceği asgari çalışma standartlarına uymayı sağlayacak adımlar atmayı kabul ederler; bu standartlar arasında örgütlenme ve toplu sözleşme özgürlüğü, istihdamda asgari yaş, ayırımcılığın önlenmesi, eşit ücret ve zorla çalıştırmanın engellenmesi bulunmaktadır" (Yorgun, 1998,s.145).

ICFTU'nun 2000 tarihinde toplanan 17. Genel Kurul'unda görüşülen "Sosyal Adaleti Küreselleştirmek" belgesinde belirlenen sorun alanları şöyle sıralanmıştır (Erdoğdu, 2006, s.278):

1. Küreselleşme sürecinde demokrasinin yaygınlaştırılması ve derinleştirilmesi.
2. Küreselleşmeye insani bir yüz verilmesi. Şeffaflık, hesap verebilirlik ve katılımcılığı içeren iyi yönetişimin, ulusal devletlerden uluslararası kuruluşlara kadar bütün düzeylerde uygulanması.

ICFTU, yaklaşık yirmi beş yıldır WTO, IMF, WB, MAI, GATT, OECD gibi uluslar üstü düzeyde ekonominin ve ticaretin kurallarını belirleyen örgütlere ve anlaşmalara sosyal hükümler koyma mücadelesi vermektedir. İşsizlik, yoksulluk, sosyal dışlanma, eşitsizlik, çocuk işçilerin çalıştırılmaması, örgütlenme ve toplu iş sözleşmesi hakkı, asgari ücretlerin tespiti, çalışma sürelerinin sınırlandırılması gibi alanlarda tarafları bağlayacak hükümler getirmek için yoğun bir mücadele verilmektedir. Bu mücadeleler sonucunda bazı düzenlemeler söz konusu olmasına rağmen, kabul edilen ilkelerin ve belgelerin bağlayıcılığının olmaması beklenen sonuçların doğuşunu önlemiştir. Mesela OECD tarafından kabul edilen „Çokuluslu İşletmeler İçin Rehber" başlıklı belgede yer alan „ İstihdam ve Endüstri İlişkiler" başlığı altında ILO'nun Temel Haklar ve İlkeler Bildirgesi'nde yer alan haklar başta olmak üzere işçileri koruyucu hükümler bulunmaktadır, ancak yaptırımı olmayan bu belge arzulanan sonuçların çıkmasını sağlayamamıştır.

Küresel düzeyde karşı bir güç oluşturmak üzere kurulan Uluslararası Sendikalar Konfederasyonu (ITUC)'nun prensipler deklerasyonunda yer alan amaçlar bölümünde sürekli görevleri arasında, „zenginlik ve gelirin ülke içinde ve ülkeler arasında adaletli dağılımını güvence altına almak, çevrenin korunması, herkesin kamu mal ve hizmetlerinden faydalanmasını sağlamak, kapsamlı sosyal güvenlik, herkese yaşam boyu eğitim ve adil iş fırsatını sağlamak" yer almakta ve küresel ekonomide karşıt bir güç olma hedefi vurgulanmaktadır. Ayrıca ILO'nun üstlendiği rolü güçlendirerek, uluslararası çalışma standartlarının belirlenmesi ve uygulanmasını sağlamak amaçlar arasında yer almıştır. ITUC, uluslararası sendika federasyonlarıyla ve OECD Sendika Tavsiye Komitesi (TUAC) ile ortak çalışarak çokuluslu şirketlere yönelik uluslararası sendikacılık politikaları ve eylemlerini ve uluslararası

işveren örgütleriyle sosyal diyalogu desteklemeyi amaç edinmiştir (ITUC, 2006).

Uluslaraşarı sendikal örgütlerin küresel adalet hareketinin bir parçası olması gerektiğini ifade eden Gallin, bu örgütlerin Çin'de özgür sendikacılığın var olması için mücadele etmelerini, kadın işçilerin sorunlarına ağırlık verilmelerini ve kayıtdışı ekonomi ile mücadelenin temel hedefleri olmasına vurgu yaparak, yeni bir dünya için politik bir tercihe ihtiyaç olduğunu dile getirmektedir (Gallin, 2004).

Emeğin küreselleşmeye adapte olması, ona cevap verebilmesi ya da küreselleşmeyi tamamlamasında birçok seviye bulunmaktadır. En üst seviye Dünya Ticaret Örgütü'nü bir sosyal yasa kabul etmeye itecek derecede önemli bir güce sahip olmaktır. Sosyal politikanın küreselleşmesinin diğer yüzü, küresel politikalarının toplumsallaştırılmasıdır. (Munck, 2000) Örgütlü emek küresel adalet vizyonu ile sahneye bir kez daha geri dönebilirse daha iyi ve başka bir dünya mümkün gözükmektedir (Gallin, 2005). Bunun için uluslaraşırı örgütlenme ve mücadele zorunludur.

Sermayenin artan uluslararası hareketi karşısında sendikaların, yatırımların başka ülkelere kaymasını önleyici tedbirler alması ve ilke olarak serbest dolaşımı engelleyen tüm yasalara karşı mücadele etmesi gerekmektedir. Yine aynı şekilde hedef, her bir ulusal sınır içerisinde tüm ulusal kökenlerden işçilerin maddi ve toplumsal haklarının eşit olmasıdır. IMF, Dünya Bankası ve çokuluslu ve uluslaraşırı şirketlerin karar ve faaliyetleri yakından takip edilerek, uluslaraşırı işbirliği çerçevesinde alternatifler hazırlanmalı ve kamuoyu desteği sağlanmalıdır. Ayrıca, insan haklarını savunmak, eski Doğu Bloğu ve Üçüncü Dünya Ülkeleri'nin sendikalarına örgütsel ve siyasal destek sağlamak gerekmektedir (Yorgun, 1998, s.180).

Sendikaların hedefi geniş bir blok olmalı, toplumsal dayanışmacı yaklaşım ortaya konulmalıdır. Çıkar örgütü olma görüntüsünden mümkün mertebe kaçınılmalı, insan haklarından yana tavır alınmalı ve sosyal devletin geliştirilmesi savunulmalıdır. Çevrenin ve doğal kaynakların korunmasında çağdaş bir yaklaşım benimsenerek, bilimsel teknolojik gelişmeye açık, katılımcı yönetim esas alınmalıdır. Çalışma sürecinin insanileştirilmesi için çaba gösterilmeli, çalışma sürelerinin kısaltılması sağlanmalı, kültürde yüzeyselleşmeye ve tek tipleşmeye karşı çıkılmalı ve genel planda barışçı hedefleri benimsemeleri gereklidir. Eğer sendikalar post-endüstriyel çağa uyum sağlayıp, demokrasi ile gelişmeyi bir arada yürütürlerse, sosyal gelişmenin vazgeçilmez örgütü olabilirler (Yorgun, 1998, 181-2).

2.3. Uluslaraşırı İşkolu Çerçeve Sözleşmesi ve Şirket Toplu İş Sözleşmesi

Serbest piyasa ekonomisinin ve dış ticaretin gelişmesi ile artan rekabetin emek maliyetlerini düşürmeye zorlaması, gümrük duvarlarıyla korunan ulusal ekonomilerde yürütülen toplu pazarlık ilişkilerini değiştirmektedir. İşverenlerin artan pazarlık gücü, işyerlerinin yeniden yapılanması, işletmelerin adem-i merkezileşmesi, üretim ve hizmet ağlarının ulusal sınırların dışına taşması gibi gelişmeler toplu pazarlığı hem düzey, hem de içerik olarak etkilemekte, bu etki küreselleşme nedeniyle ulusüstü düzeyde gerçekleşmektedir.

1970'li yıllarda ortaya çıkan küresel ekonomik krizden sonra, toplu pazarlık pek çok ülkede transformasyona uğramış, endüstri ilişkileri farklı pazarlıkların merkezi halinde gelmiştir. 1970'lerin yeni talepleriyle birlikte endüstriyel demokrasi ve çalışma hayatının insanileştirilmesi, işletmelerin ve ülkelerin rekabet edebilirliğini artırmak amacıyla geri plana itilmiş, hükümetler ve

işverenler sendikaları toplu pazarlık masasındaki taleplerini değiştirmeye zorlayarak, hak ve menfaatleri artırmak yerine koruma mücadelesinin içerisine sokmuşlardır. Üyelerine müzakere süreci ile düzenli kazanımlar sağlayan sendikalar, artık reel ücretlerin artırılması konusunda kendi kendilerini frenlemek durumunda kalarak, iş güvencesi ve işletmelerin rekabet güçleri müzakerelerde daha önemli konular arasına girmiştir (Yorgun, 1998, s.189).

Uluslararası sendikal örgütlerin yapılanmasında uluslararası, bölgesel ve işkolu düzeyinde örgütlenmeyi esas almaları, son yıllarda ulusüstü düzeyde gerçekleştirilen sözleşmeler dikkate alındığında bölgesel ve işkolu düzeyinde toplu iş sözleşmelerine doğru bir eğilimin var olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu örgütlenmeler arasında en etkin olanı işkolu sendikalarıdır ve bu sendikalar aracılığıyla hem işyerlerinin temsili hem de çokuluslu şirketlerde çalışanların haklarının korunması esas alınmaktadır. Bu yüzyılda işkolu sendikalarının gerek bölgesel, gerek şirket bazlı, gerekse işkolu bazlı toplu sözleşmelere yöneleceğine yönelik işaretler mevcuttur.

AB düzeyinde merkezi toplu pazarlık şimdilik uzak bir ihtimal olsa da Avrupa'da işletme düzeyinde toplu sözleşmeleri imzalanmaktadır. Avrupa düzeyinde sözleşme yetkileri olan Avrupa İşletme Konseylerinin, 1996 yılı sonuna değin 100'ün üzerinde sözleşme bağıtladığı değişik sendika kaynaklarından anlaşılmaktadır. Aralık 1996'ya değin Avrupa İşletme Konseyleri temelinde yapılan toplu anlaşmaların % 27'si Almanya'da, % 22'si Fransa'da yapıldı. Yapılan anlaşmaların % 35'i metal, % 26'sı da kimya sektöründedir gerçekleştirildi. (Petrol-İş, 1995, s.118). Küresel Sendikalar Federasyonu'na bağlı sendikalar çokuluslu şirketlerle 2004 yılı itibariyle beş ayrı işkolunda toplam 34 çerçeve sözleşme imzaladı (ICFTU, 2004). Bu sözleşmelerin tamamının yaptırım gücünün

olduğu söylenemese bile bazılarının işyeri şartlarını düzeltme konusunda küçük etkileri olmuştur. Ayrıca 60.000'den fazla çok uluslu şirketin mevcut olduğu göz önüne aldığında, bu sözleşmelerin küresel sosyal ilişkiler konusunda önemli farklar yaratacak sayıda olmadıkları görülür. Ancak, önemleri şu noktadadır; bu sözleşmeler uluslararası alandaki ilk toplu pazarlık biçimleridir ve geleceğin uluslaraşır endüstriyel ilişkileri için bir örnek teşkil edebilir. Bu sözleşmeler şikayetleri ve tartışmaları gidermek, doğrulamak ve denetlemek için konan, müzakere edilen ve üzerinde anlaşmaya varılmış prosedürleri içerir. Bu sözleşmeler özellikle sendikaların zayıf olduğu veya mevcut olmadığı yerlerde örgütsel bir araçtır. Sözleşmelerin denetimi genellikle yerel sendikalar tarafından yapılır. (Gallin,2005). Yeni toplu iş sözleşmesinin alt yapısını hazırlayan bu anlaşmalar yeni eğilimlerin de habercisidir. Bu da, küresel pazarda başarılı olabilmek için " uluslaraşırı toplu pazarlık"dır.

Küresel Sendikalar Federasyonları (GUF), sektörlerinde önemli yeri olan çok uluslu şirketlerle yıllardır sosyal diyalog kurarak, resmi ve gayri resmi anlaşmaları ve işbirliklerini sağlamaktadır. Bu işbirliği düzenli iletişim kanallarını ve temel çerçeve sözleşmelerini de kapsamaktadır. Çerçeve sözleşmeler, çok uluslu bir şirket ile GUF'a üye sendikalar arasında yapılmakta ve o şirketin uluslararası aktivitelerini kapsamaktadır. Bu sözleşmelerin temel amacı çok uluslu şirket ile Küresel Sendikalar Federasyonu arasında her iki tarafı ilgilendiren çalışma ve problemleri çözebilecek resmi ilişkiler oluşturmaktır. Çerçeve sözleşmeler, temel sosyal haklar ve prensipleri kapsamaktadır (ICFTU, 2004). Mesela Volkswagen firması ile Uluslararası Metal İşçileri Federasyonu (IMF) arasında imzalanan Endüstri İlişkileri ve Sosyal Haklar Deklerasyonu'nda; sendikaya üye alma hakkı, eşitlik, serbest istihdam hakkı, çocuk işçi çalıştırmama, alacakların zamanında ödenmesi, çalışma saat-

lerinin o ülkenin veya sektörün legal sınırlarında olması, iş güvenliği ve işçi sağlığının korunmasına yönelik düzenlemeler yer almıştır. Anlaşma ile ilgili işçilere, temsilcilere ve sendikalara bilgi verilmesini şirketler kabul ederek, çalışanların haklarına uymayı ve zor kullanmamayı taahhüt etmektedirler (IMF, 2002).

Uluslararası Nakliye İşçileri Federasyonu (ITF) son yıllarda küresel düzeyde faaliyetlerde bulunan en önemli örgütler arasındadır. Bu federasyon tarafından yürütülen uluslararası toplu pazarlık, tüm gemilerin yaklaşık % 30'unu kapsayacak bir düzeye ulaşmıştır. ITF'ın amacı, iş güvencesi ve ücretler de dahil olmak üzere asgari düzeyde çalışma standartlarını daha çok işçiye sağlamaktır (Kelly, 2004, s.6).

ICFTU'nun çokuluslu şirketlere ilişkin politikaları, ITS'ler kanalıyla çokuluslu şirketlerde uluslararası toplu sözleşmeyle sonuçlanacak bir örgütlenme yürütürken, ICFTU kanalı ile de ulusal hükümetlerin ve uluslararası kuruluşların çokuluslu şirketlerin faaliyetlerine bağlayıcılığı olan kurallarla yasal bir çerçeve getirmesini sağlamak olmuştur. Bu amaçla 1975 ICFTU Genel Kurulu'nda "Çokuluslu Şirketlerin Yasal Denetimi için Sendikal Talepler Şartı" kabul edilmiştir (Erdoğdu, 2006, s.247-248).

Northrup ve Rawan'a göre çokuluslu şirketlerin örgütlenmesinin ve toplu iş sözleşmelerinin önündeki engeller üç grupta toplanabilir:

1- İşçiler arasındaki çıkar farklılıkları (gelişmiş ve gelişmekte olan ülke işçilerinin farklı beklentileri)

2- Ulusal sendikalar arasındaki rekabet, dini ve ideolojik farklılıklar, işçilerin uluslararası dayanışmaya ilgi duymaması

3- Ülkeler arasında toplu iş sözleşmesine ilişkin yasal çerçevenin olmamasıdır (Erdoğdu, 2006, s.154).

Bu tespitler oldukça önemli ve yeni toplu iş sözleşmesi düzeylerini belirleyecek derecede etkilere sahiptir. Ancak hızla çıkar kayıplarının yaşandığı bir dönemde, farklılıklardan çok çıkarın ortadan kalkmasına yönelik mücadele önem kazanacağından, sendikaların gücünde ortaya çıkan gerilemeler, din ve ideolojik çatışmalardaki yumuşamalar dikkate alındığında ve dayanışmanın kaçınılmaz olması ilk iki sorun alanının etkisini azaltmıştır. Üçüncü sırada yer alan yasal düzenleme eksikliği önemli bir ihtiyacı göstermektedir. Bu alanda AB düzeyinde ortaya çıkan gelişmeler umut vericidir.

Son yıllarda şirketlerde görülen sosyal sorunluluğa ilişkin eğilim olumlu bir gelişme olmasına rağmen, gönüllülük esasına dayanması, her şirketin farklı ilkeler belirlemesi gibi nedenlerden dolayı etkisi sınırlı olmuştur. Bu tür uygulamaların inisiyatife dayanması nedeniyle uygulanmasının ve denetiminin zor olduğu görülmüş ve sendikaların taraf olmadığı, uygulamasını denetlenmediği belge ve ilkelerin yeterli olmadığı ortaya çıkmıştır. Bu tür uygulamaların başarılı olması için yoğun kamuoyu takibine ve baskısına ihtiyaç vardır. Şirket prestijinin zedelenmemesi, şirket hisselerinin düşmemesi için hassas davranmak zorunda kalan şirketler için de kamuoyunu oluşturma zorunluluğu vardır. Ayrıca ürünlerin ve hizmetlerin üretildiği çalışma şartlarını belirlemek üzere de "sosyal etiketleme" nin bir yöntem olarak kullanılması tartışılmaktadır.

Küresel düzeyde toplu pazarlık uzak bir ihtimal olarak görünse de AB düzeyinde bir platform oluşturulabilir. Ulusalaşırı işkolu ve şirket toplu iş sözleşmelerinin önümüzdeki dönemin en önemli sözleşmeleri olma ihtimali oldukça yüksektir. Bu nedenle yapılmakta olan çerçeve sözleşmelerin etkilerini artırmak, içeriğini detaylandırmak ve işkolu düzeyinde çerçeve toplu iş sözleşmelerine ulaşmak haksız rekabetin önlenmesini sağlayacaktır.

TÜRK-İŞ
Çalışma İlişkileri Kongresi
Bilgi Merkezi

Ayrıca uluslaraşırı şirket sözleşmeleriyle de aynı şirketin farklı ülkelerdeki işçilerinin çalışma şartları paralel hale getirilerek, işçilerin pazarlık güçleri artırılabilir. Aksi taktirde sendikasızlığın yaygın olduğu, işçilerin pazarlık güçlerinin zayıf olduğu alanlara doğru yatırımlar kayar ve örgütlü işçilerin bulunduğu alanlardan kaçış hızlanır.

2.4. Dayanışma ve İşbirliği

İşçi örgütü kurmanın yasak olduğu dönemlerde işçiler, yardım örgütleri adı altında bir araya gelerek; işsizlik, hastalık gibi risklere karşı yardımlaşmaya çalışmışlar ve aynı zamanda bu örgütlenmeleri yasakları aşmak için kullanmışlardır. Yardımlaşma amacıyla kurulan bu tür işçi örgütleri zamanla hak talep eden sendikal örgütlenmelere dönüşmüştür.

İnsanların var oluşundan bu yana varlığını koruyan "yardımlaşma" kavramı ile sendikaların ihtiyaç duydukları ilişkileri günümüzde ifade etmek mümkün değildir. Yardım, kelime karşılığı olarak kendi gücü ve imkanını başkaları için kullanmaktır. Oysa günümüzde ne böylesine güce sahip sendikal örgütler var ne de desteğe ihtiyaç duymayan sendikalar. Bundan dolayı yardımlaşma, günümüzde ortaya çıkan ihtiyaçları ifade etmeye yetmemektedir Bu tespitten hareketle, bir topluluğu oluşturanların duygu, düşünce ve ortak çıkarlarda birbirleriyle bağımlı olmalarını ifade eden dayanışma kavramı, amaç ve çıkarları bir olanların oluşturdukları ortaklıkları ifade etmek üzere kullanılan işbirliği kavramları kullanılmalıdır. Aksi taktirde yardım yapanlar ve yardıma muhtaçlar gibi iki farklı örgütler ortaya çıkar ki uluslararası sendikaların yapısı değerlendirildiğinde sanayileşmiş ülkeler genellikle yardım yapanlar, organize edenler olarak bu ilişkide kendilerini konumlandırmışlardır. Ancak geçmişte var olan bu yapılar günümüzdeki ihtiyacları karşılamaktan uzaktır.

Tarihsel olarak sendikalar arasında yardımlaşma olduğu gibi dayanışma ve işbirlikleri de mevcuttur. Mesela I. Enternasyonal döneminde, 1868 yılından sonra gerçekleşen yaygın grevlerdeki işçilere yardım toplanmış ve grev kırıcılarının ithali engellenmiştir. Ayrıca İngiliz ve Fransız işçiler Amerika iç savaşı nedeniyle pamuk atölyelerinden atılan işçilerin desteklenmesi için işbirliği yapmışlar ve İngiliz Sendikaları köleliğe karşı olan siyasi bir tavır benimsemişlerdir (Erdoğdu, 2006, s.165). Uluslararası sendikal hareketin doğduğu yıllarda çoğu ülkede sendikaların kurulmamış olması, mevcut sendikaların güçsüz olması nedeniyle uluslararası baskıya ihtiyaçları vardı ve bu nedenle o yıllarda ciddi dayanışma ve işbirlikleri gerçekleştirildi. Fakat ulusal sendikaların güçlenmesi, kendi kendine yeten sendikal güçler olması nedeniyle sendikaların uluslararası ilişkileri zayıfladı ve bu ilişkiler daha çok karşılıklı ziyaret, yardım ve eğitim programları çerçevesinde kaldı.

Uluslararası sendikal örgütlenmeler de belirleyici güç olan gelişmiş ülkelerin sendikalarının yardımlaşma, dayanışma ve işbirlikleri incelendiğinde ağırlıklı amacın bu ülkelerin ulusal menfaatlerini ve çalışma şartlarını koruma güdüsünün ön plana çıktığı görülmektedir. Başka ülkelerin sendikalarına verilen parasal yardımlar, eğitim programları ve örgütlenme yardımlarında bu amaçlar hep var olmuştur. Bu nedenlerden dolayı sendikal hareketin doğduğu dönem hariç bugüne kadar uluslararası ilişkiler, daha çok sendika liderleri düzeyinde yürütülmüştür. Oysa günümüzde yardımlaşmayı aşan, ortak mücadeleyi esas alan dayanışma ve işbirliğine ihtiyaç vardır.

Uluslaraşırı sendikal hareket, sadece gelişmiş ülkelerin işçilerini ve çalışma şartlarını korumayı amaçlayan sendikal politikalar yerine; çalışanların, insanlığın refahı ve huzuruna odaklandırıl-

malıdır. Sendikalar, düşük çalışma şartlarının egemen olduğu alanları hedef alan dayanışma ve işbirliği gerçekleştirmelidir. Dayanışma ve işbirliği başta örgütlenme olmak üzere toplu iş sözleşmesi bağıtlama, grev, çocuk işçiliğinin önlenmesi, eşitlik, demokrasi, işsizlik ve yoksulluğun önlenmesi, insani çalışma şartları gibi somut hedefler üzerine bina edilmelidir. Çalışma standartlarının aşağı çekilmesi sanayileşmiş ülkeleri de etkilemekte yatırımların düşük işçiliğin olduğu alanlara kaymasına yol açmaktadır. Ulusal sınırlarla ve kotalarla iç dengeleri korumak imkanı hızla zayıflamaktadır. Ayrıca, nasıl ülkelerarasında ekonomik bağımlılık oluştuysa sendikalar ve işçiler arasında da aynı bağımlılık oluşmuştur. Bu bağımlılık dayanışma ve işbirliğini kaçınılmaz kılmaktadır.

Sonuç

Uluslararası ticarette sınırlar kalkıyor olmasına karşın, serbest bir ticaretten daha çok yönetilen bir ticaretten bahsetmek daha gerçekçi bir yaklaşım olacaktır. Çünkü küresel sermaye kendi lehine bir düzen kurma çabası içerisindedir. Dünya ticaretinde çokuluslu şirketlerin kendi aralarındaki payı neredeyse yüzde elli civarında olduğu dikkate alındığında bu tespitin doğruluğu ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle 1990'lı yıllardan itibaren küreselleşmeye sosyal boyut ekleme çabaları yoğunlaşmıştır.

Uluslararası sendikal hareketin temel belirleyicisi; Avrupa ile Amerika ve Doğu ile Batı Bloğu arasındaki rekabet olmuştur. Bloklar arası rekabet Doğu Bloğundaki çözülmeyle ortadan kalkarken, Avrupa ile Amerika arasındaki rekabetin de ortaya çıkan olumsuz şartlar ve yeni üst örgütlenmeler ile azalacağı beklenmektedir. Uluslararası düzeyde emeğe dayalı rekabeti ortadan kaldırmak, işverenlerin artan ekonomik ve siyasi gücüne karşı koyabilmek, sendikaların mali gücünü artırmak, üye sayısında yaşanan gerilemenin yol açtığı güç kaybını durdurmak üzere son yıllarda ortaya

çıkan birleşme trendinin en önemli halkası ICFTU ve WCL'nin birleşmesiyle gerçekleştirilmiştir.

Etkin bir sendikal hareket için tek çatı altında toplanmanın tek başına yeterli olmadığını, küresel düşünmeyi öğrenmek zorunda olduklarını, sosyal hastalıkların belirtileriyle uğraşmak yerine, nedenlerini ortadan kaldırmak ve alternatif çözümler sunmak zorunda olduklarını fark eden sendika liderleri, bu amaçlara ulaşabilmek için uluslararası mevzuatı yeniden düzenlemek, çokuluslu şirketlere karşı ortak mücadele etmek, ulusal ve uluslararası sendikal hareketi yeniden yapılandırma hedefine yönelmişlerdir.

Sermayenin küresel düzeyde etkisine karşı anti küresel mücadeleyle verilen cevabın, sendika merkezli bir cevaba dönüşebilmesi uluslaraşırı düzeyde örgütlenme ve mücadeleye bağlıdır. Ayrıca günümüzde ortaya çıkan hızlı değişime sendikaların sadece tepkisel cevaplar vererek karşı koymaları da mümkün görünmemektedir. Çünkü, ortaya çıkan bir olumsuzluğa karşı tepkisel mücadele verilmeye çalışılırken, yeni sorunlarla karşılaşılmaktadır. Bu nedenle bir tepki hareketi olarak doğan sendikaların bu yüzyılda gündemlerine sorunları önleyici politikaları da eklemelidirler. Aksi taktirde sorunlar peşinde koşan, alternatif oluşturamayan, etkisiz örgütler konumuna düşeceklerdir.

Küreselleşemeye verilecek cevabın etkili olabilmesi için hem yukarıdan aşağıya doğru hem de aşağıdan yukarıya doğru iyi bir örgütlenme gerçekleştirilmelidir. Yerel örgütlerde başlayarak güçlendirilmiş sendikal hareketin uluslaraşırı ayağı iyi hazırlanmalı, aynı şekilde uluslaraşırı düzeyde gerçekleştirilen bir hareketin de yerel ve ulusal boyutları ihmal edilmemelidir. Ulusal ve yerel düzeyde sendikaların güçlü olabilmesi için uluslaraşırı örgütlenmeye ve toplu iş sözleşmelerine, aynı zamanda etkin bir uluslaraşırı örgütlenme için de ulusal ve yerel düzeyde güçlü sendikalara ihtiyaç vardır.

Kaynaklar

Anderson, James, (2005), Transnational Democracy, ss. 6-39, London:Routledge.

Erdoğdu, Seyhan, (2006), Küreselleşme Sürecinde Uluslararası Sendikacılık, IMGE Kitapevi, Ankara.

Gallin, Dan, (2007), Care Is Still Required – A Rejoinder, http://www.global-labour.org/rejoinder.htm (06.05.2007).

Gallin, Dan, (2006), Organizing: Means and Ends, Global Unions, Global Justice Conference, Cornell Global Labor Institute, February 9, New York.

Gallin, Dan, (2005), The Labour Movement, Global Institute, http://www.global-labour.org/the_labour_movement.htm (01.04.2007)

Gallin, Dan, (2004), Contemporary Issues in the International Trade Union Movement, GWU Seminar: Globalisation, Development and International Trade Union Movement, Eastbourne, April 16-23.

Goetschy,Jonine, (1996), The European Trade Union Confederation(ETUC) and the Construetion of European Unionism, The Clallenges to Trade Unions in Europe, Ed. Peter Leisink,Jim Leemput,Jaques Vilrokx; London.

Gordon, Micheal E.& Turner, Lowell, (2000), Going Global, Transnational Coorperation among Labor Unions, Cornell University ILR, Ithaca and London.

ICFTU,(2004), Global Union Fedration Agreement With Multinational Enterprises, http://www.icftu.org/displaydocument.asp?Index=991216332&Language=EN&Printout=Yes (04.05.2007).

ICFTU,(2004), A Trade Union Guide to Globalisation , Foreign Direct Investment, http://www.icftu.org/pubs/globalisation (01.04.2007).

IMF, (2002), Declaration on Social Rights and Industrial Relationships at Volkswagen, http://www.imfmetal.org/main/index.cfm?id=47&lid=2&olid=2&cid=7215 (04.05.2007).

Işıklı, Alpaslan, (2003), Küresel Saldırı, Ulus Devlet ve Sendikalar, http://www.sendika.org/print.php?sid=315(19.08.2004).

Işıklı, Alpaslan, (2003), İşçi Sınıfının Değişen Yapısı ve Uluslararası Sendikal Hareket, http://www.petrol-is.org.tr/2003_CD/11_yapi/govde.htm (10.02.2005).

ITUC, International Trade Union Confederation Constitution, Declaration Of Principles, www.ituc-csi.org/IMG/pdf/CONSTITION_STANDING_ORDERS-Vienna_final.pgf (29.04.2007).

Johns, Gary, (2002), Trade Unions and civil Soceiety, http://www.hrnicholls.com.au/nicholls/nichvo23/johns2002.html (04.01. 2007).

Kelly, John, (2004), Organising Around the World, Union Revival (www.tuc.org.uk/newunionism/revival 5.pdf (15.10.2004).

Liebhaberg, Bruno, (1980), Industrial Relations and Multinational Corporations in Europe, ECSIM, Belgium.

Munck, Ronaldo, (2000), Labour in the Global Challenges and Prospects, puplished by The Athlone Press,London.

Munck, Ronaldo, (2003), Emeğin Yeni Dünyası Küresel Mücadele, Küresel Dayanışma, Kitap Yayınevi, İnsan ve Toplum Dizisi-4, İstanbul.

Petrol-İş, (1995), '95-'96 Petrol-İş Yıllığı, Petrol-İş Dergisinin Eki, Petrol-İş Yayın-44, Nisan 1995, İstanbul.

Turan, Kamil, (1999), Milletlerarası Sendikal Hareket ve Küreselleşme, Türk-Ar Araştırma Dizisi, Türkiye Metal Sendikası, Ankara.

Kamil, Turan, (1979), Milletlerarası Sendikal Hareketler, Kalite Matbaası, Ankara.

O'Brien, Robert, (2002), The Global Labour Movement and Equitable Globalization, Globalisation, Growth and (in) Equality, Centre for the Study of Globalisation and Regionalisation,5 Annual Conference, Scarman House University of Warwick 15-17 March.

Wahl, Asbjørn, (2004), European Labor: The Ideological Legacy of the Social Pact, Monthly Review, Volume 55, Number:8, January, ttp://www.monthlyreview.org/0104wahl.htm (07.05.2007).

Waterman, Peter&Wills, Jane, (2001), Place, Space and the New Labour Internationalisms:Beyond the Fragments?, Place, Space and the New Labour Internationalisms, Edited by Peter Waterman&Jane wills, Blackwell, USA.

Waterman, Peter, (2001), Trade Union Internationalism in the Age of Seatle, Place, Space and the New Labour Internationalisms, Edited by Peter Waterman&Jane wills, Blackwell, USA.

Yorgun, Sayım, (1998), Küreselleşme Sürecinde Sendikalar ve Türkiye, İstanbul.

Küreselleşme Sürecinde Uluslararası Sendikacılık

Dr. Seyhan ERDOĞDU

"*Sendikal Hareket ve Uluslararasılaşma*" başlıklı bu oturumda benim ele alacağım konu, küreselleşme sürecinde uluslararası sendikacılığın benimsediği politikalar olacak. Bu sunuşum, uluslararası sendikaların 1980-2000 dönemindeki Genel Kurul Raporları ve yayınlarının birincil kaynak olarak incelenmesine ve uluslararası sendika liderleri ile yapılan mülakatlara dayanmaktadır[1].

Dünya ekonomisindeki 1980 sonrası uluslararasılaşma ve yeniden yapılanma sürecine, küreselleşme adı verilmektedir. Dünya ekonomisindeki bu dönüşümün temel nedeninin, savaş sonrası yoğun sermaye birikimi ve tekelleşmeyle bağlantılı olarak, 1960'lı yılların ortalarından itibaren gelişmiş ülkelerde ortaya çıkan kriz olduğu yaygın bir görüştür (OECD verilerine göre, 1965-1976 yılları arasında şirketlerin kar oranları, İngiltere'de %37, Batı Almanya ve Kanada'da %16, Japonya'da %12 oranında düşmüştür (Hill, 1979; Glyn vd., 1989; Sönmez, 1998). 1970'li yılların petrol krizlerinin de etkisiyle derinleşen krizi aşmanın yolu, mal ve hizmet ticaretinin ve sermaye hareketlerinin önündeki engellerin kaldırılması ve kamusal ekonomik alanın küçültülmesinde aranmış, bu yaklaşımdaki yeni liberal anlayış ekonomik politikalara egemen olmuştur.

1 Bkz. Erdoğdu, S. (2006), *Küreselleşme Sürecinde Uluslararası Sendikacılık*, İmge Kitabevi, Ankara.

Bu politikalar doğrultusunda, 1980'li yıllardan itibaren dünya giderek daha çok tek bir pazar haline gelmeye başlamıştır. Tüm dünya, küresel üretim ağları ve küresel mali ağlarla donanırken sınai, ticari ve mali sermaye, ulusal ölçekli düzenlemelerin dışına çıkmaya yönelmiştir.

Bu süreçte sendikalar, üye kaybına uğrarlarken, ulusal düzeyde kullandıkları, toplu sözleşme, grev ve grev dışı eylemler, ulusal siyaset gibi geleneksel mücadele araçlarının etkinliği azalmıştır.

Son çeyrek yüzyıldır, dünyanın çeşitli ülkelerinde sendikalar, gerek temsil açısından gerekse temsil ettikleri ve temsil etmeyi hedefledikleri işçi kesimlerinin çıkarları açısından, karşı karşıya kaldıkları sorunların küreselleştiğini görmektedirler. Bu sorunların çözümünde ulusal araçların etkinliğinin azalması, ulusal düzeyde çözülemeyen emek sorunlarına küresel çözüm bulunması yaklaşımını giderek daha çok kabul gören bir görüş haline getirmektedir. Bu bağlamda, küreselleşmenin sendikal hareket üzerindeki etkileri tartışılmakta, sendikal politikalar ve eylem programları küreselleşme olgusuna dayandırılarak biçimlendirilmektedir.

Yalnızca sendikalar açısından değil, sosyal bilimler açısından da küreselleşme ve emek ilişkileri farklı yönleri ile çok tartışılan bir konu haline gelmiştir (Berberoglu, 1993; Edwards, 1999; Leisink, 1999; Mehmet vd. 1999; Waddington, 1999).

Küreselleşme ve emek bağlantısı, uluslararası kuruluşların gündeminde de önemli bir yer işgal etmektedir (Erdut, 2002; ILO, 1997a).

Küreselleşme karşısında emek için küresel çözümlerden söz ederken, öncelikle, işçi sınıfının gerçek hareketinin temsilcileri olan ulusal sendikaların ve onların örgütsel birliğini temsil eden uluslararası sendikacılığın, küreselleşme karşısındaki politikaları

ve eylem araçlarının ne olduğunun incelenmesi gerekir. Ayrıca belirtmek gerekir ki günümüzde uluslararası sendikacılık içinde, gerek üye sayısı gerekse yönetimde temsil açısından, gelişmekte olan ülke sendikalarının ağırlığı arttığı için, uluslararası sendikacılığın dünyadaki sendikaları temsil etme niteliği de büyük ölçüde artmıştır.

Küresel bir emek hareketinin oluşmasında, başarı ve başarısızlığında uluslararası sendikacılığın belirleyici bir rolü olacaktır. Küreselleşme, uluslararası sendikacılık hareketinde değişikliklere yol açarken, uluslararası sendikacılık hareketi de küreselleşmeyi sosyal pratikle etkilemeye çalışmaktadır.

Uluslararası Sendikal Örgütlenmeler

Küreselleşme sürecinde uluslararası sendikal örgütler denildiği zaman, esas olarak, 2006 yılında Dünya Emek Konfederasyonu (WCL) ile birleşerek Uluslararası Sendika Konfederasyonu (ITUC) adını almış olan Uluslararası Hür İşçi sendikaları Konfederasyonu, (ICFTU) ile onunla siyasal ve örgütsel işbirliği içinde olan uluslararası işkolu federasyonları anlaşılmalıdır.

Kuşkusuz uluslararası sendikacılık hareketi, tarihsel olarak ICFTU ve onun ataları olan Ulusal Sendika Merkezleri Uluslararası Sekreteryası (1902-1912), Uluslararası Sendikalar Federasyonu (1912-1944) ve Dünya Sendikalar Federasyonu (1945-1949) ile sınırlı olmamıştır. Sendikal örgütleri çatısı altında barındırmış olan Birinci Enternasyonal (1864-1876); sendikaların üyeliğini kabul eden İkinci Enternasyonal (1889-1914/1923); Üçüncü Enternasyonal'in etkisiyle Moskova'da kurulan Kızıl İşçi Sendikaları Enternasyonali (1921-1937); Uluslararası Hıristiyan İşçi Sendikaları Federasyonu / Uluslararası Hıristiyan İşçi Sendikaları Konfederasyonu / Dünya Emek Konfederasyonu (1919-1946-

1968-2006) ve Dünya Sendikalar Federasyonu (1949-) uluslararası sendikacılık hareketinin tarihinde yerlerini almış farklı örgütsel, siyasal ve ideolojik kimlikleri olan uluslararası örgütlerdir (Işıklı, 1990).

Ancak tüm bu uluslararası sendikacılık hareketlerinden küreselleşme sürecine egemen konumda taşınan örgütlü hareket, kendi içinde farklı sendikal anlayışları barındırsa da esas itibariyle Avrupa merkezci bir sosyal demokrat reformizmin egemen olduğu ICFTU ve ICFTU şemsiyesi altındaki işkolu federasyonları olmuştur. ICFTU ve ilişkili federasyonların, WCL ve ilişkili federasyonlarla birleşme süreci içerisinde, tüzel kişiliklerine son vermeleri ve isim değiştirmeleri bu sosyal gerçekliği değiştirmemektedir. Uluslararası Sendika Konfederasyonu ITUC, 2006 itibariyle, 155 ülkeden, 311 örgütü ve 168 milyon işçi yi temsil eden küresel uluslararası sendikal merkezdir.

Tarihsel Arka Plan

Küreselleşme sürecinde ICFTU/ITUC'un politikalarını değerlendirebilmek için örgütün küreselleşme öncesindeki niteliğine kısaca değinmek yararlı olacaktır.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, iki savaş arası dönemin ticaret savaşlarını, mali krizlerini ve depresyonunu tekrar yaşamak istemeyen kapitalist dünya, liberal ekonomik düşünce doğrultusunda yeni çözümler üretme yolunu seçmiştir. Bu seçimde kuşkusuz, iki savaş arası depresyon yıllarında olduğu gibi düzenlenmemiş kapitalizmin yol açtığı felaketler karşısında kendini korumaya yönelen toplumsal güçlerin de önemli etkisi olmuştur. Savaş sonrası dönemde dünya ekonomisini planlayan güçler, uluslararası ekonomiyi, müdahaleci liberalizme, bir başka ifadeyle desteklenmiş (embedded) liberalizme dayalı bir uzlaşma olarak düzenlemişlerdir.

Savaş sonrası ekonomi, uluslararası düzeyde açık liberal ilişkiler, ülkelerin içinde ise halka istikrarlı ve güvenli bir yaşam sağlayacak ekonomik önlemlerin birlikte yürütülmesi temeli üzerinde şekillenmiş; uluslararası liberalizm, ulusal müdahalecilikle desteklenme yoluna gidilmiştir. Öte yandan ulusal ekonomik istikrar sağlamaya yönelik önlemlerin de uluslararası liberal ilişkilere engel olmaması gözetilmiştir. Uluslararası ekonomik politikalardaki liberalizm/müdahalecilik karışımının arkasında ise ulusal düzeyde emek ve sermaye arasında bir sınıf uzlaşması yatmaktadır.

1944-1973 yılları arası uluslararası para rejimlerinde Bretton Woods sistemi dönemidir. Bir tür altın kambiyo rejimi olan Bretton Woods sistemiyle, istikrarlı kur ortamında uluslararası ticaretin canlanması hedeflenmiştir. Ayrıca sabit kur sisteminin ve serbest ticaretin işlerliği için, spekülatif sermaye hareketlerinin engellenmesi gerekli görülmüştür (Cohn, 2000: 86).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ICFTU'nun sendikal politikaları, bu dönemin müdahaleci liberalizm politikalarına uygun olarak biçimlenmiştir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında dönemin politik anlamda en belirgin özelliği ise komünist devletlerle, batı dünyası arasında, başını dünya kapitalist sisteminin hegemon gücü olarak Amerika Birleşik devletlerinin çektiği soğuk savaştır. ICFTU'nun uluslararası sendikacılığı da, Batı dünyasına egemen olan anti-komünizm temeli üzerine kurulmuştur.

Batı sendikalarının yönetiminde bir örgüt olan ICFTU, emeğin uluslararası dayanışmasının örgütü değil, ileri kapitalist ülke sendikalarının kendi üyelerinin ekonomik çıkarlarını ön planda tutarak, kendi ulusal hükümetlerinin uluslararası politikalarını etkin kılmak için kullandıkları bir örgüt olmuştur. Bu nedenle de

özellikle İngiliz ve Amerikan sendikacılığı arasındaki politik farklılıklar, ICFTU faaliyetlerinin tümünde ön plana çıkmıştır.

ABD sendikal konfederasyonu AFL-CIO'nun 1969'da ICFTU'dan ayrılmasıyla ICFTU, Latin Amerika bölgesel örgütü ORIT'deki AFL-CIO varlığı dışında, Kıta Avrupası sendikacılığının etkisini giderek daha fazla duyurduğu bir Avrupa enternasyonali haline gelmiştir. 1970'li yıllarda Kıta Avrupası sosyal demokrasisinin politik ağırlığını taşıyan ICFTU, 1970'li yılların sonu-1980'li yılların başında biçimlenmeye başlayan yeni liberal küreselleşmeye karşı küresel Keynescilik yaklaşımını geliştirmeye çalışmıştır (Linden, 2000).

Küreselleşme Sürecinde Uluslararası Sendikal Politikalar

Uluslararası sendikacılığın küreselleşme sürecinde oluşturduğu sendikal stratejiler, küreselleşmenin bir süreç olarak ilerlemesine paralel olarak gelişmiştir. Küreselleşme sürecinde "*katı olan her şey eriyip havaya karıştıkça*" (Marx, 1976a: 135), uluslararası sendikacılığın, 1980'li yıllardaki küresel Keynesçilik yaklaşımı da liberal reformist bir stratejiye dönüşmüştür.

1980-1987 Küresel Keynescilik Yaklaşımı

1980'li yıllar, küreselleşme olarak tanımladığımız dönemin başlangıcıdır. Bu dönem, siyasal planda, ileri kapitalist ülkelerde demokrasi ve sosyal devlet üzerine kurulmuş olan oydaşmaya dayalı politikaların zayıflamaya başladığı dönemdir. Bu dönem ayrıca, gelişmekte olan ülkelerin büyük çoğunluğunun borç krizine girdiği ve küreselleşmenin yeni liberal politikalarına boyun eğdiği, Sovyet bloğunun yıkılarak kapitalizmin yayılması ve yeniden yapılanması sürecine dahil olduğu dönemdir. Uluslararası sendikacılık, küreselleşme sürecine yüzyılı aşkın bir geçmişin getirdiği

yapısal ve tarihsel mirası taşıyarak girmiş ve küreselleşmeyi bu yapısal ve tarihsel mirasla tanımlayarak yeni stratejiler ve eylem araçları geliştirmek durumunda kalmıştır.

ICFTU ve işkolu federasyonları, 1980'li yılların başında küresel durgunluğa ve dünya kapitalizminin krizine çare olarak öne sürülen parasalcı politikalara karşı "*tam istihdamın sağlanması ve yoksulluğa son verilmesi için küresel bir program*" önermişlerdir (ICFTU, 1983). Bu program, Brandt Komisyonu diye bilinen ve Alman Sosyal Demokrat siyasetçisi Willy Brandt'ın başkanlığında kurulan Uluslararası Kalkınma Sorunları Bağımsız Komisyonu'nun (1977-1983) yeni bir uluslararası ekonomik düzen kurulması stratejisine dayanmaktadır (Independent Commission on International Development Issues, 1980; Independent Commission on International Development Issues, 1983). Brandt Raporu, seksenli yılların başlarında, merkez kapitalist ülkelerde yaşanan durgunluğun ve üçüncü dünyanın borç krizinin, kapitalizmin ulusal ve uluslararası düzeyde yönetilmesiyle aşılabileceği inancına dayalıdır. Bu yaklaşıma göre, merkez ülke hükümetleri, uzağı gören bir yaklaşımla ulusal ve uluslararası düzeyde reformlarla, krizi ve krizin yarattığı sosyal bunalımı aşabilirler. Her ülke, kendi dar çıkarlarını güder, gereken reformlar yapılmazsa, bu küresel ekonomiyi ve demokrasiyi çöküşe götürür. Bu durumda da reformlar yapılmak zorunda kalacaktır ancak bu reformlar büyük kayıpların verdiği derslerden sonra yapılacaktır. Kısacası Brandt raporu, "ya bugün ya da yarın reform" demektedir. Bir üçüncü olasılık, yani küresel kapitalizmin kendi işleyişi içinde ekonomik büyüme ve sosyal refah sağlama ihtimali öngörülmemektedir. Uyum, kapitalizmin doğal hali değildir. Tersine eğer müdahale edilmezse ve yönetilmezse, kapitalizm, kriz, uyumsuzluk, çatışma demektir. Ulusal ve küresel düzeyde bu uyumun sağlanması, sınıflar ve uluslar arasında herkesin yararına sonuçlar bulmaya

yönelik müzakerelerle gerçekleşecektir. Sınıflar ve uluslar, kendi kısa vadeli özel çıkarlarından vazgeçerek tüm sınıfların ve ulusların ortak çıkarlarına yönelik uzun vadeli yararlar getirecek reformlara yönelebileceklerdir. Bu yorum, politikada sosyal demokrasinin, ekonomide Keynesçiliğin küresel düzeye taşınması olarak da özetlenebilir. Çevre ülkelerin güçlü bir biçimde temsil edildiği Brandt Komisyonu, ayrıca uluslararası kuruluşların küreselleşmesini ve demokratikleşmesini de savunuyordu. Savaş sonrası sosyal demokrasi, nasıl ulusal düzeyde devleti kapitalizmin düzenleyicisi olarak görüyorsa, Brandt Komisyonu da uluslararası düzeyde demokratikleşmiş uluslararası kuruluşları küresel kapitalizmin düzenleyicisi olarak görmekteydi. Bu çerçevede işçi örgütlerine düşen görev, kapitalizmin aşırılıklarına engel olmaktı. Bu görüşün uluslararası sendikacılık hareketinin ideolojik çizgisi üzerinde, özellikle Avrupa sendikaları aracılığıyla etkinlik kazandığını görüyoruz.

1980'li yıllarda, ileri kapitalist ülkelerde uygulanmaya başlayan parasalcı politikaların daraltıcı etkileri, dünya ekonomisinin içine düştüğü durgunluk, bu durgunluğa bağlı olarak artan işsizlik ve yoksulluk ile gelişmekte olan ülkelerde baş gösteren borç krizi, uluslararası sendikacılığın küresel stratejilerini biçimlendiren temel gelişmeler olmuştur. Durgunluktan çıkışın çaresi olarak, sanayileşmiş ülkelerin parasalcı politikalardan vazgeçmeleri ve uluslararası düzeyde koordine edilmiş Keynesçi politikalara geri dönmeleri öngörülmüştür.

Bu anlayışa göre dünya ekonomisinin içine düştüğü durgunluğun temel nedeni, sanayileşmiş ülkelerin petrol şoklarına karşı benimsedikleri daraltıcı politikalardır. Bu politikalar, yalnızca ileri kapitalist ülkelerde değil, sosyalist ülkelerde ve gelişmekte olan ülkelerde de büyüme hızlarının düşmesine ve durgunluğun

etkilerinin dalga dalga yayılmasına yol açmıştır. Yapılacak şey, 1970/1980 petrol fiyatı artışlarına karşı bir tepki olarak geliştirilen deflasyonist politikalardan vazgeçilmesi, Keynes'in öne sürdüğü üzere, piyasa ekonomilerinin tam istihdamını sağlayacak düzeyde bir ekonomik faaliyetin kendiliğinden sağlanamayacağının kabulü, arz yanlı ekonomi politikaları yerine, hükümetlerin talebi yönetecekleri müdahaleci politikalara dönüştür. Ancak ekonomilerin ulaştığı bütünleşme düzeyi ve dünya ekonomisinin içine girdiği durgunluğun boyutunun büyüklüğü, bir ülkenin tek başına genişletici ve talep yönetici politikalara dönmesini, ulusal Keynesçiliğin o ülkenin döviz kurları ve ödemeler dengesi üzerine yapacağı olumsuz etkileri tek başına göğüslemesini olanaksız kılmaktadır. Bu nedenle Keynesçi politikalara, küresel düzeyde koordineli bir biçimde dönüş gerçekleştirilmelidir. Koordineli genişletici politikalarda, kamu yatırımlarına öncelik verilmeli, ulaştırma, enerji, sağlık, eğitim, kentsel gelişme ve kırsal kalkınma alanlarında kamu yatırımları, hem sanayileşmiş ülkelerde hem de gelişmekte olan ülkelerde durgunluktan çıkışın anahtarı olmalıdır. Hükümetlerin ücret dışı kamusal harcamalarındaki artış, çarpan etkisi ile dünya ekonomisini canlandırıcı etki yaratacaktır. Dünya üretiminin üçte ikisinin ve dünya ticaretinin %80'inin OECD ülkeleri ve özellikle OECD'nin yedi büyük ekonomisi (ABD, Japonya, Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya, Kanada) tarafından gerçekleştiriliyor olması nedeniyle, bu ülkelerin izleyeceği makro ekonomik politikaların, dünya ekonomisi üzerinde belirleyici etkisi olacağı düşünülmüş ve Keynesçi politikalara dönülmesi için mücadele, bu ülkelerin sendikalarının görevi olarak algılanmıştır. AFL-CIO'nun ICFTU'ya dönüşü ve sanayileşmiş ülke sendikalarının genel olarak müdahaleci kapitalizm istekleri etrafında birleşmeleri, önerilen politikaların hükümetlere kabul ettirilmesi açısından daha umut verici bir ortam yaratmıştır. ICFTU'nun

1983 Oslo Genel Kurulunda benimsediği "*Tam İstihdamın Sağlanması ve Yoksulluğa Son Verilmesi Bildirgesi*"nde açıkladığı on madde, bu küresel stratejinin temellerini ortaya koymuştur (ICFTU, 1983).

ICFTU, 14. Genel Kurul döneminde (1983-1988), 10 maddelik küresel Keynesçilik stratejisini, genel ve bölgesel toplantılarla ve uluslararası kuruluşlara sunduğu çeşitli raporlarla sürdürmüştür.

Bu dönemde ICFTU, küresel bir strateji geliştirilmesinde borç krizine ve bu krize alacaklı ülkelerin getirdiği çözüm olarak sunulan istikrar ve yapısal uyum programlarının eleştirisine öncelik veren bir politika izlemiştir.

1980'li yılların başında, uluslararası sendikacılığın borç krizine ağırlık vermesi ve istikrar ve yapısal uyum programlarına karşı çıkması, ICFTU ve işkolu federasyonlarının çoğunun 1990'lı yıllarda benimsediği küreselleşmeye sosyal boyut verilmesi yaklaşımı ile karşılaştırıldığında daha radikal görünmektedir. Bu radikalizm, gelişmekte olan ülkelerde yapılan bölgesel toplantılarda ve kadın konferanslarında çok daha belirgindir.

24-26 Eylül 1986 tarihinde Buenos Aires'de yapılan, borç ve kalkınma konulu ICFTU/ORIT toplantısına katılan Latin Amerika ve Karaibler sendikalarının benimsediği ve ICFTU Yönetim Kurulu tarafından da onaylanan "*Önce İnsan Sonra Borç*" başlığını taşıyan sonuç bildirgesi (ICFTU, 1988a), dış borç krizi ve yapısal uyum politikaları konusunda radikal önlemler öngörmektedir. Bu önlemler arasında dış borçların silinmesi, gayri meşru hükümetlere ve rüşvetçi işbirlikçilerine verilmiş olan borçların tanınmaması; ihraç gelirlerinden dış borç ödemelerine ayrılacak payın sınırlanması, insanlar aç ve işsizken borçların ödenmesi ahlaksızlık olacağı için, krize giren ülkelere borç ödemelerinin tek

taraflı olarak durdurulma hakkının tanınması, borç krizinin sorumluluğunu taşıyan sanayileşmiş ülkeler ve finans çevrelerince, moratoryuma giden ülkelere kaynak aktarılması, faiz oranlarının düşürülmesi, 1984 Cartagena borçlu ülkeler konferansında başlatılan Latin Amerika borçlu ülkeleri birleşik cephesi hareketinin devam ettirilmesi, IMF yapısal uyum politikalarından vazgeçilmesi gibi radikal talepler bulunmaktadır. Aynı radikalizm, 1984 Dakar Bildirgesinde ve 1985 ICFTU 4. Dünya Kadın Konferansı Bildirgelerinde de yansımaktadır. Örneğin, ICFTU'nun özelleştirmeye karşı sınırlı sayıdaki açıklamalarından biri, ICFTU 4. Dünya Kadın Konferansında benimsenmiştir (ICFTU, 1988a).

Liberal Reformist Yaklaşım

ICFTU'nun 1988 Genel Kurulu için hazırladığı temel belge, "*Değişimin Meydan Okuması: Uluslararası Hür Sendikal Hareketin Önündeki Görevler*" (ICFTU, 1988b) başlığını taşımıştır. Bu Rapor, uluslararası sendikacılık hareketinin liberal reformist küreselleşme yaklaşımının ilk adımlarını teşkil etmektedir. 1988'de değişimin, 1996'da ise küreselleşmenin, sendikacılığın karşılaştığı bir "challenge / meydan okuma" olarak nitelenmesi, sendikacılığın, geçmek zorunda olduğu bir sınavla karşı karşıya olduğu anlamına gelmektedir (Kyloh, 1998). Bu yaklaşıma göre sendikacılık, bu sınavı geçecek kabiliyette olduğunu kanıtlamalı ve değişimi olumlu bir yola sokma becerisini göstermelidir. Değişimi durdurmak olanaksız olduğuna göre, sendikalar, bu değişime ayak uydurmalı ve değişimin gerektirdiği dönüşümleri gerçekleştirmelidir. Değişimin temellerini oluşturan geri dönülemez gerçeklikler arasında, yeni teknolojiler olduğu gibi, ekonomilerin uluslararasılaşması, ticaretin, sermaye hareketlerinin serbestleşmesi, ulusal hükümetlerin erk alanlarının daralması, uluslararası kuruluşların ulusal ekonomiler üzerindeki etkilerinin artması da vardır.

Böyle bir ortamda sendikalara düşen görev, üyelerinin ve tüm işçilerin demokratik haklarını ve çıkarlarını korumak için gereken değişimi kendi bünyelerinde de göstermektir. Bu yaklaşım, özellikle sanayileşmiş ülke sendikalarının karşılaştıkları sorunların çözümü için önerdikleri politikaların, uluslararası sendikacılık hareketine taşınmasına da yol açmıştır. Sendikaların modernizasyonu, kadınların ve gençlerin örgütlenmesi, hizmet sektörünün genişlemesi, işyerlerinin küçülmesi ve esnek çalışma biçimlerinin yaygınlaşması karşısında örgütsüz işçilerin örgütlenmesi, işgücü maliyetlerinin düşük olduğu gelişmekte olan ülkelere giden sermayenin kaçışını engellemek ve sanayisizleşme sürecini durdurmak amacıyla gelişmekte olan ülkelerde sendikal hakların genişletilmesinin savunulması, çocuk işçilikle mücadele, serbest ihracat bölgelerinde sendikalaşmanın savunulması gibi konular uluslararası sendikacılıkta ön plana çıkan konular haline gelmiştir (ICFTU, 1992).

1990'lı yıllara girerken mal ve hizmet hareketlerinin serbestleştirilmesini, sermaye hareketlerinin önündeki engellerin kaldırılmasını, sosyal sonuçları göz önünde tutulmak şartıyla özelleştirme ve yapısal uyum politikalarının uygulanmasını, sosyalist ülkelerde rejim değişiklikleri ile piyasa ekonomisine geçilmesini, bir başka deyişle kapitalizmin yayılması ve derinleşmesi yolundaki küreselleşme gündemini, meydan okuma niteliğinde bir gerçeklik olarak kabul eden ICFTU, küresel Keynesçilik yaklaşımından giderek uzaklaşmış ve küreselleşmeye liberal reformist bir yaklaşıma daha fazla yönelmiştir.

Özelleştirmenin sonuçlarını doğrudan yaşayan kamu kesimi sendikalarının örgütlendiği Uluslararası Kamu Görevlileri Örgütü PSI gibi bazı işkolu federasyonları, küreselleşmeyi bir "challenge / meydan okuma"nın yanı sıra bir "threat / tehlike" olarak da de-

ğerlendirmişlerse de (PSI, 2000 ; PSI, 2001), başta ICFTU olmak üzere uluslararası sendikalar, özellikle de Sovyet sisteminin yıkıldığı ve küresel kapitalizmin rakipsiz göründüğü 1990'lı yılların ilk yarısında küreselleşmeyi geri dönülmez bir gerçeklik olarak kabul etme eğilimini geliştirmişlerdir. Küreselleşmenin geri dönülmez bir gerçeklik olarak kabul edilmesi, başta özelleştirme olmak üzere "reform" ve "yeniden yapılandırma" adı altında uygulanan küresel politikaların uluslararası sendikacılık hareketi tarafından şartlı kabulüne yol açmıştır. Zaman zaman bu politikalara karşı özellikle gelişmekte olan ülke sendikalarından yansıyan radikal eleştiriler sendika yayınlarında yer alsa da, ICFTU ve işkolu federasyonlarının genel politikası, küreselleşmenin emekçiler ve insanlık için bir tehlike olarak değil, "*birçok ulusa, yoksullara ve dışlanmışlara yararlar sunacak*" bir "*meydan okuma*" şeklinde algılanmasına dayandırılmıştır.

Küreselleşmenin bu yararları sunabilmesi için gereken şey ise sendikaların, özelleştirme, reform ve yeniden yapılandırma süreçlerine katılım ve katkılarının sağlanması ve ulus ötesi sermayenin, gelişmekte olan ülke hükümetlerinin ve hükümetler arası kuruluşların sosyal hüküm olarak ifade edilen temel çalışma standartlarını kabul etmesidir. Bu yaklaşım işkolu federasyonlarına da hakim olan yaklaşımdır.

PSI Genel Sekreter yardımcısı Leather kendisiyle yaptığımız mülakatta (2000), bu yaklaşımı şöyle özetlemektedir: "*Sendikaların neo liberalizmin kamu kesimine saldırısına karşı ilk tepkileri, 'hayır' demek oldu. 80'li yılların neo liberalizmine karşı çıkabilecek kadar güçlü olduklarına inanıyorlardı. PSI içinde, çoğu sanayileşmiş ülkelerden olmak üzere sendika liderlerinin, uygulanacak stratejiyi tartıştıkları ateşli toplantılar yapıldı. O zamanlar, bu sanayileşmiş ülkelerin çoğunda merkez sağ partiler iktidardaydı. Zamanla sendi-*

kalar, reform ve yeniden yapılanmaya temelden karşı çıkmanın işe yaramayacağını anlamaya başladılar. Genel olarak kamu oyu sendikalardan yana değildi. İşçi partileri ve sosyalist partilerin kendileri de bu politikalar konusunda ikilem içinde olduklarından, sendikalar siyasi müttefiklerine de yaslanamıyorlardı. Sağın ideologlarına, onların yaptığı gibi ideolojik bir tutumla karşı çıkmak çıkarımıza değildi. Bu dönemde, önemli bazı ülkelerde, sendikaların gücünü kısıtlayan yasalar benimsendi. Sendikaların ILO'ya başvuruları, ABD ve İngiltere hükümetlerinin ILO'dan çekilme ya da ILO'ya yapılan katkıların kısılması tehditleri ile karşılaştı. Seksenli yılların sonunda ve doksanların başında, IMF ve Dünya Bankasının teknokratik politika yapımcıları, neo liberal yaklaşımı, özelleştirme ve yapısal uyum politikaları olarak gelişmekte olan ülkelere taşıdılar. Öte yandan Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde ve eski Sovyetler Birliğinde, neo liberal reformlar, kendileri için hem isim hem para yapmak isteyen bir takım danışmanlar tarafından adeta bir misyoner ateşliliği ile uygulandı. Bu kişiler, genelde uluslararası mali kuruluşlar, AB ve sanayileşmiş ülke hükümetleri adına çalışıyorlardı. Bu ülkelerdeki sendikalar değişikliğe karşı olmayıp, piyasa reformlarını savunuyorlardı. Ancak düzenlenmemiş piyasanın ne anlama geleceğini bilmedikleri için, özelleştirmeye ya da piyasa ekonomisine geçişe yönelik eleştirileri kabul etmiyorlardı. Dünyanın her yerinde sendikal hareketlerin zayıfladığı, sendikal hakların kısıtlandığı bir dönemde, kamu oyunun ve geleneksel sol siyasi partilerin desteğinden de eskisi kadar yararlanamayan sendikalar, böylece küresel düzeyde sosyal uzlaşma arayışına yöneldiler. Uluslararası sendikacılık hareketinin sunduğu politika reçetelerinde küreselleşmenin ve ticaretin 'kötü şeyler' olduğu ileri sürülmemektedir. Eğer serbest ticaret adil olursa, küreselleşme birçok ulusa, yoksul ve dışlanmışa da yararlar sunabilir. Uluslararası sendikacılığın tavrı, değişime karşı çıkmak değil değişimin bir parçası olmaktır. İşçilerle ve sendikalarla anlaşmaya

varmak amacı ile etkin bir iletişim, danışma ve müzakere ortamının yaratılması, küresel yeniden yapılanma sırasında hayati önem taşımaktadır."

Uluslararası sendikacılık hareketinin, küreselleşmenin en kötü etkilerini azaltmak için değişimin içinde yer alma stratejisi, 1990'lı yılların başında Orta ve Doğu Avrupa ülkelerini ve Sovyetler Birliğini de kapsadı. Bu ülkelerdeki potansiyel üyeler ve ekonomilerin geçiş dönemindeki sosyal sorunların azaltılması konusunda ICFTU, işkolu federasyonları ve Avrupa Sendikalar Konfederasyonu ETUC'un üstlenebileceği roller, uluslararası sendikacılık hareketinin kendine biçtiği "küreselleşmeye sosyal boyut kazandırılması" görevinin önemini artırmış görünmekteydi (ICFTU, 1992b).

ICFTU ve işkolu federasyonları özelleştirmeye ilişkin politikalarında, özelleştirmelerin kötü yapılmaması, özelleştirme yapılan hallerde işçi haklarının korunması ve bazı sosyal hizmet alanlarında özelleştirmeye gidilmemesi şeklinde bir politika benimsemişlerdir. ICFTU, ticari ve mali liberalizasyonun, büyüme ve istihdam sağlayacağını, rekabetin, kaynakların daha etkin kullanımı için güçlü bir teşvik yarattığını kabul etmektedir. ICFTU'nun itiraz ettiği, bu rekabetin, işyerinde işçilerin baskı altına alınması, sömürülmesi ve ayrımcılığa tabi tutulması ile sağlanan düşük işgücü maliyetlerine bağlı olarak gerçekleştirilmesidir.

İşgücü maliyetlerinde dibe doğru bir yarışın engellenmesinin bir yolu, toplu sözleşme düzeninin işlerliği ise bir diğer yolu da temel çalışma standartlarının kabulüdür. Uluslararası ticaret ve sermaye hareketlerine ilişkin son derece kapsamlı anlaşmalar yapılırken, ICFTU'nun itirazı, bu anlaşmaların kendilerine değil, bu anlaşmalarla birlikte temel işçi haklarının uluslararası düzeyde kabulünü yaptırımlara bağlayan bir anlaşmanın yapılmamasınadır.

Ekonomik ve sosyal gelişmenin el ele gitmesi için, nasıl işyerinde "*ekonomik esneklik ve sosyal güvenlik, ikiz zorunluluk* " ise (ICFTU, 2000a: 353), küresel düzeyde ticari ve mali liberalizasyonla, temel işçi haklarının uluslararası düzeyde belirlenip yaptırımlara bağlanması da öyle bir ikiz zorunluluktur.

ICFTU, yapısal uyumu da küreselleşmenin doğal sonucu olarak kabul etmektedir. Rekabete dayalı bir küresel piyasada, ekonomiler, bu rekabetin gereklerine uymak için sürekli bir yapısal uyum içinde olmak zorundadırlar. Ancak bu yapısal uyarlanma, sosyal problemler yaratmaktadır. Bu sosyal problemler, uluslararası işbirliğini zedelemektedir. Küresel sistemin sosyal öncelikler konusunda tepkiler geliştirmesi gerekir. ILO, bu açıdan önemli bir rol oynamalıdır. Bu nedenle IMF, Dünya Bankası ve DTÖ gibi kuruluşların da rolü büyüktür. ICFTU'ya düşen görev ise, küreselleşmenin mimarlarının sosyal sorunlar karşısında tepkilerini geliştirmekte bir bağ görevi yapmaktır.

1990'lı yılların ortalarına gelindiğinde uluslararası sendikacılık hareketi, küreselleşme sürecine sosyal bir boyut getirilmesi konusunda herhangi bir mesafe kat edemediğini görmüştür. Ancak küreselleşme karşısındaki liberal reformist stratejisinde bir değişiklik olmamıştır.

ICFTU, 25-29 Haziran 1996 tarihinde yapılan 16. Genel Kurulu için hazırladığı "*Küresel Piyasa: Sendikacılığın karşılaştığı En Büyük Meydan Okuma*" başlıklı raporda, 21. yüzyıl sendikacılığının gündemindeki temel sorunu, küreselleşen dünya ekonomisinin yarattığı sosyal kriz koşullarında işçilerin haklarının korunması ve geliştirilmesi olarak belirlemiştir (ICFTU, 1996a). ICFTU Raporu, küreselleşme sürecinde tüm dünyada eşitsizliklerin arttığını, büyük zenginliklere sahip olan Afrika'nın yoksulluk içinde yaşadığını, Latin Amerika'nın borç krizinin çöküntüsünü yaşa-

dığını, Asya mucizesinin arkasında sendikal hak ihlalleri ve ağır çalışma koşullarının olduğunu, eski sosyalist ülkelerde yoksulluk ve işsizliğin büyük boyutlara ulaştığını, sanayileşmiş ülkelerde eşitsizliklerin ve sosyal dışlanmanın yaygınlaştığını, yeni teknolojilerin işin örgütlenmesine ve yönetimine getirdiği değişikliklerin toplu sözleşme düzenini zayıflattığını ayrıntılı bir biçimde saptamıştır. Ancak, özellikle mali krizler sonucunda tüm dünyanın gözlerinin önüne serilen bu kötülüklerin saptanması, ICFTU'nun stratejik yaklaşımında radikal bir değişiklik yapmamış ve küreselleşme, sosyal boyut kazandırılarak düzeltilmesi gereken bir süreç olarak algılanmaya devam edilmiştir. Sosyal boyut kazandırmanın en önde gelen aracı olarak da, özellikle Dünya Ticaret Örgütü bünyesinde uygulanacak "sosyal hüküm", uluslararası sendikacılığın politikalarına damgasını vurmuştur. "Çocuk işçiliğinin önlenmesi" sosyal hükmün önemli unsuru olarak belirlenmiş ve gerek ICFTU gerekse uluslararası sendikalar çocuk işçiliğine karşı kampanyalar açmışlardır.

"*Küresel Piyasa: Sendikacılığın karşılaştığı En Büyük Meydan Okuma*" başlıklı raporu benimseyen 16. Genel Kurul, bu rapordaki tahlillere dayanarak Genel Kurul kararlarını biçimlendirmiştir. "*21. Yüzyılda Özgür Sendikacılık: ICFTU Eylemi İçin Öncelikler*" başlığını taşıyan kararda, küreselleşmenin oldukça ileri bir düzeye geldiği, umut vaat eden olanaklar yarattığı, ama sendikalar için de aşılması gereken sorunların mevcut olduğu bir kez daha yinelenmiştir. Sovyet sisteminin yıkılışında uluslararası sendikacılığın rolünün altı çizilmiş ve WFTU'nun rekabetinden kurtulan ICFTU'nun, WCL ile işbirliği imkanlarını da geliştirerek tek sendikal merkez olma yolunda ilerleyeceği belirtilmiştir. Uluslararası sendikacılığın temel çalışma alanları da, sendikal hakların savunulması, istihdam artırıcı önlemler ve uluslararası çalışma standartları için kampanya, çok uluslu şirketlerde yürütülecek

politikalar, sendikal üyeliklerin artırılması ve kadınların eşitlik sorunları olarak belirlenmiştir.

ICFTU, 16. Genel Kuruluna IMF Direktörü Michel Camdessus'u davet etmiştir. ICFTU Genel Başkanı Trotman (Barbados), Michel Camdessus'u kürsüye davet ederken yaptığı övücü konuşmada, Camdessus'un, Barbados yapısal uyum programı sırasında kendileriyle görüşerek, nasıl işten çıkarılacak işçilerin sayısını azalttığını, ücretlerin dondurulması ile birlikte bir fiyat ve gelirler politikasına doğru gidildiğini, model sayılabilecek bir verimlilik programı benimsendiğini anlatmıştır. Camdessus'un, 1992 yılından beri uluslararası sendikacık hareketi ile diyalog kurduğunu, sendikacıların ondan çok şey öğrendiğini ve Camdessus'un IMF programları konusunda sendikaların görüşlerine "saygı duyduğunu" belirtmiştir. Bu övücü sözlerden sonra kürsüye gelen Camdessus, yaptığı uzun konuşmada IMF politikalarını savunmuştur (ICFTU, 1996b:165-176). Genel Kurulda, Camdessus'un konuşturulmasına ve konuşmasının içeriğine karşı çıkan sınırlı sayıdaki konuşmalardan birini, Bill Jordan'ın yerine Genel Sekreterliğe adaylığını koymak isteyen ancak yeterli delege desteğini bulamayan ORIT Genel Sekreteri Luis Anderson (Panama) yapmıştır. Anderson'un 16. Genel Kurul belgelerinde yer alan şu sözleri, uluslararası sendikacılığın, liberal reformist stratejisinin, güneyin emekçilerinin çıkarları ile nasıl çeliştiğinin özet bir ifadesi olmuştur. *"Genel Başkan, Genel Sekreter ve başka birçok konuşmacı küreselleşme sürecinin olumlu yanları olabileceğini söylediler. Benim size söylemek istediğim, işçilere acı çektiren bu küreselleşmenin, dünyanın tüm halklarına acı çektiren bu küreselleşmenin, ne işçiler için ne de özellikle yerküremizin güney parçası için hiç bir biçimde ilerleme teşkil etmediğidir.....Bay Camdessus eminim BM Kalkınma Programının istatistiklerini görmüştür. Yalnızca Brezilya'da, 14 yaşın altında 5 milyon çocuk, çok uluslu*

şirketlerce, Rio ve Sao Paolo'nun caddelerindeki tacirlerce ve kırsal kesimlerde, her gün her saat ezilmekte, sömürülmektedir. Latin Amerika ve Afrika'da yüz milyonlarca insan, tam bir yoksulluk içindedir. Bunların hepsi, yapısal uyum sürecinden olumsuz yönde etkilenmiş insanlardır. ....Kardeşlerim, eğer ICFTU içindeki Avrupa merkezciliği yenmezsek ve daha demokratik, daha küresel bir liderlik gerçekleştirmezsek, bu büyük örgütümüzün içine, kendi yıkımımızın ve zamanla yok oluşumuzun tohumlarını ekmiş olacağız" (ICFTU, 1996b: 195-197). Gerçekten de 13. Genel Kurulunun açılış oturumunda Enternasyonal çalan ICFTU'nun (ICFTU, 1988b: 32), 16. Genel Kurulunda Michel Camdessus'u konuşturması, Avrupa sendikacılığının sosyalist geleneği açısından da önemli bir dönüşümü simgelemektedir.

ICFTU, uluslararası işkolu federasyonları ile işbirliği yaparak IMF ve Dünya Bankası ile müzakereler yapmak ve bu kuruluşlara politika metinleri sunmak politikasını da bu dönemde geliştirmiş ve 1994 yılında Washington'da bir ofis açmıştır (ICFTU, 1996c: 49).

ICFTU'nun 17. Genel Kurul belgesinin başlığı "*Sosyal Adaleti Küreselleştirmek*" başlığını taşımaktadır (ICFTU, 2000a). Bu belgede, 21. Yüzyıl sendikacılığı için altı temel sorun alanı belirlenmiştir. Birinci sorun alanı, küreselleşme sürecinde demokrasinin yaygınlaştırılması ve derinleştirilmesidir. Sendikalar, demokrasinin yaygınlaştırılması ve derinleştirilmesinde işyerinden yerel düzeye ve uluslararası düzeye kadar önemli rol oynamak durumundadırlar. Küreselleşmenin, yoksulluk ve işsizliği ortadan kaldıracak potansiyele sahip olduğu, ancak aynı zamanda toplumdaki bölünmeleri artırdığı kaydedildikten sonra, modern piyasa ekonomilerinin, demokratik hükümetlerin dengelemesine ihtiyaç duyduğu belirtilmektedir. Hükümetlerin demokratik olmaması durumunda, "uluslararası camianın" hak ihlallerini sona erdirmeyen hükü-

metlere karşı ekonomik yaptırımlar kullanması talep edilmekted
(ICFTU, 2000a: 7. Ancak, askeri güç ve ekonomik yaptırımlarl
ulusal hükümetlere insan hakları ve sendikal haklar konusund
müdahale etme hakkına sahip olması öngörülen uluslararası si
temin, BM Güvenlik Konseyinin, IMF ve Dünya Bankası'nın, yö
netsel anlamda demokratikleştirilmesi önerilmemektedir. İkin
sorun alanı, küreselleşmeye insani bir yüz verilmesidir. Bunu
için şeffaflık, hesap verebilirlik ve katılımcılığı içeren iyi yöne
tişimin, işyerinden, ulusal devletlere ve uluslararası kuruluşlar
kadar bütün düzeylerde uygulanması önerilmektedir. İşyerind
ILO'nun 1999 "İyi İş" programı, bu insani yüzün başlangıcı olma
lıdır. Ulusal düzeyde, hükümetler küreselleşme sürecinde arta
ticaretin ve yatırımların potansiyel yararlarını artırmak ve hız
değişimin sosyal maliyetlerini azaltmak için, uluslararası düzey
de belirlenen kurallar çerçevesinde sosyal koruma sağlamalıdı
Uluslararası düzeyde, IMF ve Dünya Bankasının "yoksulluğu
azaltılması" programları, yapısal uyum programlarından farklı v
olumlu bir adım olarak sunulmaktadır. Uluslararası makro ek
nomik politikalara ilişkin olarak önerilen temel makro ekonomi
düzenleme, gelişmekte olan ülkelerin yükselen mali piyasaların
düzenleme getirilmesidir. Bu düzenlemenin nasıl olacağı konu
sunda Asya krizi sonrasında uluslararası mali yapının düzeltilme
si girişimlerine değinilmiş ve IMF kaynaklı kodlar ve kılavuzla
küresel ekonomiye kamusal müdahale olarak değerlendirilmişti
En yoksul ülkelerin borçlarının azaltılması, borç indiriminin in
san hakları ve temel çalışma standartlarına bağlanması, önerile
bir başka politikadır. Ticaret ve yatırımların serbestleştirilmes
sosyal hükmün DTÖ ve Yatırımlar Üzerine Çoktaraflı Anlaşm
MAI'nin bir parçası olması ve eğitim ile sağlığın serbestleşmeni
dışında tutulması şartıyla desteklenmektedir. MAI'ye gelişmekt
olan ülkelerin taleplerini yansıtan bir "kalkınma hükmü" konma

sı sistemin şeffaflığını artıracak ve hükümetlerin tek tek açık uçlu istisnalar koymalarını engelleyecek bir uygulama olarak savunulmaktadır. Özelleştirme yalnızca *"kötü planlandığı ve acelece uygulandığı"* (ICFTU, 2000a: 15) hallerde eleştirilmektedir. Üçüncü sorun alanı, sendikal haklar ve temel çalışma standartlarının sağlanması olarak belirlenmiş ve bu alan daha çok gelişmekte olan ülkelerdeki sendikal hak ihlalleri, çocuk işçilik, zorla çalıştırma, serbest ihracat bölgelerindeki kötü çalışma koşulları ve informal sektör sorunları olarak tanımlanmıştır. Kadın işçiler, genç işçiler, göçmen işçiler, özürlüler, yaşlı işçiler, homoseksüeller ayrımcılığa uğrayan kesimler olarak saptanmış, dördüncü sorun alanı, işyerinde ayırımcılığa son verilmesi olarak belirlenmiştir. Beşinci sorun alanı, çok uluslularda örgütlenmedir. Sosyal hüküm ve çevre hükmü içeren yeni MAI ile, çok ulusların yatırımlarına çok taraflı bir çerçeve çizilmesi, çok uluslu şirketlerle diyalog, şirket davranış kodlarından yararlanılması, rüşvet ve yolsuzlukla mücadelede sendikaların çok uluslularla işbirliği yapması, emekli fonları ve yatırımcı girişimleri, şirket düzeyinde danışma organları kurulması, çok uluslulara yönelik uluslararası sendikal kampanyalar, üretim zincirinin enformal ucunda örgütlenme, çok uluslularla ilgili politika önerileri kapsamındadır. Küresel üretim zincirindeki, esnekleşme, atipik çalışma ve enformalleşme sürecinin yarattığı düzensiz çalışma ilişkilerinin, düzenli çalışma biçimlerindeki haklara eşdeğer haklarla düzenlenmesi ve bu işçilerin örgütlenmesi için yeni stratejiler geliştirilmesi önerilmektedir. Altıncı ve son konu da, küreselleşmenin etkilerine karşı, 21. Yüzyıl sendikacılığının geliştirmesi gereken yeni strateji ve taktiklere ayrılmıştır. 17. Genel Kurul kararları, ICFTU belgesinde öne sürülen sorun alanlarını temel alarak, 21. Yüzyıl sendikacılığının önceliklerini, örgütlenme hakkına saygı, örgütsüzlerin örgütlenmesi, işte eşitlik, herkese "iyi iş", çok uluslu şirketlerin hesap verebilirliğini

sağlamak için ittifaklar kurulması, sendikaların değişen çalışma yaşamına uyarlanması olarak belirlemiştir. Uluslararası sendikacılık hareketinin geleceği üzerine, ICFTU, işkolu federasyonları, bağlı konfederasyonlar, bölge örgütleri, kadın ve gençlik örgütleri ve tüm uluslararası sendikacılık yapılarının katılacağı bir "Milenyum İncelemesi" başlatılması ve inceleme sonuçlarının 2002 sonunda Yönetim kuruluna sunulması öngörülmüştür. Milenyum İncelemesinin geçici sonuçları 2001 sonunda yönetim kuruluna sunulmuş olmakla birlikte konu bu kapsamla sınırlı kalmış, kamuoyuna ve sendikal camiaya daha başka bir açıklama yapılmamıştır (ICFTU, 2000c).

Küresel sendikaların liberal reformist bir stratejiyi benimsemelerini belirleyen örgütler, küreselleşmenin kazananları olarak nitelenen ileri kapitalist ülkelerin sendikalarıdır. Ancak bu sendikal stratejinin ifade edildiği genel kurul kararlarının, küreselleşmenin kaybedenleri olarak nitelenen gelişmekte olan ülke sendikaları tarafından da biçimlenmesi için örgütsel yollar kapalı değildir. Uluslararası sendikal örgütler için "karar makineleri" tabiri kullanılır (Wedin 1973:11). Gerçekten de uluslararası sendikal örgütler, pratik açıdan fazla önem taşımayan pek çok karar benimsemişlerdir. Ancak genel kurul kararları, en genel çizgisi ile sendikal örgütlerin politik eğilimlerini yansıtması bakımından önem taşırlar. ICFTU Tüzüğüne göre, örgütün programı ve politikası, Genel Kurul tarafından belirlenir. Aynı durum işkolu federasyonları için de geçerlidir. Genel Kurul, Konfederasyonun en yüksek karar organı olarak Konfederasyonun politikalarını ve stratejilerini saptar. ICFTU genel kurul kararları, genel kurullardan uzunca bir süre önce başlatılan katılımcı bir mekanizma ile biçimlenir, son karar Genel Kurula aittir. Kuşkusuz bu mekanizma içinde, taslakların ana metinlerini hazırlayan ICFTU Sekreteryasındaki uzmanların ve gelişmiş ülke sendikalarının rolü daha

fazla olmaktadır. Ancak bu gerçeklik karar tasarılarının hazırlanış biçimindeki katılımcı yapıyı değiştirmemektedir. Gelişmekte olan ülke sendikaları, genel kurullarda ICFTU'nun ve işkolu federasyonlarının liberal reformist çizgisine alternatif oluşturacak bir sendikal stratejiyi içeren kararlar önermemektedirler. Gelişmekte olan ülke sendikalarının ICFTU kararlarının "sahibi" olmamalarının nedenleri, uluslararası / örgütsel yapılar kadar ulusal düzeydeki sendikal yapılarla da ilgilidir. Örneğin, özelleştirmenin ve yapısal uyum programlarının reddedilmesi; uluslararası örgütlerin yönetimlerinin demokratikleştirilmesi; sermaye kontrollerinin savunulması; kamu yatırımlarının savunulması konularında karar alınması yönünde, gelişmekte olan ülkelerden üye ve delege baskısı ile karşılaşılması durumunda, delege yapısında gelişmiş ülkelerin ağırlığı olmakla birlikte, bu baskının uluslararası sendikacılığa yansıması kaçınılmaz olacaktır. Ancak gerek ICFTU gerekse işkolu federasyonlarının Genel Kurullarında bu yönde belirleyici bir baskının oluştuğundan söz etmek henüz mümkün değildir.

Bu eksikliğin nedeni ayrı bir araştırma konusu olmakla birlikte, nedenlerin gelişmekte olan ülke sendikalarının niceliksel zayıflığına, bu sendikaların da kendi ulusal koşullarında ayrıcalıklı sayılabilecek işçi kesimlerini temsil etmelerine, küreselleşmeye alternatif olarak önerilen radikal çözümlerin kendi içinde tutarlı bir bütün oluşturmamasına, borç krizi nedeni ile ekonomik bağımsızlıklarını yitiren bu ülkelerde küreselleşme alternatifi politikaların geliştirilememesine, uluslararası ilişkilere yeterli personel, kaynak ayrılmamasına, sendikaların işçilerin kısa vadeli ekonomik çıkarlarının çözümünü hala ulusal sınırlar içinde düşünmelerine, Avrupa merkezci sendikal hareketin atmosferinin gelişmekte olan ülke sendikalarının aktif katılımını engellemesine bağlanabilir.

Uluslararası Sendikacılığın Eylem Araçları (Erdoğdu, 2006)

Mal ve hizmet hareketlerinin serbestleştirilmesini, sermaye hareketlerinin önündeki engellerin kaldırılmasını, sosyal sonuçları göz önünde tutulmak şartıyla özelleştirme ve yapısal uyum politikalarının uygulanmasını, sosyalist ülkelerde rejim değişiklikleri ile piyasa ekonomisine geçilmesini, bir başka deyişle kapitalizmin yayılması ve derinleşmesi yolundaki küreselleşme gündemini, meydan okuma niteliğinde bir gerçeklik olarak kabul eden ICFTU, temel politikasını tüm dünyada temel işçi haklarının benimsenmesi yolu ile küreselleşmeye sosyal bir boyut verilmesi temeline dayandırmıştır.

ICFTU'nun ve işkolu federasyonlarını, küresel sendikacılığın reformist stratejisinin hayata geçirilmesi için en fazla önem verdikleri araç, gerek bölgesel gerekse uluslararası ticaretin ve yatırımların serbestleştirilmesi sürecinde yerleştirilen kuralların arasına bir sosyal hükmün eklenmesidir. Böylece mal, hizmet ve sermaye hareketleri serbestleşirken ve zihni mülkiyet hakları korunurken, emeğin haklarının korunmasının da sağlanacağı umulmaktadır.

Sosyal hüküm, içeriği itibariyle en asgari düzeyde işçi haklarını içermektedir. Bu anlamda, yüz yıla yakın bir süredir ILO bünyesinde yürütülen temel çalışma standartlarının benimsenmesi mücadelesinden farklı bir boyutu yoktur. Günümüzde sosyal hüküm olarak ifade edilen temel çalışma standartlarının, Dünya Ticaret Örgütü bünyesinde ticari yaptırımlara bağlanması istenmekte ya da uluslararası mali kuruluşların kredi koşullarına dahil edilmesi talep edilmektedir.

Uluslararası sendikacılık hareketi, ekonomik, sosyal, siyasal kararların, temsil ettiği kesimlerin lehine alınması için başta IMF ve Dünya Bankası olmak üzere hükümetler arası kuruluşlara

baskı yapmayı ve bu kuruluşlar nezdinde yapısal ve işlevsel ayrıcalıklar sahibi olarak kurumsal ve sürekli bir işbirliğine girmeyi temel bir yaklaşım olarak benimsemiştir.Ancak belirtmek gerekir ki uluslararası sendikal hareket, uluslararası düzeyde bir sosyal demokrat çevre ve sosyal korporatizm uygulamaları yaratma iddiasında iken, güçlü sosyal korporatist yapılara sahip olan Kıta Avrupası ülkelerinde bile bu yapılar yeni liberal çevrenin baskısına uğramıştır. Korporatizm sosyal niteliğinden uzaklaşırken, küresel kapitalizmin yeniden yapılanmasının yarattığı işsizlik ve işsizlik tehdidi karşısında, tavizlerin müzakeresi için bir araç niteliğine bürünmeye başlamıştır. Uluslararası sendikal hareketin yaratmak iddiasında olduğu küresel sosyal korporatizm, küresel kapitalizmin yeni liberal yapılanması ile çelişmektedir. IMF, Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü, OECD gibi hükümetler arası kuruluşlarla görüşmeler ve çeşitli kanallarla yürütülen baskılar sonucunda, bu kuruluşların ekonomik ve sosyal politikalarında temel bir değişiklik sağlandığını söylemek mümkün değildir.

Küresel emek sermaye karşıtlığını yönetme süreçlerinde, uluslararası sendikacılık hareketinin DTÖ, IMF ve Dünya Bankası ile yapısal ve işlevsel ayrıcalıklara sahip biçimde kurumsallaşmış işbirliğine girme çabalarının, küresel bir sosyal korporatizme değil küresel yönetişime araç olacağı düşünülebilir.

Küresel sendikaların geliştirmeye çalıştığı bir diğer araç grubu, çok uluslu şirketlere ilişkindir. Çok uluslu şirketlerin ekonomik büyüklükleri ve örgütsel yapıları, onları küresel faaliyetlerinde, özellikle de gelişmekte olan ülkelerde, ulusal hükümetler ve işçi örgütleri karşısında güçlü kılmaktadır. Çok uluslu şirketler, gelişmekte olan ülkelerde, ulusal ve sosyal politikaların dışına çıkabilme olanaklarına sahipken, bir yandan da "rejim alışverişi" çerçevesinde ulusal ve sosyal politikaları zayıflatan bir etki yap-

maktadırlar. Uluslararası arası sendikalar bir yandan çok uluslu şirketlere ilişkin uluslararası metinlerin uygulanması, çok uluslu şirketleri sosyal sorumluluk sahibi yapacağı düşünülen Küresel Sözleşme, Sosyal Sorumluluk 8000 Standartları, Şirket Davranış Kodları, Sosyal Etiketleme, Sosyal Sertifikasyon gibi girişimlerin özendirilmesi ve desteklenmesi çabalarını yoğunlaştırmışlardır. Ancak bu girişimlerin ortak özelliği tümünün ulus ötesi sermayenin gönüllü kabulüne dayanmalarıdır. Bu girişimleri benimsemeyen ulus ötesi sermayenin, pazar payının azalacağı veya hisse değerinin düşeceği umulmaktadır. Çok uluslu şirketler tarafından gönüllülük esasına dayalı olarak benimsenen sosyal sorumluluk metinlerinin büyük bölümünün, gevşek, uygulama ve denetleme mekanizmalarını taşımayan, taşısa bile küresel üretim ve ticaretin parçalanmış niteliği gereği hayata geçirilmesi mümkün olmayan belgeler olduğu söylenebilir.

Eski adıyla işkolu federasyonları yeni adıyla Küresel Sendika Federasyonlarının küresel sendikacılık alanında öngördüğü temel araçlar ise sendikaların geleneksel örgütlenme, toplu sözleşme ve endüstriyel eylem faaliyetlerine paralellik göstermektedir. Örgütlenmeyi küresel düzeye taşıyacak araç olarak Dünya Şirket Konseyleri, Çok Uluslu Şirket Ağları ve sınır ötesi örgütlenmeler; toplu sözleşmeyi küresel düzeye taşıyacak araç olarak Çerçeve Anlaşmaları; grev ve benzeri eylemleri küresel düzeye taşıyacak araç olarak da küresel endüstriyel eylemler önerilmektedir. 1990'lı yıllarda küresel sendikacılık anlayışının canlanmasına paralel olarak Dünya Şirket Konseylerinin faaliyetlerinde de bir canlanma meydana gelmiştir. Ancak bugün Dünya Şirket Konseylerinden beklenen, çok uluslu şirketlerle ücret ve çalışma koşullarını uyumlaştıracak toplu sözleşmeler bağıtlamak değil, farklı ülkelerdeki işçilerin birbirlerinin çalışma koşulları hakkında bilgi sahibi olmalarını, şirketin yapısını ve politikalarını kavramalarını,

şirket yeniden yapılandırmalarından birbirlerini haberdar etmelerini, gerekirse dayanışma eylemlerine girmelerini sağlamaktır.

Sınır ötesi örgütlenme örnekleri, küreselleşme döneminde farklı bir uluslararası dayanışma biçimi olarak dikkati çekmektedir. Ancak çok uluslu şirket kampanyalarının bir parçasını teşkil eden bu tür örgütlenmeler, ulusal örgütlenmeleri destekleyen büyük ölçüde sembolik araçlar olarak değerlendirilmektedir.

Yeni çok uluslu şirket ağlarının bir diğer faaliyet alanı, çok uluslularla sosyal hükmü temel alan çerçeve anlaşmaları imzalanmasıdır. Uluslararası çerçeve anlaşmalarının ulusal düzeydeki toplu sözleşmelerin yerini alması gibi bir amacı olmadığı gibi anlaşmaların yapısı ve uygulama sistemi de buna müsait değildir. Çerçeve anlaşmaları, şirket davranış ilkelerine kıyasla, çalışma ilişkilerine ve sendikalara tanıdığı rol açısından, şirketleri sosyal sorumluluğa zorlamakta göreli olarak daha etkin araçlar olsalar da yerel ve ulusal düzeydeki sendikal güç ve yasal koruma olmadıkça, çalışma ilişkilerinin iyileştirilmesinde etkin rol oynayamamakta ve kağıt üzerinde kalmaktadırlar.

Uluslararası sendikal hareketin çok uluslu şirketlerde birincil toplu eylem gerçekleştirmekten uzak olduğu söylenebilir. Uluslararası ikincil toplu eylem ise az sayıdadır ve kapsamı da küresel olmaktan uzaktır. Ancak gene de 1990'lı yıllardan bu yana, çok uluslu şirketlerin işçi haklarını ihlal eden uygulamalarına karşı, uluslararası sendikal dayanışma ve eylem giderek daha fazla gündeme gelmektedir.

Küresel sendikacılığın eylem araçları olarak çok uluslu şirket örgütlenmeleri, çerçeve anlaşmaları ve küresel dayanışma eylemleri, gelişmekte olan ülke sendikalarının aktif katılımı ile daha etkin hale gelebilme potansiyeli taşımaktadırlar. Çok uluslu şirket ağları ve küresel dayanışma eylemleri ile desteklendiği ölçüde

küresel çerçeve anlaşmaları, küresel sendikacılığın geliştirilmesi gereken küresel araçları olarak belirmektedir.

"Emekli Fonları" yönetimlerini etkileme ve "Yatırımcı Girişimleri" ise mali sermayenin hareketini, sosyal hükme dayalı olarak yönlendirme çabalarını içeren diğer özel girişim türleridir. Ancak "İşçi Sermayesi" olarak da adlandırılan bu girişimlerin çelişkili niteliği, etkin bir uluslararası sendikal baskı aracı olmalarını engellemektedir.

Küresel sendikaların önemli bir özelliği interneti etkin bir biçimde kullanmalarıdır. Yeni iletişim teknolojileri, bilgi ve imajı ön plana getirerek bilginin küresel çapta yayılmasını büyük ölçüde kolaylaştırmaktadır. İletişim enternasyonalizmi küçük küreselleşme karşıtı grupların ideolojisine ve eylemine uygun nitelikleri ile bu gruplar tarafından daha yaygın olarak kullanılmaktadır. Sendikal yapıda iletişim teknolojileri, mevcut örgütsel yapının yerini alacak bir internet enternasyonalizmine yol açmamıştır; esas kullanımı mevcut yapılar aracılığıyla bilgi yayılması ve dayanışma organize edilmesidir.

Yeni Enternasyonalizmin temsilcisi olacağı ileri sürülen Güney Kore KCTU, Brezilya CUT ve Güney Afrika COSATU Konfederasyonları ve bağlı sendikaları, ICFTU ve ilgili işkolu federasyonlarının üyesidirler, Başta genel kurullar olmak üzere tüm yönetim organlarında temsil edilmektedirler. Bu Konfederasyonlar ve bağlı sendikaları tarafından temsil edildiği öne sürülen sosyal hareket sendikacılığı, uluslararası sendikacılığın genel kurullarında ve yönetim organlarında şimdilik alternatif bir yaklaşım geliştirmiş değillerdir.

Liberal Reformizmden Sosyal Reformizme mi?

2000'li yıllarda, küreselleşme sürecinde, tüm dünyada eşit-

sizliklerin arttığını, büyük zenginliklere sahip olan Afrika'nın yoksulluk içinde unutulduğunu, Latin Amerika'nın özelleştirme ve yapısal uyum politikalarının çöküntüsünü yaşadığını, Asya "mucizesi"nin arkasında sendikal hak ihlalleri ve ağır çalışma koşullarının olduğunu, eski sosyalist ülkelerde yoksulluk ve işsizliğin büyük boyutlara ulaştığını, sanayileşmiş ülkelerde eşitsizliklerin ve sosyal dışlanmanın yaygınlaştığını, küreselleşmenin işin örgütlenmesine ve yönetimine getirdiği değişikliklerin sendikal hareketleri ve toplu sözleşme düzenini zayıflattığını görmemek olanaksız hale gelmiştir (ILO, 2004).

ICFTU'nun 2000'li yıllara kadar benimsediği küreselleşmenin yararlarını ön plana çıkaran liberal reformist yaklaşım, küreselleşmenin tüm dünyada yarattığı işsizlik, yoksulluk ve sosyal dışlanmanın yaygın ve derin bir sorun haline dönüşmesi ile birlikte küreselleşmenin "tehditlerini" ön plana çıkaran ve daha adil bir küreselleşme öneren sosyal reformist bir eğilime dönüşmeye başlamıştır. Başlangıçta tüm taraflar için olumlu sonuçlar vereceği iddia edilen küreselleşmenin, dünyayı zenginler ve yoksullar olarak kutuplaştırdığının ve sosyal krize yol açtığının anlaşılması karşısında, küreselleşmeye karşı söylem değişmeye başlamıştır. 2004 yılında yapılan 18. Genel Kurulda bu değişimin ipuçları ortaya çıkmış (ICFTU, 2004), 2006 Birleşme Genel Kurulunda söylemin daha da sertleştiği gözlemlenmiştir (ICFTU, 2006). 2006 ITUC Birleşme Genel Kurulu kararlarında, küreselleşmeye insani bir yüz vermekten değil, "*küreselleşmeyi temelden değiştirmekten* "söz edilmektedir (ITUC, 2006a:1). Artık yalnızca sosyal hüküm değil, ILO Genel Müdürü Juan Somavia'nın 1999'da ILO gündeminin temel dayanağı yaptığı, "*tüm kadın ve erkeklerin, özgürlük, eşitlik, güvenlik ve insan onuru koşullarında iyi ve üretken iş imkanlarının savunulması*" anlamına gelen "uygun iş" savunulmaktadır (ILO, 1999).

Borç krizine çözüm için, borçların silinmesi, yeniden yapılandırılması, borçlu ve alacaklıların sorumluluklarının tespiti amacıyla, borçların gözden geçirilmesi önerilmektedir. Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütünün yönetsel reformu, bu örgütlerle diyalogun onların politikalarında derin değişiklikler yapılması amacı ile sürdürülmesi, çalışanların ve yoksulların aleyhine hareket ettikleri zaman bu örgütlerin karşısına çıkılması savunulmaktadır. IMF ve Dünya Bankasının işçi düşmanı, yoksul düşmanı, özelleştirmeci, ticareti ve sermaye hareketlerinde serbestleşmeyi ve işgücü piyasalarının düzensizleştirilmesini savunan, ulusal yönetim kapasitesini yok eden politikalarına karşı, sürdürülebilir ve sosyal açıdan adil bir kalkınma alternatifi geliştirileceği ifade edilmektedir.

DTÖ'nün uyguladığı, sömürüyü, eşitsizlikleri ve çevresel yıkımı artıran serbest ticaret modeline karşı çıkılması, gelişmekte olan ülkelerin yerel sanayilerini geliştirme stratejilerinin desteklenmesi, gelişmekte olan ülkelerin DTÖ karar alma süreçlerinde etkin olabilmeleri, eğitim, sağlık, su, kamusal ulaşımın ve diğer hayati hizmetlerin acilen serbestleşme kapsamından çıkarılması önerilmektedir.

IMF ve Dünya Bankasının işçi düşmanı, yoksul düşmanı, özelleştirmeci, ticareti ve sermaye hareketlerinde serbestleşmeyi, işgücü piyasalarının düzensizleştirilmesini savunan, ulusal yönetim kapasitesini yok eden politikalarına karşı sürdürülebilir ve sosyal açıdan adil bir kalkınma alternatifi geliştirileceği ifade edilmektedir.

ITUC, çok uluslu şirketlere karşı da daha sert bir dil benimsemiş, çok uluslu şirketlerdeki yolsuzluk ve yasa dışılıklarla mücadele edilmesini ve çokuluslu şirketlere karşı bağlayıcı ulusal ve uluslararası düzenlemeler yapılarak denetim ve yaptırım meka-

nizmalarının getirilmesini önermiştir. Yasaların ve toplu sözleşmelerin şirketlerin sosyal sorumluluğundan önde geldiğinin de altı çizilmiştir.

17. Genel Kurulunda, Irak'ın işgaline ilişkin olarak, yalnızca "*Irak'taki çatışma sonrası yeniden inşa çabalarında ILO standartlarında bir çalışma mevzuatının bir parçası olarak, örgütlenme özgürlüğüne saygı duyulması*" (ICFTU, 2000c) çağrısında bulunan uluslararası sendikacılık, 2006 ITUC Birleşme Genel Kurulunda, Birleşmiş Milletler kararı olmadan 2003 yılında Irak'taki savaşın başlatılmasının kınanması ve ülkenin işgaline son verilmesi çağrısını yapmıştır (ITUC, 2006a).

17. Genel Kurulunda, Birleşmiş Milletler ve diğer uluslararası kuruluşların "*eğer gerekirse, bir ülkenin komşu ülkelere ve kendi vatandaşlarına saldırısını önlemek üzere askeri güçlerini harekete geçirmeye hazır olmasını*" demokrasinin yaygınlaştırılmasının bir gereği sayan uluslararası sendikacılık (ICFTU, 2000c), ITUC Birleşme Genel Kurulunda, terörizme olduğu kadar "*önleyici savaşa*" ve "*seçilmiş kişilere suikast yapılması*"na da karşı çıkılmasını önermiştir (ITUC, 2006a).

16. Genel Kurulunda IMF Başkanı Michael Camdessus'a söz veren ve Camdessus'un sözlerini onaylayan uluslararası sendikacılık, 2006 ITUC Birleşme Genel Kurulunda, katılımcılara şu sözlerle hitap eden ILO Genel Müdürü Juan Somavia'yı konuk etmiştir: "*Şimdiye kadar bize piyasalarınızı serbestleştirin ve kamuyu özelleştirin dendi. Ama her gün görüyoruz ki bu işlemiyor. Haklı olarak ne zaman 'Washington Konsensus'u oyladık da kabul ettik? diye sorabiliriz. Bu gündem ne zaman demokratik bir biçimde kabul edildi ki? Ne zaman küresel bir onay aldı ki? Açıktır ki hiçbir zaman.*" (ITUC, 2006b).

Erdoğdu, S. (2006), *Küreselleşme Sürecinde Uluslararası Sendikacılık*, İmge Kitabevi, Ankara.

Erdut, Z. (2002), *Küreselleşme Bağlamında Uluslararası Sosyal Politika ve Türkiye*, İzmir: Dokuz Eylül Yayınları.

Glyn, A., Hughes, A., Lipietz, A. ve Singh, A. (1989), „The Rise and Fall of the Golden Age", S. Marglin ve J. Schor (Eds.) *The End of the Golden Age* içinde, New York: Oxford University Press.

Hill, T. P. (1979), *Profits and the Rate of Return*, Paris: Organization for Economic Cooperation and Development.

ICFTU (1983), *Report of Thirteenth Congress*, Brussels : ICFTU.

ICFTU (1988a), *Decisions of the Fourteenth World Congress*, Brussels: ICFTU.

ICFTU (1988b), *Report of the Fourteenth World Congress*, Brussels: ICFTU.

ICFTU (1992a), *Report of the Fifteenth World Congress*, Brussels: ICFTU.

ICFTU (1992b), *Free Trade Unions for a Democratic World Order: The Role of the ICFTU*, Brussels: ICFTU.

ICFTU (1996a), *The Global Market-Trade Unionism's Greatest Challenge*, Brussels: ICFTU.

ICFTU (1996b), *Report of the Sixteenth World Congress*, Brussels: ICFTU.

ICFTU (1996c), *Report on Activities, Financial Reports, 1991-1994, Sixteenth World Congress*, Brussels: ICFTU.

ICFTU (2000a), *Report on Activities and Financial Reports 1994-1998*, Brussels: ICFTU.

ICFTU (2000b), *Globalising Social Justice, Trade Unionism in the 21st Century*, Executive Summary, Brussels: ICFTU.

ICFTU (2000c), *Decisions of the Congress, 17th World Congress of the ICFTU*, Brussels: ICFTU.

ICFTU (2004), *Globalising Solidarity, Building a Global Union for the Future, Final Resolution, 18th World Congress,*, Brussels: ICFTU.

ICFTU (2006), *Report on Activities of the Confederation and Financial Reports, for the Period 2004-2006*, Brussels: ICFTU.

ILO (1999), *Decent Work, Report of the Director General*, Geneva: International Labour Office.

TÜRK-İŞ
Bilgi Merkezi

ILO (2004), *A Fair Globalization, The role of the ILO*, Report of the Director General on the World Commission on the Social Dimension of Globalization, International Labour Conference, 92nd Session, (Geneva:International Labour Office).

Independent Commission on International Development Issues (1980), *North-South, A programme for Survival* Cambridge, Cambridge, MA: MIT Press.

Independent Commission on International Development Issues (1983), *Common Crises: North-South Cooperation for World Recovery*, Cambridge, MA: MIT Press.

Işıklı, A. (1990), "Uluslararası Sendikal Örgütler", *Cahit Talas'a Armağan*, Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı, s. 293-320.

ITUC (2006a), *Programme of the ITUC*, Adopted by the Founding Congress of the ITUC Vienna, 1 - 3 November 2006, http://www.ituc-csi.org.

ITUC (2006b), Addresses to the Founding Congress of the ITUC, 1.11.2006, http://www.ituc-csi.org.

Kyloh, R. (Ed.) (1998), *Mastering the challenge of globalization: Towards a trade union agenda*, ILO Bureau for Workers' Activities, Working Paper. Geneva: ILO.

Leisink, P. (1999) (Ed.), *Globalization and Labour Relations*, Cheltenham: Edward Elgar Publishing Ltd.

Linden, M. Van der (Ed.) (2000), *The International Confederation of Free Trade Unions*, Bern: Peter Lang.

Marx, K. (1976a), "Komünist Parti Manifestosu", *Marx Engels Seçme Yapıtlar, I*, Ankara: Sol Yayınları, s. 131-168.

Mehmet, Ö., Mendes, E., ve Sinding, R. (1999), *Towards a Fair Global Market*, London. Routledge,

Sönmez, S. (1998), *Dünya Ekonomisinde Dönüşüm, Sömürgecilikten Küreselleşmeye*, Ankara: İmge Kitabevi.

Waddington, J. (1999) , "Situating Labour Within the Globalization Debate", J. Waddington (Ed.) *Globalization and Patterns of Labour Resistance* içinde, London: Mansell, s. 1-28.

Wedin, A. (1974), International Trade Union Solidarity. ICFTU 1957-1965, Stockholm: LO/Prisma.